Universitat Autònoma de Barcelona
Facultat de Ciències Polítiques i de Sociologia
Departament de Ciència Política i Dret Públic

TESI DOCTORAL

EXPLORANT LES POLÍTIQUES URBANES DEL TEMPS DES DE LA PERSPECTIVA DE GÈNERE

Una anàlisi dels casos de Mataró, Vilafranca del Penedès i Castelldefels

---

Autora: Imma Quintana i Portolés
Director: Dr. Joan Subirats i Humet

Vilamaniscle, desembre de 2008

“Mon passe-temps favori, c'est laisser passer le temps,
avoir du temps, prendre son temps, perdre son temps,
vivre à contretemps”.

Françoise Sagan

A en Jordi, la Maria i en Marc

A la meva mare

Al meu pare, *In memoriam*

AGRAÏMENTS

Aquesta tesi és el resultat d'un viatge iniciat fa nou anys, embarassada d'en Marc quan la Maria tenia prop de tres anys. Fou aleshores, quan després d'uns anys professionalment molt intensos vaig decidir que calia cercar temps per reprendre la meva formació acadèmica i completar-la amb el Doctorat. Tot i que els cursos corresponents i la suficiència investigadora van ser assolits l'any 2000, la tesi va quedar aparcada. Les meves responsabilitats professionals i familiars feien gairebé impossible disposar del temps necessari per emprendre aquesta aventura.

No m'hauria imaginat mai que l'any 2004, una baixa per estrés, una "malaltia del nostre temps" que pateixen moltes dones i que està clarament associada al malestar i la dificultat de "conciliar" temps professional, temps familiar i temps personal, seria el detonant que em permetria donar un gir en la meva vida professional i fer la tesi doctoral.

La possibilitat de gaudir d'un temps propi durant uns mesos va tenir un efecte balsàmic. Vaig poder aturar-me, pensar, mirar enrera i reorientar la meva vida. La tesi va esdevenir, llavors, un objectiu vital i professional. La reflexió sobre el temps va adquirir una centralitat que va ser determinant en el moment de triar l'objecte d'estudi: el temps, el gènere i la ciutat.

Moltes han estat les persones i institucions que m'han acompanyat i ajudat en aquests anys i a les quals vull fer arribar el meu agraïment més sincer.

Gaudir d'un temps intens per dedicar a la meva tesi ha estat possible gràcies a l'Ajuda a la Recerca Francesca Bonnemaison en Igualtat d'Oportunitats de Gènere de la Diputació de Barcelona atorgada l'any 2005 i a l'Ajut a la Recerca de la Fundació Jaume Bofill de l'any 2008.

Tenir la possibilitat de col·laborar, novament, amb en Joan Subirats i l'equip de l'Institut de Govern i Polítiques Públiques em va facilitar molt el camí i em va permetre endinsar-me en el món de la recerca. A en Joan Subirats li vull agrair molt especialment el seu suport i la direcció d'aquesta tesi. He pogut contrastar idees i reflexions i fer créixer la recerca, he pogut gaudir d'un temps de qualitat essencial per a tirar endavant amb la tesi.

Però aquest viatge no hauria estat possible sense el suport de la família. A la meva mare li vull agrair la seva vitalitat, la seva capacitat de contagiar-me el seu optimisme, la seva força i energia i el fer-me costat en tot moment. Amb ella, tot sembla fàcil i possible ! A la meva germana i al meu germà els vull agrair que m'obrissin els ulls i em fessin veure que altres vides eren possibles.

De forma molt especial vull agrair a en Jordi que sempre hagi estat al meu costat. Incondicional. Acompanyant-me i ajudant-me en tot moment. I a la Maria i en Marc els vull agrair que hagin estat la meva font d'energia i m'hagin esperonat de valent per tirar endavant el meu projecte. Sé que temps que els pertocava a ells ha estat temps per a la tesi…

A tots, a totes, moltes gràcies !

INDEX GENERAL

INDEX DE TAULES I GRÀFICS…… 6

INTRODUCCIÓ…… 9

PRIMERA PART: MARC TEÒRIC…… 22

1. L'estudi del temps en les Ciències Socials…… 24

1.1. La complexitat i pluridimensionalitat del concepte temps…….. 36
1.2. Una aproximació a l'estudi del temps des de la vida quotidiana…….. 40

2. Dimensions del conflicte temporal contemporani…… 46

2.1. Processos d'individualització 53
2.2. Centralitat del temps laboral…… 56
2.3. Doble presència femenina…… 63
2.4. Extensió de les formes familiars i canvis sociodemogràfics…… 66
2.5. Globalització i noves tecnologies de la informació…… 71
2.6. Noves mobilitats en el territori…….. 75
2.7. Nous valors i noves temporalitats…… 77

3. Temps i gènere…… 82

3.1. Temps, gènere i Estat del Benestar…… 84
3.2. Conflictes de gènere i temps en l'àmbit del treball domèstic i familiar…….. 92
3.3. Poder, gènere i temps…… 106
3.4. Ciutadania i temps…….. 112
3.5. El dret a gaudir d'un temps propi…… 120

4. Temps, gènere i espai local…… 130

4.1. L'espai local: escenari de polítiques emergents…… 133
4.2. La dimensió temps en la planificació de l'espai local…… 141
4.3. La transformació de l'espai local en un escenari de modernitat avançada…… 149

5. Les polítiques urbanes del temps…….. 157

5.1. Qué són les polítiques urbanes del temps?..... 160
5.2. L'estudi de les polítiques urbanes del temps…… 162
5.3. Anàlisi d'experiències comparades: Italia, França, Alemanya, Països Baixos…… 169

5.3.1. Itàlia: les dones canvien els temps…… 171
5.3.2. França: l'Estat juga un paper clau 180
5.3.3. Alemanya i els Països Baixos: el govern local surt enfortit…….. 187

5.4. Identificació dels principals objectius, àmbits d'intervenció i instruments de les polítiques urbanes del temps…… 192

5.4.1. Principals objectius de les polítiques urbanes del temps…….. 193
5.4.2. Els àmbits d'intervenció de les polítiques urbanes del temps..... 197
5.4.3. Instruments operatius de les polítiques urbanes del temps…… 200

5.5. Elements rellevants per a l'anàlisi de les polítiques urbanes del temps…… 205

6. Síntesi del marc teòric i construcció del marc analític…… 211

SEGONA PART: EXPLORANT LES POLÍTIQUES URBANES DEL TEMPS A CATALUNYA 235

7. Desenvolupament de la recerca i treball de camp. Aspectes metodològics…… 237

8. Les polítiques urbanes del temps en l'agenda pública a Catalunya: un àmbit de política emergent…….. 248

8.1. El desplegament de les polítiques urbanes del temps a Catalunya…… 250
8.2. Les polítiques urbanes del temps a Catalunya: una exploració inicial…… 260

8.2.1. Anàlisi de la dimensió simbòlica…… 264
8.2.2. Anàlisi de la dimensió substantiva…… 267

9. La política urbana del temps a Mataró, Vilafranca del Penedès i Castelldefels. Una anàlisi de casos…….. 275

9.1. Presentació dels casos d'estudi: Mataró, Castelldefels i Vilafranca del Penedès… 276
9.2. La política urbana de temps a Mataró…….. 290
9.3. La política urbana del temps a Vilafranca del Penedès..... 302
9.4.La política urbana del temps a Castelldefels…….. 309

10. Anàlisi comparada de casos i síntesi de resultats…… 321

REFLEXIONS FINALS…… 338

BIBLIOGRAFIA..... 353

ANNEXOS..... 382

INDEX DE TAULES I GRÀFICS

Taula 1. Les noves dimensions de la planificació local..... 155

Taula 2: Instruments operatius de les polítiques urbanes del temps..... 204

Gràfic 1. Les polítiques urbanes del temps en la piràmide de les polítiques locals dels temps..... 219

Gràfic 2. Les polítiques de conciliació en la piràmide de les polítiques locals dels temps..... 220

Gràfic 3.Les polítiques de temps en treball mercantil en la piràmide de les polítiques locals dels temps 221

Gràfic 4. Les polítiques socials i de cura en la piràmide de les polítiques locals dels temps..... 222

Gràfic 5. La piràmide de les polítiques locals dels temps..... 222

Gràfic 6. La dimensió multinivell de les polítiques dels temps..... 223

Gràfic 7: Àmbits d'intervenció de les polítiques urbanes dels temps des d'una perspectiva de gènere.. 230

Taula 3: Model d'anàlisi de la política urbana del temps..... 234

Taula 4: Síntesi del Treball de Camp..... 247

Taula 5: Característiques de la mostra de municipis..... 261

Taula 6: Grup 1. Municipis on es detecten actuacions relatives als usos del temps..... 263

Taula 7: Grup 2. Municipis on no es detecten actuacions relatives als usos del temps..... 263

Taula 8: Classificació dels municipis segons rellevància del conflicte temporal quotidià en l'agenda política..... 265

Taula 9: Classificació dels municipis en què la rellevància del conflicte temporal és alta-mitjana segons paradigma polític dominant..... 267

Taula 10: Classificació dels municipis segons grau de concreció dels objectius de la política urbana del temps..... 268

Taula 11: La política urbana del temps en el Pla Municipal per a la Igualtat d'Oportunitats entre Dones i Homes..... 269

Taula 12: Municipis en què es detecten actuacions vinculades a la política urbana del temps segons àmbits d'intervenció..... 270

Taula 13: Municipis segons nombre actuacions en àmbits intervenció de la política urbana del temps. 271

Taula 14: Polítiques urbanes del temps a Catalunya. Principals àmbits d'intervenció i actuacions (2003-2007)..... 272

Taula 15: Indicadors sociodemogràfics. Mataró, Vilafranca del Penedès i Castelldefels..... 281

Taula 16: Indicadors econòmics, mercat de treball i usos del temps en l'àmbit laboral. Mataró, Vilafranca del Penedès i Castelldefels..... 283

Taula 17: Indicadors llars i famílies. Mataró, Vilafranca del Penedès i Castelldefels..... 284

Taula 18: Indicadors serveis de proximitat. Mataró, Vilafranca del Penedès i Castelldefels..... 285

Taula 19: Indicadors Usos del Temps àmbit domèstic i familiar. Mataró, Vilafranca del Penedès i Castelldefels. 287

Taula 20: Indicadors de Mobilitat. Mataró, Vilafranca del Penedès i Castelldefels..... 288

Taula 21: Indicadors polítics. Mataró.. 289

Taula 22: Indicadors polítics. Vilafranca del Penedès..... 289

Taula 23: Indicadors polítics. Castelldefels..... 290

Taula 24: Àmbits d'intervenció de la política urbana del temps segons prioritats del Pla d'Actuació Municipal de Mataró (2003)..... 294

Taula 25: Àmbits d'intervenció de la política urbana del temps segons prioritats i actuacions del Pla d'Igualtat d'Oportunitats de Mataró (2001)..... 295

Taula 26: Àmbits d'intervenció de la política urbana del temps segons prioritats del Projecte Educatiu de Mataró (2002) i del Pla Municipal de Salut (2003-2006)..... 296

Taula 27: Àmbits d'intervenció de la política urbana del temps segons Prioritats del Pla Jove per Mataró (2004-2008)..... 297

Taula 28: Política urbana del temps a Mataró. Àmbits d'intervenció i principals actuacions (1995-2007)..... 298

Taula 29. Anàlisi de la dimensió substantiva de la política urbana del temps a Mataró (1995-2007)..... 299

Taula 30: Anàlisi de la dimensió operativa de la política urbana del temps a Mataró (1995-2007)..... 300

Taula 31: Síntesi de les dimensions de la política urbana del temps a Mataró (2006)..... 301

Taula 32: Àmbits d'intervenció de la política urbana del temps a Mataró segons prioritats Area de la Dona (1997)..... 304

Taula 33: Política urbana del temps a Vilafranca del Penedès. Ambits d'intervenció i principals actuacions (1995-2007)..... 306

Taula 34. Anàlisi de la dimensió substantiva de la política urbana del temps a Vilafranca del Penedès (1995-2007)..... 307

Taula 35: Anàlisi de la dimensió operativa de la política urbana del temps a Vilafranca del Penedès (1995-2007)..... 308

Taula 36: Les dimensions de la política urbana del temps a Vilafranca del Penedès (2006)..... 308

Taula 37: Ambits d'intervenció, objectius i actuacions de la política urbana del temps a partir del Pla Municipal d'Igualtat d'Oportunitats entre Dones i Homes de Castelldefels (2006)..... 314

Taula 38: Política urbana del temps a Castelldefels. Ambits d'intervenció i actuacions principals (1995-2007)..... 317

Taula 39. Anàlisi de la dimensió substantiva de la política urbana del temps a Castelldefels (1995-2007)..... 319

Taula 40: Anàlisi de la dimensió operativa de la política urbana del temps a Castelldefels (1995-2007) 319

Taula 41: Les dimensions de la política urbana del temps a Castelldefels (2006)..... 320

Gràfic 8: Ubicació de casos en la dimensió simbòlica..... 324

Gràfic 9: Ubicació de casos en la dimensió d'estil..... 325

Gràfic 10: Ubicació de casos en la dimensió substantiva..... 326

Gràfic 11: Ubicació de casos en la dimensió operativa..... 327

Taula 42: Anàlisi comparada de la política urbana del temps a Mataró, Vilafranca del Penedès i Castelldefels (1995-2007)..... 328

Taula 43: Anàlisi del grau de configuració de la política urbana del temps a Mataró, Vilafranca del Penedès i Castelldefels (1995-2007)..... 331

Gràfic 12: Política urbana del temps a Vilafranca del Penedès..... 332

Gràfic 13: Política urbana del temps a Mataró..... 332

Gràfic 14: Política urbana del temps a Castelldefels..... 333

INTRODUCCIÓ

Les societats postindustrials estan immerses en un canvi d'època motivat per diversos processos de transformació social, econòmica, política i cultural que provoca tensions i conflictes individuals vinculats amb com vivim els nostres temps. La nostra relació amb el temps i la nostra vida quotidiana està trasbalsada i percebem les limitacions de temps i les nostres múltiples temporalitats de forma conflictiva. En els darrers anys és creixent el malestar i la insatisfacció que es detecta en alguns sectors de la població, significativament en les dones, davant les condicions i els ritmes de vida que imposa la societat moderna. Sembla que cada vegada és més difícil articular una relació d'equilibri entre els temps personals, els professionals i els familiars.

En el territori conviuen els qui "viuen en el càrril ràpid" i fan del ritme temporal contemporani la seva forma de vida, els qui reclamen una desacceleració dels ritmes urbans i reivindiquen el dret a establir els seus propis temps més lents, amb els qui l'organització dels temps quotidians contribueix a excloure socialment. Les necessitats de temps estan fortament condicionades per les variables edat, sexe, classe i ètnia. En la mesura que les biografies de les persones, clarament regulades pel mercat laboral, esdevenen més precàries i intermitents, les preferències en termes de temps esdevenen també transitòries i estan condicionades pels cicles de vida. La mateixa quantitat de temps té un sentit diferent segons les condicions de vida i les possibilitats d'autogestió del propi temps.

El temps, doncs, és un vell problema històric que reemergeix en la societat contemporània. El temps es rebel·la no només com un valor individual sinó com un valor de valors perquè és allò que ho fa tot possible. És, doncs, un valor individual essencial que cada vegada es reivindica més clarament. L'escassetat de temps és viscuda com un problema social i el temps esdevé una qüestió política, en el moment en què es reclama una major sincronització dels temps en l'espai local, en què s'expressen diferents cultures del temps i s'evidencien diferents models de distribució de temps quotidià que superen el model temporal fordista.

El temps adquireix, doncs, una nova centralitat i ha passat de ser un recurs exclusivament vinculat a la producció i a l'esfera mercantil, a ser un valor social de primer ordre en l'esfera privada i la vida quotidiana, que transcendeix a l'esfera pública.

L'expressió d'aquest conflicte temporal, junt amb l'emergència de nous valors urbans post-materials, es manifesta en l'espai local. Les ciutats esdeven l'escenari d'experimentació de nous règims temporals associats al canvi d'època i els entorns urbans es configuren com els espais de conflicte en què dones i homes mostren les dificultats creixents a les que han de fer front en el seu dia a dia per gestionar els seus temps i ritmes quotidians.

La dimensió política del conflicte temporal s'expressa sobretot en la relació entre temps privats i temps públics, en tant que l'organització social del temps que impera i és hereva d'un model productiu industrial, avui no respon a les necessitats de la vida quotidiana que s'expressen en un context de canvi d'època. La solució als problemes de la gestió quotidiana del temps ha estat tradicionalment un àmbit de decisió privat. Des d'aquest àmbit s'han articulat les estratègies per donar resposta a la desincronització temporal creixent dels entorns urbans. Les respostes han passat sempre per una distribució del temps desigual entre dones i homes que encara perviu en els nostres dies. Tot sembla indicar, però, que la sobrecàrrega de responsabilitats i la fatiga de les dones ja no dóna per a més.

La incorporació de les dones en el mercat laboral, el canvi de valors socials i la creixent individualització de la societat, entre d'altres factors, posen en qüestió l'organització social del temps i evidencien la necessitat de donar resposta a un problema social creixent que requereix de la intervenció de l'àmbit públic i de tots els nivells de govern.

Històricament les polítiques dels temps s'han centrat en l'àmbit laboral i, en aquest context, més recentment el debat s'ha centrat sobretot en les polítiques de conciliació entre temps personal, professional i familiar. No ha estat fins fa pocs anys que la qüestió de com fer més fàcil la concordança entre temps socials s'ha plantejat en l'àmbit local i s'han posat en marxa actuacions dirigides a pal·liar i donar resposta a la desincronització temporal que es viu quotidianament a les ciutats.

Quines respostes articula el govern local per fer front a aquest problema social? Amb la finalitat d'apuntar reflexions per respondre aquesta qüestió, la meva tesi s'ha centrat en l'anàlisi d'un camp d'intervenció pública emergent que s'està configurant a l'entorn de les polítiques dels temps i les ciutats en les societats occidentals, també conegudes com a polítiques urbanes del temps.

L'OBJECTE D'ANÀLISI

La pregunta teòrica principal que ha guiat tota la recerca és si la gestió del temps quotidià es considera un conflicte social i polític que requereix de la intervenció pública i de la configuració de polítiques públiques.

Des d'aquest plantejament, la construcció del marc teòric i conceptual de referència han partit de l'interès per situar i explicar la dimensió de gènere del conflicte temporal contemporani que es manifesta a escala urbana.

En primer lloc he volgut explicar per què el temps reemergeix com a valor social i com a font de conflicte quotidià, i esdevé un element central en el debat polític de les societats postindustrials.

En segon lloc he cercat identificar quines dimensions del conflicte temporal contemporani poden explicar millor la centralitat que ocupa el temps en les societats postindustrials.

En tercer lloc m'ha interessat subratllar per què era rellevant la perspectiva de gènere en l'anàlisi del conflicte temporal quotidià.

En quart lloc he volgut esbrinar com la gestió quotidiana dels temps entra a formar part de l'agenda politica local.

I, en cinquè lloc, m'ha interessat detectar quines respostes als problemes de gestió dels temps quotidians articula el govern local en forma de política pública i, en aquest sentit, com les polítiques urbanes del temps poden contribuir a generar major benestar en l'àmbit local.

La creació d'un marc teòric de referència ha estat un treball complex en la mesura que l'estudi del temps i, més específicament l'estudi de les polítiques urbanes del temps, ha estat un terreny molt poc explorat des de la Ciència Política. Els pocs referents en la pròpia disciplina han reclamat d'una recerca exhaustiva en d'altres disciplines acadèmiques per conèixer quines perspectives d'anàlisi i quins debats teòrics s'havien articulat a l'entorn de l'estudi del temps i, més específicament, en relació al conflicte temporal contemporani que reclama de l'actuació dels poders públics locals. En aquest

terreny, les teories polítiques crítiques del corrent feminista que destaquen la importància de les relacions de gènere en l'anàlisi de les polítiques que promou l'Estat del Benestar, la sociologia de gènere i la sociologia de la individualització i la modernitat reflexiva han esdevingut els referents principals a l'hora d'explicar el conflicte temporal contemporani i mostrar la complexitat i diversitat en què aquest s'expressa. D'altra banda, el meu interès també s'ha centrat en reflectir la rellevància que, des d'una perspectiva de gènere, adquireix aquest conflicte tant en l'àmbit privat com en l'àmbit públic, en la mesura que tots dos articulen l'escenari en el qual analitzar les polítiques urbanes del temps.

Des d'aquesta perspectiva, la relació entre el temps, el gènere i l'espai local m'ha permès conceptualitzar l'ús del temps com a problema polític i col·lectiu; explicar la complexitat de l'objecte d'estudi atesa la forta càrrega de valors i els elements de subjectivitat que hi ha implícits; centrar l'actuació pública local en l'escenari de la vida quotidiana de les societats post-industrials; explicar la distribució desigual en els usos del temps entre dones i homes; constatar i mostrar com les dones amb els seus temps esdevenen la peça clau en la provisió d'atenció i benestar en l'àmbit familiar i comunitari; i posar de manifest la necessitat de garantir el dret a gaudir d'un temps propi com un dret de ciutadania.

RELLEVÀNCIA DE L'OBJECTE D'ESTUDI

Malgrat la poca recerca desenvolupada en aquest camp d'estudi des de la nostra disciplina, l'anàlisi de les polítiques urbanes del temps té un interès destacable per a la Ciència Política en la mesura que situa aquesta disciplina en el debat contemporani sobre el conflicte temporal, entra en l'anàlisi d'una política emergent, de nova configuració, que pot ser expressió de les dificultats que manifesten les polítiques públiques tradicionals a l'hora d'abordar problemes socials complexos expressió del canvi d'època, i situa la vida quotidiana com a centre d'actuació dels poders públics.

En posar en relació els conceptes de temps, gènere i espai local he incorporat en l'anàlisi una perspectiva interdisciplinar a partir de la qual he construït un marc teòric que m'ha facilitat la creació d'un model d'anàlisi per a l'estudi de les polítiques urbanes del temps. Aquestes actuacions cerquen donar resposta a un problema social que té una dimensió de gènere evident i unes implicacions col·lectives que, en cap cas, poden ser menystingudes.

La dicotomia públic-privat en relació a l'estudi del temps és un camp d'anàlisi que malauradament no ha tingut massa ressò en la Ciència Política, malgrat l'aportació teòrica de diverses aproximacions crítiques feministes que mostren la distribució desigual de poder i de recursos que es manifesta en l'esfera privada i la pública.

En aquest sentit la perspectiva de gènere ha estat essencial en la meva recerca en la mesura que ha permès comprendre l'abast del problema, ha facilitat l'expressió d'interessos d'una part de la societat que sovint és exclosa del debat polític sobre el temps, i ha situat el marc teòric en el debat contemporani sobre els drets de ciutadania en el qual emergeix el dret a gaudir d'un temps propi, un dret individual de primer ordre per garantir la plena ciutadania de les dones i els homes, i la vindicació d'un nou contracte social que reconegui la pluralitat dels temps i trenqui amb la dicotomia i la distància que encara separa els móns productius i reproductius.

La meva recerca s'ha situat, d'altra banda, en un dels àmbits d'interès més recent de la Ciència Política: el coneixement i estudi del govern local. La meva Tesi ha pretès, també, aprofundir en el coneixement de com aquest àmbit de decisió política articula respostes al conflicte temporal quotidià i ha intentat contribuir, modestament, a generar coneixement sobre l'actuació del govern local en un camp de política emergent que pot ajudar a configurar un determinat model de benestar local.

L'interès pel debat contemporani sobre el temps per part de la Ciència Política i la relació entre el temps, el gènere i l'espai local s'evidencia quan es constata que estem davant un camp d'intervenció pública en el qual hi ha en joc la distribució de recursos i de poder i és generador de conflictes tant en l'àmbit privat com en l'àmbit públic. El no plantejament o el no qüestionar el conflicte temporal quotidià té unes clares connotacions socials, en la mesura que mantenir una determinada organització social del temps, més pròpia d'una societat industrial que postindustrial, beneficia clarament uns sectors de població enfront d'altres. La política de no intervenir per resoldre les tensions i conflictes entre gèneres en relació als usos del temps té unes repercussions evidents en termes de desigualtat econòmica, política i social. No intervenir en la gestió dels usos del temps pressuposa mantenir un *status quo* que beneficia més a un sectors de la població que a d'altres i, com evidencien les anàlisis, produeix una desigual distribució de temps, de costos i beneficis entre homes i dones. Així doncs, l'estudi del temps des d'una perspectiva de gènere és rellevant per a l'anàlisi política en tant que, en primer lloc, es fa visible la importància del temps com a valor i com a

recurs de poder entre individus; en segon lloc, mostra com el problema social vinculat als usos del temps en la vida quotidiana és una qüestió de transcendència col·lectiva i pública que no pot quedar relegada a l'àmbit individual i privat i que requereix de la intervenció dels poders públics i, en darrer lloc, mostra com el conflicte de gènere a l'entorn dels usos del temps ens remet a un dels debats centrals i històrics de la Ciència Política, el debat sobre els drets de ciutadania en el marc del qual el dret a gaudir d'un temps propi es pot fonamentar política i jurídicament.

LES PREGUNTES DE RECERCA I LES HIPÒTESIS DE TREBALL

Com ja he apuntat, la pregunta teòrica principal que ha guiat tota la recerca ha estat constatar si la gestió del temps quotidià es considera un conflicte social i polític que requereix de la intervenció pública i de la configuració de polítiques públiques. Des d'aquest punt de partida, el marc teòric s'ha vertebrat a partir de la triangulació dels conceptes de temps, de gènere i d'espai local per explicar la rellevància que adquireix la dimensió social i política del conflicte temporal quotidià en les ciutats postindustrials.

Per conèixer com el govern local dóna resposta a aquest conflicte quotidià vinculat als usos del temps, la recerca empírica ha tingut com a finalitat explorar les polítiques urbanes del temps a Catalunya. Aquest camp d'anàlisi, molt poc abordat des de l'anàlisi política, s'ha plantejat des d'un doble objectiu. D'una banda, m'ha interessat conèixer si la gestió del conflicte temporal quotidià es situa en l'agenda pública local, des de quin paradigma ideològic de fons, i si s'articula en forma de política pública. D'altra banda, he volgut detectar quins factors poden explicar millor l'existència de models substantius i operatius diferents en les polítiques urbanes del temps. Des d'aquest plantejament, l'anàlisi empírica ha estat conduïda per unes preguntes bàsiques de recerca:

En primer lloc, per respondre a la qüestió principal de la recerca, si la gestió del temps quotidià es considera un conflicte social i polític que requereix de la intervenció pública i de la configuració de polítiques públiques, m'ha interessat conèixer si a Catalunya el govern local percep l'existència d'un problema social motivat per la desincronització dels usos del temps en la vida quotidiana, com defineix aquest problema i si aquest forma part de l'agenda política local.

En segon lloc, he volgut analitzar si la perspectiva de gènere és present en la dimensió més simbòlica de les polítiques urbanes del temps i com aquesta s'ha incorporat en el terreny més substantiu.

Partint d'aquesta perspectiva d'anàlisi, en tercer lloc, m'he preguntat si, a partir de l'estudi de casos, es podien identificar diferents models substantius i operatius en les polítiques urbanes del temps a Catalunya.

En quart lloc, m'ha interessat esbrinar quins són els factors que millor poden explicar la presència de models substantius i operatius diferents de polítiques urbanes de temps. Per en cinquè i darrer lloc, extreure conclusions de l'anàlisi de les polítiques urbanes del temps a Catalunya en el sentit de detectar aquells elements que es poden considerar més rellevants des d'una perspectiva de gènere.

Aquestes qüestions de fons que he volgut respondre a partir de la meva recerca empírica s'ha concretat en unes hipòtesis de treball que he contrastat en el treball de camp.

1) Volia confirmar si la gestió del temps quotidià es considera un conflicte social i polític a Catalunya que requereix de la intervenció pública i, com a resultat, determina la configuració de polítiques públiques.

2) Volia contrastar si el desplegament de les polítiques de conciliació a nivell europeu, estatal i autonòmic podien explicar la progressiva incorporació de la gestió dels usos del temps en l'agenda local a Catalunya, confirmant la dimensió multinivell de les polítiques urbanes del temps.

3) M'interessava contrastar si els municipis que presentaven una forta institucionalització de la perspectiva de gènere esdevenien més proclius a incorporar en l'agenda el conflicte temporal quotidià i a articular un camp d'actuació específic relatiu als usos del temps.

4) Volia corroborar la hipòtesi segons la qual eren una minoria els municipis catalans que promovien actuacions sobre els usos del temps des d'una perspectiva de gènere.

5) I, finalment, m'interessava especialment constatar si les polítiques urbanes del temps a Catalunya estaven poc configurades a l'entorn d'escenaris de decisió propis i, en conseqüència, difícilment promovien instruments concrets de planificació i gestió.

METODOLOGIA I SELECCIÓ DELS CASOS D'ESTUDI

L'anàlisi empírica duta a terme per explorar i conèixer amb més profunditat el desplegament de les polítiques urbanes del temps a Catalunya s'ha basat en un disseny del treball de camp quasi experimental, ateses les poques referències existents sobre com abordar empíricament l'estudi d'aquest àmbit de política pública.

El disseny del treball de camp ha tingut com a finalitat donar resposta a les preguntes bàsiques de la recerca i contrastar les hipòtesis de partida però alhora havia de ser capaç d'aportar coneixement nou sobre un camp d'estudi gairebé inexplorat en el nostre context. Des d'aquesta perspectiva de treball, vaig definir un treball de camp que s'estructurava en dos nivells de recerca diferenciats.

En primer lloc per explorar l'estat de la qüestió a Catalunya, més enllà de l'anàlisi de la limitada literatura existent, em va semblar convenient dur a terme una anàlisi quantitativa bàsica que em permetés conèixer quin era el grau de presència de les polítiques urbanes del temps a Catalunya a partir de l'estudi d'una mostra concreta i limitada de municipis. La finalitat d'aquesta primera part de la recerca era detectar els municipis que en la darrera legislatura 2003-2007 havien posat en marxa actuacions sobre els usos del temps a Catalunya i conèixer els elements conceptuals i de discurs polític que el govern local definia a l'entorn d'aquestes actuacions. Igualment, m'interessava explorar la dimensió substantiva d'aquestes polítiques públiques per conèixer els objectius i els principals àmbits d'actuació.

Atesa la inexistència de recerca acadèmica específica en aquest camp, vaig seleccionar una mostra de 32 municipis (tots ells de més de 35.000 habitants que representaven el 60% del total de la població de Catalunya) per dur a terme aquest estudi exploratori. Les fonts d'informació utilitzades per a dur a terme aquesta anàlisi van ser els materials publicats en les pàgines web d'aquests municipis, essent els documents de referència principals el pla d'igualtat d'oportunitats i el pla d'actuació municipal.

En segon lloc, davant la dificultat d'analitzar i obtenir dades de caràcter més qualitatiu pel conjunt dels municipis seleccionats de la mostra, vaig considerar necessari centrar el gruix de l'anàlisi empírica en un estudi comparat de casos per aprofundir en la resposta que articula el govern local al conflicte temporal quotidià en forma de polítiques urbanes del temps, en tres municipis concrets: Mataró, Vilafranca del Penedès i Castelldefels. L'estudi comparat de casos m'havia de permetre extreure conclusions que poguessin facilitar informació per al conjunt dels municipis de Catalunya.

En la selecció d'aquesta eina d'anàlisi va ser determinant el fet que l'estudi de casos em permetia obtenir més dades i informació qualitativa per dur a terme una anàlisi més detallada de les variables explicatives que cercava en el treball empíric. En aquest sentit, en tant que les preguntes bàsiques de la recerca tenien com a finalitat conèixer els factors que millor podien explicar similituds i diferències entre models substantius i operatius de les polítiques urbanes del temps, vaig considerar que l'estudi de casos em facilitaria una millor eina per explorar, amb major profunditat d'anàlisi, els elements configuradors d'una política urbana del temps.

Per dur a terme un estudi comparat del procés d'elaboració i formació de la política urbana del temps, vaig optar per utilitzar una mostra reduïda de casos que es va basar en un nombre d'observacions no determinat prèviament. Un dels principals criteris que va pesar en l'elecció dels casos seleccionats va ser el de considerar l'estudi de les polítiques urbanes del temps en aquells municipis de Catalunya en què s'havien detectat algunes actuacions que incorporaven la gestió dels usos del temps. D'altra banda, m'interessava introduir inicialment en el disseny de la mostra de casos el criteri de màxima semblança en la mesura que l'objecte principal d'anàlisi era l'acció del govern local. Per tant, la selecció dels municipis també va tenir en compte el fet que fossin municipis que, inicialment, presentaven trets socio-econòmics i polítics semblants. En aquest sentit, tots tres municipis eren de tamany mig, pertanyien a un àmbit territorial comú, la regió metropolitana de Barcelona, i presentaven certes similituds en els seus ritmes temporals i usos del temps quotidians.

Tenint en compte aquests condicionants previs, el camp d'anàlisi empírica de l'estudi de casos va quedar definit pel que fa a la seva dimensió espacial a partir de la selecció de tres municipis: Mataró, Vilafranca del Penedès i Castelldefels i, pel que fa a la seva dimensió temporal, aquesta quedava emmarcada en el període 1995-2007.

Partint d'aquestes premisses metodològiques, l'anàlisi comparada de casos es va dur a terme utilitzant els següents instruments d'investigació. En primer lloc, vaig efectuar una anàlisi quantitativa a partir d'una selecció d'indicadors socio-econòmics i polítics amb la finalitat de presentar, contextualitzar i comparar els àmbits territorials en els quals s'analitzaven les polítiques urbanes del temps i, en la mesura del possible, dimensionar el conflicte temporal quotidià en cadascun dels territoris.

La selecció d'aquests indicadors tenia com a finalitat mostrar les similituds i les diferències en determinats aspectes socio-econòmics i polítics locals i es va orientar, específicament, a facilitar informació de context que permetés conèixer els trets més rellevants del conflicte temporal contemporani en cada municipi. En aquest sentit, aquesta selecció d'indicadors tenia com a objectiu oferir una aproximació als ritmes temporals urbans i als usos del temps de cada realitat local. El principal criteri que vaig seguir a l'hora de seleccionar els indicadors fou el d'intentar construir un instrument que em facilités informació molt orientada a conèixer la realitat local des de la perspectiva de gènere.

En aquest sentit, m'interessa subratllar el fet que la selecció d'indicadors dels tres municipis ha estat una aproximació molt fonamental als trets socio-polítics i econòmics característics del territori i als seus usos del temps des d'una perspectiva de gènere, atesa la inexistència de dades específiques sobre usos del temps i vida quotidiana per a aquests municipis. Malgrat que, per a cada municipi, existien algunes dades específiques de base municipal, vaig decidir no utilitzar-les perquè presentaven dificultats de comparabilitat, en la mesura que els criteris d'elaboració no eren homogenis, els anys dels quals es disposava d'informació eren diferents i no sempre coincidien els indicadors elaborats. Per tant, vaig considerar metodològicament més convenient partir d'unes dades ja elaborades, utilitzades habitualment per la comunitat científica, per elaborar una relació d'indicadors que em permetés una aproximació a la realitat temporal local de cada municipi.

D'altra banda, el segon instrument d'investigació que vaig utilitzar per analitzar la política urbana del temps en cada municipi, va ser una anàlisi qualitativa basada en dos instruments concrets. En primer lloc, vaig dur a terme una anàlisi de contingut substantiu de la informació i documentació secundària facilitada pels propis ajuntaments, que específicament feia referència a les actuacions promogudes en relació als usos del temps en el període analitzat. En segon lloc, l'altre instrument

d'investigació utilitzat per a l'anàlisi qualitativa van ser les entrevistes semiestructurades en profunditat dutes a terme a les persones responsables a nivell tècnic de les àrees d'igualtat dels ajuntaments analitzats. Un guió obert pre-elaborat va esdevenir l'instrument emprat per conèixer i obtenir informació qualitativa relativa a com la qüestió dels usos del temps s'havia incorporat en l'agenda política i en l'actuació municipal. M'interessava conèixer les actuacions que sobre els usos del temps havia promogut cada municipi en el període analitzat, centrant-me especialment en les actuacions promogudes des d'una perspectiva de gènere. D'altra banda, volia identificar possibles actuacions en curs relatives als usos del temps en cada municipi en el darrer mandat sobre les quals calia obtenir més informació. I, finalment, vaig considerar convenient utilitzar aquest instrument d'anàlisi per fer emegir dimensions del fenòmen objecte d'estudi.

ESTRUCTURA DE LA TESI

La tesi està estructurada en dues parts clarament diferenciades. La primera part recull l'elaboració del marc teòric i conceptual de referència i està integrada per cinc capítols que presenten un itinerari volgudament dirigit inicialment des dels debats més generals als més específics per aterrar a la concreció de l'estudi de les polítiques urbanes del temps. Aquesta primera part es tanca amb un sisè capítol que recull una síntesi del recorregut teòric i la presentació del marc analític que he construït per a l'estudi de les polítiques urbanes del temps a Catalunya.

La segona part de la tesi presenta la recerca empírica duta a terme per a l'anàlisi de les polítiques urbanes del temps a Catalunya i consta de tres capítols diferenciats que mostren, igualment, un trajecte que s'inicia amb una exploració de context i d'anàlisi més general sobre el desplegament d'aquestes polítiques al nostre país i acaba en l'estudi de tres casos concrets de política urbana del temps: Mataró, Vilafranca del Penedès i Castelldefels.

Així doncs, la primera part de la Tesi s'inicia amb un primer capítol que presenta una introducció a l'estudi del temps en les Ciències Socials centrat en exposar la complexitat i pluridimensionalitat del concepte temps i en presentar l'aproximació a l'estudi del temps des de la vida quotidiana.

El segon capítol té com a finalitat comprendre en tot el seu abast el significat que avui té el temps en la nostra societat i presentar la dimensió política i social que expressa el conflicte temporal contemporani. Així presenta en set apartats les diferents dimensions en què es manifesta aquest conflicte: els processos d'individualització; la centralitat del temps laboral; la doble presència femenina; l'extensió de les formes familiars i els canvis sociodemogràfics; la globalització i les noves tecnologies de la informació; les noves mobilitats en el territori i els nous valors i les noves temporalitats.

El tercer capítol aprofundeix en la relació entre els conceptes de temps i de gènere, en tant que categoria d'anàlisi política i social central per a l'estudi de les polítiques urbanes del temps. S'estructura en 5 apartats que identifiquen la rellevància dels paradigmes i debats polítics de fons: Temps, Gènere i Estat del Benestar; Conflictes de gènere i temps en l'àmbit del treball domèstic i familiar; Poder, gènere i temps; Ciutadania i temps i el dret a gaudir d'un temps propi.

El quart capítol incorpora el concepte d'espai local en l'itinerari teòric presentat en els capítols precedents, i facilita nous elements d'anàlisi per triangular els conceptes de temps, gènere i espai local. S'estructura en tres parts diferenciades: L'espai local com a escenari de polítiques emergents; la dimensió temps en la planificació de l'espai local i la transformació de l'espai local en un escenari de modernitat avançada.

El cinquè capítol té com a finalitat conèixer la resposta que des de l'àmbit local s'articula per mitigar el conflicte temporal quotidià: les polítiques urbanes del temps. El capítol s'estructura en cinc apartats: es presenten aquestes intervencions locals; l'estudi de les polítiques urbanes del temps; una anàlisi d'experiències comparades a partir dels casos d'Itàlia, Franca, Alemanya i Països Baixos; s'identifiquen els principals objectius, àmbits d'intervenció i instruments de la política urbana del temps i es tanca amb la identificació dels elements més rellevants per a l'anàlisi de les polítiques urbanes del temps.

El sisè i darrer capítol de la primera part presenta una síntesi del recorregut teòric i de les aproximacions d'anàlisi que s'han incorporat a l'estudi de les polítiques urbanes del temps i es tanca amb el model d'anàlisi que he elaborat *ad hoc* i que ha guiat el treball empíric que presento en la segona part del text.

La segona part de la tesi s'inicia amb el setè capítol que té com a finalitat exposar quina ha estat la metodologia que ha conduït el desenvolupament de la recerca empírica.

El capítol vuitè situa l'objecte d'estudi i presenta les polítiques urbanes del temps a Catalunya identificant els trets característics del seu desplegament i, a partir d'una anàlisi exploratòria en 32 municipis, facilita informació sobre com es configuren aquestes polítiques públiques en la seva dimensió simbòlica i substantiva.

El capítol novè constitueix el cos central de la recerca empírica i presenta l'estudi de casos dut a terme per a l'anàlisi de les polítiques urbanes del temps a Catalunya. Els casos es comparen inicialment a partir d'una selecció d'indicadors socio-econòmics i polítics, i es presenta en primer lloc el cas de Mataró, després el de Vilafranca del Penedès i, finalment, el cas de Mataró.

El desè i darrer capítol de la tesi presenta una anàlisi comparada dels casos i una síntesi dels resultats de la recerca empírica, a partir de la contrastació de les hipòtesis suara apuntades.

La tesi es tanca amb unes reflexions finals en què recullo les principals conclusions de la recerca i suggereixo línies d'investigació futura per a un camp d'anàlisi que s'ha demostrat incipient i en construcció.

L'anàlisi de les polítiques urbanes del temps des d'una perspectiva de gènere em va captivar des del primer moment i la recerca que presento a continuació és el resultat d'un treball llarg, que ha estat en ocasions complex, però que per damunt de tot s'ha demostrat apassionant en la mesura que m'ha permès aprofundir en la relació estreta i indestriable que, com veurem, es vertebra entre el temps, el gènere i la ciutat.

PRIMERA PART: MARC TEÒRIC

La finalitat d'aquesta primera part de la tesi és construir un marc teòric i conceptual sòlid que em permeti donar resposta a les preguntes bàsiques de la meva recerca i em faciliti els instruments analítics per abordar l'estudi de les polítiques urbanes del temps.

Val a dir que la creació d'aquest marc de referència ha estat un treball complex en la mesura que l'estudi del temps i més específicament de les polítiques urbanes del temps ha estat un terreny molt poc explorat des de la Ciència Política. L'absència de referents en la pròpia disciplina ha reclamat d'una recerca exhaustiva en d'altres disciplines acadèmiques per conèixer quines perspectives d'anàlisi i quins debats teòrics s'han articulat a l'entorn de l'estudi del temps i, més específicament, com s'ha abordat el conflicte temporal contemporani que es manifesta en la vida quotidiana i reclama de l'actuació dels poders públics locals.

La problemàtica concreta que vull analitzar en aquesta primera part de la tesi són les dimensions socials, econòmiques, polítiques i culturals del conflicte temporal contemporani que millor poden explicar el per què la gestió quotidiana del temps ha entrat a formar part de l'agenda política local. M'interessa especialment destacar com la gestió del temps propi, un problema que fins fa poc es limitava a l'àmbit privat, adquireix valor social i emergeix com a problema polític que reclama d'actuació en l'àmbit públic. M'interessa subratllar, especialment, la dimensió de gènere que es manifesta en aquest conflicte temporal contemporani i destacar, igualment, la capacitat de l'esfera local d'articular respostes als problemes de gestió del temps quotidià.

Com exposo i argumento al llarg dels propers capítols, hi ha diverses aportacions teòriques que em faciliten les claus explicatives per donar resposta a aquestes preguntes bàsiques que guien la meva recerca. La dificultat principal ha estat construir un marc teòric de reflexió sòlid i ben vertebrat a l'entorn dels conceptes de temps, de gènere i d'espai local que permeti interpretar i estudiar les polítiques urbanes del temps. La meva voluntat ha estat incorporar diferents perspectives d'anàlisi que directa o indirectament han explorat les dimensions del conflicte temporal contemporani per tal de ser capaç de mostrar tota la complexitat i diversitat en què aquest s'expressa. La dificultat afegida ha estat, des de la Ciència Política, intentar reflectir la rellevància que, des d'una perspectiva de gènere, té aquest conflicte tant en l'àmbit privat com en l'àmbit públic, en la mesura que tots dos articulen l'escenari en què analitzar les polítiques urbanes del temps.

Capítol 1. L’estudi del temps en les Ciències Socials

L'estudi del temps ha estat compartit per diverses disciplines teòriques i han estat les ciències socials les que han desenvolupat un major *corpus* teòric. La filosofia, la història, l'economia, la sociologia, la geografia, l'antropologia i la psicologia, entre d'altres disciplines, han aprofundit en el coneixement de la dimensió temporal i el seu significat social i individual[1]. Significativament, la Ciència Política s'ha mantingut al marge d'aquest camp d'anàlisi i no ha estat fins molt recentment que s'han començat a promoure les primeres reflexions i anàlisis.

Les aportacions fetes per algunes d'aquestes disciplines teòriques em faciliten elements claus per interpretar la centralitat que el temps té avui en la nostra societat i alhora ofereixen arguments i reflexions per a una millor comprensió de la interacció entre els conceptes de temps, de gènere i d'espai local que pot explicar el per què la gestió del temps quotidià entra en l'agenda local i es comencen a promoure polítiques urbanes del temps.

Amb tot, la finalitat d'aquest capítol no és fer un repàs exhaustiu de les diverses disciplines científiques que han abordat l'estudi del temps sinó destacar aquelles aportacions teòriques que millor poden explicar el per què avui la gestió del temps esdevé un problema social que reclama de l'actuació pública i, en l'àmbit local, poden explicar el fet que es comencin a articular polítiques urbanes del temps.

En aquest sentit, en primer lloc, val a dir que la preocupació i el debat sobre el temps és molt antiga. La preocupació i el debat filosòfic a l'entorn del temps és mil·lenari. Dues posicions sintetitzen el debat mantingut des de la filosofia. D'una banda, els plantejaments "realistes" i de l'altra, els plantejaments fenomenològics o "idealistes". Perspectives que tenen el seu origen en la visió del temps còsmic d'Aristòtil i la visió del temps de la consciència que s'inicia amb Sant Agustí i que assoleix amb Bergson una de les seves màximes expressions[2].

---

[1] La riquesa i complexitat del temps també ha estat un àmbit d'interès per a la literatura. Autors com Antonio Machado, Jorge Luis Borges, Italo Calvino, William Shakespeare, James Joyce, Thomas Mann, Leon Tolstoi, Charles Dickens, Fiodor Dostoievski, Marcel Proust, Virgina Woolf, Simone Weil, Elsa Triolet, Françoise Giroud o Simone de Beauvoir entre d'altres, s'interroguen en les seves obres sobre el sentit del temps.

[2] Des de l'aproximació filosòfica, tal i com mostra Valencia (2007), s'han escrit tractats sobre el temps de naturalesa metafísica, idealista, relacional o constructivista. En la tradició d'occident la reflexió filosòfica sobre el temps s'ha acompanyat de binomis indisolubles: l' eternitat i l'ànima (Plató, Plotino i Agustí d'Hipona); l'atomisme (Parmènides); el moviment (Aristòtil); l'afluència (Heràclit); el fluir uniforme i absolut (Newton); la successivitat (Leibniz); la intuició a priori (Kant); l'esperit en l'esdevenir (Hegel); la durada (Bergson); l'instant (Bachelard); la vivència (Husserl) i el ser allà (Heidegger). D'altra banda, les reflexions epistemològiques han situat el temps com a fenomen que deriva d'altres problemes del coneixement: l'ordre causal a Mehlberg, Carnal i Reichenbach; la relativitat a Einsten –que supera les posicions de Galileu i Newton- o la inestabilitat dinàmica a Prigogine.

Aquest debat s'articula a l'entorn de la divisió entre temps (en singular) i temps (en plural) el que accentua la dicotomia entre éssers humans i naturalesa, entre història i evolució, i diferencia entre temps humans i no humans: entre temps que han estat construïts socialment i temps que pertànyen a la pròpia naturalesa de l'ésser humà. El que m'interessa subratllar és, però, que tots els temps que es poden diferenciar en el pensament i debats filosòfics -el còsmic de l'univers, el biològic dels ritmes circadians, l'individual de la psique i el col·lectiu de les societats- són temps viscuts per l'ésser humà en un espai i territori determinat[3].

En segon lloc, és important remarcar que l'experiència viscuda del temps ha tingut una influència decisiva en el pensament i les formes de vida de les societats occidentals al llarg de la seva història. L'aproximació que ha fet l'anàlisi històrica i l'economia a l'estudi del temps s'ha centrat tant en conèixer com les diverses societats han manifestat diferents concepcions del temps com en estudiar l'evolució dels diferents instruments de mesura del temps dels quals s'ha dotat la humanitat, amb la finalitat de mostrar com la mètrica temporal s'ha imposat progressivament en les societats[4]. Aquests estudis han evidenciat com la mesura del temps és un fenomen cultural molt antic que ha estructurat unes determinades representacions del temps socialment dominants, que han estat fortament condicionades pel poder econòmic i polític.

Una part de la recerca promoguda des de l'economia i la sociologia també s'ha orientat a conèixer el significat i el valor atorgat al temps al llarg de la història així com a ressaltar les normes socials que han regulat l'ús del temps. Des d'aquesta perspectiva d'anàlisi se subratlla el fet que l'ésser humà ha operat històricament amb moltes dimensions temporals i amb diferents escales de mesura i que la línia divisòria més important entre les societats tradicionals i les societats modernes i industrialitzades es podia establir, precisament, en el valor que s'ha atribuït al temps en cada moment històric[5].

En aquest sentit, la consciència creixent del temps i del seu valor diferencia l'individu contemporani dels seus avantpassats. Tal i com mostra la recerca històrica, no és fins

[3] Valencia, G. (2007). *Entre cronos y kairós. Las formas del tiempo sociohistórico*. Anthropos Editorial, Barcelona.
[4] V., p. ex. els treballs d'Attali, J. (1985*) Historias del tiempo*. Fondo de Cultura Económica, México; Landes, D. (1983). *Revolution in time: clocks and the making of the modern world*. Cambridge, Massachussets i Whitrow, G.J. (1990). *El tiempo en la historia. La evolución de nuestro sentido del tiempo y de la perspectiva temporal*. Editorial Crítica, Barcelona.
[5] Nowotny, H. (1992a) "Estructuración y medición del tiempo: sobre la interrelación entre los instrumentos de medición del tiempo y el tiempo social" a Ramos, R. *Tiempo y Sociedad*. CIS, Madrid.

l'adveniment de la societat industrial que la vida de les persones comença a estar dominada pel temps. Les societats tradicionals (nòmades, agràries, pre-industrials) es caracteritzaven sobretot per una forta dependència de les seves activitats als ritmes del medi natural. Dominava una noció de temps cíclic, indissociable de l'espai i de les estacions, que regulava els ritmes socials, familiars i professionals, tots ells sincronitzats.

Més tard, en l'Edat Mitjana, només el dia i la nit, el curs del sol i les campanes de monastirs i esglésies esdevenien reguladors de les activitats litúrgiques i anunciaven esdeveniments excepcionals. La pràctica de la litúrgia era la referència i alhora l'absència de la noció del temps. L'ésser humà depenia del temps natural i vivia en un temps cíclic en el qual els mateixos esdeveniments i festes litúrgiques es retrobaven segons el ritme de les estacions[6]. Tot i que posteriorment se separarien els temps sacres dels temps profans, la voluntat religiosa de controlar el temps perduraria fins els nostres dies[7].

Durant molts anys la mesura del temps fou una pràctica de l'èlit. La representació datada del temps mitjançant el calendari que es va començar a estendre entre les èlits culturals, comercials i polítiques al segle XVI, va permetre crear una llengua comuna i diferenciada que introduïa les nocions de passat, present i futur[8]. Aquesta pràctica social facilitava als individus el poder concebir el seu propi recorregut temporal, obrint espais per imaginar el futur[9].

Igualment, la invenció del rellotge mecànic en els inicis de la industrialització, va ser en un primer moment un instrument d'ús restringit de les classes més benestants.

---

[6] Una anàlisi de la superposició progresiva entre el temps de l'església i el temps dels mercaders es pot trobar a Le Goff, J. (1977) "Au Moyen Age: Temps de l'Église et temps des marchands" a Le Goff, J. *Pour un autre Moyen Age. Temps, travail et culture en Occident*. Gallimard, París.

[7] Per exemple, en els debats recents a l'entorn dels horaris comercials, defensant de mantenir els diumenges com a dies festius.

[8] Cal tenir en compte, però, que el calendari solar de 12 mesos, el rellotge solar i el rellotge d'aigua (clepsidra) apareix ja en l'antic Egipte, i que en la Grècia Clàssica es milloren els instruments de mesura del temps i apareix el concepte de temps sagrat i etern diferent del temps ordinari, alhora que es milloren els instruments de medició. En l'antic Israel s'utilitzava el calendari hebreu basat en la lluna però no serà fins als inicis del cristianisme, en la Roma Imperial, que la concepció del temps canvia radicalment i comença a centrar més l'atenció en el futur que no pas en el present i el passat. L'1 de gener de l'any 45 Juli Cèsar introdueix el calendari civil basat en el sol que conté 365 dies que, amb modificacions posteriors, bàsicament la data d'inici 1 de gener en lloc d'1 de març, configurarà el nostre calendari actual. D'altra banda, altres convencions sobre la divisió del temps que perduren avui, també tenen el seu origen en l'imperi romà. Aquest és el cas de la setmana de 7 dies, basada en el sistema planetari; el calendari gregorià universal en tot el planeta –que va operar una ruptura en la representació del temps al segle XVII en la mesura que aportava una lectura lineal del temps-; la definició dels 24 usos horaris que, des de 1884, és referència universal de temps en un món global i sincronitzat, i la institucionalització de l'hora universal a partir del meridià de Greenwich el 1911.

[9] Godard, F. (2003). "Une éthique du temps: à la recherche du bon tempo" a Ascher, F. i Godard, F. *Modernité: la nouvelle carte du temps.*: Éditions de l'Aube, Datar, La Tour d'Aigües.

Ràpidament, però, va ser adoptat per la classe mercantil i es va introduir a les ciutats. No va ser fins al segle XIX que se'n va massificar el seu ús. El rellotge atorgava al temps un valor econòmic i secular en la mesura que se'l considerava un factor de productivitat i transformava, novament, l'actitud social davant del temps.

En les societats industrials, el temps esdevenia mesurable i lineal. El temps es podia mesurar matemàticament i es convertia en un factor de productivitat destinat a ser escàs. La indústria i la fàbrica introduïen uns temps artificials que modificaven els ritmes de les ciutats que fins aleshores es regien per una temporalitat basada en els ritmes comercials establerts al segle XVI[10].

El temps, des d'aleshores, es convertiria en un valor econòmic. Els sistemes de producció havien de ser capaços de produir més en menys temps. La transformació capitalista va implicar un canvi sense precedents en el sentit temporal de la població europea entre els segles XVII i XIX, que va tenir lloc sota fortes resistències socials. El temps esdevenia un dels instruments de poder i control més estret del treball artesanal i obrer.

És en aquesta etapa, al segle XVIII, que l'horitzó temporal de les societats occidentals comença a esdevenir dinàmic. Amb la Il·lustració, la idea de progrés s'inscriu en el temps. L'ús del temps comença a tenir una importància creixent en la societat perquè pot determinar-ne el seu curs, l'esdevenir de les coses, i és per aquest motiu que la precisió en la mesura del temps augmenta constantment. El progrés és lineal i el futur serà preferible al present, el temps esdevindrà el mitjà per incrementar el benestar de les societats occidentals.

El temps es converteix, doncs, en un símbol de la producció de benestar econòmic i en un factor valuós per si mateix. El temps es podia estalviar, malbaratar o invertir. Aviat, aquesta mesura del temps no es va limitar a la producció de béns econòmics sinó que va esdevenir un mitjà de producció per a tot tipus d'activitats humanes, especialment les socials. L'obsessió pel temps perdut comença a governar les formes de vida burgeses en el seu conjunt i no només la vida econòmica[11].

---

[10] Sobre la formació del temps industrial a occident, v. Thompson, E. P. (1988). *La formation de la classe ouvrière anglaise.* Gallimard, París.

[11] S'escau citar en aquest context l'aparició el 1883 de l'obra de Paul Lafargue –gendre de Karl Marx- *Droit a la paresse*, en què proposava que la burguesia superés una fase d'activitat plena per una de lleure i oci en tant que la societat industrial no reposava només en els productors sinó també en els consumidors.

La metàfora fundacional del capitalisme –el temps és or- no es va limitar a estandaritzar, mesurar, regular i controlar el temps, sinó que en desvincular la seva mesura de les accions i condicions locals, el va universalitzar, el va racionalitzar i el va economitzar. El temps es podia guanyar, acumular o perdre. Una instrumentalització del temps que ens és familiar, que esdevé la noció moderna del temps que perdura en les societats occidentals.

D'altra banda, com he apuntat, amb la revolució industrial el temps va esdevenir un nou recurs de control i de lluita social en la mesura que mitjançant el control del temps es regulaven els horaris laborals i es disciplinava la classe treballadora. La racionalització del temps prenia cos en aquest període i tota la història de la industrialització serà una lluita entre els oferents de temps (comerciants, industrials) per controlar el temps dels demandants de temps (treballadors, ciutadans) dins i fora del treball.

És aleshores que sorgeixen els primers conflictes socials a l'entorn del temps de treball i les reivindicacions dels treballadors se centren sobretot en reduir la jornada de treball i eliminar el treball de nit[12]. Des de llavors tota la història del moviment obrer ha estat marcada per la necessitat de les classes treballadores de reapropiar-se del seu temps i per la lluita sindical per limitar els horaris de treball. La regulació del temps de treball ha ocupat un paper de primer ordre en la història social i política occidental i avui, les polítiques del temps a l'entorn de la regulació del treball i de l'ocupació són centrals en les pràctiques i debats contemporanis.

Veiem, doncs, com la societat industrial suposa dues ruptures importants: el lloc de la producció se separa del lloc de la reproducció (la fàbrica i la llar) i el temps de treball es diferencia clarament de la resta de temps. En la societat capitalista el domini simultani del temps i l'espai constitueix un element substancial del poder social. Com veurem, però, les contradiccions socials entre el temps de treball i el temps de no treball es van resoldre perquè les dones van quedar relegades a l'esfera reproductiva i van esdevenir les administradores dels ritmes i temps familiars, que depenien i estaven en funció dels ritmes del treball productiu dels homes, una anàlisi i interpretació des d'una perspectiva de gènere que abordaré amb major profunditat més endavant.

[12] Els primers conflictes a l'entorn de la durada de la jornada laboral sorgeixen a l'Anglaterra isabelina i posteriorment, amb més cruesa a les primeres ciutats industrials. V. Harvey, D. (2004). *La condición de la posmodernidad. Investigación sobre los orígenes del cambio cultural*. Amorrortu Editores, Madrid.

En el context local i urbà, les sirenes de les fàbriques van marcar el ritme de la son i del treball i van esdevenir els instruments per ritmar els temps quotidians. Des de llavors, valors productivistes com la puntualitat, l'asiduïtat, la continuïtat i l'esforç esdevenen normes d'ús social. El temps reglamentat s'escolava progressivament a les llars. Les noves regles de la disciplina laboral entraven en conflicte amb els ritmes temporals precedents, alhora que el sistema de producció fordista accelerava el ritme dels processos econòmics i, per tant, el ritme de la vida social[13].

La institucionalització del temps, tal i com avui la coneixem, és doncs hereva del poder polític i econòmic dominant de les primeres societats capitalistes, un procés històric de llarga durada, que ha creat una simbologia del temps que avui és compartit pel conjunt de les societats occidentals. Com veurem en el capítol següent, la creació d'aquest llenguatge comú permetrà i acompanyarà els processos d'individualització que es començaran a manifestar a finals del segle XX, quan s'expressaran noves demandes de major autonomia individual en relació a les institucions consumidores de temps. Serà en aquest context de canvi social quan es manifestaran noves dimensions temporals i s'expressarà, en tota la seva complexitat, el conflicte temporal contemporani.

L'exposició lineal i economicista del temps que he presentat fins ara requereix, però, ser contrastada i posada en qüestió a partir de l'aportació que ha fet la sociologia i l'economia des d'una perspectiva de gènere a l'estudi del temps. Com veurem, aquestes aproximacions analítiques introduiran una ruptura conceptual que mostrarà com el treball assalariat no constitueix tot el treball i visibilitzarà i atorgarà valor al temps i al treball domèstic i familiar. En posar en relació els conceptes de temps, treball i gènere, les científiques socials que analitzen el fenomen des d'una perspectiva de gènere, facilitaran una millor comprensió del conflicte temporal. En introduir una perspectiva d'anàlisi que parteix del reconeixement i el valor del treball domèstic i familiar en la vida quotidiana es facilitarà un millor escenari conceptual i analític en el marc del qual analitzar la relació entre els conceptes de temps, gènere i espai local i situar l'anàlisi de les polítiques urbanes del temps.

[13] Harvey, 2004 *op. cit*.

La sociologia ha estat una de les disciplines teòriques que, més recentment, ha creat un camp de coneixement ampli i diversificat a l'entorn de l'estudi del temps. Un camp que ha estat poc unificat i que és difícil de sintetitzar teòricament. Com indiquen diversos autors, la institucionalització d'una sociologia del temps com a camp de coneixement propi, encara no ha estat assolida. Són escasses les obres teòriques sobre sociologia del temps que configuren un paradigma general que integra la diversitat d'estudis empírics[14].

Val a dir que la sociologia contemporània incorpora l'estudi del temps des del doble posicionament epistemològic: en tant que dimensió d'anàlisi sociològica i en tant que objecte d'estudi. El debat a l'entorn de l'estatus epistemològic del temps gira a l'entorn de dues posicions. En el primer cas, una part dels sociòlegs i sociòlogues consideren el temps com a un instrument per a l'anàlisi sociològica, com a instrument transversal per analitzar la realitat social. Mentre que hi ha d'altres autors i autores que conceptuen el temps com un objecte d'estudi sociològic amb entitat pròpia, i en aquesta corrent d'anàlisi s'inclouen els treballs sobre temps i treball i sobre temps, treball, gènere i vida quotidiana, als quals em referiré més detalladament en el capítol tercer.

Amb tot, com assenyala Moreno (2007), la història del temps en la sociologia és la història d'un oblit acadèmic. Seguint l'argumentació d'aquesta autora, es poden diferenciar tres etapes en l'estudi del temps entre els autors clàssics i la sociologia contemporània[15].

Una primera etapa en què es defineixen les coordenades teòriques que emmarquen l'estudi del temps; una segona etapa d'oblit que compta amb aportacions teòriques aïllades però que se centra sobretot en l'estudi quantitatiu del temps a través dels pressupostos-temps o estudis de l'ús social del temps (*Time Budgets Studies*) i una darrera etapa en què es reprèn la reflexió teòrica i s'incrementa la recerca empírica.

En la primera etapa, les aportacions pioneres a l'estudi del temps es troben en Durkheim i Marx els quals fixen les bases epistemològiques que permetran la

[14] Hi ha diverses monografies que sistematitzen la literatura existent sobre l'estudi del temps en sociología des de perspectives diferents: v. Tabboni (1989); Hassard (1990); Pronovost, (1989) i Bergmann (1992).
[15] Moreno, S. (2007). *Temps, treball i benestar: una aproximació des de la vida quotidiana.* Tesi Doctoral. Departament de Sociologia. Facultat Ciències Polítiques i Sociologia. Universitat Autònoma de Barcelona. En la seva tesi, l'autora demostra i defensa la importància del temps com a factor de benestar quotidià en les societats occidentals contemporànies i introdueix l'escenari de la vida quotidiana per analitzar la relació entre el temps, el treball i el benestar.

investigació sociològica sobre el temps[16]. Durkheim aconsegueix plantejar el problema del temps en termes sociològics i malgrat que no va deixar una teoria acabada sobre el temps socials, va traslladar el problema des de la filosofia a la sociologia, en plantejar la supeditació del temps a l'organització social[17]. Els seus plantejaments van ser posteriorment desenvolupats per Zeruvabel (1985) i Elias (1989), autors pels quals el temps és una construcció socio-històrica que s'expressa en diverses formes d'organització temporal compartides col·lectivament per les societats[18].

D'altra banda, Marx serà l'autor que identificarà el valor del temps per a l'anàlisi en ciències socials. Va centrar l'anàlisi en la dimensió material del concepte per identificar l'efecte que produia en les condicions materials d'existència. En equiparar temps a jornada laboral, el temps esdevenia una mercaderia de compra i venda que permetia aprofundir en l'estudi de les relacions socials que s'establien a l'entorn de la producció. En el pensament de Marx el temps apareixia com la clau de la teoria del valor-treball i el temps de la vida es dividia en dues esferes: el temps de la producció i el temps de la reproducció, indispensable per al manteniment de la força del treball que quedava relegat a l'àmbit familiar.

En una segona etapa, autors com Sorokin, Merton, Halbwachs, Hubert, Mead i Gurvitch van prendre el relleu de l'escola durkheimiana. Mead desenvoluparà noves categories d'anàlisi i parlarà de la "construcció social del present" articulada per múltiples temporalitats, el creuament de les quals, implica l'experiència social. Sorokin i Merton introduiran la noció de "temps sociocultural" segons la qual, el temps social està significativament vinculat a les activitats que el conformen i és expressió del ritme temporal dels diversos grups socials. Igualment significativa és la contribució de Gurvitch que descriurà una vida social configurada per temps múltiples, sempre divergents i sovint contradictoris, en el marc de la qual jerarquitzar temps representa un problema per a tota la societat. Aquest autor, ens recorda l'heterogeneïtat dels temps socials, la seva diversitat i la seva pluralitat, fins al punt que no es pot parlar de temps (en singular) sinó de temps (en plural). Per a aquests sociòlegs, el temps social és un temps eminentment qualitatiu, constituït per ritmes diversos i heterogenis i el

[16] Sembla, però, que fou Hesíode al segle VIII a.C. en la seva obra *Els treballs i els dies* qui, en descriure la realitat dels camperols grecs, va posar en relació el ritme social amb les activitats socials. V. Valencia (2007) *op. cit*.
[17] Durkheim, E. (1982). *Las formas elementales de la vida religiosa*. Akal Universitaria, Madrid.
[18] Zeruvabel, E. (1985). *Ritmi Nascosti*. Il Mulino, Bolonia; Elías, N. (1989). *Sobre el tiempo*. Fondo de Cultura Económica, México.

temps és un dels paràmetres fonamentals de la socialització. No hi ha fenòmens socials sense atributs de temporalitat[19].

D'altra banda, en aquesta etapa, d'altres autors com Lefebvre, Grossin i Heller desenvoluparan les seves aportacions analítiques seguint les tesis de Marx. Els treballs pioners de Grossin (1969, 1974)[20] mostren fins a quin punt la naturalesa i les condicions de l'activitat professional poden influir en els temps de la vida quotidiana. Més recentment aquest autor ha argumentat que el temps com a tal no existeix, que existeix un temps dominant, o una representació dominant del temps, i que existeixen tants temps socials heterogenis, com activitats humanes i relacions socials es produeixen per a que aquests temps es realitzin. Aquests temps són viscuts per subjectes concrets que fan un esforç constant per donar sentit als seus temps mitjançant "equacions temporals personals"[21].

En aquesta etapa, més enllà dels debats teòrics, destacarà el creixent interès per una aproximació més empírica centrada en conèixer l'ús i la distribució del temps entre la població. Serà sobretot la sociologia nord-americana la que iniciarà la recerca a l'entorn dels pressupostos del temps (o estudis de l'ús social del temps). Una recerca que durant la segona meitat del segle XX, coincidint amb el fort desenvolupament industrial, s'estendra en els països industrialitzats amb la finalitat de conèixer la utilització, distribució i valoració del temps que fan els ciutadans[22].

En el context internacional destaquen els treballs de Gershuny (2000, 2003) que aprofundeixen en el coneixement comparat dels usos del temps entre països a partir de l'anàlisi de les enquestes d'usos del temps[23]. Les enquestes d'usos del temps faciliten un conjunt de dades que, com assenyala aquest autor, permeten conèixer com canvien els estils de vida i l'ús del temps així com les evidències de canvi social que es produeixen en les societats analitzades[24].

---

[19] Huici, V. (2007). *Espacio, tiempo y sociedad. Variaciones sobre Durkheim, Halbwachs, Gurvitch, Foucault y Bordieu*. Ediciones Akal, Madrid.

[20] Grossin, W. (1969). *Le travail et le temps. Horaires, durées, rythmes*. Anthropos, París; Grossin, W. (1974). *Les temps de la vie quotidienne*. Mouton, París.

[21] Grossin, W. (1996) *Pour une science des temps. Introduction a l'écologie temporelle*. Toulouse: Octares.

[22] V. Tabboni (1989) *op. cit*; Raldúa, E. (2001). "Comparación internacional de los empleos del tiempo de mujeres y hombres" a *Revista Española de Investigación Sociológica*. Nº94:105-126.

[23] Gershuny, J. (2000). *Changing Times: Work and leisure in Postindustrial society.* Oxford Universtiy Press, Oxford i Gershuny, J. (2003). "L'economie politique du temps". *Futuribles* nº 258: 67-78.

[24] Seguint l'argumentació de Gershuny (1987) per estil de vida s'entèn els hàbits d'adjudicació de temps a diverses activitats en un període determinat en el si d'una unitat familiar.

La tercera etapa en l'estudi sociològic del temps es pot considerar que s'inicia a partir dels anys setanta del segle XX, quan s'accentua l'interès teòric pel temps més enllà de conèixer la seva mesura i es comença a desenvolupar un gruix més decisiu de recerca teòrica i empírica. A partir d'aleshores sorgeixen una pluralitat d'enfocaments teòrics i una diversitat de línies de recerca.[25]

L'estudi del temps en aquesta etapa parteix de dues perspectives. D'una banda hi ha autors que expressen la seva preocupació per incorporar el temps en la teoria sociològica mentre que d'altres centraran el seu interès en analitzar el malestar creixent a l'entorn de l'organització social del temps en el marc de la societat del benestar.

El que és més rellevant en aquesta etapa és que es reconeix explícitament la necessitat i pertinença teòrica d'introduir el concepte de temps en el pensament i anàlisi sociològica[26]. I, d'altra banda, sorgeixen reivindicacions socials que evidencien el malestar creixent en determinats col·lectius pel que fa a l'organització social del temps (debats entorn de la reducció de la jornada laboral i reivindicació de temps propi per a les dones per part del moviment feminista italià) que tindran ressó acadèmic i que obriran una línia de recerca centrada en l'anàlisi de la vida quotidiana, que analitzaré amb més detall en el tercer capítol.

En aquesta darrera etapa i en el context espanyol, com subratllen Ramos (1997b), Duran (1997) i Raldúa (2001), els estudis sociològics sobre el temps entren en una fase de major rellevància en la dècada dels anys vuitanta del segle XX[27], però no serà

[25] Diversos autors aportaran centralitat al temps en l'anàlisi social: Barbara Adam, J.T. Frase, Paul Fraisser, Alfred Gell, Anthony Giddens, George Gurvitch, Elliot Jacques, Henri Lefevre, Niclas Luhmann, Herminio Martins, Robert K. Merton, Wilbert Moore, Pilles Pronovost, Pitrim Sorokin, Alfred Schütz, Eviatar Zeruvabel. Destacant, en el nostre context, els treballs pioners de M. Angeles Durán i Ramon Ramos. V. Tabboni (1989). *op. cit.* ; Belloni, C. i Rampazi, M. (1989) (eds). *Tempo, spazio, attore sociale: tredici saggi per discuterne*. FrancoAngeli, Milà i Duran, M.A. (2002). "La contabilidad del tiempo". *Praxis Sociológica*, 6: 41-62.

[26] Com indica Ramos (1997a), autors com Giddens (1993), Luhmann (1992) i Adam (1989, 1992) incorporen explícita i activament el llenguatge del temps en l'anàlisi social. I destaquen, sobretot, els treballs de Barbara Adam com a impulsora i editora de la revista *Time & Society* que es publica des de 1992 i és la mostra més expresiva de la nova sociologia del temps i dels seus horitzons temàtics i analítics. En els seus treballs reconeix la complexa multiplicitat del concepte temps. No hi ha temps (en singular) sinó temps (en plural), temps múltiples que existeixen simultàniament i que configuren un "collage de temps múltiples" que superen el joc de dualismes (temps lineal/circular; reversible/irreversible, natural/social, quantitatiu/qualitatiu) que ha caracteritzat la tradició occidental de pensament. Les seves aportacions són, segons Ramos, un punt de partida per a la construcció d'un concepte de temps més ric i complex del qual precisen les ciències socials.

[27] Cal destacar que en el nostre context, M. Angeles Duran és la pionera en aquest tipus d'estudis i, com subratlla en una de les seves recerques (Duran 1997), són els mitjans de comunicació i la indústria de l'oci que demandava major informació sobre els consumidors, els qui promouran les primeres análisis d'audiència vinculades a la publicitat, i els qui iniciaran en la dècada dels seixanta i setenta els primers estudis sobre l'ús del temps o pressupostos de temps. Es en la dècada dels vuitanta quan comencen a

fins a la dècada dels noranta que es pot parlar de certa institucionalització en aquest camp, sobretot el relatiu als estudis de mesura dels usos del temps mitjançant els pressupostos del temps[28].

Aquests estudis no es limiten al camp de la mesura dels usos del temps sinó que s'acompanyen de reflexions i investigacions sobre les desigualtats en l'ús del temps, les "donacions" històriques de temps de les dones envers els homes i les implicacions que té l'ús diferenciat del temps entre homes i dones en la vida quotidiana.

En aquesta etapa s'amplia el nombre d'estudis duts a terme i es diversifiquen les tècniques i metodologies emprades, augmenta el nombre de recerques i de publicacions sociològiques sobre el temps i la investigació sobre la mesura dels usos del temps crea diversos espais d'intercanvi de coneixement[29]. No serà fins a finals dels anys noranta, però, que l'esforç d'internacionalització dels estudis d'usos del temps i la difusió d'instruments promogut per Eurostat, permetrà una consolidació progressiva dels estudis sobre el temps a Espanya[30].

La visió panoràmica sobre l'estudi del temps en les ciències socials que he presentat en aquest apartat m'ha permès situar el temps com a objecte d'anàlisi. Però, què és el temps?

---

proliferar un nombre més ampli d'estudis vinculats a enquestes que contenen informació temporal però no serà fins els anys noranta que es consolidaran els estudis sobre el temps i permetran una activitat de recerca continuada. El CSIC i el CIRES seran les institucions encarregades d'elaborar els primers estudis sobre l'ús del temps a finals dels vuitanta, destacant des d'aleshores les enquestes següents:

- Enquesta de noves demandes i necessitats socials (CSIC, 1990)
- Enquesta sobre l'ús del temps (CIRES, 1991)
- Enquesta a famílies amb nens escolaritzats (CSIC, 1994)
- Enquesta a familiars de pacients usuaris de serveis d'urgència a hospitals (CSIC, 1994)
- Enquesta a llars en què resideixen persones grans majors de 65 anys (CSIC, 1994)
- Enquesta d'activitats no remunerades (CSIC, 1995)
- Enquesta de l'Institut Basc d'Estadística sobre pressupostos temporals (EUSTAT, 1993)
- Enquesta sobre l'ús del temps (CIRES, 1996)
- Enquesta sobre l'ús del temps (INE, 1996, 1997)
- Enquesta sobre el temps de treball (INE, 2000)
- Enquesta sobre l'ús del temps (INE, 2002-2003)
- Enquesta sobre l'ús del temps (CSIC, 2003).

[28] Els estudis sobre l'ús del temps o pressupostos-temps tenen com a finalitat enregistrar i conèixer l'ús del temps de les persones a partir de la reconstrucció de les activitats dutes a terme en un interval temporal d'un dia o d'una setmana, que s'enregistren en diaris personals, amb la finalitat de conèixer quina activitat duu a terme l'enquestat, quina altra fa simultàniament, durant quan de temps, amb qui i a on. La recerca en aquest camp és molt extensa i s'ha consolidat a nivell internacional. Destaquen els treballs pioners de Szalai (1972) i els treballs posteriors de Gershuny (1987, 1991, 1992, 1993). V. Raldúa (2001) *op. cit*.

[29] Destaca el grup de treball "Tiempo y Sociedad" en el marc de la Federació Espanyola de Sociologia i l'Associació per a l'Estudi del Temps.

[30] No ha estat fins recentment que l'INE ha dut a terme la Encuesta de Empleo del Tiempo (2002-2003) seguint la metodologia per a la implementació d'enquestes d'usos del temps a la Unió Europea proposada per Eurostat.

1.1. La complexitat i pluridimensionalitat del concepte temps

Per a Nowotny (1992a) el temps és una categoria clau en l'anàlisi social que ens permet conèixer les necessitats de temps de les persones i el temps social és l'experiència temporal comú i interpersonal que comparteixen els individus que viuen en circumstàncies socials similars. Quan més complexa és una societat més s'expressen temps diferents, superposats, vinculats entre ells o independents. L'estructura i l'ús del temps no és la mateixa per a homes i dones i és també diversa en funció del moment del cicle de la vida en què es troben les persones. Per comprendre la complexitat en què s'expressen els múltiples temps cal analitzar amb atenció el fenòmen quotidià: les fronteres entre temps privat i temps públic.

Des d'una perspectiva sociològica, la pluralitat de temps socials constitueix una realitat fonamental de tota activitat humana i social. Per a Mead (1959) l'ésser humà participa simultàniament de nombroses temporalitats, està situat en un encreuament de múltiples sistemes temporals que dóna lloc a la seva experiència personal del temps. La consciència que resulta d'aquesta experiència és una consciència de la diversitat dels temps i de les perspectives temporals.[31]

Com indica Moreno (2007)[32] no existeix un acord teòric per definir el concepte temps. La dimensió conceptual del temps és un debat obert en sociologia. Es poden destacar, com fa aquesta autora, cinc usos semàntics diferents que estan clarament condicionats pels objectius i els interessos dels corrents teòrics que els promouen i que mostren la complexitat i multidimensionalitat del concepte.

En primer lloc hi ha un concepte de temps que està associat a la idea de procés (Ramos, 1992; 1997a). El concepte temps s'identifica amb l'esdeveniment històric i la dimensió temporal s'utilitza com un element per a la seva contextualització. El temps sociohistòric és un temps cronològic que permet datar els esdeveniments, cadascun està carregat de sentit, d'intenció, de memòria i de futur. En aquesta accepció el temps és una conjugació entre *cronos* (successió irreversible entre l'abans, l'ara i el després) i *kairós* (temps distès en què cada present conté els seus propis passats i futurs)[33].

[31] Citat a Pronovost, G. (2001) "Temps sociaux et temps scolaire en Occident: le brouillage des frontières" a St-Jarre, C. i Dupuy-Walker, L. (Dir.) *Regards multiples sur le temps*. PUQ, Sainte-Foy.
[32] Moreno (2007) *op. cit*.
[33] Valencia (2007) *op. cit*.

En segon lloc hi ha perspectives d'anàlisi que utilitzen un concepte de temps associat a l'espai. En aquest cas el temps i l'espai es consideren les coordenades bàsiques de la vida quotidiana. Des de la geografia del temps s'ha desenvolupat aquesta perspectiva per tal d'analitzar l'entorn físic, l'espai, on tenen lloc les actuacions socials. La geografia del temps, la cronogeografia i la geografia del gènere són els enfocaments que estudien el temps des d'aquesta perspectiva[34].

Una tercera accepció del concepte temps el considera un recurs escàs que es pot comprar i vendre. Aquesta perspectiva ha estat desenvolupada per la teoria econòmica i, més concretament, per la teoria de l'elecció racional que considera que l'acció individual cerca maximitzar l'ús del temps en funció del cost d'oportunitat de cada activitat[35].

En quart lloc, altres autors consideren que el concepte de temps és el resultat d'un procés de construcció social. Des d'aquesta perspectiva l'escassetat del temps no és material sinó social i en l'anàlisi del temps cal tenir en compte les relacions de poder i el seu significat social[36].

Finalment, hi ha diverses anàlisis que tenen el seu origen en les aportacions marxistes a l'estudi del temps, que relacionen i estudien el temps en relació al treball. Des d'aquesta perspectiva es considera que el malestar vinculat a l'organització social del

---

[34] L'estudi del temps en aquesta disciplina ha mostrat dues línies de recerca principals. D'una banda, l'estudi del temps com a temps històric promogut per la geografia històrica però també present en els treballs de la geografia tradicional que analitza els canvis d'un territori a través del temps i, d'altra banda, la geografia regional que analitza no només els canvis en el territori a través del pas del temps sinó que s'interessa també per conèixer com els canvis estacionals afecten l'activitat humana, especialment en el món rural.

Els treballs de Torsten Hägerstrand i l'Escola de Lund sobre la geografia del temps van ser pioners en incorporar la dimensió temporal en l'anàlisi geogràfica. La fisonomia temporal de la realitat només es pot donar en l'espai social que es construeix mitjançant ritmes que tenen a veure amb la temporalitat social.

El temps de la vida quotidiana comença també a ser analitzat des de la geografia urbana i la geografia social. Amb tot, inicialment, aquesta aproximació no va tenir en compte els processos socials i s'identificava amb un concepte lineal del temps, una visió massa simplificada que no permetia explicar les transformacions socials.

Més recentment s'ha promogut la cronogeografia, una aproximació que estudia aquells aspectes del temps que tenen a veure amb l'estudi de les persones, l'espai i l'activitat en escenaris socials. Una perspectiva que ha incorporat el concepte de temps i d'espai sense rebutjar les aportacions anteriors fetes per la geografia del temps.

Des d'una perspectiva de gènere, cal destacar els estudis promoguts des de la geografia del gènere que posen en relació la geografia urbana, el temps, el gènere i la vida quotidiana i subratllen la importància de relacionar temps i gènere alhora d'analitzar els ritmes urbans.

Una bona síntesi de l'evolució d'aquests enfocaments la trobem a Prats, M. (1998). "Gènere, ús del temps i geografia" Doc. Anàl. Geogr.,32 : 175-188.

[35] Autors de l'economia neoclàssica i sociòlegs com Linder (1986) i Pillet, Leimgruber i Bourrit (1986) desenvoluparan aquesta teoria.

[36] Autors com Dupuy (1986) i Luhmann (1992) faran aportacions teòriques des d'aquesta perspectiva d'anàlisi.

temps heretada del període d'industrialització, s'explica per la divisió social i sexual del treball. Un malestar que té a veure amb la posició que, en termes de categories socials, les persones ocupen en relació al treball. Hi ha diverses aportacions que des de la sociologia del treball se centraran a estudiar el temps en el marc del treball remunerat i d'altres, des de la sociologia de gènere, que relacionaran el temps amb el treball domèstic i familiar i la seva contribució al benestar social, com ja he apuntat anteriorment.

Des d'aquesta perspectiva teòrica, les anàlisis que posen en relació el temps, el treball i el gènere són decisives per conèixer les condicions laborals de les dones i els homes i per revelar les diferències i desigualtats de gènere en els usos del temps. Aquests estudis també han mostrat la desincronització dels temps laborals i dels temps familiars i com aquesta situació altera la vida quotidiana i l'accés a determinats serveis de la ciutat, com veurem més endavant[37].

D'altra banda, el temps ha estat concebut com un recurs tendencialment escàs, l'ús del qual ha de ser fruit de deliberacions i decisions i està informat per valors heterogenis. Per això el temps es pot considerar tant com un recurs econòmic, un recurs moral com un recurs de poder.

Seguint l'argumentació de Ramos (2007), l'escassetat del recurs-temps és una experiència estesa però diversificada que no es pot universalitzar. Les experiències a l'entorn de l'escassetat del temps són molt variades. Hi ha sectors de la població que perceben la pressió del temps de manera més forta i disposen de poc temps lliure (dones que han de fer front a la doble presència amb fills o persones depenents a càrrec; parelles biactives amb fills o persones depenents a càrrec; llars monomarentals o monoparentals amb fills o persones depenents a càrrec). En d'altres casos, a la inversa, hi ha persones que disposen de molt temps (com els aturats o els jubilats) però no disposen dels recursos suficients per a gaudir-ne.

En tots els casos, el temps-recurs està afectat per la variable escassetat però sempre obert a la deliberació. Des d'aquesta perspectiva d'anàlisi, el temps-recurs es pot diferenciar analíticament en tres formes definides a partir de valors. En primer lloc, hi ha un temps mercantilitzat, que es transforma en diner en el mercat laboral. En segon

[37] Lallement, M. (2007) "Tiempo, trabajo, sujeto. Balance, cuestiones clave y perspectivas de las transformaciones contemporaneas" a Prieto, C. *Trabajo, género y tiempo social*. Editorial Complutense, Madrid.

lloc hi ha un temps moralitzat, l'experiència i estratègia del qual adopta el llenguatge del deure, la culpa i el càrrec de consciència (en aquest cas, com veurem, en el tercer capítol, el temps dedicat a la família i especialment als fills, un temps densament moralitzat) i, en tercer lloc, hi ha un temps polititzat, sotmès a la lògica del poder i la coacció en què està en joc l'autonomia individual i que es concreta en la demanda d'un dret a gaudir de temps propi, com també veurem en el tercer capítol, que s'expressa en el marc de l'exercici del dret a una plena ciutadania.

D'altra banda, també es poden diferenciar analíticament tres nocions de temps. Es pot parlar de temps donat, de temps propi i de temps incorporat. En el primer cas, el temps donat, és aquell que s'ofereix a un altre en funció de les característiques afectivo-morals de la relació que hi ha entre les persones. Es un temps amb una càrrega emocional densa com pot ser el temps de la maternitat, el temps dedicat a la família i al treball domèstic. Un temps sobredeterminat per les relacions de gènere no només perquè és la dona la que fa donació d'aquest temps en excés sinó perquè ho fa en activitats de cura essencials.

En el segon cas, el temps propi, és un temps marcat per l'escassetat però en general és font de les majors satisfaccions individuals. Es recurrent la idea que per obtenir aquest temps cal manllevar-lo, defensar-lo heroicament i treure'l d'allà o no n'hi ha.

En el darrer cas, hi ha un temps incorporat a l'ésser humà. Un temps que és cos, edat i etapa vital i que, en molts casos, és verbalitzat explícitament per les dones (maternitat), els joves i els aturats.

En aquest apartat he constatat com la complexitat i pluridimensionalitat del concepte temps apunta les principals dimensions en què s'expressa, com veurem en el següent apartat, el conflicte temporal quotidià. Les aproximacions a l'estudi del temps des de la perspectiva de la vida quotidiana facilitarà un millor marc teòric i conceptual per a l'estudi d'aquest conflicte temporal.

1.2. Una aproximació a l'estudi del temps des de la vida quotidiana

Les aportacions a l'estudi del temps que ha fet la sociologia de gènere i l'anàlisi econòmica des d'una perspectiva de gènere, han posat en relació els conceptes de temps, treball i gènere i han construït una nova aproximació a l'estudi del temps des de la perspectiva de la vida quotidiana. Els debats i plantejaments teòrics aportats per aquest corrent de pensament són centrals en la meva aproximació analítica i en la configuració del marc teòric explicatiu del conflicte temporal quotidià.

Diverses especialistes en gènere han introduït un nou camp de coneixement que ha permès establir les bases teòriques i conceptuals per a una millor diagnosi temporal de la nostra societat. Cal destacar el fet que els treballs promoguts des d'aquesta perspectiva d'anàlisi han suposat una ruptura conceptual entorn el treball en acabar amb la confusió entre treball i ocupació i fer visible el treball domèstic i familiar[38].

Les investigacions feministes dels anys vuitanta del segle passat proposen alternatives teòriques i conceptuals per superar les velles perspectives dualistes i androcèntriques d'anàlisi. D'una banda, inicien l'estudi dels temps generadors de la reproducció, aquells temps que estan fora de l'hegemonia dels temps mercantilitzats i que inclouen temps necessaris per a la vida: la cura, els afectes, el manteniment, la gestió i l'administració domèstica, les relacions i el lleure. D'altra banda, introdueixen noves perspectives sobre el temps i el treball que posen de manifest les relacions de poder i la desigualtat de gènere que s'amaguen darrera la forma mercantil de valorar el temps.

Com he apuntat, els estudis del temps des de la perspectiva econòmica androcèntrica s'havien centrat sobretot en l'anàlisi de l'organització productiva i en l'estudi del temps en la producció industrial capitalista. Des d'aquesta perspectiva d'anàlisi, els temps que no estaven en el mercat –històricament el temps de les dones- eren invisibles i només eren coneguts en la mesura que tenien un valor de mercat[39].

Per tal de superar aquest oblit acadèmic, la perspectiva de gènere subratllarà la importància econòmica dels temps destinats a la cura i l'afecte de les persones, dels temps dedicats al manteniment i la gestió de la llar i de la importància dels temps

[38] Torns, T., Carrasquer, P., Parella, S. i Recio, C. (2007) *Les dones i el treball a Catalunya: mites i certeses*. Col·lecció Estudis, Institut Català de les Dones, Barcelona.
[39] Carrasco, C. (2001) (ed). *Tiempos, trabajos y género*. Nº 10, Publicacions Universitat de Barcelona, Barcelona.

lliures i de qualitat. Temps, tots ells, difícils de quantificar i de mesurar en termes econòmics.

Cal citar els treballs pioners de Boserup (1970), Balbo (1978) i Tilly i Scott (1978)[40] així com les obres més recents de Borderías et al. (1994), Himmelweit (1995), Leccardi (1996) i Adam (1999) en la mesura que proposen una perspectiva d'anàlisi que supera aquesta visió androcèntrica del mercat de treball i reconeix l'existència d'altres temps i treballs presents en els marges de l'activitat econòmica oficial, que no es poden calcular en termes monetaris i que són essencials per al manteniment de la vida i el benestar de les persones i del conjunt de la societat[41]. Aquestes anàlisis evidencien que el temps esdevé una eina imprescindible per mesurar aquelles tasques, habitualment invisibles, que constitueixen la principal forma de treball femení: el treball domèstic i familiar.

Les aportacions d'aquestes científiques socials mostren com hi ha un temps objectiu, que pot ser mesurat i quantificat i que regula les diferents activitats de les persones que en les societats capitalistes es pot convertir en diner, però també hi ha un temps de treball que, a més a més de la seva dimensió quantitativa, té una dimensió subjectiva, que és més difícil de mesurar, que és el temps que s'utilitza en tasques invisibles que requereixen igualment de la concentració d'energies individuals i que contribueixen decisivament en la generació de benestar col·lectiu.

Com assenyala Torns (2007) existeix un temps més objectiu, susceptible de ser mesurat i quantificat, regulador de les diferents activitats de les persones, com és el temps de treball remunerat. I existeix també un temps més subjectiu, difícilment mesurable, que no es materialitza en cap activitat concreta. Un temps que incorpora aspectes més intangibles, representats per la subjectivitat de la pròpia persona i que es materialitza en l'experiència viscuda. En aquest cas parlem de temps que tenen a veure amb els desitjos posats en l'organització de la vida i en les relacions que donen sentit a la vida quotidiana i estem referint-nos a dimensions més qualitatives del temps, més vinculades al cicle de vida i a la cura de les persones.

---

[40] Boserup, E: (1970) *Women's Role in Economic Development*. George Allen and Unwin Ltd, Londres; Balbo, L. (1978) "La doppia presenza" a Borderias, C. i Alemany, C. (eds) *Inchiesta VIII* 1994: 503-513 i Tilly, L. i Scott, J. (1978) *Women, Work and Family*. Routledge, Nova York.

[41] Les obres referides suposen una compilació extensa d'articles sobre aquest àmbit de recerca. V. Borderias, C., Carrasco, C. i Alemany, C. (1994) *Las mujeres y el trabajo: Rupturas conceptuales*. Fuhem-Icaria, Madrid; Himmelweit, S. (1995) "The Discovery of "Unpaid Work": the social consequences of the extensión of "Work", *Feminist Economics* 1(2):1-19; Leccardi, C. (1996) "Rethinking Social Time: Feminist Perspectives". *Time & Society* 5(2):169-186; Adam, B. (1999) "Cuando el tiempo es dinero. Racionalidades del tiempo y desafíos a la teoría y práctica del trabajo". *Sociología del Trabajo* 37:5-38.

Des d'aquesta perspectiva d'anàlisi es planteja una crítica als estudis del temps quantitatius que mostren limitacions a l'hora de valorar les diferents dimensions del temps, sobretot en relació als aspectes més subjectius del temps que tenen a veure amb el treball de cura (el món dels afectes, el món de les relacions i les emocions), que dificilment es poden comptabilitzar. Diversos estudis crítics que introdueixen la perspectiva de gènere subratllen les limitacions metodològiques dels estudis d'usos del temps i proposen una alternativa d'anàlisi basada en el reconeixement de les activitats que es desenvolupen a la llar, el treball domèstic i de cura, que es consideren treball i que també tenen un valor econòmic.[42]

En el context europeu i en l'anàlisi de la vida quotidiana, són de referència els treballs d'un grup de sociòlogues italianes que en la dècada dels vuitanta impulsen els estudis sobre el temps de les dones. Balbo (1978, 1991), Belloni (1986a), Bimbi (1995, 1999) i Saraceno (1986) mostren com el sistema temporal de la societat està clarament condicionat per les relacions de gènere.[43]

La perspectiva de gènere i la vida quotidiana sorgeix per explicar la problemàtica de les vida de les dones adultes en les societats urbanes occidentals i fa possible el reconeixement de la vida quotidiana, en fer palès que l'organització dels temps en aquest escenari és problemàtica per a la majoria de les dones.

Saraceno (1986) és una de les pioneres en reconèixer que la vida quotidiana té una estructura sexuada. La posició d'homes i dones és fruit de les relacions socials que mantenen en el dia a dia en un escenari generalment invisible, el de la vida quotidiana, que es fa visible quan esdevé problemàtic.

---

[42] En el nostre context cal destacar, novament, els treballs de M. Angeles Duran que reclamen la introducció d'una perspectiva del temps, no només monetària, per a l'anàlisi de la comptabilitat nacional en proposar un sistema que sigui capaç de mesurar el temps de treball no remunerat, introduint un nou concepte CGDP (*Combined Gross Domestic Product*) que sigui més real en la mesura que pugui recullir les expectatives de diferents grups socials que no queden reflectides adequadament en les mesures macroeconòmiques convencionals. V. Duran, M. A. (1999) "The internacional comparison of gross domestic products" a Hufton, O. i Kravaritou, Y. *Gender and the use of time*. Klwver Law International, La Haya. Igualment, cal fer referència als treballs de Carrasco, C. et al (2004) i Carrasco, C. i Mayordomo, M. (2005) que proposen una nova metodología per a l'estudi del treball i el temps mitjançant una Enquesta de la Població Activa no androcèntrica (EPA-NA). Aquesta parteix d'un concepte de treball que va més enllà del concepte d'ocupació la qual cosa permet facilitar informació sobre el treball laboral i el domèstic i permet analitzar-lo en funció de diferents variables. Una metodologia que facilita un coneixement més real del que avui significa combinar la doble responsabilitat del treball laboral i domèstic per a les dones i que mostra com aquesta realitat condiciona les vides de les dones i dels homes.

[43] Novotny, H. (1993) *Il tempo privato*. Il Mulino, Bolonia.

Balbo (1978) detecta els dos factors fonamentals en l'anàlisi de la vida quotidiana: el temps i el treball de cura. La vida quotidiana troba en el temps la dimensió bàsica per fer-se visible i pren una nova consistència a través de la significació subjectiva que li atorga les dones. La quotidianeïtat és el marc, l'escenari en què es manifesten els conflictes de gènere, mentre que el temps n'és la dimensió visibilitzadora.

L'enfocament de la vida quotidiana des d'una perspectiva de gènere permet repensar el benestar quotidià i posa en evidència la importància de les tasques de cura i d'aquests temps davant l'emergència de noves necessitats socials. D'altra banda, és un enfocament que permet incorporar en l'anàlisi el cicle de vida de les persones (infància, adolescència, joventut, edat adulta i vellesa) en la mesura que esdevenen etapes que expressen diferents usos del temps i demandes d'atenció i cura diferenciades que es poden concretar en els escenaris de proximitat.

Des d'aquesta aproximació analítica també s'elabora una crítica metodològica als estudis del temps i es reclama la necessitat de tenir en compte la vessant qualitativa dels temps socials des d'una perspectiva històrica i cultural amb la finalitat de comparar els usos del temps en diferents àrees geogràfiques. Igualment, subratlla la importància de la família i els models demogràfics per explicar els comportaments diferents entre homes i dones i introdueix les dimensions qualitatives del temps de la reproducció (durada i experiència, memòria i estratègies, lògica monetària o no monetària, relacions d'autoritat).

Aquesta perspectiva d'anàlisi destaca i dóna valor al temps reproductiu i al treball de cura -assignat històricament a les dones fins i tot quan és un treball retribuït- atès que permet relacionar vida quotidiana i vida laboral i posa en relació les obligacions laborals i les relacions emocionals de manera que és més difícil reduir el seu contingut a quantitats determinades de temps i de treball necessari per a produir.

En aquest sentit, m'interessa subratllar com, des d'aquesta perspectiva d'anàlisi, el treball reproductiu és qualitatiu i multimensional perquè, més que qualsevol altre treball, té a veure amb la definició biogràfica dels individus. En aquest sentit, també evidencia com la relació temps-diner no permet explicar qualitativament ni de forma suficient el treball de cura. En les activitats que són característiques del temps reproductiu (fer créixer els fills, educar, produir les condicions per a una "bona vida") i

les tasques associades (manteniment de la llar, relacions amb institucions i serveis) la lògica de l'acció està més influïda per factors no exclusivament econòmics[44].

Aquesta perspectiva teòrica és decisiva en la mesura que reclama temps per a les dones i constitueix una crítica radical a l'estatut del temps que domina el món capitalista, en posar en qüestió tota l'estructura de temps basada en la racionalitat econòmica i en reclamar el reconeixement del treball domèstic i familiar i el treball de cura com a treball[45]. D'altra banda, proposa analitzar les relacions de poder que hi ha en l'organització temporal de les relacions de gènere en la mesura que aquesta organització temporal genera una desigualtat en els usos del temps de dones i homes que es manifesta més clarament en les societats de model de benestar familiarista[46].

Igualment, m'interessa destacar l'aportació teòrica que fa aquesta perspectiva d'anàlisi en introduir una nova categoria de temps, la noció de "temps per a un mateix" o "temps de lliure disposició per a un mateix", que s'afegeix a les dimensions ja conegudes de temps laboral i temps de cura.[47] Una noció, la de temps per a un mateix, que serà central per a l'articulació d'un dret a gaudir de temps propi, sobre la base del qual articular les polítiques urbanes del temps, com veurem més endavant.

En el nostre context, cal citar els treballs empírics que des d'aquesta perspectiva d'anàlisi proposen un sistema de mesura que sigui capaç de mostrar la sincronia i la simultaneïtat amb la qual la majoria de les dones afronten la doble presència en combinar quotidianament i simultàniament les tasques d'atenció i cura de la llar-família amb les de la seva activitat laboral. Anàlisis que permeten comptabilitzar la càrrega de treball femení en les societats del benestar, que evidencien la desigual distribució en l'ús del temps entre homes i dones, la major feminització de les tasques domèstico-familiars i l'escassa participació masculina en aquestes tasques.

Són de referència, entre d'altres, els estudis de Borderías (1993) Borderias, Carrasco i Alemany (1994); Carrasquer i Torns (2002); Duran (1986, 1988, 1997, 1998);

[44] Torns, 2007 *op. cit*.
[45] Paolucci, G. (1999). "Paradoxes of time. Instrumental rationality and gendered uses of time" a Hufton, O. i Kravaritou, Y. (ed). *Gender and the use of time*. Klwver Law International, La Haya.
[46] Bimbi, F. (1999) "Measurement, quality and social changes in reproduction time. The twofold presence of women and the gift economy" a Hufton, O. i Kravaritou, Y. (ed) *Gender and the use of time*. Klwver Law International, La Haya.
[47] Temps per a un mateix que té un significat en la mesura que s'interpreta com "Time to pause, to relax, to look around and inside oneself; to make decisions, or just as important, to take a break from making decisions... Such time is necessary for social actors –in our "late modern age"- to be informed, aware, competent, reflexive" citat a Balbo, L. (1994) "Working time, free time, time of one's own" Paper presentat en la "Conference on Reflexion on the concepts of time and work from Gender Pespective". Florència.

Izquierdo, del Rio i Rodríguez (1988); Izquierdo (1993); Miguelez i Torns (1998); Torns et al (2007); Torns (1995) i Carrasco (2005).

Aquesta perspectiva d'anàlisi ha construït una aproximació a la relació entre temps, gènere i treball en el marc de la vida quotidiana que facilita un millor coneixement de la realitat social i que és essencial per a l'estudi de les polítiques urbanes del temps. Permet una millor comprensió del conflicte temporal que es manifesta a escala local en situar el temps de les dones en el marc del treball social productiu i reproductiu, evidencia la càrrega laboral del treball domèstic i de cura; mostra la doble presència femenina; reconeix com a treball i visibilitza el valor econòmic de les tasques reproductives i fa emergir i qüestiona les relacions de poder que comporta la divisió del treball en l'àmbit domèstic i familiar.

Al llarg del capítol he constatat, doncs, com la perspectiva de gènere és del tot pertinent i necessària en l'aproximació a l'estudi de les polítiques urbanes del temps, en la mesura que les relacions de gènere posen en qüestió l'estructura global del temps i mostra com els conflictes de gènere s'articulen a l'entorn dels temps de treball, els temps de cura, els temps per a un mateix i els temps per a la comunitat. En evidenciar la desigualtat de gènere en l'ús del temps, aquesta aproximació d'anàlisi situa el conflicte temporal quotidià en el terreny polític i societal, que presento en el capítol següent.

Capítol 2. Dimensions del conflicte temporal contemporani

El capítol anterior m'ha permès situar el temps quotidià com a objecte d'anàlisi, mostrar la pluridimensionalitat del concepte temps i introduir la perspectiva de gènere –que posa en relació temps, treball i gènere- en l'anàlisi del conflicte temporal quotidià. Però per comprendre en tot el seu abast el significat que avui té el temps en la nostra societat i la dimensió política, econòmica i social que expressa el conflicte temporal contemporani, em cal ara explorar les dimensions en què es manifesta aquest conflicte per, més endavant, centrar l'anàlisi en com aquest es manifesta en l'arena política local.

En la teoria social hi ha un cert consens en el fet que el temps ha guanyat un significat nou en la societat postindustrial tot i que, com hem vist, el temps no ha deixat mai d'estar present en la configuració de la vida quotidiana dels homes i les dones des de la industrialització. Tant els treballs de Giddens (1984; 1997), que mostren el paper estructurant del temps en el procés de transformació de la societat, com el treball de Castells (2001) i les seves reflexions sobre les estructures temporals de la quotidianeïtat, exposen les transformacions estructurals que porten a interrogar-nos sobre l'organització social del temps en un context de canvi d'època.

Com indica Harvey (2004), en el terreny de la teoria social i del canvi d'època l'anàlisi no es pot desvincular del problema del temps. La transició d'un sistema de producció fordista a un sistema d'acumulació flexible, que s'explica pel desplegament de noves formes d'organització productiva i la incorporació de noves tecnologies, promouen una acceleració del temps de rotació en la producció que, al seu torn, suposa l'acceleració dels processos d'intercanvi i de consum. D'entre les nombroses conseqüències que sorgeixen de l'acceleració general en el temps de rotació del capital, n'hi ha algunes que exerceixen una major influència en les formes posmodernes de pensar, sentir i actuar i que tenen un major impacte en la societat. D'una banda, s'accentua la volatilitat de les modes, dels productes, de les tècniques de producció, dels processos laborals, de les idees i de les ideologies, dels valors i les pràctiques establertes. D'altra banda, s'accentuen els valors i les virtuts de la instantaneïtat.

En aquest context, m'interessa complementar la meva aproximació a l'anàlisi del conflicte temporal quotidià amb les aportacions que fan els sociòlegs i les sociòlogues de la modernitat reflexiva en teoritzar sobre aquest conflicte i recollir els models interpretatius complexos que proposen, per comprendre millor l'abast del fenomen. Aquesta aproximació d'anàlisi m'ofereix uns esquemes analítics i unes eines conceptuals bàsiques que em permeten explicar una societat nova en la qual la

importància i el valor que s'atorga al temps està en estreta relació a la progressiva individualització de la societat, com veurem tot seguit.

Tal i com mostra Beck i Beck-Gernsheim (2003) en la seva teoria de la modernitat reflexiva, la segona modernitat és el resultat de la retirada de les institucions clàssiques (Estat, família i classe) com a unitats de reproducció social. Per primera vegada l'individu es converteix en la unitat bàsica d'aquesta reproducció i la individualització es converteix en l'estructura social d'aquesta nova etapa que es caracteritza per un context de risc i de precarietat[48].

En aquest escenari es posa en evidencia la paradoxa d'una estructura social basada en un individu que ha de cercar solucions biogràfiques individuals a contradiccions sistèmiques. Com a resultat, les condicions de vida i les desigualtats socials esdevenen polítiques i requereixen ser negociades i justificades. Per a Beck i Beck-Gernsheim (2003), la individualització té una doble cara: la de les llibertats precàries. L'individu ha de crear i modelar no només la pròpia biografia sinó també els llaços i les xarxes que l'envolten, fer-ho entre preferències que canvien i en les succesives fases de la vida, mentre que s'adapta a les condicions del mercat laboral, del sistema educatiu, de l'Estat i del benestar quotidià. La lluita diària per una vida pròpia (que significa un espai, un temps i un diner propi) es converteix en l'experiència col·lectiva del món occidental.

Beck parla de la ruptura categòrica que es produeix com a resultat d'un procés més radical de "modernitat reflexiva" en què es produeix un canvi fonamental en la naturalesa d'allò social i polític. En aquest context, tenir una vida pròpia implica biografies de risc, del tipus "faci-ho vostè mateix". El fracàs corre en paral·lel amb l'autoresponsabilitat, és un fracàs personal que ja no es percep com una experiència de classe o una situació motivada per situacions de desigualtat. La pròpia vida és una vida experimental, ja no hi ha models històrics que facilitin una guia. La pròpia vida és reflexiva. Es necessita una gestió activa per viure en un context d'exigències en conflicte i en un espai d'incertesa global. Però en aquest nou escenari les desigualtats socials no desapareixen sinó que es redefineixen en termes d'individualització dels riscos socials en el marc d'un capitalisme occidental sense treball per a tothom, en el qual augmenta l'exclusió i la pobresa. Com a resultat, els problemes socials es

[48] Ulrick Beck articularà teòricament la tesi del risc i la tesi de la individualització per explicar aquests canvis estructurals. V. Beck, U. (1992). *Risk Society*. Sage, Londres.

perceben cada vegada més com a problemes individuals i prenen la forma d'indisposicions psicològiques, inadequacions personals, sentiments de culpa, ansietats, conflictes i neurosis. Les crisis socials apareixen com a crisis individuals i les vides es tornen més variades, discontínues i heterogènies.

Al mateix temps, el procés d'individualització també s'acompanya d'un nou sistema de valors que conté elements d'una nova ètica basada en el principi de les "obligacions amb un mateix" que giren a l'entorn de qüestions d'individualitat i d'identitat i de desenvolupament de les capacitats personals. Una nova cultura del jo entesa com la recerca a l'aventura d'una vida pròpia. Tendències que convergeixen en el que Giddens (1991) denomina *life politics* (política de la vida o política vital). La política irromp en l'àmbit privat.

En aquest context i en els països occidentals, com assenyala Beck-Gernsheim (2003a, 2003b), s'obra un nou horitzó de possibilitats per a les dones que, tot i les càrregues familiars, amplien les seves expectatives i desitjos més enllà de l'àmbit familiar. El grau d'expressió i verificació d'aquestes expectatives varia segons el nivell social i el nivell d'estudis però els projectes vitals de moltes dones comencen a ser diferents als de les seves mares. L'accés al treball remunerat deixa de ser progressivament intermitent la qual cosa té repercusions de gran abast: major autonomia, més poder i capacitat per autoafirmar-se en l'entorn immediat. La immersió en el món laboral atorga major legitimitat a les dones, actua contra els vells lligams de dependència i dóna més possibilitats d'afirmar els seus drets i exigències. Ofereix la possibilitat de gaudir d'un temps propi, la qual cosa implica unes llibertats que, tot i ser objectivament modestes, són importants per a construir la pròpia biografia en tant que empenyen a les dones a ser independents i a tenir iniciativa pròpia.

En la segona meitat del segle XX, amb el progressiu desenvolupament de l'Estat del Benestar, les dones desenvolupen cada vegada més expectatives, desitjos i projectes vitals que no només tenen relació amb la família sinó també amb la seva pròpia persona. S'imposa la lògica del projecte individual que afecta cada vegada més les relacions entre els diferents membres de la família, creant noves dinàmiques familiars i exercicis d'equilibri quotidià.

En la segona modernitat es manifesta una divergència entre ritmes temporals. Ja no existeix un ritme temporal comú. La vida familiar està estructurada a l'entorn de diferents institucions socials: els horaris escolars, els horaris laborals, els horaris de les

activitats extra-escolars, els horaris del transport públic, dels serveis i dels comerços, entre d'altres. Es fa difícil compaginar les exigències d'aquests ritmes diferents que no encaixen amb facilitat. Es produeixen tensions i conflictes, especialment entre homes i dones. Qui es fa càrrec d'harmonitzar aquests ritmes? Qui té més necessitat de temps propi? Cal dedicar un esforç major que en el passat per mantenir unides biografies diferents. Un exercici d'equilibri i coordinació quasi acrobàtic que fa que els vincles familiars es tornin més fràgils i estiguin més exposats a no perdurar.

D'altra banda, aquesta situació es veu agreujada pel fet que, tot i que cada vegada hi ha més dones econòmicament actives en el mercat laboral, la participació dels homes en les tasques domèstiques segueix essent molt reduïda, fins i tot entre les generacions més joves[49]. El repartiment de les tasques domèstiques es converteix en una font de tensions en el si de la relació de parella. Hi ha un potencial conflictiu de gran magnitud. Una part d'aquests conflictes es poden explicar pels projectes de vida dels homes i de les dones. L'autonomia, la independència i l'espai i el temps personal es valora ara més que abans. El dret a gaudir de temps propi s'articula com a una estratègia, entre d'altres, de canvi social.

Aquest dret a gaudir de temps propi s'ha de posar en relació, com indica Bauman (2007), amb una renegociació del significat del temps en les societats occidentals. El temps, en la societat líquida de consumidors, ha deixat de ser cíclic i lineal. És un temps "puntillista"[50] o temps "puntuat". Un temps que està més marcat per la profusió de ruptures i discontinuitats, pels intèrvals que separen blocs successius d'activitats i estableixen vincles entre ells, que pel contingut específic de cada bloc. És un temps trencat en una multitud "d'instants eterns". En el temps "puntillista" és tasca de cada individu dibuixar amb els punts un quadre que tingui sentit. Es per això que la vida de l'ara tendeix a ser una vida accelerada. Hi ha pressa per adquirir i acumular temps, instants viscuts, però la raó que converteix la pressa en urgència és la necessitat d'eliminar i reemplaçar contínuament aquests temps, en un món on sembla que la lentitud és sinònim de mort social.

---

[49] Realitat que es constata en la majoria dels països europeus en els estudis més recents elaborats per Eurostat i en els estudis recents per al cas espanyol. V. Duran, M.A. (2004) *Estudio sobre el uso del tiempo en la vida cotidiana*, Fundación BBVA, Madrid.

[50] Terme utilitzat per Michel Maffesoli per explicar que la vida, ja sigui individual o social, no és més que un encadenament de presents, una col·lecció d'instants viscuts amb intensitat variada. V. Maffesoli, M. (2001) *El instante eterno. El retorno de lo trágico en las sociedades posmodernas*. Paidós, Barcelona.

Bertman (1998) utlitza els termes "cultura de l'ara" i "cultura accelerada" per referir-se a aquest estil de vida de la nostra societat[51]. Els usos lingüístics de les expressions "tenir temps", "no tenir temps", "perdre temps" i "guanyar temps", mostren el grau d'intensitat i l'afany que s'inverteix en les accions individuals per igualar la velocitat. El ritme del temps s'ha convertit en la preocupació més freqüent, desgastant i perturbadora de les societats occidentals.

L'anàlisi de Bauman de la societat de consumidors mostra com en el temps puntillista l'eternitat ja no és un valor ni un objecte de desig. La "tirania del moment", amb el seu precepte de *carpe diem*, ve a reemplaçar la tirania premoderna de l'eternitat, el lema de la qual era el *memento mori*[52].

Com indica Lipovetsky (2006), la societat postmoderna és un període que incorpora una temporalitat social inèdita que es caracteritza per la preeminència de l'aqui i l'ara. Una etapa que es correspon amb el creixement del consum i la comunicació de masses, la debilitació de les normes autoritàries i disciplinàries, una individualització creixent i el desinterès per les ideologies polítiques i les militàncies[53]. Una cultura del present que posa l'èmfasi en la velocitat i l'efectivitat que genera una creixent fragilitat i inestabilitat dels vincles humans, que ara poden ser tant fàcils de crear com de trencar.

Segons Lipovetsky, però, les societats occidentals han superat la seva condició de posmodernes i s'escau més parlar de societats hipermodernes que són aquelles que es caracteritzen per l'exercici d'una gran autonomia i llibertat individual i que es basen en els tres components axiomàtics de la mateixa modernitat: el mercat, l'eficiència tècnica i l'individu.

D'altra banda, la hipermodernitat es caracteritza per la ideologització i la generalització del regnat de la urgència. Les anàlisis de Nicole Aubert sobre la urgència porten a parlar de "cultura de la immediatesa", d'un present absolut. Una tirania dels terminis difosa pel mercat en gairebé tots els sectors professionals que mostra la incapacitat

[51] Bertman, S. (1998) *Hyperculture: The Human Cost of Speed*. Praeger, Londres.

[52] Hylland Eriksen defineix la "tirania del moment" com el tret més característic de la societat contemporània i la seva invenció més rellevant. V. Eriksen, T.H. (2001). *Tyranny of the Moment. Fast and Slow Time in the Information Age*, London: Pluto Press.

[53] Jean François Lyotard va ser un dels primers autors en assenyalar el vincle que existeix entre la condició posmoderna i el temps present. L'època posmoderna es correspon amb el predomini de l'aqui i l'ara. Una cultura hedonista que incita a la satisfacció immediata de les necessitats, estimula la urgència dels plaers i el consum es presenta com la promesa d'un present eufòric. V. Lyotard, J.F: (1991). *The inhuman: reflections on time*. Stanford University Press, Stanford.

creixent d'organitzacions i d'individus per superar la visió i el treball a curt-termini[54] i que genera un individu no només incert sinó també impacient[55].

En aquest conjunt d'aportacions teòriques sobre el temps i la postmodernitat cal destacar, també, les que subratllen el fet que per primera vegada en la història de la humanitat es viu un temps mundial. Un temps que es caracteritza per la seva acceleració fins a límits inimaginables. El temps "real", el temps "zero", el "no-temps" de la globalització que permet la ubiquïtat, la instantaneïtat i la immediatesa. Apareix un nou terme 24/7, que significa l'activitat permanent les 24 hores al dia els 7 dies a la setmana, que comença a definir els paràmetres de la nova frontera temporal[56].

En aquesta nova concepció del temps, el que ha canviat és la relació amb el present. El present adquireix una importància creixent per efecte del desenvolupament dels mercats financers, de les tecnologies de la informació, dels costums individualistes i del temps lliure. Arreu augmenta la rapidesa de les operacions i els intercanvis, hi ha una manca de temps que és problemàtica en situar-se en el centre de nous conflictes socials.

La hipermodernitat sembla que multiplica les temporalitats divergents: temps escollit, horaris flexibles, temps d'oci, temps dels joves, temps de la gent gran. S'ha passat d'un món articulat a l'entorn de l'organització del temps del treball productiu a un univers que es caracteritza per la multiplicació dels temps socials i pel desenvolupament de temporalitats heterogènies que generen noves tensions[57].

Es manifesta una hipermodernització de les relacions amb el temps històric. No s'ha destruït la força del futur, el que succeix és que aquest ja no és tan ideològic i polític i es basa més en la dinàmica tècnica i científica. Al mateix temps, el debat polític sembla que comença a articular-se a l'entorn del futur planetari, de la sostenibilitat i dels riscos ambientals.

Com hem vist al llarg d'aquest apartat, les aportacions teòriques referides mostren com el conflicte temporal contemporani en les societats occidentals és complex i es pot explicar per diverses tendències de canvi social. Els següents apartats tenen com

---

[54] Aubert,N. (2003a) *Le culte de l'urgence. La société malade du temps*.Flammarion, París.
[55] Jauréguiberry, F. (2003). L'homme branché: mobile et pressé" a Ascher, F. i Godard, F. (coord). *Modernité: la nouvelle carte du temps*. Editions de l'Aube, Datar, La Tour d'Aigües.
[56] Valencia (2007) *op. cit.*
[57] Sue, R. (1994) *Temps et ordre social*. PUF, París.

a objectiu identificar aquells processos de canvi que estan transformant clarament l'organització social del temps heretada del sistema de producció fordista, que avui és font de conflicte quotidià entre gèneres, es manifesta en l'escala local i reclama de l'acció pública.

2.1. Processos d'individualització

Com he apuntat, els processos d'individualització social promouen pràctiques temporals més plurals i diverses. En les societats occidentals contemporànies, el treball assalariat masculí que promovia la societat industrial –a temps complert, per tothom i per tota la vida- deixa de ser una referència en la construcció de la identitat individual i social. A l'entorn de les transformacions en el mercat laboral es configura una ocupació que té una característica de precarietat molt significativa. Els mercats de treball demanden flexibilitat, ofereixen precarietat i creen inseguretat en un context en què augmenten els riscos lligats a la trajectòria vital, que tendeixen a agrupar-se en la joventut i en els inicis de la vida adulta.

Bauman (2001, 2002) i Beck (1992) identifiquen nous riscos d'exclusió social i parlen de crisi general de la identitat contemporània[58]. En aquest nou context de canvi social, les relacions personals i íntimes es resenteixen perquè les referències tradicionals de pertinença (treball, família, comunitat) són menys accesibles. La societat s'individualitza i s'atomitza i les formes bàsiques de relació social són cada vegada més inestables. Com assenyalen Beck i Beck-Gernsheim (2003) "l'autonomia", la "independència" i "l'espai personal" són els nous valors que prevalen en la societat contemporània.

Els individus experimenten una relació amb el temps pròpia que ja no es confon amb les pràctiques temporals més ritualitzades del grup social. El temps personal representa la dimensió de la construcció de la pròpia identitat com a projecte de vida dotat de sentit però en un context en què cada vegada són més extremes les diferències entre condicions de vida, oportunitats i perspectives.

Si bé s'allarga la vida no és menys cert que es fragmenten les etapes vitals. Desapareixen les fronteres entre la formació, el treball i el descans; el futur té

[58] Bauman, Z. (2002). *Society under Siege.* Polity Press. Blackwell Publications, Londres; Bauman, Z. (2001). *The Individualized Society*. Polity Press. Blackwell Publications, Londres, i Beck, U. (1992). *Op. cit.*

tendència a escurçar-se fins a quasi desaparèixer atès que simultàniament creixen les incerteses i les sensacions de risc.

En aquest context de canvi de la societat contemporània ja no existeix un únic temps social sinó múltiples temps socials que corresponen a la pluralitat d'institucions que configuren una societat complexa i fragmentada. L'individu és subjecte de normes i vincles temporals diversos que tracta d'harmonitzar i coordinar en l'àmbit de l'estructuració del seu temps quotidià. Si bé es cert que en la multiplicitat de temps socials trobem major llibertat per triar, també és cert que hem de fer front a majors limitacions.

Més enlla del problema organitzatiu de conciliar quantitativament temps social plurals sorgeixen conflictes entre temps socials diferents qualitativament, en tant que són expressió de significats i valors no comparables entre ells. El malestar modern que afecta la nostra societat amb una sensació permanent de manca de temps, es deriva del conflicte entre l'organització del temps imposada per la pluralitat d'institucions socials i l'exigència de construir autònomament un temps individual dotat de sentit en el marc d'un projecte de vida[59].

Un repte difícil atès que la sensació de manca de temps i la percepció de l'acceleració del temps quotidià sovint promou en les persones sentiments difusos de preocupació i de desorientació i un augment de la incertesa sobre la pròpia identitat i el propi futur. Assistim, doncs, a una transformació contemporània de com és viscuda la pròpia experiència del temps, tal i com ha succeït històricament quan s'han modificat els paràmetres que han regulat el temps individual quotidià.

L'acceleració social i el clima d'incertesa no només deixa tendencialment obsolets els projectes a llarg termini (en el món del treball mercantil però també en el món familiar) sinó que també modifica l'estructura temporal de la identitat. Hi ha un lligam cada vegada més estret entre la "societat de l'acceleració" i la "destemporalització biogràfica" [60].

Com indica Nowotny (1992b), les dones i els homes manifesten un excedent de desitjos, plans i activitats a realitzar que no poden encaixar en el present. El

[59] Bartoletti, R. (1998). *Tempo e lavoro nella società postindustriale. Le politiche del tempo tra autonomia individuale e integrazione sociale*. FrancoAngeli, Milà.
[60] Crespi, F. (2005). *Tempo vola. L'esperienza del tempo nella società contemporanea*. Il Mulino Ricerca, Bolonia.

mecanisme habitual és ampliar l'horitzó temporal cap al futur. Prenem "prestat" el temps, i vivim ja, en part, en el futur. Aquesta discrepància entre l'abundància relativa de possibilitats, que la societat de consum i lleure no fa més que incrementar, i l'escassetat relativa del temps present ajuda a configurar una creixent sensació de malestar.

La paradoxa en la nostra societat és, però, que aquell que disposa de massa temps és que no té res important a fer. La societat està integrada per individus que viuen temporalitats dualitzades i trobem perfils extrems. D'una banda, individus polisincrònics, amb identitats plurals, experts en l'ús de l'agenda i estrategues del temps. Són persones competitives i àgils que s'han adaptat a les noves tiranies del temps, persones hipermodernes per excés, al revers de les quals trobem persones hipermodernes per defecte. Persones cansades dels canvis permanents, fatigades per la rapidesa i la necessitat constant d'adaptació i que expressen el seu estrés temporal[61].

D'altra banda, en aquest context, les dones expressen demandes molt concretes de més temps propi i de redistribució dels temps per millorar la seva vida quotidiana. Les dones aporten una altra cultura temporal i protagonitzen una autèntica "revolució silenciosa". També sorgeixen col·lectius que reivindiquen el retorn a un temps més lent. Reclamen *tempos* més ralentits, més pausats, per a activitats quotidianes i per a les ciutats i donen importància a ritmes més lents per construir relacions afectives, familiars o d'amistat de més qualitat[62].

Com assenyalen Ascher i Godard (2003) aquests processos d'individualització de les temporalitats en les diverses esferes de la vida social requereixen de noves formes col·lectives d'acció per enfortir la cohesió social. Cal, però, per avançar en el coneixement de les dimensions del conflicte temporal quotidià situar-lo en el marc de la centralitat que exerceix el temps laboral en l'organització de la vida quotidiana.

[61] Ascher, F. i Godard, F. (2003). (coord). *Modernité: la nouvelle carte du temps.* Éditions de l'Aube. Datar, La Tour d'Aigües. V. en aquest sentit, Sennet, R. (2000). *La corrosión del carácter: las consecuencias personales del trabajo en el nuevo capitalismo*. Anagrama, Barcelona i Sennet, R. (2006). *La cultura del nuevo capitalismo*. Editorial Anagrama, Barcelona.

[62] Honoré, C. (2006). Elogio *de la lentitud. Un movimiento de alcance mundial cuestiona el culto a la velocidad*. RBA, Barcelona.

2.2. Centralitat del temps laboral

Des de l'economia i la sociologia del treball s'ha estudiat a bastament les transformacions que s'han produït en la gestió i la política del temps en el mercat laboral i les conseqüències econòmiques i socials[63]. El meu interès se centra en destacar les anàlisis que han subratllat els canvis produïts en el mercat laboral que han transformat les estructures temporals dins i fora del treball mercantil i reclamen d'una nova organització social del temps.

Com assenyala Moreno (2007) es poden identificar tres debats principals de discussió teòrica en aquest camp de coneixement. El debat sobre la reducció del temps de treball remunerat, la flexibilitat temporal i la relació del temps de treball remunerat amb la resta de temps socials. En aquest terreny ens trobem davant l'anàlisi de polítiques del temps orientades a determinar els usos del temps en el mercat de treball que tenen una clara repercussió en els altres temps socials. Com assenyalen Torns, Borràs, Moreno i Recio (2006) no es poden analitzar polítiques de temps sense contemplar la centralitat del temps de treball en l'organització social i en la vida quotidiana de les persones.

Amb la finalitat de detectar la geografia diversa del conflicte temporal contemporani, m'interessa destacar aquells elements d'aquest debat teòric que millor poden explicar per què es posa en qüestió l'organització del sistema temporal de la nostra societat.

Com he apuntat en l'inici d'aquest capítol, des de l'adveniment de la societat industrial el temps de treball mercantil ha representat el "temps fort" per excel·lència que estructurava els altres temps socials. Ha estat al voltant del temps de treball que s'ha organitzat tota la vida social. En la societat postindustrial el treball encara manté aquesta posició de centralitat, malgrat la pèrdua progressiva de referència social i subjectiva i la seva diversificació i fragmentació. Amb tot, el treball mercantil que durant segles havia estat el gran sincronitzador de la societat esdevé, al segle XXI, el gran desincronitzador dels diversos temps socials.

[63] En el nostre context, v. els treballs de Miguélez, F. (2004) "La flexibilidad laboral" a *Trabajo*, 13: 17-36 i Miguélez, F. i Prieto, C. (2001) "Crisis del empleo y cohesión social" a *Cuadernos de Relaciones Laborales*, 19: 223-240.

Tot i que en la darrera dècada en els països més industrialitzats s'observa una disminució gradual en el temps de treball setmanal i anual, aquesta tendència s'ha ralentit en la majoria d'economies europees. La durada de la jornada setmanal de treball (entesa com la mitjana d'hores treballades per setmana incloent les hores extres remunerades o no) ha canviat molt poc en els darrers deu anys[64]. Segons el Labour Force Survey la mitjana d'hores setmanals dedicades al treball principal remunerat es manté entre les 40 i les 40,5 hores[65].

Però com indica Lallement (2007) la crisi econòmica dels anys setanta va introduir un canvi significatiu. Al temps de treball taylorià, lineal, limitat i estretament planificat, el va succeir un temps cíclic, permeable segons les necessitats de la demanda i diferenciat segons els salaris. A partir d'aleshores es posen en qüestió l'estabilitat laboral i els contractes de llarga durada i es desestabilitza un model de cicle de vida basat en la separació clara entre temps de l'escola, temps de l'empresa i temps de la jubilació.

Com ja s'ha apuntat, la centralitat exercida pel temps de treball mercantil en els darrers dos segles es va acompanyar d'una divisió de rols de gènere, de tasques i d'espais. Aquesta divisió sexual del treball va promoure una sincronització dels temps per la successió d'activitats que feia dependre els usos del temps fora del treball mercantil, de l'organització dels horaris de treball i de les estructures domèstiques al front de les quals estaven les dones. Malgrat els canvis i les tendències descrites des de finals del segle XX, aquesta organització social del temps encara es manté en la nostra societat generant conflictes i tensions entre gèneres, com veurem en el capítol següent.

A finals dels anys vuitanta les economies europees posen en marxa processos de flexibilitat en el mercat laboral que promouen canvis en els temps de treball mercantil. Són processos que, amb la finalitat de donar solució als problemes de competitivitat, d'atur i de conciliació de la vida laboral i familiar, no són neutrals des d'una perspectiva de gènere en la mesura que inclouen canvis en l'organització de la producció, en el temps de treball i en la forma de contractació [66].

Es detecten fortes pressions per canviar els perfils horaris dels llocs de treball en dues direccions: d'una banda hi ha una tendència a fragmentar i diversificar el perfil horari

[64] En el conjunt dels països occidentals la Llei Aubry d'establiment de la jornada setmanal de 35 hores aprovada a França el 1998, en va ser l'excepció.
[65] EFILWC (2006) *Working time and work-life balance: a policy dilemma? .* Background Paper. Disponible a www.eurofound.europa.eu
[66] Carrasco, C. et al (2003). *Trabajo, tiempo y flexibilidad: una cuestión de género*. Serie Estudios Nº 78, Instituto de la Mujer, Madrid.

de les jornades de treball amb el desenvolupament de llocs de treball a temps parcial en horaris o jornades particulars (com, per exemple, en cap de setmana) i, de l'altra, es produeix una forta flexibilitat de la jornada fent-la variable al llarg de l'any en funció de les necessitats de la producció[67].

Els canvis en l'organització dels temps de treball (jornades a temps parcial, jornades amb hores extraordinàries; temps no estables; treball de nit i caps de setmana; horaris que no són fixes) afecten els altres temps, les relacions socials i la vida quotidiana i generen greus problemes i tensions alhora de conciliar temps i espais[68]. Alteren la relació entre treball i no treball, erosionen les relacions socials i familiars i dificulten les activitats col·lectives. D'altra banda, la major flexibilitat dels horaris de treball i el desenvolupament dels horaris atípics promouen una major desincronització de les pràctiques socials. Es constata com en el sistema de producció actual el temps humà esdevé la principal variable d'ajust i malgrat que el temps dedicat al treball remunerat no havia estat mai tant reduït en la nostra història, les temporalitats del treball són presents permanentment en les nostres vides.

D'altra banda, hi ha una tendència estructural, lligada a les noves condicions tecnològiques i econòmiques, vers la individualització i flexibilitat creixent de les relacions laborals, vers el treball autònom, temporal, a temps parcial, que es manifesta també en el freqüent canvi d'empresa i fins i tot d'ocupació al llarg del cicle de vida laboral.

Generalment, en aquest escenari, ocupació, flexibilitat i precarietat van de la mà. Normalment la flexibilitat pren la forma d'horaris imprevisibles, com s'ha apuntat, jornades atípiques, torns en horaris no habituals, horaris anualitzats segons les necessitats de producció. Tots ells temps de treball que són difícilment compatibles amb les necessitats domèstiques i familiars, sobretot en etapes del cicle vital en què hi ha persones depenents a càrrec.

Les noves formes d'organització del temps de treball accentuen encara més els rols de gènere al dirigir diferents tipus de flexibilitat a homes i dones: hores extres per ells i jornada a temps parcial per a elles. Es planteja un nou model basat en temps de treball

[67] La recerca en aquest camp d'anàlisi és extensa, un ampli recull bibliogràfic sobre les investigacions en aquest terreny es troba a Carrasco, C. i Recio, A. (2001) "Time, Work and Gender in Spain" a *Time & Society* , 10 (2/3): 277-301.
[68] Boulin, J.Y. i Mückenberger, U. (2002). *La ville a mille temps. Les politiques des temps de la ville en France et en Europe*. Editions de l'Aube, Datar, París.

diferenciats per a homes i dones, com a solució institucionalitzada per a que elles puguin "conciliar" treball laboral i treball domèstic. Es manifesta, novament, com la desigualtat de gènere en el mercat de treball està absolutament lligada a les diferències de gènere en la distribució del temps en l'espai domèstic i familiar[69].

Generalment hi ha més dones ocupades en treballs amb horaris flexibles davant la dificultat de trobar ocupacions de dedicació complerta. Quan, malgrat les polítiques de conciliació de la vida laboral i familiar defensen la flexibilitat per facilitar la gestió dels temps de les dones, els treballs empírics evidencien que la majoria de les dones que treballen a temps parcial troben serioses dificultats per estructurar les seves vides, viuen en contínua tensió en solapar temps de dimensions diferents i han de "conciliar" temps i treballs, actuant com a variable d'ajust entre les rigideses dels dos treballs[70].

A tot Europa les dones continuen fent-se càrrec de la majoria del treball domèstic i reproductiu i fan tot allò que poden per participar en el mercat de treball sense deixar de banda les exigències de cura i atenció de les persones en l'àmbit domèstic i familiar[71].

Com hem vist, les evolucions del mercat de treball que s'han descrit interroguen de ple els principis de sincronització estructurants de l'organització industrial-fordista del temps. Posen en qüestió tant la sincronització per la successió d'activitats com la sincronització derivada de la divisió tradicional del treball entre dones i homes. Això no obstant, un temps reglat, estructurat per la vida productiva, segueix pautant la relació amb els altres temps, imposant horaris i ritmes, retallant temps individuals i jerarquitzant les activitats del dia a dia[72].

Actualment, com he apuntat, hi ha una multiplicitat de formes de desestandarització tant a nivell del temps de treball mercantil (treball temporal, estacional, ocasional) com a nivell d'horaris de treball (treball de nit o en diumenge i festius, horaris alterns, horaris modulats). Si bé el fenomen no és nou si que ho és la seva amplitud així com el repartiment desigual entre la població activa.

---

[69] Carrasco, C. et al (2003). *op. cit*.
[70] Hantrais, L. (2004). *Family Policy Matters: responding to family change in Europe.* The Policy Press, Bristol.
[71] Més del 80% de les dones europees que treballen fora de l'àmbit domèstic i familiar declaren que tenen la principal responsabilitat del treball domèstic. Font: Estadístiques 2000. Fundació Europea per a la Millora de les Condicions de Vida i de Treball.
[72] Nowotny, H. (1993). *Il tempo privato*. Bologna: Il Mulino.

D'altra banda, en la majoria dels països de la Unió Europea el treball a temps parcial es feminitza molt rapidament i, generalment, les dones que treballen a temps parcial tenen contractes temporals. Aquests treballs tendeixen a fragilitzar els treballadors i les treballadores tant professionalment com econòmicament i socialment. Es generen noves formes de diferenciació i d'exclusió que pesen en les categories socials més vulnerables: les dones, els joves i els assalariats de major edat d'ambdós sexes.

Cal destacar, igualment, com les transformacions en el mercat de treball remunerat desenvolupen altres règims temporals fortament desincronitzats que es poden descriure a partir de dues tendències que es manifesten progressivament. D'una banda, hi ha una major densificació del temps provocada pel canvi tecnològic: es produeix més amb un mínim de temps. D'altra banda, les noves tecnologies permeten la disponibilitat permanent de temps per al treball remunerat, fent que es desdibuixin les fronteres entre l'espai públic del treball productiu i l'espai privat.

En aquest escenari són els propis individus els que han de trobar un nou equilibri en la gestió dels seus temps mentre que el temps fora del treball mercantil guanya en importància tant quantitativament com qualitativament. És cada vegada major el nombre de treballadores i de treballadors que demanden major llibertat temporal per tal de reconciliar el temps de treball amb d'altres esferes de la vida com ara la família, la formació, la vida associativa, les inquietuds personals.

És en aquest marc d'anàlisi quan ens referim a les polítiques de temps en l'àmbit laboral, que cal interpretar les polítiques de conciliació de la vida professional, familiar i personal que es comencen a promoure a finals dels anys noranta al nostre país. Actuacions que tenen com a finalitat facilitar la incorporació de la dona en el mercat laboral mitjançant mesures de conciliació de temps laborals i familiars.

Tot i que no és objecte de la meva tesi aprofundir en l'anàlisi de les polítiques de conciliació, cal tenir present el fet que aquestes polítiques es comencen a desenvolupar en el nostre context com a conseqüència del desplegament de la normativa comunitària basada en les orientacions definides per la política social europea. En aquest sentit, la Unió Europea ha desenvolupat un paper clau en la construcció de la conciliació com a problema social rellevant i objecte de preocupació per part dels poders públics[73].

[73] En concret, el concepte de conciliació apareix en dos escenaris comunitaris: la política social europea i les seves orientacions definides pel Llibre Blanc. L'acció europea en aquesta matèria té un doble origen:

Però més enllà de la dimensió operativa en què s'articulen aquestes polítiques públiques, m'interessa subratllar els elements crítics que diversos especialistes han destacat en l'anàlisi de les polítiques de conciliació en la mesura que faciliten noves dimensions del conflicte temporal quotidià (Junter-Loiseau i Tobler, 1999; Fernández i Tobio, 2005; Maruani, Rogerat i Torns, 2000; Tobío, 2002; Torns, 2007).

Des d'una perspectiva de gènere, destaca el fet que aquestes polítiques de conciliació s'estan dirigint exclusivament a les dones. Com a conseqüència invisibilitzen la divisió sexual del treball en l'àmbit domèstic i familiar i no intenten resoldre el conflicte quotidià temporal que es manifesta en les relacions entre els gèneres.

D'altra banda, són polítiques que no qüestionen la centralitat del temps de treball remunerat en l'organització social de la vida quotidiana de les persones, les empreses i els territoris sinó que són conseqüència d'unes prioritats polítiques clares: garantir una major flexibilitat en les empreses per guanyar en competitivitat. En aquest sentit, estan orientades a promoure una major ocupació de les dones en el mercat laboral i no contemplen, en cap cas, la incorporació dels homes en l'àmbit domèstic. Prioritzen novament l'esfera laboral i obvien l'esfera domèstica.

El que les polítiques de conciliació evidencien, com ha assenyalat Ramos (2007), és el fet que avui el temps de treball mercantil està en competició en les societats occidentals, com a principi d'organització del temps, amb altres temps socials als quals se'ls reconeix un mateix valor o inclús un valor superior: el temps per a un mateix i el temps familiar i domèstic. El problema radica en què la jerarquització d'aquests temps arrossega problemes "d'encaix temporal" i de sincronització. No es tracta tant de fer forats temporals sinó de coordinar temporalment les activitats.

Com han destacat Lozares i Miguelez (2007), la qüestió més rellevant és que per a molts col·lectius la major flexibilitat de les temporalitats dels treball productiu, ha tingut com efecte la desincronització dels seus temps de no-treball productiu. El temps complementari de no treball productiu ha arribat a ser canviant i elàstic de dia en dia,

d'una banda les polítiques d'igualtat entre dones i homes i, de l'altra, la preocupació creixent per l'envelliment de la població i l'escassetat relativa a mig termini de població potencialment activa.

de setmana en setmana i d'un mes a un altre, la qual cosa en dificulta la seva sincronització[74].

L'eix bàsic, no l'únic, d'aquesta flexibilitat és el control del temps de treball per les empreses en cada moment del procés productiu (Boulin i Silvera, 2001 i Durand i Pichon, 2001). El que suposa, entre d'altres efectes, la combinació de jornades complertes amb parcials, la comptabilitat del temps de treball per hores, dies, setmanes i anys segons contractes, la variació de ritmes i torns, la intensitat horària segons les exigències del mercat, les hores extraordinàries, les temporalitats estacionàries, la dedicació contínua i indefinida al treball en funció de la presència de clients. Canvis en els temps del treball productiu que tenen una clara repercusió en la distribució de les hores de descans diàries, setmanals i anuals, vacances i dies festius dels treballadors i implica trencar amb pautes de comportament i hàbits de vida d'individus, famílies i col·lectius.

Com indica Sennet (2000), al treballador se li demana la disponibilitat del seu temps, però no només pel volum d'hores en moments fixos, sinó que se li demana globalment la disponibilitat de temps total, atès que el treball es pot ubicar en qualsevol espai del dia, de la setmana o de l'any. La "disponibilitat total" es manifesta també com una peça clau de flexibilitat en moltes empreses. És un problema de reducció de costos però també es tracta més directa i immediatament del control i dosificació dels temps, ritmes, intensitat, naturalesa i volum del treball.

Els poders públics veuen en la gestió del temps de treball un instrument al servei de la política d'ocupació i un mitjà per a l'economia per guanyar major competitivitat. Les polítiques de temps en el treball i en aquest context, les polítiques de conciliació, representen des de la meva perspectiva d'anàlisi, una condició necessària, però no suficient, per a la reconstrucció dels mecanismes d'integració social i el foment de l'autonomia individual en la societat postindustrial.

El temps de treball és una dimensió de la vida social que condiciona i influencia els altres temps socials però n'hi ha d'altres, com el temps per a un mateix que, com hem vist, estan adquirint major protagonisme en les societats occidentals del segle XXI.

[74] Sobre els efectes de l'alta flexibilitat del temps de treball productiu vegeu els treballs de Miguelez i Torns (2001) i Boje i Leira (2000).

Des d'aquesta perspectiva d'anàlisi, la desincronització creixent de les activitats quotidianes, evidencia la necessitat de facilitar una millor articulació dels temps individuals i socials en l'espai local que vagi més enllà de les polítiques de conciliació de la vida professional, familiar i personal que s'articulen en el marc de les polítiques del temps en l'esfera laboral.

Em convé, doncs, completar aquest marc analític a partir d'un major aprofundiment en el coneixement de les desigualtats de gènere en l'accés a la gestió del propi temps. Aquesta reflexió és central en la meva perspectiva d'anàlisi en la mesura que situa el conflicte temporal contemporani en l'escenari quotidià en el qual s'expressa l'exercici de la plena ciutadania.

2.3. Doble presència femenina

Com ja s'ha subratllat en iniciar aquest capítol, l'anàlisi de les dimensions del conflicte temporal contemporani necessàriament requereix d'una perspectiva de gènere per ser abordat en tota la seva complexitat. Des d'una perspectiva de gènere, quins altres canvis socials rellevants poden explicar millor el malestar a l'entorn de l'ús del temps quotidià?

Des de finals dels anys seixanta del segle XX ha augmentat de forma significativa la taxa d'activitat femenina i el nombre de dones assalariades en els països occidentals. A Catalunya fins fa poc més de 30 anys, la presència femenina en el mercat de treball era escassa i és a partir dels anys vuitanta del segle passat, que es detecta un canvi de tendència quan s'incorpora una nova generació de dones al mercat laboral amb una pauta d'ocupació masculina, que es caracteritza per la presència continuada i la dedicació exclusiva al mercat de treball durant tota la vida adulta (entre 1985 i 2005 la taxa d'activitat feminina a Catalunya ha passat del 31,9% al 50,1% -situant-se en la mitjana dels països de la UE-15- mentre que la taxa d'activitat masculina s'ha mantingut pràcticament invariable, al voltant del 70% durant aquestes dècades)[75].

Com indiquen Fernández i Tobio (2005), en comparació amb la majoria de països europeus, la incorporació de les dones al món laboral a Espanya es produeix tard –a

[75] Torns, T., Carrasquer, P., Parella, S. i Recio, C. (2007) *Les dones i el treball a Catalunya: mites i certeses*. Institut Català de les Dones, Barcelona.

partir dels anys setanta- però de forma accelerada[76]. És a més un procés que té unes característiques específiques: el treball a temps parcial té una importància escassa, les polítiques socials i de suport a les famílies són limitades, els serveis per a la cura d'infants i persones depenents són insuficients (Valiente, 1997; Guillén, 1997) i la participació dels homes en el treball familiar i domèstic és molt reduïda (Duran, 2004).

Les condicions laborals de les dones que accedeixen al mercat de treball amb la voluntat de quedar-s'hi evidencien trajectòries i situacions laborals inestables, sovint combinades amb períodes d'atur i d'inactivitat. Però el canvi més significatiu, seguint el fil de l'argumentació de Torns et al (2007), és la major presència de dones casades en l'activitat laboral. Un col·lectiu que trenca amb el que havia estat el patró de participació de les dones adultes en el mercat laboral a tot Europa i que evidencia el creixement de les llars en les quals els dos membres de la parella treballen de manera remunerada.

Aquesta nova realitat fa visible el concepte de doble presència: una major càrrega de treball femení que és la suma del treball laboral i del treball familiar i domèstic en el marc del qual les dones continuen fent-se càrrec del treball de cura dels fills i de les persones depenents[77]. Les mares treballadores han de resoldre de forma privada, informal i no sempre de forma satisfactòria la contradicció entre els temps laborals i familiars. Les llars es converteixen en els amortidors de les pressions contradictòries entre tradició i modernitat i el cost emocional que representa la doble jornada configura, a la pràctica, una tercera jornada de treball per a les dones[78].

L'escassetat de recursos públics contrasta amb la varietat d'estratègies privades, generalment de caràcter informal, que les dones treballadores despleguen per fer possible la seva doble responsabilitat. Estratègies que consisteixen sobretot en processos de substitució i delegació de dones. Les àvies apareixen com a personatges clau per fer possible que les treballadores siguin mares[79]. En alguns casos les mares

[76] Com indica Tobio (2001) quan es fa referència a la incorporació de les dones al mercat de treball no s'ha d'oblidar l'heterogeneïtat de classe del propi col·lectiu femení. Cal reconèixer que les dones de classe obrera han estat presents en el mercat de treball des dels inicis de la industrialització. D'altra banda, les dones de l'àmbit rural han esdevingut el gruix del servei domèstic des de l'adveniment de la societat burguesa i urbana i les dones han estat i continuen essent les principals protagonistes de l'economia submergida.

[77] Com indiquen Torns et al (2007) no és fácil obtenir dades que mostrin la realitat efectiva de la doble presència i només és posible mesurar-la mitjançant dades indirectes (EPA i enquestes d'ús del temps).

[78] Així ho argumenta Arlie Russell Hochschild en el seu treball *The Second Shift* (1989) en el qual analitza les estratègies que desenvolupen les dones per fer front als dilemes, les tensions i els costos emocionals que genera la doble jornada i que es manifesten en les decisions i conflictes entre parelles.

[79] Com indica Tobio (2001) l'ajuda intergeneracional per via femenina no és una particularitat del cas espanyol sinó que també ha estat observada en d'altres països i es pot interpretar com una forma de

deleguen en d'altres dones a través dels mecanismes de mercat. El que es complementa amb altres tipus d'estratègies com la simplificació de les tasques domèstiques, l'optimització de l'ús del temps, la disminució de les distàncies entre la casa, el treball i l'escola[80] o la participació de la parella masculina en les tasques de cura i manteniment de la llar[81].

Amb la incorporació massiva de les dones al mercat laboral, s'evidencia el rol d'"amortidores temporals" que aquestes han exercit històricament. Una funció indispensable socialment, poc visible i valorada, de reajustament dels temps quotidians vinculats al treball domèstic i a la família. Aquest és un rol que les dones assumeixen majoritàriament però que avui està clarament en qüestió ateses les condicions de vida actuals que fan trontollar les estructures temporals del passat. Per a les dones controlar les pressions produïdes pels creuaments del temps productiu i el temps familiar i domèstic és un difícil problema de malabarisme temporal[82].

És determinant, en aquest sentit, el fet que les dones promoguin en aquest context una transformació en l'articulació entre el temps de treball mercantil i el temps fora d'aquest espai, i reclamin un nou equilibri entre els temps socials. En qüestionar els seus principis de sincronització, es posa en evidència la desestabilització de l'organització social d'un temps heretat de la revolució industrial.

Com afirma Nowotny (1992b) les cultures del temps en les quals homes i dones han estat socialitzats xoquen cada vegada més. Els conflictes sobre el temps són més perceptibles entre les dones que reclamen de temps per a elles mateixes i de temps per a la vida quotidiana, perquè després de la seva entrada al món professional, les seves necessitats de temps, estructurades de forma diferent, entren més fortament en contradicció amb l'ordre temporal heretat del passat. En la mesura que les fronteres entre públic i privat entren en tensió i, en la mesura que el temps abans privat envaeix l'esfera pública del temps professional, un conflicte que quedava relegat a l'àmbit privat emergeix com a conflicte polític en l'àmbit públic.

---

solidaritat de les mares envers les filles en un moment històric de canvi social ràpid i intens que protagonitza la primera generació de mares treballadores.

[80] Fernández i Tobio (2005) mostren la importància de les estratègies relacionades amb l'optimització de l'ús del temps i de l'espai: una de cada quatre mares treballadores afirma que disminuir la distància entre la casa, el treball i l'escola o tenir un bon horari de treball són els factors clau per fer possible la conciliació.

[81] La participació dels homes en les tasques domèstiques i familiars encara és escassa a Espanya, fins i tot quan les mares treballen (Tobío, 2005) *op. cit.* Només un parell de tasques, com regar les plantes i ajudar als nens amb els deures, són assumides en exclusiva per més del 10% dels homes que conviuen amb una dona treballadora i tenen fills.

[82] Lewis, D. i Weigert, A.J. (1992) "Estructura y significado del tiempo social" a Ramos, R. (ed) *Tiempo y sociedad*. CIS, Madrid.

2.4. Extensió de les formes familiars i canvis sociodemogràfics

Per entendre en tot el seu abast les dimensions del conflicte temporal contemporani cal fer referència, igualment, als canvis socials que també han tingut lloc en el si de les estructures familiars. Al llarg de les darreres dècades nombroses transformacions socials han capgirat de dalt a baix el concepte tradicional de família. Han aparegut noves formes familiars –destacant l'augment de les llars monoparentals amb infants i persones grans soles- que han suposat noves formes d'organització de la quotidianeïtat[83].

Avui en les societats occidentals coexisteixen una varietat d'estructures familiars que configuren els sistemes de vida i de relacions entre dones i homes. S'estenen formes de família més diversificades i menys institucionalitzades que fan més complexa la disponibilitat de temps per a les diverses activitats de la vida quotidiana i hi ha un creixement del nombre de llars biactives que treballen a temps complert amb fills o persones depenents a càrrec. Noves famílies que posen en qüestió una planificació i gestió dels temps pensada en les xarxes subsidiàries tradicionals.

La complexitat dels canvis en el si de les famílies ha estat analitzada des de les teories de la individualització i de la modernitat reflexiva i des de les teories feministes que han posat de manifest aspectes ignorats en els estudis tradicionals de la família. Beck, Giddens i Lash (1997) i Beck i Beck-Gernsheim (2001)[84], destaquen alguns interrogants que cal tenir en compte en l'anàlisi de les relacions en l'interior de les famílies i assenyalen diversos aspectes que resulten indispensables per analitzar les relacions de poder i la desigualtat en el si de la parella vinculades als usos del temps.

L'evolució de les estructures familiars a tot Europa es pot explicar per la incorporació massiva al mercat laboral de les dones però també s'ha de posar en relació amb altres processos demogràfics que han tingut lloc simultàniament com ara l'augment de l'esperança de vida, la nupcialitat decreixent, l'increment de les taxes de divorci i la precarietat de les unions.

---

[83] Esping-Andersen, G. (2000). *Op. cit.*

[84] Beck, U; Giddens, A. i Lash, S. (1997). *Modernización reflexiva: política, tradición y estética en el orden social moderno*. Alianza Editorial, Madrid; Beck, U. i Beck-Gernsheim, E. (2001) *El normal caos del amor*. Paidós, Barcelona.

En el cas d'Espanya, com assenyala Cea d'Ancona (2007), els canvis de les estructures familiars s'aproximen a les transformacions experimentades a la majoria de països europeus i, en alguns casos, com en l'aprovació del matrimoni entre homosexuals, el país ha estat capdavanter. Com indica Flaquer (2000) els matrimonis són menys nombrosos i menys estables i tenen lloc més tard, mentre que el nombre de naixements extramatrimonials augmenta a tot Europa. Les conseqüències més destacables són una acceleració en l'envelliment de la població, una atomització dels estils de vida, una reducció en el tamany de les llars i un increment de les persones que viuen soles i un increment de les llars monoparentals. Un conjunt de noves tendències que ha rebut el nom de "segona transició demogràfica"[85].

La recerca recent que ha analitzat el canvi en la família ha tingut diferents objectius i destaquen els estudis que han relacionat l'activitat laboral de la dona i la redefinició dels rols familiars (Meil, 1998, 1999, 2005 i Alberdi, 2003); els estudis que han analitzat l'efecte de la incorporació de la dona al mercat de treball en les relacions familiars i en els fills (MCGraw i Walter, 2004); els estudis que han centrat l'interès en la transformació de les dinàmiques de poder i la presa de decisions en el si de la família (Sabatelli i Ripol, 2004); els que s'han centrat a estudiar la monoparentalitat (Almeda i Flaquer, 1995 i Fernández Cordón i Tobío, 1999) i els que han centrat l'anàlisi en la cohabitació i les unions de fet (Meil, 2003).

En el nostre país la transició familiar ha passat per processos de "posmodernització de la família" que s'han caracteritzat per una major pluralitat de formes familiars (cohabitació o unions consensuals de parelles heterosexuals i homosexuals, famílies monoparentals, famílies reconstituïdes a partir de segones o terceres núpcies); per la consideració de la família com a qüestió privada que forma part de la voluntat dels seus integrants i no de la voluntat política i per la major simetria en la relació dels seus membres[86].

Aquestes transformacions no signifiquen la fi de la família sinó que escenifiquen la crisi dels valors tradicionals en que se sustentava la institució familiar: l'estabilitat del matrimoni per damunt del conflicte entre els membres de la parella, la submissió de les

[85] Bégeot, F. i Fernández-Cordón, J. (1997). "La convergence démographique au delà des différences nacionales" a Commaille, J. i De Singly, F. (eds). *The European Family. The family question in the European Community*. Kluwer Academia Publishers, Londres.
[86] Cea D'Ancona, M.A. (2007) *La deriva del cambio familiar. Hacia formas de convivencia más abiertas y democráticas*. CIS, Madrid.

dones als homes, la reclusió de les dones a la llar i la maternitat com a destí natural de les dones[87].

Estem davant una família menys patriarcal, amb un règim d'autoritat menys piramidal entre la parella i entre generacions i en la que es donen relacions més simètriques (Rejado, 2000)[88]. El canvi ha anat en la direcció d'una major democratització i simetria entre els gèneres. Els models patriarcals es reemplacen progressivament per models basats en el consens i l'igualitarisme, tot i que aquestes transformacions no impliquen que la família tradicional hagi desaparegut.

La responsabilitat en la cura dels fills i de les persones depenents continua essent predominantment de les dones i el naixement dels fills ocasiona, en moltes parelles, una divisió més rígida del treball a la llar, augmentant la dependència econòmica i social de la dona en relació a l'home[89].

El canvi familiar no només s'evidencia en modificacions o alteracions de la morfologia de les estructures familiars, també en les relacions internes entre els membres de la família i en el rol que juga la dona com a "motor de canvi familiar". Així, la creixent incorporació de la dona al mercat de treball, en llocs cada vegada de major responsabilitat, incideix en la reestructuració dels rols tradicionals, en el seu paper en la societat i en l'àmbit privat de la família.

Com indica Carrasco et al (2003) els canvis estructurals que duen a terme les dones en les darreres dècades, accedint a l'educació, incrementant l'activitat laboral, disminuint la taxa de fecunditat i incrementant la taxa de divorcis, erosionen el model tradicional de família –*male breadwinner.* Les dones al mateix temps que gaudeixen de major autonomia i independència, de majors oportunitats d'opcions de vida i d'elecció de les formes familiars, han de fer front a majors conflictes d'organització del temps davant la dificultat de continuar garantint per si soles les tasques familiars i domèstiques.

En el cas d'Espanya, seguint les conclusions del treball de Cea d'Ancona (2007) es detecta una progressió vers models familiars més oberts i plurals que reflecteixen els valors que predominen en la societat. Hi ha un progressiu descens de la nupcialitat i

[87] Alberdi, I. (1999) *La nueva familia española*. Taurus, Madrid.
[88] Rejado, M.M. (2000) "Familia y procesos de modernización" a Simón, L.. i Rejado, M.M. *Familias y bienestar social*. Tirant lo Blanc, València.
[89] Allan, G. i Crow,G. (2001). *Families, Households and Society*. Palgrave, Basingstoke.

un retard en l'edat de contreure matrimoni (una dilació creixent en l'emancipació juvenil característica dels països del sud d'Europa i un rebuig progressiu al matrimoni com a institució). Augmenten les unions consensuals cada vegada menys condicionades a un futur matrimoni, s'estén el divorci i augmenta la cohabitació tant la pre- com la post-matrimonial. La monoparentalitat continua essent feminina tot i que comencen a augmentar les llars monoparentals encapçalades per pares.

Espanya destaca per ser el país europeu, junt amb el Regne Unit, en què les dones retarden més l'edat de tenir el primer fill. Es detecten canvis en la concepció de la maternitat. La dona ja no precisa de la maternitat per a la seva realització personal en tenir major accessibilitat a d'altres àmbits d'autorealització. Les seves aspiracions professionals i de promoció laboral, amb la reivindicació de "llibertat" es perceben com incompatibles amb la maternitat. Com també suposa un fre la manca de polítiques socials que ajudin a conciliar la vida familiar i la laboral i les escasses polítiques de suport a les famílies.

Pel que fa a l'exercici del poder en el si de la família, es detecta en determinats sectors de la població una evolució vers una major igualtat entre els membres de la parella i entre generacions. Les relacions familiars es caracteritzen per ser més democràtiques, assentades en el consens i la simetria entre els membres de la parella. Pel que fa a la relació entre pares i fills hi ha una progressió vers un models més permissiu i dialogant. S'avança de la verticalitat a la horitzontalitat d'acord amb l'edat i el nivell de formació dels fills que adquireixen cada vegada un major protagonisme en la família.

Però malgrat les transformacions descrites en l'àmbit familiar i les noves necessitats que expressen el conjunt de les famílies, les polítiques estatals continuen essent fortament familiaristes. El règim de benestar segueix recolzant-se en l'estructura familiar tradicional per contrarestar la manca de polítiques socials quan la família, nucli de socialització i d'integració social, es manifesta com una institució cada vegada més fràgil.

D'altra banda, tots els canvis descrits motivats per una recomposició demogràfica tenen implicacions en la gestió temporal i requereixen, reprenent les paraules de Giddens, de més decisions per configurar una política de la vida[90]. Es perllonga l'etapa de formació i el temps de la joventut i, en l'altre extrem, augmenta el nombre de gent

[90] Giddens, A. (1997) *op. cit*.

gran amb més temps lliure. El model informal de cura i assistència cada vegada és més insuficient per fer front a la demanda de serveis, la relació entre generacions es torna més precària i la solidaritat entre generacions dependrà, en bona mesura, de la capacitat dels homes d'assumir com a pròpia la responsabilitat del treball domèstic i familiar.

La cura de nens i adolescents –decreixent- i la cura de les persones grans –creixent- demanda més temps que en el passat i un tipus de dedicació més complexa, ateses les seves necessitats específiques. Un temps, el temps de cura, poc flexible en la distribució de la seva temporalitat: atès que són temps fixes i determinats.

Com subratlla Pérez Diaz (2003) el pes creixent de les persones d'edat avançada i la generalització de la supervivència en aquestes edats al nostre país obre noves possibilitats d'organització social i familiar i nous "dissenys" de cicle vital individual. Sosté que la distribució de rols productius i reproductius deixa de tenir el sexe com a eix i s'articula entorn de l'edat. La modernització sociodemogràfica espanyola està fent conviure una constel·lació heterogènia de generacions el repartiment de funcions de les quals no només està transformant el lloc social que ocupa la vellesa sinó també el dels gèneres.

Els rols de gènere en les generacions més joves evolucionen vers la igualació. Les dones es casen, si es que ho fan, tard, tenen pocs fills, decideixen a l'edat que els tenen i els supediten a la seva condició laboral. Però la "revolució" sembla exclusiva de les dones i els homes mantenen un perfil tradicional de proveïdors econòmics i de productors. Tot i que expressen opinions favorables en relació a la igualtat d'oportunitats, la seva participació en l'esfera domèstica desmenteix els seus ideals. Per als homes joves i adults els tradicionals rols productius i de provisió econòmica segueixen sent funcionals en la pròpia trajectòria vital i familiar.

La preponderància relativa de les dones d'edat madura i avançada s'ha convertit en un factor clau de feminització del conjunt social (les dones de més de 64 anys són avui un de cada deu ciutadans a Espanya). Mentre que en els homes grans es detecta un canvi en la significació del seu temps. Aquests es veuen obligats a "feminitzar" les seves actituds en relació a l'ús del temps quotidià i es detecten signes de canvi en homes jubilats que comencen a integrar les activitats quotidianes en les seves activitats diàries.

Totes aquestes transformacions sociodemogràfiques generen, doncs, una multiplicitat de demandes vinculades a temps individuals i socials que es manifesten en l'àmbit local i que són, alhora, noves dimensions del conflicte temporal contemporani.

2.5. Globalització i noves tecnologies de la informació

El valor creixent del temps individual, la centralitat que exerceix el temps laboral, la doble presència femenina en l'àmbit productiu i reproductiu i els canvis en les estructures familiars, són dimensions socials i econòmiques que ajuden a comprendre millor el conflicte temporal contemporani. Però aquestes transformacions s'han d'explicar, també, a partir de l'anàlisi dels canvis profunds que viu el món com a conseqüència dels processos de globalització.

Diversos analistes socials han estudiat els efectes de la globalització econòmica i de les noves tecnologies de la informació en les formes de produir, consumir, gestionar, informar i pensar en les societats occidentals. Bona part del conflicte temporal contemporani també s'explica pels canvis que l'acceleració dels nous processos de producció i consum han provocat en els ritmes de treball. Alguns autors han rebatejat la societat occidental contemporània de "nanocràcia"[91] per significar la preeminença absoluta de la dimensió de la velocitat, de la simultaneïtat, en la base de la qual hi ha la lògica de mercat.

La pròpia acceleració del procés de globalització ha posat de manifest l'existència d'un "temps global"[92] que no implica l'homogeneïtzació dels temps del món sinó que fa referència a la multiplicitat de temps menys regulats jeràrquicament que s'expressen arreu, quotidianament. La mundialització de l'economia i la lògica de la circulació monetària imposa una altra concepció del temps basada en la rapidesa i el funcionament de les ciutats 24 hores sobre 24. Les empreses "*following the sun*" imposen el seu ritme a una part de l'economia. Els productes se succeixen a un ritme accelerat en el mercat en una societat de consum que redueix els terminis de comercialització i es basa en una inflació permanent de novetats[93].

[91] Roberts, R. (1998) *Time Virtuality and the Goddess* a Lash, S. Quick, A. i Roberts, R (ed) *Time and Value*, Blackwell, Oxford.
[92] Chesneaux, J. (1996) *Habiter le temps. Passé, présent, future: esquisse d'un dialogue politique*. Fayard, Paris.
[93] Valgui com a exemple, citat a Ascher i Godard (2003), l'enregistrament diari de 400 noves referències en el megastore Virgin de Champs-Élysées, a París.

Com subratlla Laïdi (1997) en les nostres societats es dibuixa un temps/espai planetari que transforma tant l'experiència col·lectiva del temps –tot va més de pressa, el moviment significa alguna cosa positiva i té valor- com de l'espai. Un temps/espai planetari que dissenya un nou mapa de la desigualtat basat en les posicions de poder i de decisió dels qui poden anar més ràpid i fins i tot de moure's de forma àgil en l'espai[94]. La batalla del poder econòmic es combat a tots els efectes amb les armes de l'acceleració i l'extraterritorialitat: el temps esdevé una arena en la qual la capacitat d'aproximar-se a la simultaneïtat esdevé un recurs bàsic en aquest escenari[95].

Aquest impuls vers el "temps real" que es basa en l'assimilació de la velocitat i l'eficiència es filtra del món de l'empresa al món social i polític. Cap àrea d'intervenció pública resta al marge d'aquest procés i en el marc de l'espai local i les ciutats es tradueix, com ja he apuntat, en una forta pressió perquè aquestes esdevinguin centres productius en continu les 24 hores al dia, els set dies de la setmana.

Un procés, doncs, que cal resituar en l'escala local. És cert que cada vegada més hi ha un temps unificat a escala mundial que posa en qüestió els règims temporals col·lectius tradicionals, però també és cert que a nivell local estem davant una creixent fragmentació de les temporalitats individuals[96]. Un procés motivat, en bona part, per les disfuncions i problemes que afecten l'estat de benestar i que tenen a veure, principalment, amb els canvis que operen en el mercat de treball i en les estructures familiars, que ja he assenyalat[97].

D'altra banda, aquest procés de globalització econòmica i la revolució quotidiana que introdueixen les noves tecnologies promouen un procés d'urbanització generalitzat a tot el planeta. Com a conseqüència, les ciutats i les societats experimenten una profunda transformació històrico estructural. Creixen els nous territoris urbano-regionals, supramunicipals, que superen les fronteres administratives. Es reforcen els àmbits locals i regionals com a configuracions econòmiques, com a espais d'identitat col·lectiva i de participació política i també com a espais on s'expressen de forma concentrada els problemes i desafiaments de la humanitat: creixement i medi ambient, malbaratament de recursos i pobresa.

---

[94] El que traslladat a l'àmbit de la producció i l'empresa es tradueix en un creixement dels processos de dislocació.
[95] Bauman, Z.. (2003) *Modernità liquida*, Laterza, Roma.
[96] Gwiazdzinski, L. (2002a) *La ville 24 hores sur 24. Regards croisés sur la societé en continu*. Éditions de l'Aube. Datar, La Tour d'Aigües.
[97] Esping-Andersen, G. (2000). *Fundamentos sociales de las economías postindustriales*. Editorial Ariel, Barcelona.

La nova economia global s'articula territorialment a l'entorn de xarxes de ciutats. Com assenyala Castells (1999), en la societat xarxa l'espai organitza el temps. El nou espai dominant és l'espai dels fluxes definit com l'organització material de les pràctiques socials en un temps compartit. La capacitat tecnològica de la societat xarxa per a connectar els nodes de creació de valor supera la geografia, al mateix temps que desconnecta els llocs desvaloritzats. Es creen dues lògiques justaposades: la de l'espai de fluxes, que tendeix a aniquilar el temps i la de l'espai dels llocs, en els quals el temps marca la vida.[98]

Les activitats estratègiques dominants estan organitzades en xarxes globals de decisió i intercanvi. Es configura una xarxa global de llocs locals que genera una nova espacialitat que es pot entendre com una xarxa transfronterera estratègica constituïda per una multiplicitat d'àmbits locals que tot i estar integrats en la seva escala nacional, es constitueixen mitjançant pràctiques espacials i temporals que els diferencien els uns dels altres[99].

Igualment determinant en l'anàlisi del conflicte temporal contemporani són els canvis que introdueixen les noves tecnologies de la informació i la comunicació que modifiquen de forma immediata i visible la percepció humana del temps. En un món globalitzat les TIC permeten anul·lar distàncies, llocs, temps i horaris. Faciliten informació, modifiquen substancialment les nostres pràctiques i comportaments. Creen noves formes de mobilitat. Capgiren la vida domèstica, els ritmes setmanals, l'organització dels desplaçaments i les pràctiques culturals. Creen noves continuïtats entre món privat i professional, entre temps de treball mercantil i temps fora del treball. Faciliten la creació de sincronies noves que no requereixen presencialitat i fan créixer exponencialment les possibilitats de comunicació en temps real, al marge de l'espai.

El desenvolupament massiu de les tecnologies de la informació i la comunicació fan emergir una cultura del "temps real" que obliga a ajustar permanentment els comportaments i recomposen les pràctiques socials[100]. D'altra banda, com evidencia

[98] Borja, J. i Castells. M. (1997) *Local y global. La gestión de las ciudades en la era de la información*. Taurus, Barcelona.

[99] Sassen, S. (2002) "La ciudad global: la desnacionalización del tiempo y el espacio" a Subirats, J. (coord) *Redes, territorios y gobierno. Nuevas respuestas locales a los restos de la globalización*. Diputació de Barcelona, Barcelona.

[100] Aquest és el cas de les informacions sobre el temps d'espera en vies de comunicació o estacions de metro; dels sistemes de conducció per satèl·lit en vehicle que permeten ajustar la navegació urbana en funció de l'evolució del trànsit. També el desenvolupament de la telefonia mòbil i el WAP i la nova tecnologia que s'aplica a les formes d'emmagatzemar la informació i gestionar el temps (Blackberry -

Pronovost (2002), en aquest context el desplegament de les noves tecnologies de la informació fa que es difumini la frontera d'on comença i acaba el treball productiu. Es trenquen les fronteres entre el treball, l'oci, l'educació, la informació i el joc i es produeix una barreja dels temps.

En el marc d'una economia de serveis, l'organització del temps juga un paper clau: la producció de serveis coincideix amb el seu consum, la tecnologia permet reduir distàncies i accelerar les percepcions sobre el temps. Les noves tecnologies de la informació possibiliten les informacions i intercanvis en temps real, creant una sensació de simultaneïtat i immediatesa que devalua les formes d'espera i la lentitud. El mercat i el capitalisme financer actua en benefici de les actuacions a curt termini, promou la circulació accelerada dels capitals a escala global i les transaccions econòmiques s'efectuen en cicles cada vegada més ràpids[101].

L'acceleració, però, és la forma elemental de les estructures temporals de les societats modernes que es manifesta amb la velocitat del ritmes d'aquesta societat des de la meitat del segle XVIII, com ja he assenyalat en el capítol anterior. Ara, però trobem una lògica de l'acceleració social que impregna bona part dels sistemes socials i fenomens de desacceleració que s'expressen com a conseqüència no desitjada dels propis processos d'acceleració social (embussos de trànsit, cues d'espera, treballadors en atur exclosos dels processos de producció). Mentre que al mateix temps, es manifesten formes intencionades de desacceleració social promogudes per moviments socials que defensen una velocitat menor en els ritmes urbans *(slow cities*).

En els entorns urbans la vivència quotidiana compartida per moltes dones i homes a les ciutats és la del "temps que vola". Una velocitat de fluxes, que existeix independentment dels individus, una velocitat ambiental que apareix com a element fort de la representació social del temps i que configura el nostre dia a dia, que se suma a la forta desincronització dels temps i contribueix a construir els nostres ritmes temporals[102].

Com indica Gwiazdzinski (2002a), hi ha un temps en continu de les xarxes internacionals que imposa a poc a poc el seu ritme a les ciutats. Un moviment que

Personal Digital Assistant). Instruments que permeten una major densificació del temps, accelerar els ritmes i generalitzar la simultaneïtat.

[101] Castells, M. (2000) *La sociedad red*. Alianza Editorial. Madrid.

[102] Mandich, G. (2005). "Il ritmi del presente" a Crespi, F. (2005) *Tempo vola. L'esperienza del tempo nella società contemporanea*. Il Mulino Ricerca, Bolonia.

segueix els grans eixos, els espais-fluxes que funcionen ja en continu i s'alimenten de la internacionalització i de la mobilitat. S'observa com en les grans ciutats s'instal·len oasis de temps en continu on el consumidor pot trobar de tot a qualsevol hora; una ciutat lineal de vies de circulació internacionals (estacions, aeroports, ports, serveis de taxi); una ciutat arxipèlag on emergeixen bastions de temps en continu –serveis i producció- en un univers encara circadià: indústries, hospitals, hotels, policia, bombers; una ciutat festiva de nit que viu en l'utopia del lleure permanent i una ciutat virtual de les xarxes que colonitza les llars i l'espai urbà. Hi ha un temps nocturn, tradicionalment reservat al descans, que cada vegada és més invaït pel temps de treball i pel temps d'oci.

L'acceleració social de les societats hipermodernes produeix nous temps socials, un contra-temps que es manifesta per l'increment exponencial de la velocitat i que suposen l'acceleració de quasi tot en la vida: el treball, l'oci, la política, l'amor[103]. La velocitat és una nova forma d'èxtasi, una intensificació de la pròpia existència[104]. Com assenyala Nowotny (1992b), i als efectes de la meva anàlisi, els fenomens descrits confereixen una dimensió qualitativament nova a la relació entre temps i poder en l'esfera local i ajuden a comprendre l'abast del conflicte temporal contemporani.

2.6. Noves mobilitats en el territori

L'anàlisi de les dimensions del conflicte temporal contemporani vinculat a la transformació de la temporalitat en l'escala local, no seria complert si no fes referència a com les noves pràctiques socials que he descrit generen noves mobilitats en el territori[105].

La dispersió de les activitats i serveis en l'espai urbà ha generat una localització diferenciada i fragmentada de les funcions urbanes (espais residencials, espais de serveis, àrees comercials, polígons industrials, entre d'altres) i, en conseqüència, s'ha

[103] Gleick, J. (1999*) Faster. The acceleration of just about everything*. Random House, Nova York. S'escau apuntar, com a posible cas d'estudi, en aquest context d'anàlisi de les formes de la nova acceleració i velocitat en l'acció política, l'esforç per marcar "ritme" i "velocitat" que, en el context francès, han evidenciat els primers mesos de la presidencia de Nicolas Sarkozy.

[104] Hallowell, E.M. (2007). *Crazy-Busy. Overstreched, Overbooked and about to snap*. Ballantine Books. Nova York.

[105] Per mobilitat s'entèn la suma de desplaçaments que fan els ciutadans per accedir al lloc de treball, als béns i serveis necessaris per a la seva vida quotidiana, una activitat imprescindible per al funcionament de la ciutat. Cebollada, A. i Miralles-Guasch, C. (2004) *Mobilitat i exclusió social: un nou repte per a les administracions locals*. Centre per a la Innovació Local. Diputació de Barcelona, Barcelona.

produït una separació espacial i temporal entre les activitats diàries dels ciutadans i ciutadanes. La capacitat de participar en totes les activitats que ofereix l'entorn urbà s'ha associat tant a la possibilitat de desplaçar-se com a la possibilitat d'accedir als serveis.

Tal i com evidencien els estudis de mobilitat urbana, les pautes i característiques de la mobilitat s'han modificat al llarg del temps junt amb els canvis morfològics i organitzatius que han transformat les ciutats. D'una banda, s'han incrementat els temps de desplaçament i, de l'altra, han augmentat les raons per les quals moure's en el territori, el que ha generat una major dispersió de la mobilitat.

El temps de la mobilitat entès com el temps que els ciutadans inverteixen en els desplaçaments quotidians s'ha transformat notablement[106]. La nostra societat ha superat una mobilitat estretament associada a la noció d'itinerari residencial i d'itinerari professional, propi d'una etapa de producció fordista en què els recorreguts i horaris eren fixos i reiteratius. Avui les pautes de mobilitat són més complexes: hi ha una ampliació horària en el ritme de la ciutat (en la indústria i els serveis apareix el tercer torn i un quart torn de cap de setmana i s'amplien els horaris comercials, d'oci i de serveis); s'incrementen els desplaçaments fora del context laboral (les activitats de lleure, de serveis i la combinació consum-oci expliquen bona part de la mobilitat quotidiana); els desplaçaments ja no tenen exclusivament un caràcter radial, entre el centre i la perifèria, més aviat augmenten els desplaçaments orbitals que connecten perifèries entre si. Es manifesta una mobilitat menys rígida, menys pautada i més repartida en l'entorn urbà. Igualment, la difusió de les activitats i residències en els territoris fan molt divers l'origen d'aquesta mobilitat.

Es detecta en l'espai local una necessitat creixent d'accedir a diferents centralitats, ja siguin comercials, científiques, culturals, patrimonials, festives. Com assenyala Herve (2001), la mobilitat en les ciutats postindustrials és una funció urbana dotada de valor i de significat social.

Com indica Nuvolati (2002), la transformació de la societat urbana moderna –sobretot des del punt de vista dels recursos creixents de comunicació tecnològica avançada, de canvi en l'activitat laboral, de mobilitat, de consum i de la descentralització del lloc de producció i de serveis- permet establir una hipòtesi que supera la transferència

[106] V. per al nostre context l'estudi de Miralles, C. (2006) *Usos del temps i mobilitat*. Programa Nous Usos Socials del Temps, Ajuntament de Barcelona, Barcelona.

clàssica i repetitiva casa-treball-casa, per dibuixar una mobilitat quotidiana en zig-zaga difusa que abasta tot el territori metropolità.

Es pot parlar d'una certa uniformitat en els comportaments de vida en entorns urbans en tant que són el resultat de la necessitat de conjugar els temps de treball amb els temps personals i els de consum i d'oci que faciliten la intercanviabilitat en clau territorial i de serveis.

D'altra banda, nous estils de vida i les biografies dels individus en diferents moments del cicle vital, generen comportaments de mobilitat fortament canviants tant a curt com a llarg termini.

Veiem com en el territori es dibuixa un model mixt de mobilitat que es pot explicar no només per la distribució de l'oferta i la demanda de serveis i d'ocupacions sinó també pels processos micro personals, que tenen a veure amb la pràctica quotidiana i les etapes del cicle de vida d'homes i dones.

2.7. Nous valors i noves temporalitats

Per cloure aquest capítol d'anàlisi de les dimensions del conflicte temporal contemporani, m'interessa subratllar els diversos factors que poden ajudar a explicar el canvi de valors que viu la nostra societat i que, sens dubte, també incideixen en la trasformació de les temporalitats individuals, modificant el valor i l'ús del propi temps, com ja he anat indicant en els apartats anteriors.

Seguint l'argumentació d'Hervé (2001), com a conseqüència de les transformacions socials, econòmiques i tecnològiques que he descrit i que han experimentat les societats occidentals des de finals del segle XX, ha crescut en importància el valor del temps fora del treball mercantil. Aquesta tendència cal posar-la en relació amb l'increment de l'esperança de vida que ha fet obsoleta la trilogia de les principals edats d'ahir: la infància, com a temps de formació, la maduresa, com a temps de treball i la vellesa, com a temps de repòs.

Davant d'un canvi en les expectatives de futur emergeix, en les societats postindustrials, la noció de temps per a un mateix. Apareix en un moment en què la vida professional ha perdut la seva uniformitat en un mercat laboral més flexible,

precari i amb atur, un moment de canvi que també es manifesta en el retrocés en les pràctiques religioses, sindicals i polítiques, i en el desplaçament dels centres d'interès polític dels individus i la diversificació de les formes de participació política. Un moment en què hi ha major formació; s'estèn el consum de massa i hi ha una àmplia diversitat d'oferta de lleure; en una societat en la qual creixen els valors lligats a una major permisibilitat social en el terreny sexual, familiar i religiós.

Les transformacions socials apuntades evidencien com el temps fora del treball, el temps familiar, el temps de la vida associativa i social, el temps lliure, constitueixen igualment identitats individuals i col·lectives. Igualment vol dir conjuntament als temps de treball productiu, en un equilibri que cadascú individualment i la societat en el seu conjunt, construeixen en un determinat espai local.

Amb tot, és clar que les mutacions de l'organització social del temps depenen molt directament de les que succeixen en el temps de treball mercantil. Es important, doncs, conèixer el grau en què el temps fora del treball (amb les limitacions que cadascú ha de fer front en l'esfera privada en funció del gènere, de l'edat, de la renda, de l'ètnia, de la formació, del lloc de residència, entre d'altres factors) pot influir en les estructures del temps de treball productiu.

En la mesura que mai hi ha temps suficient per distribuir entre els diferents rols socials és inevitable que es produeixin tensions. Aquestes apareixen quan tant les exigències familiars com les laborals són altes i en un context de negociació limitat del temps social basat en el repartiment de rols de gènere tradicionals.

La societat contemporània es troba, doncs, en un moment crític pel que fa a l'equilibri entre temps social i temps individual, entre la regulació externa dels temps, necessària però invasiva i constrictiva, i l'expressió i la realització personal. Una fractura, com indica Bartoletti (1998), que neix d'una conflictivitat profunda i que està radicada en la relació entre subjecte i sistema social[107].

[107] Una anàlisi sociològica en profunditat d'aquests canvis socials i de la centralitat que ocupa els subjecte en la societat post-industrial es troba a Touraine, A. (1984) *Le retour de l'acteur: essai de sociologie.* Fayard, París. i Touraine, A. (1993) *Critica de la modernidad*. Ediciones de Hoy, Madrid. Igualment, el treball d'Inglehart, R (1991) *El cambio cultural en las sociedades industriales avanzada.* CIS, Madrid, són una aproximació bàsica als canvis en els valors de la societat contemporània que mostra com els valors conservadors que emfatitzaven el "deure", la "responsabilitat", "l'ordre" donen pas a nous valors que destaquen "l'autorealització personal", "l'autonomia" i "l'individualisme".

L'expressió més evident del conflicte temporal contemporani es pot resumir en la demanda creixent de més temps per a un mateix. En les societats occidentals, productores de temps, el sentiment de manca de temps esdevé general sobretot, com hem vist, per l'increment de possibilitats i per l'explosió de desitjos: *"tout, tout de suite".*

Aquesta visió rendabilista del temps no només envaeix l'espai professional sinó cada vegada més l'espai privat[108]. Com he argumentat, la societat entra en una cultura de la immediatesa, de l'impuls i de la urgència generalitzada però hi ha moments que es resisteixen a aquesta acceleració, instants que s'escapen a la lògica del guany i de la velocitat. Moments indispensables que es reclamen per a la formació de l'ésser com a subjecte, com a actor capaç de construir la seva vida de forma autònoma.

Els canvis sociodemogràfics ja descrits, com l'increment de l'esperança de vida, l'allargament de les etapes formatives i l'eixamplament de l'etapa de jubilació que pot durar entre 15 i 20 anys abans de la vellesa, han suposat en les societats occidentals una reducció del temps dedicat al treball al llarg d'una vida. Si a finals dels segle XIX el temps de treball representava entorn del 50% del temps total disponible, un segle més tard no representa més del 10-20%.

Aquesta reconfiguració de les etapes vitals dibuixa un escenari en el qual, segons diversos autors, augmenta notablement el temps de lleure[109]. El temps de lleure esdevé una dimensió estructurant de la societat. Existeix una forta demanda d'aquest temps per dedicar a una diversitat d'opcions: un mateix, la família, els amics, la comunitat. Com assenyala Nowotny (1992b) creix l'aspiració a ser "sobirans del temps" a tenir la capacitat de decidir com repartir i estructurar el temps de treball amb els altres temps de vida.

---

[108] Braudillard descrivia de forma pionera aquesta invasió productivista del temps de treball en els temps de lleure en un text molt crític: "Le drame des loisirs et l'impossibilité de perdre son temps en vacances" citat a Jaureguiberry, F. (2003). "L'homme branché: mobile et pressé" a Ascher, F. i Godard, F. (coord). *Modernité: la nouvelle carte du temps*. Editions de l'Aube, Datar, La Tour d'Aigües.

[109] Aquesta tesi va ser defensada inicialment en els treballs de Joffre Dumazedier (1962). *Vers una civilisation du loisir?*. Editions du Seuil, París. V. també Morin, E. (1962) *L'Esprit du Temps*. Grasset, Paris on l'autor argumentava com els canvis socials configuraven una societat on l'art de viure esdevenia central. Altres autors com Alain Corbin, Marc Boyer i André Rauch han investigat les estructures pròpies dels temps lliures, que es manifesten de forma diferent segons les cultures i els grups socials. Cohen (2001) destaca les diferències en els usos del temps de lleure entre grups socials, gèneres i edats i considera necessari, per comprendre el valor del temps lliure contemporani, analitzar les tradicions populars de repòs, el lleure de les societats rurals, els valors dels temps lliures aristocràtics transformats al segle XIX pels burgesos urbans, així com explorar les innovacions dels primers turistes.

D'altra banda, una part important del conflicte temporal contemporani s'expressa també, com hem vist, per una demanda creixent de temps familiar que es concreta en una demanda major de temps per "conciliar" vida laboral i familiar. Com indica Pronovost (2007) en les societats occidentals creix el malestar social per la dificultat de conciliar temps.

La recerca específica sobre el temps familiar ha estat molt poc desenvolupada[110]. Els treballs pioners de Daly (1996, 2001) han facilitat una teoria substantiva sobre el temps familiar que mostra com aquest temps és un espai de conflicte i de tensió.

En primer lloc, perquè les expectatives i i estàndards per al temps familiar estan estretament vinculades als valors occidentals i tradicionals de la familia i, sobretot, s'han centrat en els fills. En segon lloc, perquè el temps familiar és un terme preescriptiu que reflexa un conjunt de valors de la família tradicional que no són fàcils de promoure en un context de canvi de les estructures familiars, com les analitzades. La definició de temps familiar que perdura és una visió del temps familiar tradicional i monolítica quan, l'anàlisi de la realitat social mostra com l'experiència diària del temps familiar és molt més complexa i limitada. I, en tercer lloc, la discordància entre uns valors culturals forts i les circumstàncies quotidianes fa que moltes famílies expressin una creixent insatisfacció i desil·lusió en relació al temps que passen junts.

En les societats occidentals el temps familiar és subjecte de tensió i negociació, i des d'una perspectiva de sacrifici, els pares emfatitzen la importància de disposar de major temps familiar per dedicar als seus fills[111]. Això succeix perquè el valor que s'atorga al temps familiar està impregnat dels debats ideológics que hi ha a l'entorn del concepte de família. De la mateixa manera que el model familiar de mitjans del segle XX ha estat idealitzat, també ho ha estat el temps familiar sobre la base d'una família tradicional que disposa de més temps "qualitatiu" per compartir i per reforçar el seu benestar[112].

---

[110] Treballs pioners i de referència són Daly, K.J. (1996) *Families and time: keeping pace in a hurried culture*. Sage, Thousand Oaks; Daly, K. J. (2001) "Deconstructing family time: from ideology to lived experience". *Journal of Marriage and Family*, 63: 283-294; Gillis, J. (1996) "Making time for family: the invention of family time(s) and the reinvention of family history". *The Journal of Family History,* 21:4-21; Torpe, K. i Daly, K.J. (1999) "Children, parents and time: the dialectics of control" a Sheehan, C.L. (Ed) *Through the eyes of the child: revisioning children as active agents of family time*. JAI Press, Nova York.

[111] Hi ha molt poca recerca duta a terme sobre les perpectives de pares i fills en relació al temps familiar. Les recerques evidencien com el nivell de satisfacció envers el temps familiar dels fills és superior al dels pares v. Galinsky, E. (1999) *Ask the children: what America's children really think about working parents.* William Morrow, Nova York.

[112] El temps familiar reemergeix com a valor i està clarament associat a la memòria de la infància, es considera que ha de ser positiu i implica compartir un temps entre tots els membres de la família. Es altament valorat quan, a més a més, té un component d'espontaneïtat i no està establert en l'agenda. Els

Fins a mitjans dels segle XIX la llar va ser un espai semipúblic, informal en el qual el temps familiar no estava ritualitzat. La noció de temps familiar era irrellevant perquè l'experiència familiar formava part de l'organització quotidiana. El temps industrial i la separació entre l'esfera de treball remunerada i l'esfera familiar i domèstica, separava el temps laboral del temps familiar. El segon va esdevenir, des d'aleshores, un temps residual del primer, ocupat quasi exclusivament per les dones.

Avui, la demanda creixent de temps familiar en les societats occidentals i, més específicament en els països mediterranis, cal analitzar-la tenint en compte les transformacions socials en curs i el règim de benestar de cada país. En aquest sentit, el conflicte temporal que viuen moltes famílies a escala local és l'expressió de les dificultats derivades de la sobrecàrrega de treball de moltes dones, de l'absència dels homes en el treball domèstic i familiar; de les jornades laboral extenses i de dedicació complerta en sectors de la població amb fills o persones depenents a càrrec i d'una oferta gairebé inexistent de polítiques de conciliació en el treball i de polítiques de cura que facilitin una millor harmonització dels diversos temps socials.

Al llarg del capítol he constatat com l'anàlisi de les múltiples dimensions del conflicte temporal m'ha permès presentar la complexitat de l'escenari en el qual s'articulen les polítiques urbanes del temps. M'ha conduït, també, a esbossar un primer apunt sobre la relació conceptual entre temps, gènere i espai local sobre la qual aprofundiré en els capítols següents. I m'ha facilitat, igualment, la identificació d'un element que considero essencial en la meva anàlisi de les polítiques urbanes del temps: hi ha un buit manifest en relació al reconeixement d'un dret al temps propi que s'inscrigui en el marc de l'exercici de la plena ciutadania que sigui capaç de superar la desigualtat de gènere en els usos del temps. Aquest és, com veurem, un debat obert molt recentment que cal incorporar en la anàlisi en la mesura que pot facilitar elements substantius en la definició de les polítiques urbanes del temps.

---

esforços per orquestrar temps familiar tenen com a finalitat crear una memòria d'una infantesa positiva i feliç. Tant pares com fills associen aquests temps amb els temps dels àpats, d'anar a dormir, dels caps de setmana. La naturalesa de l'activitat és secundària i passa en primer pla el compartir un temps. En contrast amb unes vides altament cronogramades, el temps familiar es valora en tant que té unes qualitats completament diferents: les de l'espontaneïtat i la no demanda. V. Daly (2001) *op. cit*.

Capítol 3. Temps i gènere

Els capítols anteriors han mostrat com, la perspectiva de gènere és una categoria d'anàlisi política i social central, indispensable per dimensionar el conflicte temporal contemporani en la mesura que parteix, precisament, de la constatació que el gènere és un dels eixos vertebradors que crea i reprodueix diferències i desigualtats socials en els usos del temps[113].

En l'anàlisi de les dimensions del conflicte temporal contemporani, ha anat apareixent, igualment, la necessitat d'aprofundir en la interrelació ente els conceptes de temps, gènere i espai local en la mesura que des d'aquesta triangulació teòrica i conceptual es pot facilitar un marc d'anàlisi per a les polítiques urbanes del temps. Avançant en aquest recorregut teòric, aquest capítol té com a finalitat aprofundir en la relació entre els conceptes de temps i de gènere, per tal de començar a articular l'aproximació analítica a partir de la qual s'estudiaran les polítiques urbanes del temps.

El gènere com a categoria d'anàlisi, en posar-lo en relació amb el temps, em permet fer visible la dimensió política del conflicte temporal contemporani que es manifesta tant en l'esfera pública, a partir de l'anàlisi de les desigualtats de gènere que són conseqüència de la divisió sexual del treball, de les polítiques d'ocupació i de les polítiques socials en un determinat règim de benestar, com en l'esfera privada a partir de l'anàlisi de la distribució desigual del treball domèstic i familiar i del temps entre homes i dones.

Des d'aquesta doble perspectiva, que té com a finalitat analitzar tant la relació entre el gènere i el temps en l'esfera pública com en l'esfera privada, situo el conflicte temporal entre gèneres en el marc d'anàlisi d'una doble relació. La que s'estableix en l'esfera pública entre la categoria gènere i treball assalariat en un determinat règim de benestar i la que s'estableix en l'esfera privada entre la categoria gènere i treball domèstic i familiar, en unes determinades relacions de poder.

El punt de partida és explorar com els homes i les dones distribueixen els seus temps entre aquests dos móns de treball en el marc d'un determinat règim de benestar, per tal d'obtenir més elements d'anàlisi a l'hora d'abordar l'estudi de les polítiques urbanes del temps.

[113] El gènere, que es sol definir com la construcció social dels sexes, és una variable que travessa totes les dimensions de la realitat social i que és reproduïda pels propis individus atès que estructura les identitats tant de les persones com dels col·lectius.

Per desigualtat de gènere entenc l'existència d'estereotips i barreres que dificulten o limiten la plena participació de les dones, en igualtat de condicions que els homes, en l'esfera política, laboral, social i cultural d'una societat (GESES, 2005).

3.1. Temps, gènere i Estat del Benestar

Com ja he indicat en el capítol anterior, el canvi més important enregistrat en el mercat de treball a Europa en les darreres dècades ha estat la incorporació massiva de la dona al món del treball assalariat. Una realitat que, com hem vist, ha estat àmpliament estudiada des de les ciències socials (Miller, 2004, Maruani, 2002 i Rubery et al, 1999).

Aquesta incorporació laboral no pot obviar la desigualtat de gènere que es manifesta en relació a la distribució del temps de treball, la segregació sectorial i la segregació vertical i horitzontal. Amb matisos, la divisió sexual del treball és encara present en el mercat laboral generant una precarietat específica de les dones[114]. Com indica Torns (1995), la feminització de la població activa ha suposat una concentració de dones actives en un nombre reduït de professions i sectors d'activitat. Es produeix una bipolarització de la situació de la dona en els mercats de treball. En un extrem hi ha un segment reduït de dones especialment qualificades i en l'altre un percentatge elevat de dones en situació laboral precària.

Seguint l'argumentació de Miller (2004), per comprendre millor les dinàmiques socials que comporten una major incorporació femenina com a força de treball, al mateix temps que es manté una diferenciació sexual en l'àmbit domèstic i familiar, cal analitzar millor les tres esferes socials que determinen aquests processos: les relacions de gènere (tant en l'àmbit públic com privat) i l'evolució de les estructures familiars, el funcionament del mercat de treball i la intervenció estatal en la generació de benestar.

M'interessa centrar l'anàlisi sobretot en el darrer element: la intervenció estatal, context en el qual situar la relació entre temps, gènere i treball. La investigació acadèmica ha destacat dues línies de recerca principals. La primera s'ha centrat sobretot en explicar l'origen i evolució dels Estats del Benestar mentre que la segona ha fet un pas més enllà en incorporar les dimensions de gènere i la família en l'anàlisi de les estructures de l'Estat del Benestar i les polítiques socials.

[114] Carrasco, C. i Mayordomo, M. (1999) "Tiempos, trabajos y organización social: reflexiones en torno al mercado laboral femenino" a Carrasco, C.(ed) *Mujeres y Economía. Nuevas perspectivas para viejos y nuevos problemas*. Icaria, Barcelona.

En el marc de la primera aproximació d'anàlisi trobem la primera formulació teòrica sobre els tres models de règims de benestar de Gosta Esping-Andersen (1990, 1999, 2002). Una teoria que ja podem qualificar de clàssica[115] i que dóna peu en la dècada dels anys noranta a l'inici d'una corrent crítica i d'un debat acadèmic a l'entorn d'un model que es posa en qüestió. D'una banda, diverses aportacions teòriques plantegen l'existència d'altres models de benestar per al sud d'Europa[116] i, de l'altra, aportacions que provenen de la corrent crítica feminista, evidencien l'absència de la problemàtica de gènere en tots els models proposats per Esping-Andersen i cerquen reformular la teoria en clau de gènere. Esping-Andersen obvia el paper de la família en la caracterització i dinàmica dels règims de benestar, a diferència de la importància que atorga al mercat i a l'Estat, i tampoc no contempla la divisió sexual del treball i la dimensió de gènere en la seva anàlisi.[117]

Els treballs referits en la primera perspectiva (Ferrera, 1996, 2000, Moreno i Sarasa, 1995) permeten identificar les característiques pròpies dels règims de benestar dels països del sud d'Europa (Portugal, Espanya, Itàlia i Grècia) mitjançant un model de règim de benestar mediterrani que es considera com a via "intermitja" de desenvolupament de benestar. Aquests països presenten configuracions pròpies, legítimament identificades per les seves característiques històriques i culturals comuns, que configuren els fonaments del quart tipus de règim de benestar. Les principals característiques que defineixen els processos de benestar en aquests països i que els diferencien dels altres règims de benestar són les següents:

1) La dualitat de la societat des de la perspectiva de la protecció social atesa la gran extensió de l'economia informal i l'atur.

[115] Teoria que Gosta Esping Andersen recollirà en el seu treball publicat el 1990 *The three worlds of Welfare Capitalism* i que està inspirada en els treballs pioners de Richard Titmus (1958*)* en la seva tipologia establerta segons les diferents participacions de l'Estat, el mercat i les famílies en la provisió social, que posteriorment va ser ampliada per d'altres estudis com els de Marshall (1964); Briggs (1961); Rimlinger (1971); Heclo (1974) i Wilenski, H. (1975), i inspirada, també, en les recerques promogudes als anys vuitanta que tenen com a referent el treball de Flora (1986).

[116] L'estudi de l'estat del benestar del sud d'Europa ha estat analitzat a bastament per autors com Ferrera, M. (1996) "The "Southern" Model of Welfare in Social Europe", *Journal of European Social Policy*, 6:17-36; Ferrera, M. (2000). "Reconstructing the welfare state in Southern Europe" a Kuhnle, S. (ed) (2000) *Survival of European Welfare State*, Routledge, Londres i Moreno, L. i Sarasa, S. (1995) *El Estado de Bienestar en la Europa del Sur*. CSIC, Madrid.

[117] A partir de les análisis crítiques feministes Esping-Andersen revisarà en part la seva teoria i introduirà progressivament l'estudi de la familia i la importancia d'aquesta en la interacció amb el mercat i l'Estat v. Esping Andersen, G. (1999) *Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford University Press, Oxford. Més recentment incorpora en la seva anàlisi el concepte de "contracte de gènere" v. Esping Andersen (2002) "A new Gender Contract" a Esping Andersen et al (Eds) *Why we need a new Welfare State*. Oxford University Press, Oxford.

2) El paper decisiu de la família en la provisió social de benestar, realitat que rep el nom de familiarisme en expressar la forta presència de la família i dels valors familiars en la provisió social, i en reconèixer les tasques de cura de les quals es fan càrrec majoritàriament les dones.

3) Una estructura de previsió social dual formada per la seguretat social en l'àmbit del mercat formal del treball i els programes universals (educació i salut) que s'estructuren en un context d'escassetat en relació als programes d'assistència social i suport a la família i una estructura institucional molt fragmentada.

4) Una significativa presència de mecanismes polítics discrecionals de distribució de beneficis socials "clientelars" controlats pels partits polítics.

En el cas espanyol, el marc de valors de referència del règim de Benestar no és homogeni: l'universalisme en els serveis sanitaris i educatius conviu amb el principi contributiu obligatori en les transferències (pensions i atur) que configuren el sistema de protecció social, amb una certa residualitat pública en l'assistència social, on les funcions familiars de benestar juguen rols molt amplis. Les opcions de fons en política de serveis socials han passat per atorgar rols centrals a la família mentre que els rols públics no han deixat de ser residuals en comparació amb altres països (Gomà i Subirats, 1998).

D'altra banda, la segona aproximació analítica està configurada a l'entorn de l'aportació de la crítica feminista a l'enfocament de règims de benestar establert per Esping-Andersen, i és rellevant en la mesura que evidencia com determinades concepcions de la intervenció pública tenen repercusions en les relacions de gènere i mantenen i/o promouen majors desigualtats. Moltes anàlisis feministes han criticat la ceguesa de gènere de la teoria d'Esping-Andersen per diferents motius. En primer lloc perquè es basa en ciutadans que són implícitament treballadors homes; en segon lloc perquè manté invisible el treball domèstic i familiar de les dones que repercuteix en el benestar de la societat; en tercer lloc perquè la relació entre Estat i mercat no considera les diferències de gènere en les classes socials; en quart i darrer lloc, perquè la relació entre Estat i família no té en compte els efectes en les relacions de gènere, les desigualtats i el poder[118].

[118] V. en aquest sentit, els treball de Langan, M. i Ostner, I. (1991) "Gender and Welfare: toward a comparative framework" a Room, G. (ed) *Toward a European Welfare State*?. Sch. Adv. Urban Studies, Bristol; O'Connor, J.S. (1993) "Gender, class and citizenship in the comparative análisis of welfare state

Aquestes aproximacions crítiques han subratllat la importància de les relacions de gènere en l'anàlisi de l'Estat del Benestar i la capacitat d'aquest d'incidir en les situacions d'homes i dones i les seves relacions. Subratllen la base conceptual comuna entre gènere i família en l'anàlisi dels sistemes de polítiques socials. Si bé el paper de la família en la provisió social és reconegut pels primeres estudis comparats sobre l'estat del benestar, el reconeixement del paper constitutiu de les relacions de gènere en les estructures i efectes de l'Estat del Benestar arriba més tard després d'un debat teòric i acadèmic que sorgeix a partir dels estudis de Lewis (1992), Sainsbury (1994 i 1999), Orloff (1993 i 1996) i Clemens i Adams, (2003).

La crítica principal rau en el fet que, en deixar de banda les dimensions familiars i de gènere en l'elaboració de les tipologies clàssiques, s'han omès factors de pes que tenen impactes evidents en la singularitat de les experiències nacionals i en l'explicació del canvi social. En concret, els valors ètics i culturals i ideològics, les representacions de la feminitat i masculinitat, la maternitat, els deures en relació als infants i les persones grans i la desigual distribució sexual del temps de treball. Dimensions que, com assenyala Orloff (1996), es tradueixen en matèria de polítiques socials en desigualtats entre homes i dones pel que fa a l'accés a drets, a programes i beneficis i a l'exercici de la pròpia ciutadania. Aquestes limitacions fan que les tipologies només puguin mostrar un model únic d'estat de benestar, el de l'home proveidor/dona cuidadora que és teòricament insensible a d'altres models, als canvis en el model predominant i als processos generadors de canvi[119].

Des d'aquesta perspectiva crítica d'anàlisi, el desenvolupament teòric de la noció de patriarcat de Walby (1990), permetrà el desenvolupament posterior d'anàlisi comparades sobre la desigualtat de gènere. La perspectiva crítica feminista ha generat un volum heterogeni de producció intel·lectual que, des de diferents corrents i

---

regimes: theoretical and methodological issues" a *British Journal of Sociology*, 44: 501-518; Orloff, A. (1993) "Gender and the social rights of citizenship: the comparative análisis of gender relations and welfare status" a *American Sociology Review*, 58: 303-328 i Sainsbury, D. (1994). *Gendering Welfare States*. Sage, Thousand Oaks.

[119] Destaquen els treballs d'Ann Schola Orloff (1993, 1996) que aporten una aproximació a la integració de les categories de gènere als models de règim de benestar. En considerar la triple base de la provisió social, Estat, mercat i família, proposa quatre dimensions per identificar les lògiques de gènere i l'articulació de polítiques en cada règim de benestar:

1) La situació del treball no remunerat
2) La diferenciació i la desigualtat de gènere en l'estratificació social, generada per diferències en l'accés als drets de ciutadania
3) Les característiques d'accés al mercat de treball per part de les dones
4) La capacitat de les dones per mantenir autònomament la família.

orientacions, ha contribuït a generar coneixement en combinar les teories sobre els règims de benestar i les teories que expliquen les desigualtats de gènere[120].

D'altra banda, en els estudis de gènere, hi ha una tercera aproximació d'anàlisi als Estats de Benestar, que prové igualment de la corrent crítica feminista, que s'ha centrat en la perspectiva del conjunt de drets socials en què s'ha basat l'accés a la ciutadania i al mercat laboral.

Les aportacions més rellevants mostren com, en primer lloc, en el cas de les dones, el procés de construcció històrica dels drets socials, al contrari de la seqüència marshalliana, ha anat per davant dels drets civils. S'ha plantejat una base de drets específica per a les dones, que es fonamenta en el reconeixement de la seva identitat pròpia, que és bastant contradictòria amb la igualtat de drets amb els homes.

Aquesta aproximació reclama una altra perspectiva dels drets de ciutadania. Una ciutadania basada en la igualtat de gènere tant en el mercat de treball assalariat com en el treball domèstic i familiar. Proposa una ciutadania basada en el reconeixement de la diferència el que suposa una altra base de drets específics per a les dones (drets reproductius, dret a la socialització de la cura domèstica) a partir de l'autonomia i la llibertat d'elecció respecte de la reproducció i de les activitats de cura[121].

Des d'aquesta perspectiva d'anàlisi, en els darrers anys i en la literatura acadèmica, creix la importància de la cura domèstica com a concepte analític central per als estudis comparatius de l'Estat del Benestar i l'anàlisi de les seves transformacions recents (Daly, 2001, Daly i Lewis, 2000).

L'interès per la cura com a concepte sorgeix en el moment que s'inicia la discussió teòrica al voltant del treball domèstic i familiar. La noció de cura –*care*- va ser

[120] Són de referència en aquest cas els treballs pioners de Langan, M. i Otsner, I. (1991) "Gender and welfare: towards a comparative framework" a Romm, G. (ed) *Towards an European Welfare State?.* Bristol University Press, Bristol: Lewis, J. (1992) "Gender and the development of welfare regimes", *Journal of European Social Policy*, 2,3; 159-173 i Lewis, J. (1998*) Gender, Social Care and Welfare State Restructuring in Europe.* Ashgate, Aldershot; Otsner, I. (1994) "The Women and Welfare Debate" a Hantrais, L. i Morgan, S. (eds) *Family Policy and the Welfare of Women*, Cross-national Research Papers, Third Series, 3, European Research Center, Loughborough University; Duncan, S. i Edwards, R. (1999) *Lone mothers, paid work and gendered moral rationalities*. Macmillan, Basingstoke.

[121] La tensió entre equitat-diferència que evidencien les anàlisis des d'aquesta perspectiva ja havia estat àmpliament analitzada per Carole Pateman (1988) quan la va explicar pel dilema de Wollstonecraft: o la dona iguala a l'home, en assolir una ciutadana plena -el que no pot aconseguir en les estructures patriarcals de la família i sota la norma salarial "masculina"- o segueix a càrrec del treball domèstic, que no compta en l'adquisició de drets de ciutadania i que la manté marginada del mercat de treball. El supòsit d'aquest dilema és que sota les estructures patriarcals dominants de la societat, les dones són presoneres de les contradictòries pressions vers l'equitat i la diferència.

introduïda i impulsada per la corrent feminista anglosaxona dels anys setanta i avui ja s'utilitza habitualment en el llenguatge comunitari europeu. Tot i que la comunitat científica comparteix la necessitat de la noció, el seu contingut, la seva definició i les seves fronteres no han aconseguit assolir un consens científic[122].

En l'origen de la reflexió sobre el treball de cura hi ha la noció de treball voluntari (*unpaid work*) i el concepte s'associa a la crítica feminista de les recerques comparatives europees sobre els sistemes de protecció social. El concepte vol reflectir una doble dimensió: a) el treball voluntari de les dones en la familia i la comunitat per ajudar i facilitar la cura dels seus membres i b) el paper de la familia en la protecció social dels individus. El concepte de cura atorga un valor econòmic i social a una forma de producció domèstica en la qual, les dones, segueixen essent les principals proveïdores. El concepte de cura es refereix a les tasques de cura de les persones, a la responsabilitat que hi ha implícita i als serveis d'ajuda. Abarca per tant la responsabilitat material (el treball), econòmica (el cost) i psicològica (l'emoció i els sentiments) del treball de cura.

El concepte de cura s'ha construït progressivament sobre la base de l'observació de les pràctiques quotidianes i mostrant la complexitat dels acords que permeten cobrir les necessitats de cura i benestar. La recerca comparada ha enriquit la reflexió i ha permès l'elaboració teòrica del concepte, situant-lo en l'anàlisi i reflexió sobre les diferents configuracions de l'Estat del Benestar (Daly-Lewis, 2000).

M'interessa subratllar com el concepte de cura s'ha configurat en els treballs sobre la comparació dels sistemes de protecció social a Europa i sobre les polítiques d'ajuda a les famílies. I m'interessa destacar com aquesta perspectiva permet reformular el debat de la cura en termes de repartiment d'aquestes responsabilitats entre les diferents institucions: l'Estat, la família, el mercat i el tercer sector.

La perspectiva crítica feminista havia posat de manifest la interacció entre el treball remunerat i el treball no remunerat que construïa la frontera entre l'esfera privada i l'esfera pública. Quan el debat es posa en relació amb els sistemes de protecció social, es reintrodueix la qüestió del paper de l'Estat i, en termes d'anàlisi més generals, l'arrelament de la divisió sexual del treball en els sistemes de protecció

[122] Letablier, M.T. (2007) "El trabajo de "cuidados" y su conceptualización en Europa" a Prieto, C. (ed) *Trabajo, género y tiempo social*. Editorial Complutense, Madrid.

social. La cura s'ha d'entendre vinculada als *Caring Regimes* que abarquen no només les prestacions públiques sinó també els *caring packages*, formes de concessió d'ajudes i tasques de cura dins i fora de la família, així com les *caring cultures* fetes de les representacions col·lectives sobre les responsabilitats envers les persones depenents (Letablier, 2007).

És Jane Lewis (1992, 1993 i 1998)[123] qui centra el concepte de *social care* i el situa en la seva relació amb l'Estat del Benestar. L'economia política del concepte no es pot entendre fora de la representació del paper de l'Estat atès que posa de manifest la contribució de les dones a generar benestar i confronta dos nivells d'anàlisi: el de l'actuació pública i les polítiques i el de les pràctiques quotidianes. D'altra banda, permet qüestionar el repartiment de la cura i el temps que s'hi dedica en dos nivells: entre l'Estat, la família, el mercat i la societat civil i el repartiment en la pròpia família, entre homes i dones i entre generacions.

Com subratlla Fraser (1994) encara manca, però, una estructura d'anàlisi que faciliti l'avaluació dels efectes de les polítiques socials en termes de gènere[124]. Des de la perspectiva d'anàlisi de les polítiques socials de l'Estat de Benestar conviuen polítiques socials d'orientacions oposades i contradictòries. D'una banda, es promouen polítiques socials que posen l'èmfasi en l'equitat i afavoreixen la participació de la dona en el mercat de treball en condicions idealment iguals a les dels homes, en detriment de les seves activitats respecte de la família. D'altra banda, es promouen polítiques socials que, precisament, en posar l'èmfasi en la diferència, afavoreixen que la dona romangui en la família i es faci càrrec de la cura domèstica en detriment del seu treball remunerat i la seva inserció laboral.

Finalment, en aquest repàs a les aportacions analítiques a l'estudi de l'Estat del Benestar des d'una perspectiva de gènere, cal destacar en darrer lloc una altra corrent d'anàlisi crítica centrada en l'estudi dels conflictes d'interessos de gènere. Aquests conflictes són molt heterogenis atès que els interessos que defensen tant les dones

[123] Lewis, J. (ed.) (1998) *Gender, Social Care and Welfare State Reestructuring in Europe*. Ashgate, Aldershot; Lewis, J. (ed.) (1993) *Women and Social Policies in Europe Work, Family and the State*. Edward Elgar, Londres; Lewis, J. (1992) "Gender and the development of welfare regimes" *Journal of European Social Policy*, 2(3):159-173.

[124] En aquest terreny destaquen el treball de Fraser, N, (1994) "Alter the family wage: gender equity and the welfare state" a *Political Theory*, 22: 591-618, on proposa un conjunt de mesures per avaluar la política social basada en una anàlisi de l'equitat de gènere, concepte complex que comprèn una pluralitat de principis normatius diferents que inclouen la prevenció de la pobresa, la prevenció de l'explotació de la dependència, la igualtat de gènere en els ingressos, l'oci i el respecte, la promoció de la participació de les dones en totes les àrees de la vida social i la deconstrucció de les institucions androcèntriques a partir de la introducció dels homes en el món de la cura.

com els homes varien en funció de diversos factors (edat, classe, formació, ètnia i orientació sexual).

En termes d'anàlisi del poder polític i la participació, autores com Nelson (1984), Hernes (1987), Borchorst i Siim (1987) han centrat l'atenció en com la distribució del treball domèstic i familiar està estretament lligada a l'exclusió de les dones del poder polític[125]. Jones i Jonasdottir (1988) han mostrat com, en aquest sentit, la participació política té un caràcter específic de gènere en la mesura que les dones han estat excloses durant molt de temps tant formal com informalment dels processos de decisió i les estructures que han articulat els incentius a treballar en el mercat laboral o en el treball domèstic. Quan, com indiquen aquestes autores, és evident que, en principi, tant els homes com les dones tenen interès a participar en la definició de polítiques que els afecten directament.[126]

Aquesta corrent d'anàlisi, considera que l'espai privat és una esfera de poder on es manifesten relacions d'igualtat, de dependència o de conveniència mútua, i on es distribueixen drets, deures, poder i autoritat. Des d'aquesta perspectiva d'anàlisi, em sembla pertinent mostrar com es manifesta el conflicte temporal quotidià en l'àmbit privat i en el si de la relació de parella quan es qüestiona la distribució del temps en l'àmbit domèstic i familiar, en la mesura que es posa en evidencia una distribució desigual de recursos i poder.

Com veurem en el següent apartat, l'anàlisi de la distribució del temps com a recurs estratègic i de poder en el si de la parella, permet aprofundir en el coneixement de les desigualtats de gènere, permet conèixer les estratègies de negociació i permet aprofundir en el coneixement del conflicte temporal quotidià en la mesura que aquest s'expressa en l'àmbit privat i genera unes determinades relacions de cooperació, de dependència o de domini, que tenen repercusions directes i s'evidencien en el repartiment dels usos del temps tant en l'esfera privada com en la pública.

[125] Nelson, B.J. (1984) "Women's poverty and women's citizenship: some pollitical consequences of economic marginality" a *Signs*, 10: 209-232; Hernes, H. (1987) *Welfare State and Woman Power*. Norway University Press, Oslo; Borchorst, A. i Siim, B. (1987) "Women adn the advanced welfare state –a new kind of patriarcal power? A Sassoon, As (ed). *Women and the State. The Shifting Boundaries of Public and Private*. Hutchinson, Londres.
[126] Jones, K. i Jónasdóttir, A. (eds) (1988) *The Political Interests of Gender*. Sage, Newbury Park.

3.2. Conflictes de gènere i temps en l'àmbit del treball domèstic i familiar

Com assenyala Méda (1999) i com hem vist en el primer capítol, en la societat contemporània les dones són les que suporten avui les contradiccions d'un sistema temporal que ha arribat als seus límits i que demanda d'una profunda reorganització social.

Les diferències d'ús del temps entre homes i dones es detecten en tots els països europeus. En tots els casos, la càrrega de treball de les dones és substantivament major que la dels homes[127]. Hi ha un contrast entre la ràpida feminització del món laboral assalariat i la lentitud en l'evolució de la divisió del treball domèstic i familiar, en especial, pel que fa al "nucli dur" d'aquest treball domèstic. En el cas espanyol, la incorporació dels homes a les tasques domèstiques i familiars és poc significativa i, com indica Valiente (1997), l'absència de polítiques públiques que incentivin la coresponsabilitat explica en part un fenomen que no ha generat massa interès com a objecte de recerca de les ciències socials en el nostre país[128].

Altres estudis que relacionen gènere, temps i treball mostren com la presència de fills a càrrec juga un paper especialment catalitzador en la divisió tradicional dels rols de gènere pel que fa a la durada del treball professional dels membres de la parella (Fermanian i Lagarde, 1998) i d'altres evidencien com la presència de fills tendeix a disminuir la participació associativa de les dones (Proteau i Wolf, 2002)[129].

Els estudis empírics evidencien com la divisió de gènere en el repartiment de les tasques de la llar es reprodueix a si mateixa malgrat avui les dones hagin incrementat el seu nivell d'educació i formació, s'hagin incorporat en el mercat laboral i hagin incrementat la seva influència social. S'observen usos del temps diferenciats entre dones i homes que es manifesten en tot l'espai social i en totes les categories socioprofessionals si bé es detecta un cert grau de canvi social en les parelles joves

[127] Niemi, I. (2004) *How Europeans spend their time: everyday life of women and men (1998-2002)* Eurostat. European Comission, Luxemburg.
[128] Cal subratllar com a exemple, no ha estat fins molt recentment, amb la Llei Orgànica 3/2007, de 22 de març, per a la Igualtat efectiva de dones i homes, que s'ha regulat a Espanya el permís de paternitat de 15 dies.
[129] Fermanian, J-D. i Lagard, S. (1998) "Les horaires de travail dans le couple" a *Economie et statistique* , 321-322:89-110; Proteau, L. i Wolf, F-C. (2002) "La participation associative au regard des temps sociaux" a *Economie et statistique*, 352-353:57-80.

biactives amb alta qualificació, on hi ha una major tendència a compartir el treball domèstic i familiar[130].

Com mostra Valiente (1997), en el cas d'Espanya, els homes se situen a la cua d'Europa en la participació en el treball familiar i domèstic. Fins i tot en les llars en què els dos membres de la parella estan ocupats es manifesta una forta assimetria entre la ràpida incorporació de les dones a l'activitat laboral i l'actitud reàcia dels homes a participar en l'àmbit familiar i domèstic.

Davant d'aquesta situació, les dones s'enfronten a dilemes que expressen les contradiccions entre el món privat de la família i el món públic del treball: 1) treballar o no mentre els fills són petits 2) treballar a temps parcial o a jornada complerta 3) exigir o transigir amb la inactivitat de les parelles masculines a la llar 4) acceptar o rebutjar l'ajuda de les xarxes familiars i 5) alliberar-se de part del treball domèstic a partir de l'ajuda assalariada.

D'altra banda, la família continua desenvolupant un paper fonamental en la provisió de benestar a infants, gent gran i persones discapacitades (Moreno, 2000 i Perez Díaz, V. Chuliá, E. i Alvarez Miranda, B. (1998)[131], en un context de canvi de la pauta de participació de les dones en el mercat laboral, com ja s'ha assenyalat. Aquesta realitat condiciona que les dones de les generacions més joves (menors de 40 anys) hagin de desenvolupar una varietat d'estratègies privades i informals per donar resposta a les necessitats i demandes del treball domèstic i familiar que consisteixen, bàsicament, en processos de substitució i delegació d'unes dones per d'altres[132].

En aquest context, en la mesura que manifesta el conflicte de gènere a l'entorn dels usos del temps, és rellevant una línia de recerca que, tot i ser incipient, s'interessa per

[130] Algunes dades mostren aquesta evolució: 7 de cada 10 dones casades entre 15 i 50 anys són actives en el mercat laboral (EPA 2n trimestre 2006); com a promig les dones ocupades dediquen 1,56 hores a la cura dels fills en dies laborables mentre els homes hi dediquen 0,52 (Enquesta Usos del Temps, CSIC, 2003); quan els dos membres de la parella treballen, en la majoria de casos ho fan a temps complert (Tobio, 2005).

[131] Moreno, L. (2000) *Ciudadanos precarios. La "última red" de protección social*. Ariel, Madrid; Pérez Díaz, V. , Chuliá, E. i Álvarez Miranda, B. (1998) *Familia y sistema de bienestar. La experiencia española con el paro, las pensiones, la sanidad y la educación*. Argentaria/Visor, Madrid.

[132] Com indica Tobío (2002), l'àvia materna emergeix com una figura clau per fer possible que les treballadores siguin mares. En una minoria de casos, les mares deleguen en d'altres dones a través dels mecanismes de mercat. I, en tots els casos, les mares treballadores sembla que confien poc en l'Estat, reivindiquen poques polítiques públiques i ho fan amb una escassa convicció que, de la intervenció pública, se'n puguin derivar possibles solucions.

conèixer en profunditat el per què els homes en les societats occidentals participen poc en la vida domèstica i familiar[133].

En aquest marc d'anàlisi, que relaciona el gènere, el temps i les tasques domèstiques i familiars em referiré en el context espanyol tant als treballs de Meil (1997, 2005) com el de Gutiérrez (1999), en la mesura que evidencien pautes de canvi social en relació a la incorporació masculina a les responsabilitats domèstiques i familiars.

En el primer cas, Meil (1997) analitza les noves famílies urbanes a Espanya (més joves, amb majors nivells educatius i portadores de valors més igualitaristes) i mostra com la incorporació dels homes en el treball domèstic ha evolucionat a un ritme molt lent[134]. Contrasta les quatres teories explicatives de la participació masculina en el treball domèstic i familiar de Coverman (1985) i England i Farkas (1986)[135] que es resumeixen a continuació per tal com introdueixen el temps –explícita i implícitament- com a dimensió d'anàlisi del conflicte entre parelles.

En primer lloc, la teoria dels recursos, inicialment formulada per Blood i Wolfe (1960) i represa posteriorment, postula que la divisió del poder, i en base a aquest, la divisió del treball dins de les famílies de les societats industrials, depèn dels recursos diferenciats entre els membres de la parella (renda, prestigi professional i nivell educatiu) que aporten a la relació. Quan més recursos l'home pot obtenir fora de la llar, més tradicional és la divisió de l'autoritat i de la producció domèstica. No són els valors i les normes culturals dels membres de la parella els que expliquen la pauta de divisió del treball domèstic, sinó la capacitat que tenen per a mercantilitzar els seus recursos i les recompenses que obtenen en el mercat. Aquesta teoria dels recursos coneix un nou impuls a partir del desenvolupament de la teoria de l'elecció racional, en estreta relació amb la nova teoria econòmica de la família (Becker, 1985). En aquest cas, la divisió del treball domèstic es veu com una funció de l'avaluació dels membres de la parella sobre els costos i beneficis de situar de forma diferenciada els seus respectius capitals dins i fora de la família. La participació masculina està

[133] V. en aquest sentit, els treballs de Townsend, N. W. (2002). *The package deal: Marriage, work and fatherhood in men's lives.* Temple University Press, Philadelphia; Dowd, N. (2000). *Redefining fatherhood*. New York University Press, Nova York; Coltrane, S. (1996) *Family man: Fatherhood, housework and gender equity*. Oxford University Press, Nova York; Gerson, K. (1993) *No man's land: Men's changing commitment to family and work*. Basic Books, Nova York.

[134] Compara els resultats de dues enquestes sobre usos del temps realitzades a la població urbana de l'àrea metropolitana de Madrid en un interval de nou anys (1984 i 1995). V: Meil, G. (1997) "La redefinición de la división del trabajo doméstico en la nueva familia urbana española", *Reis*, 80:69-93.

[135] Coverman, S. (1985) "Explaining Husband's Participation in Domestic Labor", *The Sociological Quarterly*, vol,21,1: 81-97: England, F. i Farkas, G. (1986*) Household, Employment and Gender*. Aldine Press, Nova York.

negativament correlacionada amb els seus ingressos, nivell d'estudis i qualificació en relació amb la de la seva parella. Per tant, el pes de la desigual divisió del treball domèstic descansa en la discriminació per raó de sexe que existeix en el mercat de treball. Aquesta teoria ha estat objecte de diverses crítiques destacant els estudis que evidencien en alguns casos una relació positiva entre el nivell d'estudis de l'home i l'assumpció major de tasques domèstiques (Ross, 1987, Kamo, 1988).[136]

La segona teoria destaca la influència de la ideologia de rol. Es considera com a principal factor explicatiu de la desigual participació entre gèneres en la producció domèstica, la concepció que tenen els membres de la parella sobre els rols domèstics de l'home i de la dona. El més comú ha estat identificar major nivell educatiu de l'home amb major receptivitat vers arguments que qüestionen l'ordre tradicional d'organització domèstica. Però, com assenyala Meil, la contrastació empírica d'aquesta teoria no és concloent. Les escales de rol no medeixen adequadament la predisposició a implicar activament a l'home en la producció domèstica.

Una tercera teoria se centra en la disponibilitat de temps d'homes i dones. Aquesta diferència entre actituds i comportaments en l'àmbit domèstic entre homes i dones, es posa en relació amb les exigències temporals i la manca de flexibilitat de la relació laboral en el mercat. Segons aquest model, la implicació masculina no depèn només del temps disponible per part de l'home sinó també d'altres variables: nombre i edat dels fills i disponibilitat de temps de les dones. Però com indiquen Blair i Lichter (1991), existeixen poques raons a priori per creure que la disponibilitat de temps pot explicar la segregació de tasques perquè, seguint aquesta argumentació, s'evidenciarien majors graus d'implicació en l'àmbit familiar i domèstic d'aquells homes que es troben en situacions de major disponibilitat de temps[137].

Finalment, la quarta teoria del cicle familiar i la divisió del treball domèstic, tracta d'aillar els efectes del cicle familiar sobre les relacions de parella. Assenyala que en la mesura que avança el cicle familiar, sobretot amb el naixement dels fills, es produeix una tendència a la segregació de rols en sentit tradicional que és independent d'altres variables socioeconòmiques. Els rols familiars tradicionals es tradueixen en un major abandonament del mercat de treball per part de les dones quan neixen els fills, amb

[136] Becker, G. (1985) "Human Capital Effort and the Sexual Division of Labor", *Journal of Labor Economics*, 3: 33-68; Ross, C.E. (1987) "The Division of Labor at Home", *Social Forces*, 65: 816-833 i Kaom, Y. (1988) "Determinants of Household Division of Labor, *Journal of Family Issues*, 9: 177-200.
[137] Blair, S.L. i Lichter, D. (1991) "*Measuring the division of household labor*", Journal of Family Issues, 12: 91-113.

una reducció de la jornada laboral de la dona i amb un compromís menor de l'home en relació a la producció domèstica.

Meil (1997) conclou, d'acord amb la teoria dels recursos, que en el cas espanyol el nivell educatiu de la dona presenta una relació lineal molt consistent en sentit positiu amb la participació masculina a les tasques domèstiques i familiars. Les majors diferències en el grau de participació masculina en les tasques domèstiques es troben en les variables que medeixen els recursos que les dones poden fer valer tant en el mercat com en l'esfera domèstica.

La participació masculina en les tasques domèstiques i familiars creix d'acord amb el nivell d'ingressos, el nivell educatiu i l'estatus professional dels dos membres de la parella quan ambdós treballen fora de la llar. I la participació masculina també creix d'acord amb el nivell d'estudis, i en menor mesura, amb l'estatus professional, quan només hi ha un membre de la parella en el mercat laboral. Quan la dona té un nivell educatiu superior al de l'home tendeix a existir un major grau de participació de l'home en les tasques domèstiques i familiars. Una pauta similar s'observa en les famílies en què les dones tenen un nivell professional major o igual que l'home. D'entre totes les variables, n'hi dues que tenen un potencial explicatiu molt rellevant: la situació laboral de la dona i el nivell educatiu de l'home. Els recursos que la dona pot fer valer en la relació de parella tenen una influència apreciable: quan major és la remuneració de la dona en el mercat de treball més elevada és la participació masculina a la llar. Mentre que el nivell d'estudis de la dona, amb independència de la seva participació en el mercat de treball, també influeix en les pautes de divisió del treball domèstic.

S'observa com la implicació dels homes creix d'acord amb el seu nivell d'estudis. La influència de la classe social opera a través del status educatiu, essent l'educació dels dos membres de la parella un factor explicatiu important de la participació masculina a la llar. I, finalment, constata l'efecte del cicle familiar amb independència de qualsevol altre característica socioeconòmica, la participació dels homes en el treball domèstic i familiar disminueix a mesura que avança la biografia familiar.

Meil (2005) evidencia, igualment, els efectes potencials que en la dinàmica de la relació de les parelles urbanes espanyoles, té el repartiment desigual del treball familiar i domèstic en relació a la cura dels fills. Assenyala, en aquest sentit, que el grau de participació dels homes en el treball familiar i domèstic afecta clarament el grau de satisfacció conjugal. Són els termes del repartiment del treball domèstic, la

seva acceptació o no, els seu qüestionament o no i el seu abast - que està clarament associat a la distribució i usos del temps d'homes i dones- els factors que més clarament estan associats amb el risc de ruptura en les parelles.

El treball de Gutiérrez (1999)[138] és igualment rellevant de cara al meu objecte d'estudi, en la mesura que que analitza les relacions privades en l'àmbit domèstic i la seva expressió en l'àmbit públic, a partir de la influència que exerceix el treball i la desigualtat política i econòmica dels seus membres.

Des d'aquesta perspectiva d'anàlisi, aquest autor destaca tant la centralitat que adquireix la negociació sobre l'ús del temps entre homes i dones en l'àmbit privat com el fet que aquesta negociació és expressió de les relacions de poder entre gèneres que s'expliquen per diferents possibilitats, trajectòries, limitacions i institucions de l'àmbit públic, que condicionen la pròpia negociació.

En aquest terreny es diferencien dues perspectives d'anàlisi. Una primera, representada sobretot pels treballs de Carole Pateman (1995), que nega les perspectives reals de negociar en parella en la mesura que l'estructura patriarcal i el contracte social inicial no incorpora la llibertat i la igualtat en l'àmbit domèstic i, per tant, atorga a la dona un status de ciutadania de segona[139]. Segons Pateman, en l'àmbit domèstic i de la parella no s'estan produint canvis substantius de fons. El que existeix és una ficció: una realitat equitativa i lliure entre els membres de la parella que permet creure que la negociació és possible.

Mentre que una segona perspectiva d'anàlisi, més posibilista, reconeix el paper de la negociació i interpreta els canvis observats en les relacions de parella com un alliberament dels rols tradicionals. Aquesta mirada argumentada pels teòrics de la modernitat reflexiva ja citats, sobretot per Beck i Beck-Gernsheim (2003), descriu les possibilitats i opcions que ofereix una societat individualitzada en la qual el subjecte es pot independitzar de les exigències familiars i pot construir la seva pròpia trajectòria de vida. Des d'aquesta perspectiva, la destradicionalització del món de la vida i l'extensió del discurs igualitari estan convertint aquestes opcions en espais per a la presa de decisions lliure. L'esfera privada, des d'aquesta perspectiva d'anàlisi, adquireix centralitat i es converteix en l'espai en el qual es manifesten les opcions conflictives

[138] Gutiérrez, M. (1999) "Triangular público, doméstico y privado, o ¿cómo negociar en pareja? a *Reis,* 99: 61-85.
[139] Pateman, C. (1995) *El contrato sexual*. Anthropos, Barcelona.

que procedeixen de la socioestructura, sobretot les que deriven del món del treball remunerat. Als efectes de la meva anàlisi, el malestar familiar quotidià en relació als usos del temps és l'expressió, en l'àmbit privat, del conflicte temporal contemporani.

Com assenyala Giddens (1997), les llars es mostren cada vegada més obertes i les relacions de parella més democràtiques però cada vegada les determinacions del món extern, que s'han de discutir en l'àmbit de la llar, resulten també més pesades. Decisions privades d'una parella com el decidir anar a viure junts, el tenir fills, comprar béns conjuntament o canviar de residència, obeeixen a esquemes definits des de l'esfera productiva. En aquest context, no sempre la causa comuna de la parella coincideix amb les trajectòries personals i la ruptura es presenta com una opció possible. En la nostra societat combinar la continuïtat i la unitat familiar amb els desitjos de llibertat personal i creixement professional es presenta com una tasca dura que, algunes vegades, resulta impossible. En aquest context, l'amor i la relació de parella pren major sentit i centralitat tenint en compte que les estructures tradicionals que dotaven de sentit la vida estan en crisi i en transformació.

En front de la "biografia normal" o socialment estandaritzada sorgeix la "biografia escollida" que significa major possibilitat electiva en les opcions vitals però que alhora també significa majors incerteses i menor seguretat en la validesa de les normes i institucions tradicionals.

La vida en parella ha deixat de ser un contracte d'intercanvi de dependència per seguretat econòmica, social i legalment sancionat (a través del dret de la família i la seguretat social, entre d'altres) per passar a ser un espai de convivència amb l'objectiu d'assolir el que cada actor entén per felicitat o, com a mínim, l'espai on assolir la satisfacció de les seves necessitats afectives.

En les societats occidentals, els termes de les relacions conjugals s'han transformat profundament. La desinstitucionalització de la vida familiar comporta un nou "pacte conjugal" que es caracteritza sobretot per la pèrdua de validesa dels models de comportament dels gèneres i de les edats en l'espai domèstic i familiar heretats del passat i la negociabilitat dels termes de la relació.

Com he apuntat, sorgeix la "família negociadora" i un dels àmbits subjecte de negociació de forma més implicita que explícita és el del repartiment de les responsabilitats domèstiques i familiars en el marc del projecte de vida en comú. Per

tant, novament, s'observa la centralitat que ocupa el temps i el seu ús en aquest espai privat, quan sovint aquest es posa en qüestió i el seu repartiment és font de conflicte.

Com argumenta Gutiérrez (1999), però, les dues perspectives d'anàlisi exposades no estan tan allunyades i fins i tot presenten similituds. En primer lloc, ambdues expressen la coexistència de formes diferents de vida en parella i possibilitats d'emancipació i reflexen com en la nostra societat es mantenen els vells esquemes (parelles tradicionals) amb noves formes de convivència. Una dualització que implica canvis ràpids en alguns grups i continuïtat en els altres. En segon lloc, reconeixen la mútua interdependència entre el món intern i l'extern. En la primera perspectiva la situació en l'àmbit privat és condició indispensable per al manteniment del status quo en l'àmbit públic mentre que per a la segona, els canvis en l'àmbit privat són l'exemple de l'adaptació a les necessitats de flexibilitat que demanda el mercat laboral. En tercer lloc, ambdues perspectives qüestionen la democratització formal de l'àmbit públic. En el primer cas perquè es fa a esquenes de la relació home/dona i, en el segon, perquè hi ha una manca de democràcia que s'ha d'assumir des de l'àmbit privat, de les relacions personals. Finalment, totes dues limiten les opcions reals de negociació en parella sota formes diferents. En la primera corrent d'anàlisi la negociació està determinada pel gènere mentre que en la segona, la tensió llar/treball la condiciona directament.

M'interessa mostrar com en aquest debat teòric sobre la negociació en la parella, la reflexió sobre la negociació relativa als usos del temps és pertinent. En la mesura que la distribució en els usos del temps està fortament marcada pel gènere, les posicions de partida en la negociació sobre el repartiment de les tasques domèstiques i familiars són desiguals. D'altra banda, en la mesura que des d'alguns sectors de la població comença a expressar-se la reivindicació a gaudir de temps propi com a dret de ciutadania, aquest necessàriament s'ha de posar en relació amb l'equitat de gènere.

En aquest sentit, la tipologia de parelles elaborada per Gutiérrez (1999) basada en les diferents formes de concebre i articular els àmbits públic, domèstic i privat en les parelles espanyoles, mostra com els conflictes que s'hi expressen estan directament relacionats amb la distribució del temps personal. La seva anàlisi mostra com, en el terreny de les relacions de parella, no s'ha produït cap revolució destacable. El model tradicional, amb major o menor pes, està present en la majoria dels casos i els canvis detectats són progressius i inestables.

Així mostra un primer tipus de model tradicional en què la relació entre l'àmbit públic, l'àmbit privat i el domèstic és senzilla i està determinada pel sexe. Hi ha una forta separació de rols que garanteix la immobilitat en la relació home-dona i porta a que la dona renunciï a entrar en el mercat laboral. És un model autoreproductiu molt vinculat a l'edat, en la mesura que es preocupa de generar els mateixos comportaments en les generacions futures i en el qual l'esfera privada és un factor residual.

Un segon tipus és el model tradicional i de doble jornada que es diferencia de l'anterior en tant que la dona exerceix una activitat laboral remunerada. Aquest fet no implica grans canvis en la llar però si que introdueix els primers elements de crisi i posa en qüestió l'ordre tradicional. La parella accepta l'entrada de la dona en el mercat laboral –per motius econòmics o per motius personals- sempre i quan es garanteixin els terminis del pacte tradicional i la família mantingui el seu ritme de vida habitual (per a tots els membres menys per a la dona que s'ha d'adaptar a la nova situació). El resultat és la doble presència per a les dones. En aquest model, com en l'anterior, manquen elements polítics que posin en qüestió la distribució de poder en la parella. Les relacions domèstiques i privades segueixen essent bàsicament tradicionals tot i que presenten elements conflictius, es cerquen solucions directament vinculades a la distribució i usos del temps.

Un tercer model és el tradicional amb ajuda domèstica. En aquest cas l'entrada de la dona en el mercat laboral s'acompanya "d'ajudes" en l'àmbit domèstic per part de la parella, la família, el servei domèstic o els serveis públics que introdueixen canvis en l'àmbit privat. Hi ha innovacions en el terreny privat que s'expressen en l'augment de les possibilitats de negociar. L'estratègia individual de la dona com a motor de canvi serà el punt de partida i el resultat final derivarà de la interacció entre l'estratègia individual de cada membre i del que es considera és la causa comuna de la parella. Amb tot, en aquest model, la responsabilitat de les tasques domèstiques i familiars segueix essent de la dona. Un model que porta al terreny de la negociació de parella aspectes que en els dos models anteriors no es plantejaven. Allò implícit comença a fer-se explícit. Tot i que la base política de la desigualtat es manté estable hi ha modificacions que qüestionen el model universal i tenen en compte les expectatives dels dos membres de la parella. Un model que reflexa una certa voluntat de canvi en l'esfera privada. El treball com a component extern de la parella exerceix un paper determinant i l'àmbit domèstic segueix supeditat a l'àmbit públic. Tanmateix, a la discriminació "externa" en l'àmbit públic es continua sumant la discriminació sistemàtica en l'àmbit domèstic.

En aquest cas, l'aparició de l'ajuda domèstica es pot interpretar com un canvi en l'àmbit privat que fa valorar el treball extern i equipara responsabilitats, qüestionant el contracte tradicional i convertint la relació de parella en un intercanvi més simètric. La càrrega domèstica s'intenta resoldre amb l'entrada d'agents que contrarestin la desigualtat en la distribució del temps entre la parella. En aquest terreny es manifesten dues situacions diferents: casos en què es manté el repartiment quantitatiu i qualitatiu diferencial de les tasques domèstiques i casos en què hi ha una renegociació contínua, essent l'àmbit domèstic el principal camp de batalla generador de conflictes importants.

En aquest model hi ha una tensió permanent entre canvi i continuïtat i dues estratègies que estan clarament vinculades a la distribució del temps faciliten aquest cicle. En primer lloc, la valoració del treball tant remunerat com el treball a la llar de la dona i, en segon lloc, el rebuig a l'àmbit domèstic i el distanciament progressiu per part dels dos membres de la parella (l'home no vol lligar el seu temps a aquest àmbit i està en mans de la dona que sigui capaç d'escapar-se'n). En alguns casos, la dona adopta l'estratègia de reduir el seu temps de dedicació a l'àmbit domèstic una opció de canvi motivada per la dificultat de compaginar ambdues esferes i la reivindicació de temps per a si mateixa; una reacció també motivada per la despreocupació de la parella i una reacció davant la importància que té el món públic en front de la llar.

En aquest tercer model, el model tradicional perviu en l'esforç de la dona per mantenir en equilibri el treball professional i la família. Perquè malgrat que la família amb dos salaris tendeixi a convertir-se en la norma a Europa no significa que sigui un model de doble carrera professional. L'ajuda domèstica és en molts casos un recurs davant situacions de ruptura, accessible a un grup reduït de la població i fortament determinat pel nivell d'ingressos familiars. En aquest model l'espai domèstic esdevé conflictiu quan es qüestionen els papers tradicionals i la distribució de temps que aquests comporten, i es posa damunt la taula la possibilitat de trencar la relació. Molt sovint, però, en aquest model les dones experimenten una frustració en la mesura que les càrregues familiars estan desequilibades entre la parella, elles perden en qualitat de vida i perden en disponibilitat de temps per a elles mateixes.

En darrer lloc, la tipologia estableix un quart model el de la parella igualitarista en la qual la idea d'un repartiment a parts iguals del temps dedicat a les tasques domèstiques i familiars, configura un nou model de relacions de parella. Un esquema

que, sense ser radical, constata la possibilitat d'establir des de l'àmbit privat relacions de major igualtat entre homes i dones. Aquest model es descriu més com una tendència que no pas com un model tancat. Un model en què hi tenen cabuda les interpretacions personals de cada membre de la parella sobre el seu ideal de relació, el paper de cadascú i la igualtat. En aquest cas, la felicitat està per davant de qualsevol altra dependència econòmica. És més fàcil identificar aquest model a partir dels principis que dels resultats. Si bé hi ha un rebuig al model tradicional i un interès en adaptar l'univers particular de cada parella a les seves trajectòries personals, la relació, amb tot, és percebuda com un moment de transició en què conflueixen els desitjos de viure un projecte en comú amb els de viure un projecte personal.

El model és més flexible i pot prendre diferents formes en funció de l'adaptació a les diferents situacions, fruit dels acords entre els membres de la parella i de les seves trajectòries particulars. La connexió d'aquest model amb l'edat i el cicle vital de la parella és molt clara. Les modalitats de convivència es multipliquen perquè formen part de les eleccions individuals però el més rellevant és la idea de canvi que es manifesta en relació amb la interacció entre la vida pública (estratègies professionals, posició laboral, status, condicions laborals,...), la vida domèstica i familiar i la progressiva importància de la vida privada. El canvi es detecta en tres direccions:

a) L'àmbit domèstic lliga mentre que l'àmbit públic allibera. Eix que reforça la separació entre el món privat i públic, desprestigiant el primer i sobrevalorant el segon. L'àmbit públic actua com a element d'emancipació, tradicionalment vinculat a l'home i que ara la dona adapta com a propi. En funció de la renda es poden delegar tasques domèstiques a agents externs quedant de manifest la desvalorització del treball domèstic en els termes tradicionals. La relació entre l'àmbit públic i el domèstic i familiar no és igual per a l'home que per a la dona. L'assimetria entre gèneres és evident: la dona ha d'assegurar la seva presència en l'àmbit públic per poder renunciar al domèstic. La major carrera d'un s'associa a la menor carrera de l'altra, amb la qual cosa la idea de renúncia es manté present.

b) Redefinició de rols, expectatives, tasques i necessitats dels membres de la parella. En aquesta segona variant es tracta d'assolir un nivell en la relació en què es mantingui "el projecte comú" sense excessives renúncies personals. La negociació, i per tant la renúncia, la cessió, la redefinició d'objectius, resulten fonamentals. La continuïtat de la parella només resulta possible sobre la base

d'acords interpersonals que legitimin el sentit de la unió. La negociació pren un caràcter individual, s'analitzen les condicions i expectatives de cada individu sense atendre al gènere.

c) Revalorització de l'àmbit privat. Variant que resulta d'una aposta conscient per la relació en si mateixa, per la felicitat. En aquest cas l'àmbit privat genera sentit i felicitat als membres de la parella. En aquest cas, tot i que no sempre present, s'aprecia cert desencant per l'àmbit públic, que deixa de representar l'alliberament personal. L'aposta individual per l'àmbit privat valora la causa comuna per damunt de l'estratègia individual i es distancia del "fer carrera" de la primera opció. Però en aquest cas és important el cicle biològic de la parella i tenir en compte la presència de fills, l'edat i les opcions del mercat. En aquest cas és una opció que té molt de renúncia personal, la causa comuna se situa per damunt de les potencialitats dels dos membres de la parella. La valoració de l'àmbit privat des de la perspectiva igualitarista implica renuncies per part de tots dos (no només d'ella) i pactes explícits que ajudin a reequilibrar les assimetries. Una relació que té molt de planificació de tasques, de temps i de disponibilitats.

Aquest recorregut per l'anàlisi del conflicte temporal contemporani en l'àmbit domèstic i familiar el tanco amb les aportacions dels treballs de Bimbi (1999) que mostren com en les societats occidentals l'organització i la distribució de temps entre el treball remunerat i el treball no remunerat està fent créixer el conflicte en les relacions de gènere[140].

[140] En aquest sentit, són especialment reveladors els estudis que analitzen què succeeix en els casos que el treball remunerat de l'home i de la dona s'exerceixen ambdós en la llar. Osnowitz (2005) mostra com l'organització del treball remunerat a la llar per part d'homes i dones és diferent. Mentre que els homes organitzen el seu temps seguint un model de temps laboral propi "d'oficina", les dones tendeixen a organitzar la seva agenda de tal manera que es puguin atendre les necessitats familiars i domèstiques. Per a les dones exercir el treball remunerat a casa significa operar amb dos ordres temporals diferents: un regulat en termes de productivitat i mesurable i, l'altre, configurat a partir de les expectatives i necessitats de presència i de cura. A la llar, el temps de la dones és fragmentat mentre que l'ús del temps de l'home es manté concentrat i similar al d'una jornada laboral estàndard. Són pocs els casos en què els homes utilitzen la relativa autonomia que suposa el treball remunerat a la llar per flexibilitzar les fronteres rígides entre treball productiu i treball domèstic i familiar. Les conclusions d'aquestes estudis subratllen les majors dificultats que l'opció de treballar remuneradament a la llar representa per a les dones atès que els homes es continuen beneficiant de la divisió tradicional de rols i mostren com l'exercici de treball remunerat a la llar, pot esdevenir igualment un instrument de construcció de gènere i pot contribuir a mantenir les desigualtats de gènere. Amb tot, també es detecten casos d'homes que tendeixen a desenvolupar estratègies i rutines individuals per mirar de conciliar ambdós temps i a establir horaris de treball a primeres hores del matí i al vespre. Sobretot les agendes es reestructuren a l'entorn de les agendes dels fills i el treball remunerat a casa amb fills petits requereix d'ajuda externa per a la seva cura. És interessant destacar com l'estudi evidencia l'existència d'alguns casos d'homes que treballen a casa i mostren una major disponibilitat com a pares, la qual cosa s'observa en adquirir majors responsabilitats

Un primer tipus de conflicte sorgeix a l'entorn de l'agenda del dia a dia individual. Les dones troben serioses dificultats per reconciliar diferents temps i expressen majors problemes que els homes a l'hora de combinar aquests temps amb un temps propi. Un segon tipus de conflicte creixent, que hem analitzat, es manifesta entre les expectatives d'homes i dones en relació a la divisió del treball en el si de la família. Conflictes que sorgeixen quan topen unes diferències de gènere en els models de socialització i unes demandes explícites pel que fa al significat i ús del temps per part d'homes i dones. La sociòloga italiana va més enllà i mostra com l'emergència de les dones com a agents de canvi social, està directament lligada a la redefinició dels conceptes de temps i treball i implica canvis profunds en les normes socials en relació a la necessitat de combinar temps per al mercat de treball, temps per a la família i temps per a un mateix.

Com he constatat en aquest apartat, l'anàlisi de les relacions de gènere en l'àmbit domèstic i familiar és central a l'hora d'abordar la relació entre temps i gènere. Es manifesta, novament, com les condicions de partida de dones i homes no són les mateixes i la insatisfacció creixent que les dones expressen en relació a l'organització dels treballs i del temps evidencia una disfunció que afecta el conjunt de la societat, que només es podrà superar mitjançant l'impuls de transformacions estructurals profundes que afectin ambdós sexes. Com indica Hufton (1997) la dimensió específica de gènere que té la problemàtica objecte d'estudi de la meva tesi, requereix d'una reformulació del paper de cuidador de la figura masculina que impliqui la corresponsabilització del treball domèstic i familiar i que promogui una redefinició de rols i valors masculins, una línia de recerca oberta que requereix de major anàlisi i desenvolupament i que requereix ser pensada en termes d'intervenció pública.

Em cal, doncs, aprofundir en les arrels d'aquest malestar. Com he mostrat, en la nostra societat les dones assumeixen rols complexos i múltiples en integrar-se alhora en diverses esferes de l'activitat social vivint una multiplicitat de temps socials superposats. Quotidianament han de fer front a un problema de coordinació entre els

---

vinculades a l'escola dels fills, a les activitats extra-escolars i a les visites mèdiques -més tradicionalment associades a tasques de la mare.

Per a una anàlisi en profunditat entre les diferències detectades entre temps d'homes i dones en l'àmbit domèstic v. Glucksmann, M.A. (1998) "What a difference a day makes: a theoretical and historical exploration of temporality and gender" a *Sociology* 32 (2): 239-258; Daly (1996) *op. cit.* ; Sullivan, O. (1997) "Time waits for no (wo)man: an investigation of the gendered experience of domestic time". *Sociology* 31 (2): 221-239; Hochschild (1989) *op. cit*..

temps dedicats a les diferents esferes de la vida (treball-parella-fills-família-amics-comunitat) i al temps que dediquen a elles mateixes[141].

Davant les dificultats de "conciliar" aquests temps, el temps de les dones apareix com familiarment i socialment més estructurat que el dels homes. Les dones restringeixen els seu camp d'acció, generalment el laboral però també el familiar renunciant, sovint, a la maternitat, i deixen en segon pla el seu temps personal.

En aquest cas la pinça del temps és doblement constrenyidora, d'una banda trobem la doble càrrega de treball professional i de treball domèstico-familiar i de l'altra, la necessitat de casar dues lògiques temporals completament diferents: el temps "econòmic" de l'empresa oposat al temps "social i hedonista" de la família -el temps estructural de l'esfera de producció s'oposa el temps individualitzat de l'esfera de reproducció.

La pinça del temps que s'ha descrit evoluciona en funció de l'edat i el moment en què es troben les dones. És evident que les limitacions i les dificultats majors per harmonitzar els diversos temps, s'expressen en la franja d'edat entre els 30-50 anys, quan les exigències de rols i les limitacions externes són més nombroses. Més específicament aquesta pinça del temps és més intensa per a les dones professionalment actives i mares de nens petits o amb persones al seu càrrec. Un grup de dones on es manifesten més clarament tant les dificultats per conciliar treball remunerat i família, com el problema de desincronització d'horaris de serveis i la manca d'equipaments i serveis de proximitat a les ciutats.

Es posa de manifest com els interessos i les necessitats de les dones que viuen en un territori són molt específics. D'una banda perquè generalment les dones manifesten taxes d'ús elevades d'infrastructures i de serveis col·lectius. D'altra banda, perquè demanden polítiques socials i serveis de proximitat per poder gestionar millor els seus temps i, finalment, expressen una preocupació creixent per l'entorn quotidià en què es desenvolupa la seva vida i la dels seus fills i familiars.[142]

Es evident que les dones i els homes utilitzen i perceben els usos del temps a la ciutat de forma diferent, un reflex novament de les responsabilitats tradicionalment assumides en base a la divisió sexual del treball i de les desigualtats en l'accés als

[141] Ballmer-Cao, T. (1999) "Aménagement du temps de travail et égalité de sexes" a Hufton, O. i Kravaritow, Y. (1999) *Gender and the use of time.* La Haya: Kluwer Law International.
[142] OCDE (1995). *Les femmes et la ville. Logements, services et environnement urbain*. OCDE, París.

recursos de la ciutat. No tothom percep i viu de la mateixa manera la desincronització creixent de la nostra societat. Com assenyala Bartoletti (1998), aquesta no afecta de manera homogènia les diverses tipologies de treballadors i treballadores i habitants de la ciutat. Les aspiracions de les dones de disposar de més temps per a elles i per a la família d'acord amb una organització del treball que ho permeti i un espai local més pensat des de la perspectiva temporal, dibuixa la necessitat de reorganitzar els temps socials des de l'àmbit local, com veurem en el proper capítol.

Abans, però, em cal seguir aprofundint, des de la Ciència Política, en la relació apuntada entre els conceptes de temps i gènere en l'àmbit privat, introduint una dimensió d'anàlisi central des de la meva perspectiva: les relacions de poder entre gèneres.

3.3. Poder, gènere i temps

Com assenyala Dema (2006)[143] no hi ha massa recerca empírica que permeti conèixer si han canviat i com les relacions de gènere en l'àmbit privat[144]. Com hem vist en l'apartat anterior, l'anàlisi de la desigualtat en l'interior de la parella no es converteix en una preocupació sociològica fins a la segona meitat del segle XX quan algunes recerques mostren la possibilitat d'estudiar el conflicte no només en la societat sinó també en la família[145].

La majoria dels estudis que analitzen les relacions de poder en la parella, al marge de la perspectiva teòrica, generalitzen la consideració dels recursos socioeconòmics dels seus membres, sobretot dels recursos educatius i econòmics com a indicadors de poder. Són teories que entenen el poder com a mitjà d'interacció social i que adopten

[143] Dema, S. (2006) *Una pareja, dos salarios. El dinero y las relaciones de poder en las parejas de doble ingreso*. CIS, Madrid. En aquest estudi l'autora vol mostrar com són les relacions de gènere en l'àmbit privat i conèixer com es reprodueixen les desigualtats i les relacions de poder –entès com a element present en totes les relacions socials- en un tipus de parelles en les que tant els homes com les dones obtenen ingressos propis.

A Espanya les parelles amb doble ingrés, tot i no ser majoritàries, constitueixen un model cada vegada més freqüent i han augmentat de forma significativa en la darrera dècada. El 1992 aquest tipus de parelles representava un terç de les llars formades per persones entre 20 i 59 anys, mentre que l'any 2000 eren el 45% de les llars.

[144] Els treballs pioners són els de Blood, R. i Wolfe, D. (1960) *Husbands and wives*. Free Press, Nova York, citat a Dema (2006*) op. cit.*

[145] Treballs en aquesta línia d'anàlisi són els de Larissa, R. (1977) *Conflict and power in marriage*, Sage, Newbury Park; Hartmann, H. (1981) "The family as the locus of gender, classe and political struggle", *Signs*, 6 (2): 109-134; Berger, B. i Berger, P. (1984*) The war over the family*, Anchor Books, Nova York; Connell, R.W. (1987) *Gender and Power*, Polity Press, Cambridge i Hoschschild (1989) *op. cit.*

un enfocament microsociològic. Parteixen de la concepció de poder de Weber segons la qual el poder és l'habilitat d'un individu per aconseguir imposar els seus propis desitjos en els altres, i el poder resideix bàsicament en la interacció individual. Estudis posteriors han assenyalat la necessitat, també, de tenir en compte factors estructurals com ara les diferències entre tipus d'ocupació d'homes i dones i la discriminació salarial que fa que les dones aportin menors ingressos a la relació de parella i en siguin més depenents, com he exposat en l'apartat anterior[146].

Però han estat les teories feministes les que han posat en relació el poder i el gènere en estudiar la desigualtat en les relacions de parella, en posar l'èmfasi en les relacions de subordinació, de poder i de dominació que s'expressen en l'àmbit privat.

Les aportacions feministes que han explicat les relacions de poder en el si de la família han estat molt diverses i han adoptat diferents perspectives d'anàlisi. D'una banda, i en un extrem, les feministes liberals com Betty Friedan no tenen en compte l'esfera privada en la seva anàlisi de les relacions de gènere[147]. D'altra banda, el feminisme marxista ha analitzat la situació de les dones només des de la perspectiva econòmica. Ha estat des del feminisme radical, a partir de l'obra de Kate Millet[148] i de la cèlebre frase "allò personal és polític", que s'ha analitzat per primera vegada l'àmbit privat com a font de desigualtat de les dones en considerar que aquesta desigualtat no es podia explicar només des de l'àmbit públic. Millet subratlla l'aspecte polític de les relacions privades i identifica l'esfera privada, la família, com a espai on resideix i es manifesta el poder en la relació entre sexes. El poder no només està present en les macroestructures socials sinó també en les relacions quotidianes.

Allò que succeix en la vida personal i, en particular en les relacions entre sexes, no és impermeable a la dinàmica del poder, que generalment es considera com a una característica pròpia del terreny polític. El que succeix en les dues esferes pública i privada no es pot interpretar aïlladament (Olsen, 1983), i les desigualtats entre homes i dones en el món productiu i de la política estan estretament lligades a una relació circular de causa efecte amb les desigualtats que es manifesten en el si de la família (Bergmann, 1986, Gerson, 1985, Okin, 1989).

---

[146] V. en aquest sentit el treball de Blossfeld, H-P.i Drobnic, S. (2001*) Careers of Couples in Contemporary Society. From Male Breadwinner to Dual-Earner Families*, Oxford University Press, Oxford.
[147] Friedan en la seva obra de 1963, la Mística de la Feminitat, situava l'origen de la desigualtat de les dones en la seva manca de presència en el món públic de l'educació, del treball i la política.
[148] Millet, K. (1970). *Sexual Politics.* Virago, Londres.

La unió del pensament feminista radical i del pensament marxista va donar lloc al feminisme socialista representat per Hartmann (1981), Hartsock (1983) i Mackinnon (1995). Des d'aquesta perspectiva d'anàlisi elaboren la teoria del sistema "dual" que permet explicar l'opressió de les dones a partir del capitalisme i el patriarcat. L'opressió de les dones es basa en el model de reproducció que fa que aquestes es facin càrrec de la cura de la família i dels fills. Les dones es fan càrrec del treball domèstic i familiar i el sistema econòmic capitalista se'n beneficia i es veu afavorit per un treball gratuït i necessari per a la reproducció de la força de treball.

Aportacions feministes posteriors ampliaran el concepte de poder entenent-lo com a un element que està present en totes les relacions socials, incloses les de parella, l'anàlisi del qual no es pot separar de l'anàlisi general de les relacions de gènere en la resta d'àmbits socials.

Les feministes més radicals acaben amb la distinció públic-privat mentre que les menys radicals tendeixen a relacionar ambdues esferes, i consideren necessari preservar una part de l'àmbit privat com a espai de llibertat personal allunyat de la intromissió de l'Estat (Phillips, 1996).

En vincular totes dues esferes, la pública i la privada, amplien la noció de ciutadania i exigeixen el respecte dels drets de les dones i el repartiment igualitari del poder en tots els àmbits socials, inclosa la família. A partir d'aquesta postura teòrica, el moviment feminista incorpora en el debat i en l'esfera de l'acció política, nous aspectes en l'agenda que provenen de l'àmbit privat, com ara la denúncia de la violència domèstica, la divisió sexual del treball en l'àmbit domèstic i familiar, el dret a l'avortament, entre d'altres.

Hartsock (1983) aprofundeix en les relacions de poder entre gèneres i analitza les teories d'Hannah Arendt, Dorothy Emmet i Hanna Pitkin i observa que el punt de partida d'aquestes autores no és tant una consideració del poder com a dominació, sinó que totes elles es refereixen al poder en termes d'habilitat, capacitat o competència[149]. Dues formes d'entendre el poder que coincideixen amb la clàssica distinció weberiana entre autonomia i autoritat, entenent autonomia com a autodeterminació o capacitat d'actuar dels individus i autoritat com l'habilitat d'un individu d'imposar els seus desitjos sobre els altres. El concepte d'autonomia esta més

[149] V. en aquest sentit, Hartsock, N. (1983). *Money, Sex and Power. Toward a Feminist Historical Materialism*, Longman, Nova York.

relacionat en aquest cas amb el poder entès com a llibertat i el concepte d'autoritat amb el poder entès com a dominació.

Per a d'altres autores com Jónasdóttir (1993), la qüestió no és tant centrar-se en si les dones tenen o no poder sinó en els conceptes d'influència i d'autoritat. L'autoritat és entesa com a reconeixement manifest o poder legítim mentre que la influència és l'efecte o el poder que pot existir però que no sempre es reconeix com a legítim. Segons aquesta autora les dones tenen influència en nombrosos àmbits socials sense que es generi oposició. El problema apareix quan les dones demanden autoritat com a éssers humans femenins[150].

El que m'interessa subratllar, com fa Phillips (2000), és la dimensió política que és present allà on es manifesten relacions de poder i situacions d'opressió. L'esfera domèstica i familiar és un espai privilegiat de poder. Les relacions a l'interior de la família i de la llar estan estructurades per tota una sèrie de polítiques públiques i, inversament, les relacions en el mercat productiu o en la política estan basades en les desigualtats sexuals de poder.

La democràcia en l'esfera domèstica és una precondició per a la democràcia fora de la llar i es reivindica la dimensió política de la vida personal. Les qüestions quotidianes, el qui fa què i sobre quina distribució de l'ús del temps, adquireixen, doncs, des de la meva perspectiva d'anàlisi, un interès polític central. Es reclama un nou contracte social que trenqui amb la dicotomia i la distància que encara separa els móns productius i reproductius, i que es basi en una veritable igualtat de drets i deures.

D'altra banda, l'organització actual de la vida privada és un obstacle major per a la participació democràtica de les dones. La igualtat entre dones i homes en aquest terreny no sembla possible si no hi ha canvis considerables en l'esfera privada. El repartiment igual de responsabilitats i de temps en l'esfera privada representa una condició clau per a que els homes i les dones esdevinguin políticament iguals en un sentit que superi la simple igualtat referida al dret de vot[151].

[150] Jónasdóttir, A.G. (1993) *El poder del amor ¿Le importa el sexo a la democracia?* Cátedra, Madrid.
[151] Condicions que estan en la base de les tesis de Green, P. (1985). *Retrieving Democracy: in search of civil equality.* Rowman & Littlefield, Lanham, i que s'inscriuen en la tradició de la democràcia radical que cerca la creació de condicions favorables per a l'exercici de la democràcia més enllà de la democràcia política convencional.

Cal subratllar, per tant, la contribució feminista als debats sobre la democràcia en mostrar la importància de transformar l'esfera familiar, domèstica i privada amb la finalitat de construir la base per una societat democràtica que es basi en la democratització de les relacions de gènere a l'interior de la llar.

Des d'aquest enfocament que parteix d'una concepció del poder més àmplia, com he destacat, la finalitat és ampliar l'agenda pública transformant en qüestions públiques pràctiques quotidianes que tradicionalment s'han considerat massa trivials per al debat públic[152]. Com ha subratllat Pateman (2000), el discurs acadèmic liberal sobre la democràcia ha considerat generalment com a insignificants les qüestions relatives al feminisme i a les relacions de gènere, quan és evident que el funcionament de la democràcia liberal s'ha sustentat en la divisió de rols entre gèneres a l'esfera pública i privada[153].

Però el problema no resideix només en la desigual distribució de tasques i responsabilitats i la desigual distribució de temps en l'àmbit domèstic i familiar, el problema central, des d'una perspectiva d'anàlisi del poder, és la relació de subordinació, submissió i dependència de les dones a la llar. El feminisme introdueix l'esfera domèstica en el debat sobre la democràcia però l'argument principal que defensa és la necessitat de reforçar la posició i el poder de les dones per assolir una veritable igualtat.

Reprenent les teories de la individualització i de la modernitat reflexiva, l'èmfasi es posa en la tasca que compleix la família a l'hora de permetre als seus membres desenvolupar capacitats individuals (Giddens 1993, 1995 i 1997 i Beck i Beck-Gernsheim 2001 i 2002). La relació de les teories sobre la modernitat reflexiva amb el feminisme es basa en la consideració de la dona com a subjecte autònom. En ambdós casos, totes dues perspectives comparteixen el seu interès per la identitat de les persones i per la capacitat dels individus per a construir les seves pròpies vides[154].

---

[152] V. Young, I. (1998). "Political Theory: an overview" a Goodin, R.E. i Kligemann, H-D. (ed). *A New Handbook of Political Science*. Oxford University Press, Oxford.

[153] Cal destacar, en el debat clàssic sobre la democràcia liberal, les aportacions de John Stuart Mill en tant que va mostrar la naturalesa radical de la crítica feminista. Demostrava com l'intent d'universalitzar els principis liberals als dos sexes era un objectiu que superava la teoria i la pràctica democràtica liberal. Considerava que la relació entre els homes i les dones, en concret entre les dones i els seus marits, era una excepció injustificada als principis liberals dels drets individuals i a la llibertat. V. Mill, J.S. (2005) [1869] *El sometimiento de las mujeres*. Editorial Edad, Madrid.

[154] Perspectiva d'anàlisi que ja van adoptar les primeres feministes com Olympe de Gouges (2001) [1791] *Declarations des droits de la femme et de la citoyenne*. Mille et une units, París; Mary Wollstonecraft (1994) [1792] *Vindicación de los derechos de la mujer*. Madrid: Cátedra; Poulain de la Barre (1990) [1673] *The equality of sexes*. Manchester University Press, Manchester i John Stuart Mill (2005) *op. cit.*

Com hem vist, en la modernitat tardana les relacions entre els sexes es troben en un moment de canvi. En la societat del risc les relacions entre homes i dones passen per una fase de vulnerabilitat atesa la inseguretat que impera en tot el que envolta aquestes relacions: el treball, el diner, la desigualtat, l'economia, la política, l'educació (Beck, 1998).

Mentre que les dones accedeixen a nous espais en l'àmbit del dret, l'educació, la sexualitat i el treball remunerat i es segueixen ocupant de les tasques domèstiques, els homes joves veuen compatible la igualtat amb la vella divisió del treball. Es produeix un trencament de l'estructura social en l'àmbit privat que Beck anomena "conflicte de relació". Els conflictes que es produeixen entre homes i dones han de suportar les contradiccions, portades al terreny personal, d'una societat industrial les bases de convivència de la qual, desapareixen amb la modernització i individualització. D'altra banda, la dinàmica de la individualització que desprèn als éssers humans de les cultures de classe, influeix també en la família, eliminant les normes de gènere i fent explotar en la família els conflictes del segle. Els individus prenen consciència sobre els conflictes en la relació de parella a partir de les possibilitats d'elecció en termes de repartiment del treball domèstic, de cura dels fills, o de mobilitat, manifestant-se en tots els casos, com la disponibilitat de temps esdevé un recurs essencial. Aquestes possibilitats d'elecció tenen un aspecte personal i un altre institucional: quan manquen solucions institucionals es potencien els conflictes privats de relació i a la inversa.

Com sosté Dema (2006) atès que la privacitat té un significat diferent per a dones i homes la individualització també té un significat diferent. La forma diferent de viure l'àmbit privat qüestiona el fet que les dones puguin conformar la seva pròpia identitat en les mateixes condicions que els homes.

En aquest sentit m'interessa aportar la reflexió següent: aquesta realitat es constata pel fet que, entre d'altres motius, la sobrecàrrega de tasques i responsabilitats en l'àmbit familiar i domèstic impossibilita les dones de gaudir de temps propi per a conformar la seva pròpia identitat. Per tant, no sembla que tinguin les mateixes condicions de partida que els homes per escollir i construir les seves pròpies vides com a individus autònoms. En tenir el temps més limitat i condicionat per les responsabilitats domèstiques i familiars no estan en igualtat de condicions a l'hora d'afrontar els processos de modernització i individualització.

Aquestes aportacions teòriques que evidencien la relació entre el temps, el gènere i el poder i que he apuntat en aquest apartat, cal contextualitzar-les en el marc del debat sobre l'exercici de la ciutadania. En aquest context introdueixo en la meva anàlisi un debat obert: la necessitat de configurar un dret a gaudir de temps propi, com veurem tot seguit.

3.4. Ciutadania i temps

El debat acadèmic a l'entorn de la ciutadania s'ha centrat sobretot a desenvolupar les tesis de Marshall (1950) en la seva teoria clàssica de la ciutadania que connecta els drets civils (drets a la llibertat i la igualtat), els drets polítics (drets de vot i de participació) i els drets socials (dret a benestar)[155].

El liberalisme polític ha contribuït a difondre una definició de la noció de ciutadania universal basada en el postulat que tots els individus neixen lliures i iguals, però també ha reduït la ciutadania a una estatut purament legal designant els drets que poseeix l'individu en relació a l'Estat.

El concepte de ciutadania és una de les principals formes a partir de les quals la teoria política teoritza sobre la relació dels individus amb l'Estat i la comunitat política. El concepte de ciutadania expressa una connexió entre l'Estat i l'individu i el seu exercici implica que l'individu és membre d'un Estat i, en molts casos, adquirir la ciutadania formal és sovint una pre condició per rebre serveis públics. El concepte de ciutadania implica també ser membre d'una comunitat (la noció de comunitat incorpora també les nocions d'exclusió i inclusió) i la ciutadania és també un estatus social que facilita als individus fer demandes en relació als serveis estatals de benestar.

Veiem, doncs, com els drets socials són centrals a la idea de ciutadania. Però com ja assenyalava Marshall, els drets socials són, probablement, la part més controvertida de la ciutadania en tant que no hi ha un consens comú sobre quin nivell de benestar i serveis es consideren necessaris per garantir l'exercici de la plena ciutadania.

[155] Una perspectiva sobre els debats entorn els drets de ciutadania es troba a Dwyer, P. (2004) *Understanding social citizenship. Themes and perspectives for policy and practice*. The Policy Press, Bristol.

L'element social dels drets de benestar és central en la noció contemporània de ciutadania per tres raons principals:

1) Un mínim dret a recursos materials és essencial per als ciutadans per sobreviure i ser actiu en qualsevol societat
2) La provisió de benestar té un component de benefici col·lectiu que va més enllà de l'individu i beneficia el conjunt de la societat.
3) La idea d'un dret al benestar supera una visió caritativa del passat.

En el marc d'aquesta reflexió, l'aproximació crítica feminista considera que la ciutadania és i ha estat sempre estructurada pel gènere. Les dones han estat excloses de la plena ciutadania i si hi han integrat de forma diferent als homes al llarg de la història[156]. Les dones han adquirit un status de ciutadania de segona classe[157].

Com exposa Dietz (2000) entre les primeres aportacions crítiques feministes podem diferenciar dues aproximacions. En primer lloc, les tesis marxistes tracten de mostrar els fonaments capitalistes i patriarcals de l'estat liberal així com l'opressió inherent a la divisió sexual del treball. En el centre d'aquesta crítica, l'Estat ha protegit el patriarcat com a sistema de poder. En la mesura que l'Estat participa en l'opressió de les dones, el feminisme marxista considera que la idea dels drets de ciutadania acordats per l'Estat és una il·lusió, una ficció ideològica còmoda que serveix per disimular la realitat subjacent d'una classe dominant masculina. Com a conseqüència, l'alliberament de les dones no serà possible fins que es desmantellin les estructures capitalistes i patriarcals de l'Estat. Una nova política que significarà una reorganització igualitària del treball productiu i reproductiu per establir relacions humanes realment lliures.

[156] Com exposa Mary Nash (1983), en el cas espanyol, des de la Restauració i fins a la Segona República totes les corrents ideològiques defensaven la idea de la diferència natural dels sexes. La dona era definida per la seva maternitat i per la seva ocupació domèstica. En termes de normativitat social l'exclusió de l'home de qualsevol ocupació domèstica era tant evident i clara com la inclusió de la dona en aquestes tasques. Per a la corrent de pensament majoritària i hegemònica, l'ocupació domèstica de la dona en qualitat de mare i esposa excloïa el seu treball en l'esfera pública del mercat. Des de finals del segle XIX i primeres dècades del segle XX es detecten dues corrents amb posicions diferents: l'anarquisme que sostenia que la dona havia de treballar atès que era l'únic mitjà que podia elevar la seva condició de dona a la de l'home i la corrent socialista (representada pel PSOE i UGT) que mantenia una posició més ambigua: les dones havien de tenir els mateixos drets que els homes però al mateix temps veien la incorporació de les dones en el mercat laboral com una competència directa al treball dels homes.

A Espanya no es concedeix el dret de vot fins el 1931, en la Segona República, quan el sufragi universal masculí s'havia instaurat el 1869. El 1931 es reconeix la igualtat de sexes com a norma general pel que fa a les relacions domèstiques i laborals. En el primer cas, la Constitució de 1931 establia que la família es trobava sota la tutela especial de l'Estat i que el matrimoni es basava en la igualtat de drets per a un i altre sexe, mentre que l'Ordre de 11 de desembre de 1933 establia la igualtat de treballs i retribucions per a homes i dones. No serà fins a la Constitució de 1978 que els drets de les dones i la igualtat quedarà formalment reconeguda.

[157] Vogel, V. (1991) "Is citizenship gender specific? a Vogel, V. I Moran, M. (eds) *The frontiers of citizenship*, MacMillan, Londres.

La força d'aquesta crítica és evident. Les feministes marxistes demostren com la ideologia liberal es basa en un sistema de relacions econòmiques i de gènere arrelat en les estructures capitalistes dominades pels homes. L'element positiu de la seva aproximació no resideix només en la seva crítica al capitalisme, que mostra com el treball de les dones és explotat i socialment construït, sinó que també cal tenir en compte la seva crítica política que contradiu el postulat liberal segons el qual la democràcia representativa és l'únic espai per a la política i per a l'arbitratge legítim del canvi social.

Però la crítica marxista ha dit poc en relació a la ciutadania. Gairebé no apareix en el seu vocabulari ni tampoc altres conceptes de la tradició liberal com els de participació, acció, democràcia, comunitat i llibertat política. És una visió que no ha tingut en compte la llibertat política dels individus. La ciutadania ha estat assimilada al treball, a la lluita de classes i a la revolució socialista així com a l'emergència de certes condicions socials i econòmiques. Segons aquesta concepció i anàlisi del poder, la veritable ciutadania s'adquirirà a partir de l'acció revolucionària amb la propietat col·lectiva dels mitjans de producció i amb la desaparició de l'estat patriarcal que suposarà la fi de la opressió de les relacions de reproducció.

En segon lloc, les tesis del feminisme maternalista, proposen reconsiderar tant la concepció liberal com la concepció marxista de la ciutadania i adopten una visió de la consciència política femenina que està ancorada en les virtuts de l'esfera privada de les dones, en concret, en les virtuts de la maternitat. Des d'aquesta perspectiva, cal tenir en compte les dones en tant que mares, en tant que reproductores i en tant que participants en l'esfera pública i no com a simples membres d'un sistema social i econòmic. Una aproximació que rebutja la noció liberal de ciutadania com a portadora individual de drets garantits per l'Estat.

Des d'aquesta aproximació es vol presentar una concepció alternativa de la virtut cívica i de la ciutadania. Parteix de la superioritat moral de la família i proposa repensar la distinció liberal rígida entre esfera pública i privada i considerar l'esfera privada com a espai de la moralitat pública i com a model per a l'exercici de la ciutadania. Aquesta concepció de la ciutadania, com indica Dietz (2000), és problemàtica en la mesura que suscita els mateixos problemes que les altres teories que consideren una oposició binària. En considerar que l'esfera pública i política està

corrompuda se centren en l'esfera privada i íntima. En aquest sentit, es revela propera a la perspectiva liberal.

En un context més contemporani, el debat promogut per Carole Pateman sobre l'Estat de Benestar patriarcal és probablement un dels més influents en l'estudi del gènere, el benestar i la ciutadania. En analitzar com els rols de gènere afecten els drets socials, mostra com les dones, en fer-se càrrec del treball de cura, estan sistemàticament en situació de desigualtat en termes de drets socials.

Altres aportacions de les teories crítiques feministes, com la de Walby (1994, 2000) mostren com la dimensió de gènere ha estat sovint absent de la discussió entorn del concepte de ciutadania i no s'ha tingut en compte. Aquesta autora proposa una visió alternativa als treballs de Marshall, Mann i Turner que reduïen la ciutadania a una simple anàlisi de la classe social. Argumenta que la plena ciutadania no l'adquireix tothom al mateix temps i mostra com en la majoria de països occidentals l'adquisició de la ciutadania política per part d'homes i dones ha estat separada per decennis d'anys. En aquests països, les dones han adquirit abans la ciutadania política que la civil, i la primera després d'anys d'anys de lluita política.

Per comprendre la posició i l'estatut de ciutadania de les dones és, doncs, necessari aprofundir en el coneixement de les relacions de gènere en les esferes pública i privada atès que, com ja he argumentat, aquest no és un debat secundari (Eisenstein, 1981; Okin, 1989 i Pateman, 1995) . L'accés efectiu a la ciutadania és un procés fortament estructurat pel gènere i per les relacions de poder en l'àmbit privat que es manifesta en la sobrecàrrega domèstica i familiar de les dones que continua estant desvaloritzada i té a veure, i molt, amb l'ús i distribució del temps en l'àmbit privat.

La dicotomia públic-privat és crítica per entendre l'estatus de ciutadania de les dones en tant que ha generat un accés diferenciat als drets de ciutadania. En associar l'adquisició de drets socials al treball mercantil s'ha deixat de banda el reconeixement del treball de cura. En aquest sentit, Walby (1999) destaca dos elements del canvi social que tenen una rellevància en termes de ciutadania de les dones: en primer lloc el món del treball productiu segueix estant clarament condicionat pel gènere i les dones hi participen en condicions més precàries i, en segon lloc, cal que els canvis significatius que s'estan produint en l'àmbit privat siguin "llegits" i interpretats per l'Estat

per tal de reconèixer la necessitat de promoure actuacions públiques que vagin més enllà de les polítiques més tradicionals[158].

Com indica Moller (2000) els termes "públic" i "privat" s'han utilitzat en teoria política sense massa precisió. La recerca feminista i els debats promoguts a l'entorn de la dicotomia públic-privat han evidenciat dues ambigüitats: en primer lloc la distinció públic-privat s'ha referit a la distinció entre l'Estat i la societat i la vida domèstica i no domèstica. En cadascun d'aquests casos, l'Estat correspon al terreny públic i la família, la vida domèstica i la vida íntima al terreny privat. La teoria política clàssica va pressuposar explícitament que aquestes esferes estaven separades i que es regien per principis diferents i sobre aquesta oposició, legitimaven la dominació masculina a l'interior de l'esfera domèstica. La majoria dels treballs contemporanis de teoria política perpetuen aquesta tradició en mantenir esferes separades que ignoren la família i, en concret, la divisió del treball en la família, les relacions de dependència econòmica i l'estructura de poder. L'absència de la família en la majoria dels treballs contemporanis de teoria política es basa en la idea subjacent que la família és "no política".

Com he apuntat, les teòriques feministes demostren la legitimitat del gènere com a categoria d'anàlisi política i social. Com assenyala Olsen (1983), en posar en evidència l'estreta relació entre el poder i les pràctiques polítiques i econòmiques amb l'estructura i les pràctiques en l'esfera domèstica, demostren fins a quin punt la dicotomia entre l'esfera pública i la privada té funcions ideològiques.

D'altra banda, el concepte de ciutadania és potencialment útil per a la conceptualització, l'anàlisi i la teorització dels diferents graus d'integració i de participació social dels individus en la societat. Des d'aquesta perspectiva, m'interessa destacar les aportacions que assenyalen la tensió que existeix entre el estatus de ciutadania social de les dones i el seu rol de cuidadores i encarregades de les tasques domèstiques i familiars.

Com assenyala Dwyer (2004) els eixos que generen desigualtat (gènere, classe, ètnia i discapacitat) han d'adquirir rellevància en l'estatus de ciutadania i especialment han de ser presents en els drets de benestar. Coincidint amb les tesis de Walby, el reconeixement d'una realitat social més complexa s'ha de produir en dues direccions: d'una banda, s'ha de tenir en compte que l'economia de mercat i el sistema públic de

[158] Walby, S. (ed) (1999) *New agendas for women*. Macmillan, Basingstoke.

benestar depenen del benestar informal que aporten les dones i, d'altra banda, cal reconèixer i valorar el treball de cura informal i familiar.

En el marc de l'anàlisi de l'accés als drets socials de ciutadania, els treballs de Sainsbury (1994, 1996, 1999) i d'altres investigadores escandinaves són de referència. Els treballs de Sainsbury constrasten dos tipus-ideal de ciutadania social que es corresponen a dos tipus de convencions de gènere que estan en la base dels sistemes de protecció social a Europa[159].

En el primer cas la divisió del treball entre homes i dones estructura les pràctiques quotidianes i s'inscriu en el dret familiar, en les lleis laborals, en el sistema fiscal i en la legislació social. Les dones estan en una situació de dependència del cap de família i la frontera entre esfera pública i privada està clarament traçada. En el segon cas cada membre de la parella és responsable individualment de si mateix. La frontera entre l'àmbit públic i el privat és menys rígída i l'Estat es fa càrrec de les tasques de cura mitjançant polítiques socials i familiars i promovent serveis de proximitat.

El tipus-ideal familiarista es basa en la divisió del treball en la parella. El dret de prestació s'associa al estatus del treballador cap de família que n'és beneficiari. La unitat de prestació és la parella o família que és també la unitat de cotització o imposició. El sistema fiscal descansa en la imposició conjunta, amb deduccions per càrregues familiars i el treball de cura, no remunerat, es realitza en l'esfera privada.

Mentre que en el segon cas, el tipus-ideal individualitzat, parteix d'una base igualitària i de la contribució que fa cada membre de la parella als recursos col·lectius. El dret a prestacions és individualitzat. La imposició és separada i les deduccions fiscals es reparteixen de forma igualitària. Existeix un fort compromís per part de l'Estat en la concessió de tasques de cura i en l'assumpció de responsabilitats de persones depenents, i el treball de cura és remunerat, com qualsevol altre treball. En aquest cas, la intervenció de l'Estat és rellevant a l'hora d'articular i fer efectiva una determinada concepció de l'exercici de la ciudadania.

[159] V. Sainsbury, D. (1994) *Gendering Welfare States*. Sage, Londres; Sainsbury, D. (1996) *Gender, Equality and Welfare States*. Cambridge University Press, Cambridge; Sainsbury, D. (1999) *Gender and Welfare States Regimes*. Oxford University Press, Oxford.

Les argumentacions presentades fins ara mostren la necessitat d'interrelacionar en l'anàlisi de la relació entre els conceptes de temps i gènere les esferes privada i pública, en la mesura que, com assenyala Pateman (2000), sense canvis radicals en el terreny privat i domèstic difícilment es podrà promoure una major igualtat d'oportunitats i una ciutadania activa, participativa i més democràtica per a tothom.

Però per completar aquest fil argumental de la meva perspectiva teòrica cal situar-me en el debat teòric centrat en els principis de justícia, igualtat i llibertat que inspiren els drets individuals. En aquest sentit, són de referència les aportacions teòriques que fa Nussbaum (2000) en la seva teoria de les capacitats [160]. Segons aquesta teoria, les circumstàncies socials i polítiques desiguals en què es troben les dones tant en l'esfera privada com pública, els atorguen capacitats humanes desiguals[161]. Per superar aquesta desigualtat proposa un marc de pensament que prové de la pràctica feminista i que és fortament universalista, centrat en les nocions de justícia, d'igualtat i de drets que pugui tenir validesa en totes les cultures i, al mateix temps, sigui sensible a la particularitat local i les moltes formes en què les circumstàncies modifiquen no només les opcions, sinó també les creences i preferències individuals.

Nussbaum parteix d'un feminisme internacional que s'orienta a la necessitat de fer recomanacions normatives que transcendeixin les fronteres culturals, nacionals, de religió, de raça i de classe. Una argumentació basada en normes universals de capacitat humana que haurien de ser centrals per fonamentar jurídicament un conjunt de garanties constitucionals en tots els països per garantir la igualtat i la justícia.

Nussbaum presenta una nova versió de l'enfocament de les capacitats, que parteix de la proposta d'avaluació de la qualitat de vida iniciat de forma pionera per Amartya Sen[162]. L'enfocament de Nussbaum és, però, diferent del de Sen tant per l'èmfasi

---

[160] Martha Nussbaum, des de la filosofia política feminista, facilita una visió dels principis constitucionals bàsics que han de ser respectats i implementats pels governs de totes les nacions com un mínim necessari pel respecte a la dignitat humana. Defensa la tesi que la millor aproximació a la idea d'un mínim social bàsic prové d'un enfocament centrat en les capacitats humanes, en allò que la gent és realment capaç de fer i de ser d'acord a una idea intuitiva de la vida que correspongui a la dignitat de l'ésser humà. L'enfocament parteix de la necessitat d'un nivell mínim de cada capacitat per sota del qual no es considera posible que un individu pugui assolir un funcionament veritablement humà. V. Nussbaum, M. (2000) *Las mujeres y el desarrollo humano. El enfoque de las capacidades*. Herder, Barcelona.

[161] Nussbaum centra la seva anàlisi en els països en desenvolupament i mostra com la desigualtat entre gèneres està en forta correlació amb la pobresa. En combinar-se gènere i pobresa s'evidencia una mancança aguda de capacitats humanes centrals. En aquest sentit, l'enfocament de les capacitats humanes és completament universal: les capacitats són importants per a tots els éssers humans, en totes les nacions i contextos, del que se'n deriva que cada ciutadà ha de ser tractat com un fi en si mateix.

[162] La primera exposició teòrica de l'enfocament es troba a Sen, A. (1980) "Equality of what?" a McMurrin, S. (comp.) *Tanner Lectures on Human Values I*, Cambridge i són múltiples els assatjos en què exposa i argumenta la seva teoria. V. p.e Nussbaum, M. i Sen, A. (1996). *La calidad de vida*. Fondo de Cultura Económica, México D.F. Enfocament que va assolir gran influència a través de l'Informe sobre

posat en la fonamentació filosòfica de la teoria, com pel posicionament que pren en definir quines són les capacitats centrals de tot ésser humà. Un enfocament que vol fer una contribució a la recerca pràctica de la justícia entre els sexes.

La teoria de les capacitats té interès a conèixer no només la satisfacció de la persona amb allò que fa sinó a conèixer allò que fa i el que està en condicions de fer (en termes d'oportunitats i llibertats). No només té interès per conèixer els recursos disponibles de les persones sinó que també té interès per conèixer si aquests recursos es posen o no en acció.

En primer lloc, és a partir de les capacitats de fer de les persones en certes àrees centrals de la vida, que es podrà mesurar la qualitat de vida de les dones i els homes, i es podrà comparar. En segon lloc, en certes àrees centrals de funcionament humà, una condició necessària de justícia per a un ordenament polític públic és que aquest faciliti als ciutadans un cert nivell bàsic de capacitat. Parteix de la idea de dignitat humana i del fet que cada persona és portadora de valor i d'un fi en si mateixa[163]. En tercer lloc, proposa una relació de les capacitats centrals o habilitats que ha de poder expressar un ésser humà per a viure com a tal. Un llistat de components que tenen una importància central i que són qualitativament diferents i que es poden considerar com a una llarga llista d'oportunitats per a un veritable funcionament humà[164].

Nussbaum diferencia entre les Capacitats Bàsiques, base necessària per desenvolupar d'altres capacitats, les Capacitats Internes, condicions madures de preparació de la persona per desenvolupar-se en la vida essent les condicions materials i socials determinants i Capacitats Combinades, les capacitats internes combinades amb les adequades condicions externes per poder ser exercides.

Desenvolupament Humà del Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament (PNUD) dut a terme anualment en el període 1993-1997.

[163] Una idea de dignitat humana que parteix de les tesis de Marx, Kant i Aristòril i que l'autora qualifica de neoaristotèlica en el sentit que les facultats majors dels éssers humans requereixen de suport material. Un enfocament que persegueix una societat en què cadascuna de les persones sigui tractada com a digna d'atenció i en la qual cadascuna hagi estat posada en condicions de viure realment de forma humana. Idea que es relaciona amb la de nivell mínim: per sota d'un cert nivell de capacitat, en cada àrea d'activitat, una persona no està en condicions de viure de forma realment humana.

[164] Segons Nussbaum el seu enfocament és afí al de Rawls (2002) quan aquest utilitza la noció de béns primaris.

M'interessa destacar sobretot la importància que Nussbaum atorga al temps en la seva teoria en considerar que és un recurs bàsic per al desenvolupament de les capacitats[165] i m'interessa destacar les seves aportacions en la mesura que faciliten una argumentació teòrica i filosòfica sòlida des de la qual sostenir la necessitat de defensar el reconeixement d'un dret al temps propi.

Em sembla, doncs, necessari completar la relació entre el concepte temps i la noció de ciutadania apuntant el debat emergent a l'entorn del reconeixement d'un dret a gaudir de temps propi que, sostinc, podria configurar el reconeixement a partir del qual expressar la capacitat de ser i de fer, tal i com exposo en el següent apartat.

3.5. El dret a gaudir d'un temps propi

Les propostes teòriques que argumenten a favor de reconèixer el dret a gaudir de temps propi parteixen de diferents perspectives d'anàlisi. Com hem vist, el pensament teòric feminista ha proposat la redefinició del concepte de ciutadania en relació a la distribució dels temps dedicats al treball de producció i de reproducció. El punt de partida és que el desenvolupament dels drets socials ha suposat una desigualtat de gènere en la distribució dels temps (Hufton i Kravaritou, 1999).

Aquesta aproximació parteix de la necessitat d'examinar les condicions socials i les divisions sexuals que estructuren la ciutadania, i reclama la incorporació en la noció de ciutadania de les activitats de l'esfera privada i les necessitats afectives i relacionals dels éssers humans. La base de la reflexió se centra en la necessitat de compartir el temps de cura i transformar aquesta activitat en valor social i cívic de tal manera que es puguin crear les condicions per a que aquest treball pugui ser assumit tant pels homes com per les dones, com pels serveis públics (locals, autonòmics o estatals).

Des d'aquesta perspectiva, es defensa un nou contracte social que, en relació a la distribució del temps, afavoreixi no només una distribució del temps més justa sinó també la possibilitat d'expressar una multiplicitat de temps, una pluralitat de temporalitats i la possibilitat dels individus d'autogestionar el seu propi temps.

[165] Nussbaum posa com a exemple concret la necessitat dels infants de disposar de temps per a la seva formació i per a gaudir d'activitats lúdiques, en la mesura que aquest temps invertit en la infància facilitarà en l'edat adulta el desenvolupament d'altres capacitats més madures.

Els elements constitutius d'aquest nou contracte social, tal i com el teoritzen Hufton i Kravaritou (1999) són els següents:

1. Dissociar l'amor de la producció domèstica i diferenciar l'amor del treball
2. Crear les condicions d'autonomia econòmica de les dones i dels infants
3. Superar la dicotomia que separa el món de la producció del de la reproducció
4. Socialitzar les activitats de cura indispensables als éssers humans i extreure-les de la responsabilitat femenina.
5. Reconéixer el valor del treball atípic no assalariat que es produeix en l'esfera privada.
6. Garantir drets socials vinculats al treball de reproducció i de cura
7. Reconèixer la protecció social elemental, que ha esdevingut l'essència mateixa de la ciutadania, de tenir temps per viure.

Com assenyala Gunning (1994, 1999), el debat sobre la igualtat de drets s'ha centrat tradicionalment en la perspectiva del dret de la dona a treballar en l'esfera pública. Els drets i deures d'homes i dones en el context del treball en l'esfera privada no han centrat la discussió i mai no s'ha parlat del dret de l'home a treballar en l'esfera privada. Des d'aquest enfocament, l'autora planteja la possibilitat que els sistemes jurídics nacionals i comunitaris reconeguin el dret i el deure a compartir les responsabilitats domèstiques i familiars. Proposa que, en el debat sobre la ciutadania, el centre d'atenció no estigui només en la perspectiva dels drets sinó també en la perspectiva dels deures.

Des d'una perspectiva de gènere, la forma com drets i deures es relacionen en l'esfera pública i privada esdevé la forma principal de rebatre el significat tradicional del concepte de ciutadania. La seva tesi sosté que bona part de la desigualtat entre homes i dones està motivada per privilegiar un concepte lineal i dominant del temps. Les persones que utilitzen el seu temps de forma similar poden ser tractades igual. Però des d'aquesta perspectiva, les diferències que resulten d'un ús diferent del temps no es tenen en compte ni es reconeixen. Les desigualtats entre homes i dones en la societat es poden traslladar en termes d'un ús del temps desigual. Però si aquest temps només es mesura des de la perspectiva quantitativa del temps-rellotge no es té en compte el temps de cura i es neguen altres valors que cal tenir en compte i que no poden ser mesurats fàcilment i als que m'he referit: la dimensió del temps de vida. Aquests valors, els del temps de vida, estan presents en l'esfera laboral però són omnipresents en l'esfera privada i no poden ser negats.

Des d'aquesta perspectiva, el concepte de ciutadania tracta d'integrar aquesta dimensió de temps de vida i es redefineix en tenir en compte les necessitats que expressem en tant que éssers humans. Es proposa, per tant, partir d'un concepte de ciutadania que tingui en compte nous valors, noves actituds i sigui capaç de reflexar els canvis socials.

El que mostra aquesta anàlisi és que en repensar les relacions entre treball productiu i reproductiu es pot dotar de major significat el concepte de ciutadania, que s'amplia i es refereix a drets i a deures. Sembla, doncs, pertinent completar les aproximacions a l'articulació d'un dret al temps propi a partir dels arguments que s'han plantejat des d'una perspectiva de la teoria de la justícia i la democràcia. Val a dir, però, que la teorització sobre el dret a un temps propi és molt recent, sorgeix de les anàlisis feministes i dels moviments de dones i és un debat obert i controvertit en l'àmbit acadèmic.

Com indica Nowotny (1992b), i com he destacat en el primer capítol, aquest debat sorgeix a finals del segle XX a partir de la vindicació d'un temps personal per part de les dones que surten del temps privat de la família i s'incorporen al temps públic de la vida professional, evidenciant la doble presència i la pressió creixent que exerceixen aquests dos temps en les seves vides.

Laufer (2000) evidencia que mentre el dret al temps lliure s'ha configurat històricament per als homes com un dret de ciutadania –que s'ha plasmat en l'àmbit laboral en la reducció de la jornada de treball i les vacances pagades- no ha succeït el mateix en el cas de les dones. El reconeixement del dret al temps propi com un dret de ciutadania ha passat pel dret al treball com a fonament de la ciutadania econòmica i social. Des d'aquesta perspectiva, el temps lliure només ha adquirit sentit a partir de la seva relació amb el temps mercantil. Per recollir la diversitat de temps en l'articulació d'un dret al temps propi cal, doncs, posar en el centre d'aquest debat la qüestió del repartiment del treball assalariat i del treball domèstic i familiar.

Altres autors, com Mückenberger (2007), situen el seu marc d'anàlisi en la reflexió sobre el benestar en relació al temps, en el marc de la teoria de la justícia i la democràcia. El temps, des d'aquesta perspectiva, s'hauria d'entendre i determinar en tant que bé individual i en tant que bé col·lectiu. El temps no es considera només com un element de racionalització i estalvi, propi de la lògica econòmica, sinó que hauria

d'estar obert a les representacions d'una millor vida quotidiana de les persones i de les institucions de temps col·lectives, en la mesura que són temps que s'experimenten en comú.

Per poder parlar de benestar del temps cal, però, partir d'un concepte de temps abstracte de la mateixa manera que quan parlem de diner partim d'una abstracció de valor que ens permet relacionar benestar i diner. Des d'aquest plantejament, la reflexió sobre un concepte abstracte de temps ha de permetre deduir una categoria de benestar del temps que no només tingui finalitats descriptives sinó que també tingui finalitats normatives que permetin configurar un concepte de justícia del temps i d'un dret al temps propi.

En aquest sentit, des de la lògica de l'acció de govern, Mückenberger (2007) es qüestiona si el gaudir d'una vida plena podria ser un criteri convenient per a jutjar i orientar la política del temps. Des de la seva perspectiva teòrica de la justícia i la democràcia, la finalitat d'una política del temps no pot ser altre que l'increment i la distribució justa del benestar de temps.

Des d'aquesta aproximació, es diferencia entre un temps concret i un temps abstracte. El primer expressa allò que succeeix en un temps específic: com ara treballar, llegir, estimar, cuidar, entre d'altres activitats. Mentre que el temps abstracte és el fet que hi hagi temps disponible per viure d'una o altre manera, per a comportar-se d'una o altre forma. El temps concret i el temps abstracte estan en relació mútua. Tot i que el temps abstracte no determina el temps concret si que n'és un dels seus requisits. Aquesta relació es pot precisar de dues maneres:

1) Sense temps abstracte no hi ha temps concret.
2) Sense autodeterminació sobre el temps abstracte tampoc es pot donar el temps concret. Qui tingui temps però no en pugui disposar autònomament està limitat en el seu ús concret del temps, a la pràctica és com si no en disposés.

Des d'aquesta perspectiva, és possible suposar que la política referida al temps abstracte té la intenció de fer valer criteris universals de judici. El fonament principal és la relació entre autodisponibilitat/autoresponsabilitat i ubicació social de la persona. La política orientada al temps abstracte pot donar un ampli marge a criteris de justícia social en la mesura que no només s'articula en el fet de tenir un temps concret, sinó

més aviat envers la necessitat de ser lliure a l'hora de disposar d'un temps concret. Des d'aquesta teorització es tenen en compte les estratègies proactives (d'empoderament) que tenen com a finalitat superar la discriminació, la desvalorització i l'alienació en l'ús del temps.

Mückenberger (2007) es remet a la teoria de les capacitats d'Amartya Sen (1999) en el sentit que, en aquest cas, estaríem davant d'una política que cerca la maximització de les capacitats en el sentit d'igualtat d'oportunitats atès que té en compte, com a punt de partida, les desigualtats en l'ús del temps.

Aquesta reflexió el porta a considerar la política del temps concret en el marc de l'ètica i la moral mentre que la política del temps abstracte la situa en el marc de la justícia social. D'aquesta manera la confrontació presentada entre els dos conceptes de temps –abstracte i concret- es pot fer operativa en el marc de la teoria de la justícia social de Rawls (2002).

L'argumentació presentada, que comprèn el temps com a abstracció, ofereix la oportunitat d'una gestió social del temps orientada per la llibertat i el dret al temps propi. En aquesta línia de reflexió, els treballs de Marramao (1990, 1992) contribueixen a esclarir el concepte i les implicacions de l'abstracció del temps[166].

Si relacionem el temps amb les activitats específiques que es poden desenvolupar en un determinat interval de temps, les podem mesurar i substituir, les podem fer entrar en competència (qui dorm una hora més, tindrà una hora menys per fer una altra activitat). Des d'aquesta perspectiva, podem aplicar criteris de ponderació, de judici, de valoració de justificació a les diferents activitats. Per tant, l'abstracció del temps és un requisit lògic per a obtenir representacions mentals de conceptes com la justícia del temps, la (re)distribució del temps i la política del temps[167].

Marramao (1992, 2001) relaciona el concepte d'abstracció del temps amb l'experiència moderna del temps i en mostra la seva estructura. La disponibilitat de temps i la finalitat del seu ús segueixen lògiques i discursos estructuralment diferents que es poden explicar pel fenomen de la "síndrome del temps". En la mesura que l'abstracció del temps permet disposar de l'ús del temps, amb independència de la finalitat

[166] Marramao, G. (1990). *Minima temporalia*. Il Saggiatore, Milà i Marramao, G. (1992). *Kairós: Apologia del tempo debito*. Laterza, Roma.
[167] Reflexions que tenen el seu orígen en la filosofia en concret en els treballs de Kant, Hegel, Heidegger i Elias.

específica per a que serveix el temps en cada cas, possibilita la comprensió del temps i produeix la necessitat de temps, o la sensació d'estres o d'urgència. L'abstracció del temps es viu individualment en el moment que entra en conflicte un "horitzó d'expectatives" en el futur amb un "camp d'experiències" limitat en el present.

Des d'aquesta perspectiva, l'abstracció del temps presenta un potencial de desenvolupament social en el marc d'un Estat social. Si considerem un Estat del Benestar que no només distribueix béns materials sinó que també pot redistribuir oportunitats de temps, com argumenten Goodin (1998) i Leisering i Leibfried (1999), la reflexió teòrica es pot centrar també en els conceptes de llibertat i d'ètica.

Si el temps existís només vinculat a cada acció i finalitat específica i només fos regulat des d'una instància autoritària, no existiria llibertat ni responsabilitat individual. La qual cosa permet parlar de dret al temps propi que es pot considerar com el dret individual a disposar de fragments de temps la finalitat del qual és de lliure determinació. Els individus utilitzem el temps amb finalitats concretes però cal que disposem d'habilitats i recursos (poder, diner, formació) per a poder-ho fer.

Per tant, l'abstracció del temps és la condició de la llibertat, de l'imaginari d'un dret al temps propi i de la coordinació entre llibertat i temps individuals, que poden ser gestionats per una política del temps orientada al benestar i la justícia relativa al temps.

D'altra banda, el benestar de temps està limitat, amenaçat o exclòs totalment per la manca de justícia, allà on l'ús individual o col·lectiu del temps

1) No està subjecte a l'auto sinó a l'heterodeterminació
2) Va acompanyat d'una desvalorització sistemàtica del temps (cas de les persones en atur o de la gent gran que malgrat disposen d'una reserva de temps resten exclosos de la convivència social que perjudica un ús actiu del temps)
3) Està distribuït entre gèneres de forma estructuralment desigual i comporta discriminació.

En sentit positiu, el benestar del temps es fomenta i es distribueix justament, allà on l'ús individual o col·lectiu del temps

1) Presenta la possibilitat d'un valor cultural propi escollit de manera autònoma (temps propi per a la reflexió, l'esport, la lectura,...)

2) Permet marges de joc per a temps comuns destinats a activitats i experiències que només es poden fer, o es fan més plenament, si es comparteixen (família, amics, veïns, comunitat, associació,...)

Des de la perspectiva de la filosofia del dret, cal citar el treball de François Ost (1999) en tant que proposa una major institucionalització del temps en el dret i facilita una argumentació a l'entorn del dret al temps[168]. Segons Ost, el dret al temps – el dret a un temps propi, el dret a un ritme propi- constitueix un condició per a una mínima concordança per als temps dels uns i els altres. Condicions totes elles per poder parlar d'un "temps públic", que és en relació al temps, el que el concepte "d'espai públic" és en relació a l'espai; un lloc concret i abstracte de participació i d'integració ciutadana.

Apunta, per tant, el component jurídic subjectiu i el component jurídic objectiu d'aquest dret: el dret a un temps propi és per un costat dret individual al temps i per l'altre, condició per a l'existència d'un dret col·lectiu al temps.

Mückenberg critica el fet que Ost malgrat identificar el dret al temps propi com un requisit per a una concordança temporal social no identifiqui, a la inversa, la coordinació social com a requisit del dret al temps propi. Amb aquesta interrelació es vol posar de relleu que el dret al temps propi només pot ser pensat jurídicament i es pot fer operatiu de dues formes: com a dret subjectiu i com a dret objectiu. El component legal subjectiu del dret al temps propi conté la justificació que els assumptes temporals legítims propis siguin tinguts en compte en els processos decisoris.

A partir de l'argumentació exposada, l'autor formula tant els conceptes de benestar de temps com els criteris de justícia social de la política de temps. L'objectiu final de la política del temps és incrementar el benestar de temps que es concreta en el temps abstracte i en el fet de disposar de temps. Un postulat suficientment general per tenir en compte les diferents condicions de les persones, les seves situacions i finalitats concretes de temps. Però també un postulat prou específic per poder diferenciar i delimitar la política del temps d'altres formes de política, atès que el criteri és la gestió del temps.

[168] Ost, F. (1999) *Le temps du droit.* Odile Jacob, París.

El benestar de temps no s'ha d'entendre com una analogia amb el benestar material. El benestar de temps es pot determinar no només quantitativa sinó qualitativament i no s'entén només com un bé individual sinó també col·lectiu, com ja s'ha argumentat. La política del temps s'entén com a política amb pretensions universals i es limitarà, en general, al camp de la política del temps abstracte.

L'ús del temps i del benestar del temps i, per tant, la seva aplicació concreta, resta obert a diverses representacions d'una vida millor tant per part de les persones en la seva vida quotidiana com de les institucions del temps, en la mesura que són temps viscuts per persones en contextos locals i regionals.

Estem, doncs, davant un objectiu general que contrasta amb uns objectius específics que es concreten en camps d'aplicació determinats, allà on es fa operativa la política del temps.

Les discussions acadèmiques a l'entorn de la política d'ocupació, la política de gènere i la política de mobilitat ofereixen pistes per identificar tres camps socials interrelacionats en els quals la política del temps assumeix un paper estructurant cada vegada més rellevant. En concret: l'àmbit del treball productiu i assalariat, l'àmbit del treball reproductiu i domèstic i les instàncies intermitges que els relacionen (la infrastructura local, la mobilitat i la cohesió social). Des d'aquesta perspectiva teòrica, la política urbana del temps necessàriament s'ha d'orientar en els tres camps i ha de ser transversal per tal com tots ells estan interrelacionats i interactuen.

En cadascun d'aquests camps es poden desenvolupar i aplicar accions per a incrementar el benestar relatiu al temps. En aquest terreny sembla que el poder públic pot jugar un paper decisiu ja sigui promovent accions proactives (com ara desenvolupant xarxes de serveis i infrastructures com és el cas del model escandinau); pot no actuar deixant en mans del mercat els conflictes temporals (model anglosaxó) o pot impulsar polítiques basades en la transferència de recursos a les famílies (model continental europeu).

Si es posa en relació el dret al temps propi amb el context local de la política del temps, es configura un dret ciutadà al temps. Des d'aquesta perspectiva, Mückenberg (2007) proposa una Carta dels Temps Vitals, dels temps laborals, dels temps de la ciutat que té en compte els temps urbans i parteix de les proposicions següents:

1) Les persones en la nostra societat tenen dret a un temps propi, jurídicament subjectiu. Es el dret de poder disposar per si mateix, individual i col·lectivament, de les condicions temporals de la seva quotidianeïtat per tal de poder compaginar la vida pròpia, la família, les relacions entre gèneres i entre generacions, entre el món del treball assalariat i la vida pública.

2) El dret al temps propi inclou tant la voluntat de promoure la solidaritat com la participació. Sense la participació de la comunitat local i estatal, el dret al temps propi no es pot satisfer, com tampoc es pot satisfer si no es té en compte la participació activa dels actors afectats en la gestió de les condicions per a un millor ús individual i col·lectiu del temps.

3) El dret al temps és incompatible amb la heterodeterminació del temps i la discriminació en l'ús del temps. Les normes socials i estatals han d'evitar que les persones, a causa d'actors públics i privats, no puguin disposar legítimament del seu temps o que la possibilitat de disposar del temps no estigui distribuïda de forma equitativa entre gèneres.

4) El dret al temps propi és incompatible amb la desvalorització forçada del temps. La participació i solidaritat també s'ha de referir a les persones que malgrat disposar de molt de temps (aturats, gent gran) requereixen de polítiques d'inclusió social.

5) El dret al temps propi és incompatible amb la tendència a l'acceleració i l'atomització continua de la quotidianeïtat. L'exercici d'aquest dret te a veure tant amb la llibertat a accelerar com a desaccelerar, a la tensió com a la distensió, al moviment com al repòs.

6) El dret al temps propi, jurídicament objectiu, requereix per fer-se efectiu de condicions socials que s'han d'establir de forma participativa, garantint als ciutadans un màxim d'opcions individuals i col·lectives de temps sobre la base d'actuacions en l'àmbit productiu, el reproductiu i el local.

7) El dret al temps propi exigeix, com a dret a l'autodeterminació, la participació de les persones en les decisions sobre els temps rellevants per a la seva

quotidianeïtat. Per tant la política urbana del temps ha de promoure processos de participació, negociació i concertació.

8) L'espai privilegiat per a la implementació del dret al temps propi és l'espai local en què té lloc la quotidianeïtat. Consisteix en promoure camps de gestió local rellevants al temps i processos de participació rellevants per a la vida quotidiana. L'espai local és l'espai mediador amb d'altres espais de decisió i acció política.

Les reflexions i propostes a l'entorn de la necessitat de reconèixer un dret a gaudir d'un temps propi que he presentat en aquest apartat permeten fonamentar jurídicament les polítiques urbanes del temps. Però, com ja he indicat, aquest és un debat obert molt recentment en la comunitat acadèmica i sobre el qual no hi ha consens. L'he subratllat i n'he identificat els trets més significatius en la mesura que m'ha facilitat un millor coneixement de la complexitat que hi ha darrera la relació entre els conceptes de temps, gènere i ciutadania i m'ha permès situar el temps com a àmbit de decisió política en l'àmbit privat.

Com hem vist al llarg d'aquest capítol, l'estudi de la relació entre temps i gènere m'ha permès posar de manifest la dimensió política del conflicte temporal contemporani, evidenciar la centralitat de la divisió sexual del treball en l'àmbit laboral i domèstic, la centralitat del treball de cura en la provisió de benestar col·lectiu, mostrar les desigualtats de gènere en l'ús del temps tant en l'esfera mercantil com en la domèstica i familiar, i fer palès com les relacions de poder entre gèneres estan molt condicionades, en l'àmbit privat, per la desigual distribució de temps, fet que determina les capacitats i les possibilitats d'accés de les dones als drets socials i a un exercici ple de la seva ciutadania.

En aquest recorregut per vertebrar una relació conceptual sòlida ente temps i gènere em cal, però, fer un pas més enllà i introduir el concepte d'espai local, per tal com aquest em permetrà, com veurem en el següent capítol, configurar l'escenari de la vida quotidiana en què es manifesta el conflicte temporal contemporani i s'articulen les polítiques urbanes del temps.

Capítol 4. Temps, gènere i espai local

En els capítols precedents he presentat les dimensions del conflicte temporal contemporani i he aprofundit en la relació entre els conceptes de temps i gènere per tal d'entendre i interpretar com aquest conflicte es manifesta quotidianament en l'espai públic i privat. Per tal de completar la perspectiva d'anàlisi, em cal incorporar el concepte d'espai local en la reflexió teòrica en la mesura que em facilitarà nous elements per bastir el marc d'anàlisi de les polítiques urbanes del temps.

El concepte d'espai local, entès com el lloc material i simbòlic on es fa visible l'exercici de la ciutadania (Belloni i Bimbi, 1997), el considero l'escenari d'expressió del conflicte temporal en la vida quotidiana i l'espai de proximitat en què prenen forma les polítiques urbanes del temps.

M'interessa precisar el concepte d'espai local en tant que es refereix al territori més proper a la ciutadania, ja sigui urbà o rural, en el qual es manifesta la diversitat de la vida quotidiana, i en tant que constitueix l'arena política complexa en la qual s'articulen les polítiques urbanes del temps en un context multinivell (local, autonòmic o regional, estatal i europeu).

Com veurem més endavant, en el cinquè capítol, els estudis de les polítiques urbanes del temps es centren sobretot en l'espai urbà i, molt sovint, utilitzen el concepte de ciutat per designar l'espai físic i material en el qual s'articulen aquestes polítiques públiques. El fet que aquest camp d'anàlisi sigui força recent pot explicar que no existeixi una definició compartida de política urbana del temps ni que hi hagi un consens a l'entorn del concepte de ciutat utilitzat.

Quan considero l'espai local com a sinònim de ciutat i d'espai urbà vull destacar que, en aquest cas, m'interessa subratllar la complexitat i tensió que es manifesta en l'anàlisi de la vida urbana, tal i com ha destacat la sociologia urbana. Des d'aquesta perspectiva d'anàlisi, la ciutat és un lloc de confrontació entre múltiples actors de la vida social (que expressen una diversitat de trajectòries individuals i de temps) i una forma material donada, un espai institucionalitzat i formalitzat[169].

[169] Una perspectiva d'anàlisi que és hereva de la perspectiva marxista, dominant en la sociologia urbana dels anys setanta, que definia l'espai urbà com a escenari passiu de reproducció del capital i del seu poder polític. Aquesta aportació teòrica subratllava, sobretot, les lògiques polítiques i institucionals que estructuraven l'espai urbà.

En aquest sentit, incorporo també el concepte de ciutat que utilitza Le Galès (2002), que recull la tradició de la sociologia urbana iniciada per Weber, i que considera la ciutat com un espai en moviment constant que és el centre de l'acció col·lectiva, de la innovació, dels mecanismes d'agregació d'interessos, de la negació i del conflicte. L'espai local és, doncs, un mosaic urbà construït per múltiples identitats i diversitat d'experiències en el qual els conflictes són presents en el centre de la dinàmica social i política.

D'altra banda, la meva aproximació analítica també incorpora les aportacions de Borja i Muixí (2003) que subratllen el fet que la ciutat és diversitat, heterogeneïtat, relació entre individus i col·lectius diferents i les seves tesis que consideren que l'espai públic és també l'espai on la societat desigual i contradictòria expressa els seus conflictes.

Per tant, aquesta idea de complexitat i diversitat és central en la definició d'espai local que utilitzo en la meva recerca en tant que permet expressar el fet que les ciutats i els pobles són espais cada vegada més complexos en els quals es diversifiquen les estructures socials, laborals, familiars, demogràfiques i etnico-culturals, i en tant que esdevenen espais en els quals també es diversifiquen els valors, les pautes culturals, les identitats i les formes d'acció col·lectiva. L'espai local és, doncs, l'escenari principal i quotidià d'expressió del conflicte temporal contemporani.

Des de la Ciència Política vull, doncs, explorar la relació entre temps, gènere i espai local en tant que, d'una banda, com hem vist en els capítols anteriors, aquesta triangulació permet fer visibles les desigualtats de gènere en l'ús del temps i les relacions de poder entre gèneres a l'entorn del conflicte temporal contemporani i, d'altra banda, reforça la importància del govern local com a productor de benestar, en la mesura que es capaç d'articular una resposta pública al conflicte temporal mitjançant les polítiques urbanes del temps, i com a espai de proximitat des del qual innovar en la gestió i solució dels conflictes quotidians.

4.1. L'espai local: escenari de polítiques emergents

Incorporar l'espai local en l'anàlisi de les polítiques urbanes del temps em permet situar aquestes actuacions en l'escenari de proximitat i de la vida quotidiana i en l'escenari de la decisió política.

En aquest sentit, el concepte d'espai local permet introduir la dimensió d'anàlisi de les polítiques públiques i identificar l'espai local com l'arena política en què actua el govern local. El marc teòric per a l'anàlisi de les polítiques urbanes del temps el completo, doncs, amb les aportacions que fa la Ciència Política a l'estudi de la política local i l'anàlisi dels processos de transformació que han experimentat els governs locals en les darreres dècades.

Com indica Blanco (2004), la Ciència Política s'ha interessat recentment per l'estudi de la política local. Són nombrosos els autors que reconeixen un paper polític creixent als governs locals com a arenes de regulació del conflicte social, amb una capacitat en augment de prendre decisions de govern que puguin tenir un impacte en la generació i la distribució de benestar en les comunitats locals.

Destaquen les aportacions teòriques que defensen la tesi de la repolitització local (Brugué i Gomà, 1998; Borja i Castells, 1998; Stocker, 1991, 1998, 1999; Blanke i Smith, 1999, Bagnasco i Le Galès, 2000, John, 2001, Le Galès, 2002 i Blanco i Gomà, 2002) segons la qual, en el context europeu i des de finals dels anys noranta, l'esfera local ha adquirit major centralitat en tant que espai polític propi.

Des d'aquesta perspectiva d'anàlisi se subratllen tres factors que expliquen aquesta major presència i capacitat de decisió política de l'àmbit local. En primer lloc, la progressiva ampliació de les agendes polítiques locals, amb ritmes i intensitats molt desiguals en cada país. En segon lloc, l'increment i diversificació de les polítiques públiques locals i, en tercer lloc, el desplegament d'un govern que opera a escala multinivell i en xarxa.

Com subratllen Gomà i Subirats (1998) en els contextos locals postindustrials es manifesten realitats emergents i nous àmbits de política pública que irrompen en l'agenda pública com a expressió de nous valors socials i que esdevenen àmbits en creixement per a l'actuació pública. Les polítiques urbanes del temps constitueixen, des d'aquesta perspectiva, polítiques emergents en l'escala local.

D'altra banda, el paradigma de la *governança*[170] (Rhodes, 1996 i 1997; Stocker, 1996; Kooiman, 2000, 2003; Pierre, 2003) em permet explicar el procés d'adaptació operativa de les formes de governar a escala local en un nou context social que es caracteritza, com he mostrat a bastament en capítols precedents, per elements de creixent complexitat en el marc de la societat post-industrial. Des d'aquesta perspectiva d'anàlisi, es reconeix, s'accepta i s'integra la complexitat com a element intrínsec del procés polític.

En aquest sentit, les transformacions i conflictes socials que es manifesten en l'espai local es poden interpretar, tal i com suggereixen Brugué, Gomà i Subirats (2002), a partir de dues dinàmiques que conflueixen: la globalització i el localisme. La combinació d'aquestes dues tendències dóna un nou impuls a les ciutats i les regions com a actors polítics significatius.

Des d'una perspectiva interna, les identitats col·lectives locals es materialitzen en la idea de societat local. Es faciliten escenaris on els actors locals es relacionen, es coneixen i col·laboren en la recerca d'un bé comú (Bagnasco i Le Galès, 2000). Pren rellevància el concepte de capital social (Coleman, 1990 i Putnam, 1993) en la mesura que recull els components culturals i cívics que faciliten el bon funcionament d'aquests contextos locals de relació i cooperació.

Des d'una perspectiva de governança local, se subratllen les possibilitats que s'ofereixen a les èlits locals per convertir les ciutats o les regions en actors polítics amb estratègies i projectes col·lectius autònoms. Èlits que no poden monopolitzar els recursos polítics sinó que els han de compartir i consensuar amb els múltiples actors públics i privats que formen la societat local. La cooperació interna es converteix en un mitjà per assolir la competitivitat en les xarxes externes. Com destaca Goss (2001), la governança local facilita l'experiència de gestionar en les fronteres dels àmbits públics i privats, entre cultures burocràtiques, mercats i *networks* que creen espais per a la innovació, que permeten el desenvolupament d'habilitats i capacitats de treball en la gestió de problemes més complexos.

[170] Utilitzo el concepte de governança (com a traducció oficial del terme anglès *governance*) per descriure noves formes de decisió col·lectiva a partir de la confluencia de diferents relacions entre ciutadans i actors públics i privats, amb l'objectiu d'aconseguir capacitats de govern conjunt en front de problemes comuns. La Unió Europea ha consagrat el terme després d'aprovar el Llibre Blanc de la Governança Europea l'any 2001. Utilitzo, doncs, aquest terme per referir-me a l'aproximació analítica que permet explicar com es desenvolupen noves formes de govern que s'adapten a la flexibilitat, l'obertura i la complexitat del nou escenari polític comunitari.

Els processos de globalització econòmica i de migració internacional, l'emergència de serveis personalitzats a les ciutats com a part del sector econòmic en creixement a les economies avançades, els nous tipus de desigualtat social, les noves polítiques culturals i d'identitat, les dinàmiques de segmentació social i les polítiques territorials, modifiquen l'escenari local, revaloritzen el possible lideratge territorial que exerceixen els seus actors i l'impacte en les dinàmiques de creixement i de benestar que es produeixen en un territori determinat.

Al mateix temps, cal completar aquest marc d'anàlisi incorporant els processos d'europeització que, en el nostre context, suposen una experiència no només de govern transnacional, sinó també de governança transnacional en la mesura que estableixen un sistema de govern multinivell i relacional que ofereix noves estructures d'oportunitat per al govern local[171].

La integració europea introdueix complexitat en el model de relacions intergovernamentals a escala local. Obra nous espais d'actuació i habilita nous terrenys de joc en els quals els poders locals poden desenvolupar les seves pròpies estratègies de govern. El camp de joc polític suposa canvis d'escala i l'aparició de nous jugadors i destaca, per damunt de tot, el fet que cap d'ells ostenta el monopoli de la producció normativa o de la coerció, un factor que transforma les relacions jeràrquiques en tots els països europeus. La negociació substitueix a l'autoritat com a recurs fonamental per a dotar-se de la capacitat de governar.

Com indica Dematteis (2001) <u>els processos de canvi que introdueix la globalització econòmica i les noves formes de relació política que configura l'escenari europeu reforcen els sistemes locals</u>, que emergeixen com a subjectes col·lectius forts en espais globals i de cooperació entre xarxes.

Les <u>aportacions teòriques</u> referides em <u>faciliten</u>, doncs, <u>nous instruments analítics: el concepte de xarxa i el de govern relacional</u>. Com descriuen Blanco i Gomà (2002), les xarxes locals presenten dues dimensions. Una configuració participativa horitzontal en la qual destaca la presència de múltiples actors socials, comunitaris, mercantils de base local i una configuració multinivell, que facilita l'articulació d'espais temàtica de

[171] Els processos d'europeització, com indica Le Galès (2002), són un conjunt de processos a través dels quals les dinàmiques polítiques, socials i econòmiques de la Unió Europea es transformen en part de la lògica del discurs domèstic, de les identitats, de les estructures polítiques i les polítiques públiques dels governs regionals i locals.

governança què, sota possible lideratge local, fa confluir diferents nivells territorials de govern.

Les noves formes de govern local es basen en el govern multinivell i el govern en xarxa. La complexitat social es projecta en els processos d'elaboració de polítiques i es comença a estendre un model de govern pluralista que, més enllà de les lògiques tradicionals de l'Estat, adopta configuracions reticulars. Xarxes de múltiples actors interdependents, amb relacions més o menys conflictives o de consens i amb distribucions més o menys assimètriques de poder, que es converteixen en els nous espais predominants de regulació social, de governança.

En aquest escenari, desapareix progressivament l'esfera interior dels nivells de govern (especialitzada i competencialment definida) i l'esfera exterior (com a no competent), i és creixent la difusió de les fronteres entre l'espai públic i el privat i entre els diferents nivells de l'àmbit públic. La desaparició progressiva de les especialitzacions explica el fet que, en les tasques de govern, l'èmfasi es traslladi més als actors presents en els processos i als continguts de les polítiques. No és tant important l'atribució de funcions i responsabilitats a un determinat nivell de govern o a cert ens públic o privat, sinó la política que es pretén impulsar i els objectius que aquesta persegueix. A l'entorn d'aquesta política, els diferents actors i les diverses instàncies governamentals comparteixen responsabilitats i funcions.

Un escenari de govern multinivell no suposa un procés de descentralització competencial sinó de concurrència. No es tracta de competir per tenir determinada responsabilitat assignada sinó de compartir-la i de col·laborar en l'assoliment de determinats objectius. En aquest nou escenari, el govern local ha de gestionar la xarxa de tal manera que governi més a través de la influència que de l'autoritat. La nova capacitat de govern, el govern relacional, es concentra en la gestió d'unes xarxes que mostren pautes simultànies de competència i de col·laboració. La prioritat esdevindrà establir pactes, aliances i compromisos de col·laboració entre els diferents agents socials i econòmics locals (en la xarxa interna), per tal de poder desenvolupar un projecte que permeti aconseguir una posició d'avantatge competitiva en relació a d'altres municipis de la seva escala (en la xarxa externa).

La governança multinivell, des de la perspectiva de la proximitat, apareix com un sistema en què els governs locals comparteixen amb la resta d'àmbits de govern, en

lloc de monopolitzar, definicions de problemes i de polítiques sobre agendes temàtiques àmplies.

Com indica Blanco (2004), en aquest context de lògica multinivell, es detecten diferents models de relació entre àmbits de govern segons la política pública que s'analitzi. Tot i que especialització competencial segueix essent analíticament vàlida per situar els diferents graus de responsabilitat sobre els àmbits de política pública, es manifesten assimetries, interdependències i dinàmiques de col·laboració entre els mateixos governs locals en funció de la pròpia capacitat d'incidència que tenen en les xarxes de govern multinivell.

El paper del govern local és guiar la discussió, desenvolupar visions compartides i garantir els recursos –tant públics com privats- per assolir els objectius comuns. Des d'aquesta perspectiva d'anàlisi, l'espai polític local no es pot entendre de manera aïllada, sense tenir en compte les pressions polítiques que exerceixen altres nivells de govern i sense tenir en compte que les actuacions públiques requereixen de recursos que provenen d'altres nivells de govern.

Com indiquen Borja i Castells (1997), la gestió del territori depèn ara d'una multiplicitat d'administracions públiques i parapúbliques, de la realització i gestió de grans projectes i equipaments, de relacions més contractuals que jeràrquiques o compartimentades entre aquestes administracions i de la concertació público-privada per a l'execució i gestió dels serveis urbans.

Aquestes noves articulacions de governança a escala local impliquen per part del govern local els processos següents (Blanco i Gomà, 2002):

a) El reconeixement, l'acceptació i la integració de la complexitat com a element intrínsec del procés polític
b) Un sistema de govern a través de la participació d'actors diversos en el marc de xarxes plurals
c) Una nova posició dels poders públics en els processos de govern, l'adopció de nous rols i l'ús de nous instruments.

En aquest context d'anàlisi de la complexitat i la governança local, destaquen les aportacions teòriques que subratllen la importància de l'espai local com a espai

d'innovació democràtica des del qual construir una democràcia de proximitat que promogui la participació ciutadana en la gestió dels afers públics i reforci el capital social (Borja i Castells, 1997).

La proximitat emergeix com un espai des del qual es poden oferir respostes més adequades a la diversitat, als conflictes i als nous reptes emergents. Una capacitat de govern que es manifesta tant en les ciutats més connectades amb les xarxes globals de ciutats, com en els territoris històricament rurals que estan cada vegada més oberts a les noves oportunitats que sorgeixen de la terciarització de les seves fonts de riquesa, de les capacitats d'accés que ofereixen les noves tecnologies o dels incentius que genera la qualitat del seu territori.

Des d'aquesta perspectiva que contempla un govern del territori basat en la cohesió social i la participació cívica, l'espai local pot innovar en tres camps:

1) En l'estructuració d'àmbits de gestió, representació i participació metropolitana.
2) En descentralització interna.
3) En l'establiment de noves formes de participació i en la configuració de drets socials. Terreny en què es podria considerar l'anàlisi de les polítiques urbanes del de temps i el reconeixement del dret al temps propi.

Les noves formes de govern multinivell es projecten en una agenda pública local més complexa, el govern local promou nous rols de política pública més substantius i estratègics i nous estils de govern relacional, amb confluències intergovernamentals i ciutadanes.

Els governs locals es situen en un horitzó d'actuació estratègic i comencen a definir models econòmics, socials i territorials per a les ciutats. Es detecta un nou estil relacional del govern que implica governar mitjançant xarxes d'actors interdependents i l'impuls d'instruments renovats de participació social, comunitària i empresarial (Brugué i Gomà, 1998).

Es analíticament rellevant detectar, en la descripció d'aquesta arena local, la capacitat de lideratge de les institucions representatives locals per projectar i estendre un determinat model de ciutat i de comunitat a la resta d'actors, agents i persones del municipi. Prenen rellevància els projectes que incorporen una visió política i els debats que s'articulen a l'entorn dels valors i els drets de ciutadania. Des d'una perspectiva

més habilitadora del poder i des d'una lògica més participativa i inclusiva, el municipi relacional obra les portes a una representació més àmplia dels actors locals i en facilita la seva incorporació als processos de decisió política[172].

Si posem en relació els conceptes d'espai local i gènere, seguint la proposta d'Orloff (1993,1996) que proposa introduir la noció de gènere en els quadres analítics i conceptuals existents, aquesta aproximació d'anàlisi requereix incorporar la pluralitat i diversitat de necessitats i interessos de dones i homes en els processos de decisió tenint en compte, tal i com s'ha exposat en els capítols precedents, que les dones participen en els processos de decisió des de posicions de desigualtat:

a) Desigualtat en la càrrega de treball (doble presència)
b) Desigualtat en la distribució dels temps
c) Desigualtat econòmica
d) Desigualtat en la capacitat d'accés i participació en els centres de poder i les estructures de decisió i gestió.

Des d'aquesta perspectiva d'anàlisi, les desigualtats de gènere estan ancorades en l'interior de l'Estat i les relacions de gènere estan constituïdes per la pròpia dinàmica de les institucions. L'Estat juga un rol clau en la construcció de gènere i en la regulació de les relacions entre homes i dones, i les polítiques públiques estan igualment estructurades per les relacions de gènere.

En aquest context, el govern local ha de facilitar els processos de decisió de les polítiques públiques creant espais de participació inclusius que vetllin per la màxima representació col·lectiva i que estableixin mecanismes de correcció quan es manifestin desigualtats per motius de gènere, d'edat, de classe social, d'ètnia.

Incorporant la perspectiva de gènere i la diversitat en aquest marc explicatiu, les polítiques urbanes del temps esdevenen un bon exemple d'actuació del govern local en un àmbit d'intervenció emergent i complex que té com a finalitat donar resposta a necessitats quotidianes que són expressió del conflicte temporal contemporani. Per tant, en l'anàlisi del com es definiran i s'articularan les polítiques urbanes del temps caldrà tenir en compte tant els processos de governança que s'articularan entre actors públics i privats, com la contribució d'aquestes actuacions a produir benestar local.

[172] Aproximació que és hereva de les tesis sostingudes per John Stuart Mill en considerar els municipis com a veritables escoles de ciutadania.

Des d'aquesta perspectiva d'anàlisi, se subratlla el fet que el canvi d'època en el qual estan immerses les societats occidentals, ha erosionat la capacitat de regulació social de l'estat de benestar i ha situat els poders locals en condicions de reorientar i incrementar qualitativament la seva aportació a la producció pública de benestar. L'anàlisi de la progressiva expansió de l'agenda de polítiques públiques locals mostra com, des del govern local, s'han assumit responsabilitats i s'han promogut actuacions en terrenys socials rellevants i sovint exercint rols estratègics.

Com assenyalen Brugué i Gomà (1998) un dels camps d'actuació local més dinàmics ha estat el configurat per les polítiques municipals de benestar social. S'ha apostat, clarament, per una agenda social pública més propera i sensible a les persones i les comunitats. Aquestes actuacions estan redefinint a fons els paràmetres que determinen l'estructura de l'agenda social dels municipis i responen, d'una banda, a la creixent fragmentació social que fa aparèixer nous tipus de necessitats al marge de les que conformen la base dels mecanismes prestacionals clàssics de l'estat del benestar i, de l'altra, a les dinàmiques de marginació i exclusió social que afecten un nombre més alt de ciutadans.

S'evidencia com s'amplia substancialment la capacitat de les administracions locals d'oferir polítiques desestandaritzades, territorialitzades i amb forts components de comunitarització i personalització, i com els governs locals se situen en posició d'expandir la seva agenda d'actuació i de jugar rols socials més qualitatius i estratègics. En aquest nou escenari, el benestar ja no és una reivindicació que ha de ser atesa des d'àmbits llunyans de govern sinó necessitats de nous tipus molt connectades a la vida quotidiana. La cultura política del benestar adquireix una nova dimensió i deixa de ser només una demanda de protecció social per ser també el resultat d'un conjunt de relacions socials participatives i cohesionadores en l'àmbit local.

L'agenda urbana del govern local es veu sotmesa a un conjunt de pressions semblant a l'oferta de polítiques de benestar. No irrompen nous camps de polítiques públiques sinó que es manifesten dinàmiques d'extensió i d'increment de la complexitat de les polítiques públiques.

L'emergència de les polítiques urbanes del temps s'ha d'interpretar en aquest marc d'anàlisi del govern local que subratlla la capacitat d'aquest àmbit de govern i decisió de contribuir en la producció pública de benestar.

En aquest sentit, m'interessa cloure aquest apartat destacant els diversos factors que poden explicar el rol decisiu que comencen a jugar els governs locals en la producció de benestar quotidià (Brugué i Gomà, 1998):

1) La centralitat del territori i dels recursos endògens que actuen com a variables de reactivació econòmica.
2) El reforç de les comunitats locals en tant que àmbits d'identitat i expressió col·lectiva.
3) Pautes d'articulació de tipus comunitari en nous sectors vulnerables a processos d'exclusió que presenten nivells d'agregació superior molt febles.
4) Capacitat més alta de l'esfera local per a la diagnosi i recepció de demandes i necessitats altament segmentades.
5) Major capacitat del govern local per flexibilitzar l'oferta de serveis.

4.2. La dimensió temps en la planificació de l'espai local

En posar en relació els conceptes de temps i espai local estic també introduint una nova dimensió d'anàlisi: la de la política de planificació urbana. Incorporar aquest àmbit d'intervenció pública m'interessa en la mesura que les polítiques urbanes del temps són actuacions estratègiques per a la gestió del territori.

La incorporació del temps en la planificació i la gestió urbana és una pràctica molt recent en els països occidentals i ha estat poc desenvolupada malgrat que l'arquitectura espacial i temporal de les ciutats i pobles respon a diversos factors històrics, econòmics, socials o polítics, i es manifesta quotidianament i de forma diversa en el territori.

Com destaca Bartoletti (1998), en la ciutat la complexitat temporal troba la seva màxima expressió. La vida urbana exemplifica bé la pluralitat de temps viscuts i les dificultats a les quals els individus han de fer front per gestionar els seus temps diversos.

L'espai local esdevé un observatori privilegiat per copsar la transformació temporal de la societat industrial a la societat postindustrial. D'una sincronització i estandardització d'horaris de la ciutat industrial, un model rígid que en bona part s'ha tramès a la ciutat

contemporània, s'observa una tendència creixent a la desincronització de l'activitat col·lectiva que fa emergir el perfil de ciutats permanentment actives, com he destacat en l'anàlisi del conflicte temporal contemporani.

La configuració de l'activitat econòmica promou espais i temps en ciutats i pobles de caire diferent: ciutats petites que conserven certes característiques temporals; grans aglomeracions metropolitanes que comparteixen problemes de mobilitat i d'accessibilitat; territoris poc densos o àrees periurbanes amb problemes d'accessibilitat i de serveis o espais rurals amb dispersió de nuclis poc habitats, per citar alguns exemples més comuns, en els quals es detecta una tendència creixent a compartir especificitats concretes[173].

En moltes ciutats el temps econòmic s'amplia en horaris nocturns, les empreses industrials funcionen en continu per rentabilitzar els equipaments i en la majoria de sectors s'estèn el treball de nit i augmenta la proporció d'assalariats amb torns en aquesta franja horària. Cada vegada més les empreses de serveis treballen els set dies de la setmana, algunes les 24 hores. Hi ha una tendència creixent a ampliar l'horari de funcionament i la freqüència dels transports públics. L'economia de la nit vinculada a l'oci nocturn creix en les poblacions que exerceixen major centralitat i atracció turística i cada vegada són més les ciutats que promouen nits culturals especials o obren equipaments en horaris atípics[174].

Els usos del temps de la població en ciutats metropolitanes són diversos i expressen demandes diferents.[175] En primer lloc, la població que resideix al centre històric i en barris residencials de la ciutat desenvolupa relacions de coneixement i aprofundiment i d'identificació amb el territori pel fet de viure, treballar i consumir en un barri determinat. Té temps per reforçar els ligams de pertanyença al territori en contrast amb la població més envellida o immigrant, de rendes més baixes, que tendeix a concentrar-se en àrees centrals de la ciutat però que no disposa dels mateixos recursos, evidenciant una estructura social urbana fortament polaritzada. Aquesta població comparteix l'espai i els serveis amb la població transeunt que modifica i transforma el teixit urbà, amb el risc d'una desnaturalització excessiva dels espais

[173] Sassen, S. (2000). *Cities in a world economy*. Pine Forge Press, Thousand Oaks, CA.
[174] Per a un coneixement més en profunditat dels usos del temps a la nit a les ciutats occidentals V. Gwiazdzinski, L. (2002a) *op. cit*. i Gwiazdzinski, L. (2002b). « La nuit frontière temporelle de la ville » a Boulin, J.Y, Dommergues, P. i Godard, F. (Dir) (2002). *La nouvelle aire du temps. Réflexions et expériences de politiques temporalles en France.* Datar, Éditions de l'Aube, La Tour d'Aigües.
[175] Nuvolati, G. (2002) *op.cit*.

centrals com a conseqüència dels processos d'estandardització-globalització de les activitats de consum i turístiques.

En segon lloc, els residents de rendes mitjanes-baixes que es localitzen en les anelles externes del cor metropolità estableixen relacions d'identificació més difícils amb el lloc de residència ateses les dificultats d'establir-hi lligams quan, generalment, el territori de destí laboral és el centre de la ciutat metropolitana. La distribució de les oportunitats de vida, treball i relacions en les zones periurbanes es configuren com a un model en el qual algunes àrees expressen el malestar típic de les àrees perifèriques.

En tercer lloc, els residents en ciutats i pobles fora del cor metropolità expressen problemes de mobilitat amb el territori d'origen i el territori quotidià de treball i, sovint, han de fer front a una oferta menor de serveis de proximitat. En quart lloc, una part de la població és *commuter* i només utilitza la ciutat una part del dia, atès que la seva activitat preferent a la ciutat és el treball remunerat. I, en cinquè lloc, hi ha una altra categoria en creixement, els *city users* (persones que són a la ciutat per motius de treball, de turisme i oci), que es caracteritzen perquè són a la ciutat de pas i expressen unes demandes en relació a l'ús i el temps de la ciutat que, sovint, difereixen de les que expressen els ciutadans i les ciutadanes residents.

Es detecta, doncs, com una població diversa que utilitza els serveis de la ciutat de forma diferent fa coexistir diverses demandes en un mateix espai-temps. Bàsicament es poden diferenciar les activitats de centralitat diurna, fortament marcades pels ritmes laborals, educatius, d'oci i de serveis, i les activitats de centralitat nocturna que estan específicament vinculades al lleure i les activitats que tradicionalment de dia, guanyen progressivament espai en la nit.

D'altra banda, en aquest context d'evolució de l'espai local pren rellevància la població en trànsit i s'observa com es diversifiquen les formes d'ús i consum de la ciutat per motius de treball, de formació, de consum i d'oci.

Les ciutats i pobles evolucionen en el temps i en l'espai segons diversos ritmes temporals (quotidians, hebdomedaris, mensuals, estacionals, seculars, vinculats a esdeveniments o a accidents). Els horaris i els calendaris d'activitat donen el *tempo*, regulen l'ocupació de l'espai i dissenyen els límits dels territoris.

Tot i que la materialitat urbana –els edificis construïts- pot ser subjecte d'una planificació temporal, les poblacions i les seves necessitats se succeeixen segons ritmes i temporalitats que estan condicionades, com hem vist àmpliament, pel gènere i d'altres factors que tradicionalment no han estat incorporats en els processos de planificació territorial i urbana[176].

Hi ha evidències empíriques que mostren com la política de planificació urbana intervé sobre els temps del territori, influeix en els usos del temps i la qualitat dels espais públics, i té a veure directament amb com les dones i els homes viuen les seves temporalitats i ritmes quotidians[177]. Diàriament podem constatar com en les ciutats es manifesta una societat més complexa que exigeix de noves aproximacions, menys sectorials i més sistèmiques als problemes quotidians que reconeguin el valor de la diversitat social en la gestió de les ciutats.

Diverses aproximacions analítiques han abordat la relació entre temps, gènere i espai local. La sociologia urbana ha estudiat la relació entre vida quotidiana i territori i ha mostrat com l'adveniment, construcció i estructura de les ciutats ha esdevingut un procés social, econòmic i polític. Les anàlisis que introdueixen la perspectiva de gènere en els estudis de sociologia urbana han destacat com els rols respectius i les relacions entre sexes queden reflectits, en entorns urbans, en l'organització espacial i funcional de la ciutat[178]. Aquestes anàlisis han destacat com la planificació urbana genera determinades disfuncions quotidianes i és necessari incorporar la perspectiva de gènere i la complexitat temporal en els processos de decisió de la política urbana.

Les ciutats i pobles són escenaris quotidians en què s'estableixen les relacions de gènere. Dones i homes expressen diverses identitats determinades per l'edat, l'ètnia, la condició física, la renda, la formació, entre d'altres factors, que interfereixen de manera no jeràrquica i que influeixen en les estructures temporals locals.

---

[176] Cauvin, C. i Gwiazdzinski, L. (2002). "Représenter l'espace, représenter le temps" a Boulin, J.Y; Dommergues, P. i Godard, F. (Dir). *Op. cit*.

[177] Paquot, T. (2001). *Le quotidien urbain. Essais sur les temps des villes*. Institut des Villes, Éditions La Découverte, París.

[178] En el nostre context, aquest ha estat un camp d'estudi que des de l'àmbit de l'arquitectura i l'urbanisme es va iniciar en la dècada dels anys vuitanta del segle passat. Destaquen els estudis d'Anna Bofill (2005) i els treballs impulsats per Duran, M.A. i Pezzi. C. (1998) *La ciudad compartida*. Consejo Superior de los Colegios de Arquitectos, Madrid; Duran, M.A. et alt (1990) *El uso del espacio urbano en la vida cotidiana. Espacio urbano y relaciones personales*. Universitat de València, València,; Tobio, C. i Denche, C. (eds) (1995) *El espacio según el género. ¿Un uso diferencial?*. Dirección General de la Mujer. Comunidad de Madrid, Madrid; Velázquez, I. (2004) "Perspectiva de gènere en el disseny de les postres ciutats" a *Territori i Ciutat,* 18: 1-15. Diputació de Barcelona, Barcelona; Velázquez, I., Justo, A. I Vega, P. (2003). "Inserción de la perspectiva de género en las políticas de urbanismo, vivienda, transportes y medio ambiente" a AAVV. *Urbanismo, vivienda y medio ambiente desde la perspectiva de género.* Emakunde, Instituto Vasco de la Mujer, Vitoria-Gasteiz.

En l'espai local, com també s'ha argumentat, les esferes pública i privada estan interconnectades i la separació entre ambdues esferes i els temps dedicats a cadascuna d'elles, configuren el conflicte temporal quotidià i posen en qüestió l'organització social dels temps.

Amb tot, malgrat que el debat acadèmic es va iniciar ja fa unes dècades, la incorporació de la dimensió de gènere i del temps en la planificació i gestió del territori a Europa ha estat molt recent i apareix en escenaris molt concrets, com veurem en el proper capítol. Però cal subratllar, precisament, que ha estat en l'espai local, l'espai de proximitat en el qual millor s'evidencien i prenen forma les desigualtats de gènere, els nous valors i modes de vida, les transformacions econòmiques i socials apuntades en capítols precedents, en el qual han començat a detectar-se actuacions concretes.

Com exposa Bofill de Levi (2005), les primeres reflexions que es van fer sobre llocs i espais des d'una perspectiva de gènere corresponen al pensament feminista de finals del XIX, encapçalat pel moviment de planificació urbana de les dones nord-americanes. Amb menor intensitat les idees i reflexions d'aquest moviment són represes per la segona onada feminista dels anys seixanta del segle XX, tot i què les qüestions de l'espai urbà van rebre una atenció limitada[179].

Els anys setanta els moviments angloamericans *Women and Planning* a la Gran Bretanya i la recerca des de la geografia de gènere impulsen novament una corrent de pensament a l'entorn de l'anàlisi de la planificació urbana des d'una perspectiva de gènere. Un moviment bàsicament acadèmic que mostra la desigualtat amb què les dones viuen l'espai urbà. Les primeres anàlisis demostren com el patriarcat es reprodueix en l'espai físic de les ciutats, com la dicotomia públic/privat de la societat es trasllada a l'espai urbà i els efectes que té en l'urbanisme la invisibilitat social de les dones[180].

Els moviments urbans de dones prenen més força en la dècada dels anys noranta el que es reflectirà en la generació de pensament i aportacions teòriques a l'entorn de com introduir la perspectiva de gènere en la planificació urbana. Són rellevants en

[179] Una de les primeres teòriques de la planificació dels espais urbans des d'una perspectiva de gènere fou Dolores Hayden. V. Hayden, D. (1981) *The grand domestic revolution. A History of Feminist Designs for American Homes, Neighborhoods and Cities*. MIT Press, Cambridge.
[180] V. els treballs de Greed, C. (1994) *Women and Planning*. Routledge, Londres i Spain, D. (1992) *Gendered Spaces*. University of North Carolina Press, Chapell Hill.

aquest sentit els treballs del Reial Institut de Planificació Urbana de Gran Bretanya (RTPI)[181], com també esdevenen debats de referència els que se susciten a l'entorn de tres conferències internacionals que introdueixen qüestions relatives a la planificació urbana des d'una perspectiva de gènere[182]. Igualment, la Carta Europea de les dones i la ciutat elaborada per la Unió Europea esdevindrà un document de referència a l'entorn de la ciutat i les dones[183]. En aquest context, comencen a sorgir en alguns països europeus observatoris de gènere en departaments d'urbanisme i s'elaboren estàndards de planejament a escala nacional i local que incorporen la perspectiva de gènere[184].

Es també en aquest període que els estudis d'urbanisme i gènere conflueixen amb els estudis ja presentats en el tercer capítol per la sociologia de gènere a l'entorn del concepte de vida quotidiana i s'articula una proposta concreta de polítiques urbanes del temps. Com veurem en el proper capítol, es posa en relació el temps, el gènere, el treball i la ciutat i es facilita un nou marc analític i conceptual entorn de la vida quotidiana que reclama d'una recomposició de les temporalitats urbanes que faciliti l'exercici del dret a gaudir d'un temps propi.

Malgrat aquesta contribució teòrica, la sociologia urbana ha estudiat poc la relació entre temps i ciutat des d'una perspectiva de gènere[185] i sembla pertinent que aquesta sigui incorporada en l'anàlisi de la transformació dels marcs espacio-temporals que caracteritzen la vida urbana (Laufer,2000).

Com indiquen Boulin, Dommergues i Godard (2002), la dimensió temps incorporada a la gestió del territori permet pensar com s'articulen els diferents temps socials en la

[181] En concret el document *New Vision for Planning* (2001) que incorpora el gènere en la planificació urbana i una guia i instruments presentada el 2003, *Gender Mainstreaming Toolkit*. Disponible a: www.rtpi.org.uk

[182] Les conferències, en concret, foren: "El repte de la societat europea a l'alba de l'any 2000", organitzada pel Consell d'Europa a Örnsköldsvik, Suecia; "Emancipació i ordenació de l'espai, habitatge i mobilitat a Europa" organitzada per l'Institut Neerlandés d'Ordenació del Territori i de l'Hàbitat a Dreibergen (1994) d'on sorgirà la xarxa europea Eurofem -V. Ottes, L.; Poventud, E; Van Schendelen, M. i Segond von Banchet, G. (eds). (1995). *Gender and the Built Environment*. Van Gorcum, Assen i "Femmes et villes", organitzada per l'OCDE a París (1994) V. OCDE (1995). *op. cit.*

[183] Unió Europea (1996) La Carta Europea de las Mujeres y la Ciudad. Disponible a: www.cityshelter.org/03.charte/charte_en/cata_a-en.htm

[184] En el nostre país destaca la introducció de la perspectiva de gènere en la Llei d'Urbanisme de Catalunya (1/2005) en la seva disposició adicional catorzena i en la LLei 2/2004 de Millora dels barris, àrees urbanes i pobles que requereixen d'una atenció especial, coneguda com a Llei de Barris. Per a una anàlisi detallada V. Alfama, E. i Quintana, I. (2007) *Desarrollo local con perspectiva de género. Informe España*. Proyecto WIND. Comunidad Europea. Disponible a: www.reteparioportunita.it.

[185] Cal destacar el fet que Lefebvre (1970) havia considerat la necessitat que l'estudi dels espais urbans s'abordés des d'una aproximació dels temps individuals i col·lectius i, pocs anys després, Ledrut (1974) partia del supòsit que les relacions socials i la vida quotidiana es manifestaven necessàriament en un marc espacial i temporal. V., en aquest sentit, Lefebvre, H. (1970*) La révolution urbaine*. Gallimard, París i Ledrut, R. (1974) *L'espace en question*. Anthropos, París.

seva globalitat, promovent una dinàmica de reflexió col·lectiva que facilita conèixer com les tendències i les transformacions estructurals, es manifesten en els diferents contextos espacials.

Amb tot, com assenyalen Belloni, Boulin i Junter-Loiseau (2000), la investigació urbana ha privilegiat sobretot l'anàlisi de les modalitats de formalització del temps i la transformació urbana (el temps llarg d'evolució de la ciutat), en detriment d'un enfocament que tingués com a finalitat aportar elements d'anàlisi per conèixer la diversitat quotidiana i de gènere dels temps socials urbans i les diverses combinacions.

Un millor ús del temps té a veure necessàriament amb una millor utilització de l'espai i del territori. La qualitat de vida depèn de l'organització i de l'ús que es fa dels temps i dels horaris –propis, dels altres, del lloc on es viu, dels serveis que s'utilitzen i de la ciutat en general. Com sostenen diversos autors (Boulin, Dommergues i Godard, 2002; Mückenberger, 2007), la planificació temporal no es pot pensar de forma aïllada a la planificació espacial i viceversa.

L'aproximació temporal constitueix, doncs, una aproximació transversal en la mesura que té en compte de forma integral les persones, els territoris i la diversitat de ritmes quotidians. La incorporació de la dimensió temps en la planificació i gestió del territori implica que el govern local pot promoure mecanismes de participació amb tots els actors locals per tal de donar resposta, d'una banda, als principals disfuncionaments temporals que es manifesten en un territori i, de l'altra, a la necessitat de liderar els processos de planificació temporal.

Les preocupacions temporals van més enllà dels problemes vinculats als horaris dels serveis, tot i la importància que aquests tenen a l'hora de facilitar la pròpia organització quotidiana del temps. Cal també tenir present quins són els problemes d'accessibilitat a aquests serveis i, per tant, també quines són les pautes de mobilitat i les dificultats que manifesten diàriament els ciutadans i ciutadanes en funció del sexe, l'edat, la renda i l'ètnia, entre d'altres variables.

En aquesta perspectiva d'anàlisi, com ja he apuntat, és bàsic conèixer els usos del temps fora del treball remunerat per dimensionar l'oferta de serveis i activitats; comprendre millor les lògiques del lleure per tal de dimensionar l'accés als equipaments culturals i esportius; conèixer millor les lògiques de la mobilitat i

l'accessibilitat i les demandes vinculades als sistemes de transport. Això es tradueix en facilitar un coneixement més a fons de la relació entre els ciutadans i l'administració local per transformar i promoure una millor oferta de serveis públics locals.

Conèixer, per tant, els usos del temps de la ciutadania i les demandes vinculades, per construir un espai proper i accessible en el dia a dia. Una aproximació temporal i quotidiana a la gestió de l'espai local que es centra, entre d'altres qüestions, en l'ocupació dels espais públics i les seves funcions al llarg del dia; en el comerç de proximitat; en l'accés als serveis de proximitat per a les famílies com ara les llars d'infants o l'atenció de persones depenents a domicili, entre d'altres. En aquest marc de treball, el desenvolupament de serveis comunitaris i de proximitat adreçats a les persones i a les famílies, en horaris adaptats, apareixen com un dels instruments clau per fer front a les demandes de temps diverses que expressen els ciutadans i les ciutadanes.

És necessari construir un projecte temporal que s'integri i sigui transversal en el projecte global de territori per la qual cosa és indispensable conèixer en quin nivell de prioritat es situa la gestió del temps a la ciutat en l'agenda política del govern local.

Per tant, tenint en compte els objectius d'aquesta política pública, la planificació temporal en l'espai local va més enllà del terme municipal, la governança d'aquest procés, com he apuntat en l'apartat anterior, s'ha de construir d'acord amb les arquitecturals temporals diverses que es manifesten en un mateix territori, en el qual participen diferents àmbits de govern i decisió en un context multinivell (local, regional, estatal i europeu).

En l'escala meso i macro de les polítiques locals de temps estem davant d'un àmbit d'intervenció en què l'administració autonòmica i estatal conserva de forma substancial el poder de dirigir, d'influir i de regular en la matèria. Per tant, la capacitat de promoure transformacions a gran escala per part del govern local és limitada i serà rellevant en la mesura que articuli una governança que permeti promoure processos emergents de debat i decisió amb d'altres escales territorials.

El que també serà rellevant en l'anàlisi de les polítiques urbanes del temps és el rol i lideratge polític que exerceixin alcaldes/esses i la capacitat d'integrar políticament diferents àmbits de govern i forces econòmiques i socials a l'entorn de la planificació i gestió temporal de l'espai local.

En aquest sentit, com apunten diversos autors (Paquot, 2001; Boulin i Mückenberger, 2002; Mückenberger, 2007), en l'anàlisi de les polítiques urbanes del temps, és central tenir en compte la capacitat del govern local per promoure processos participatius en els quals s'integrin tant les lògiques horàries dels productors de temps com les lògiques horàries dels demandants de temps, que expressen les necessitats individuals i col·lectives. En aquest context, la construcció d'escenaris de participació, diàleg i consens a l'entorn d'aquestes polítiques públiques, pot facilitar la presa de decisions i generar processos d'enfortiment de la democràcia local.

4.3. La transformació de l'espai local en un escenari de modernitat avançada

L'anàlisi i reflexió a l'entorn de com s'incorpora la dimensió temporal en la planificació de l'espai local que he presentat en l'apartat anterior cal completar-la amb les aportacions que ha fet una corrent de la sociologia urbana clarament vinculada a la reflexió i a l'acció política. Aquesta aproximació ha analitzat la transformació urbana al llarg dels darrers segles. Les anàlisis d'Ascher (1994, 2004) em permeten tancar aquest capítol recuperant, novament, les reflexions introduïdes a l'inici del marc teòric, centrant aquesta vegada l'atenció en com les transformacions de tot ordre que configuren el canvi d'època es manifesten en l'espai local.

Ascher (2004) mostra com en cadascuna de les fases de modernització de les ciutats s'ha produït una mutació profunda en les maneres de pensar, produir, utilitzar i gestionar els territoris i les ciutats. Planteja la hipòtesi que avui estem davant una nova fase de la modernització que prefigura la tercera revolució urbana moderna. Una tercera fase de la modernització que s'ha qualificat de modernitat "radical", de modernitat "avançada", de "sobremodernitat", de "posmodernitat" o de "baixa modernitat".

En aquesta etapa la racionalització, un dels tres processos bàsics de la modernització, marca cada vegada més totes les accions individuals i col·lectives. Comporta una creixent capacitat de reflexió de la vida social moderna. El desenvolupament de la ciència i la tecnologia facilita que el coneixement ja no estigui separat de l'acció, el que suposa una forma d'actuar més estratègica en contextos cada vegada més incerts.

Des d'una perspectiva d'estudi del temps, el gènere i l'espai local, m'interessa destacar el fet que els nous mitjans de comunicació i les noves tecnologies de la informació permeten a les persones alliberar-se, en bona part, dels límits espacials i temporals. La copresència o la proximitat ja no són necessàries per una sèrie d'intercanvis i pràctiques socials. Les possibilitats d'acció i interacció a distància espacial i temporal són cada vegada més nombroses generant una sensació d'ubiquïtat i de multitemporalitat que acompanya el doble procés de "deslocalització" i "desinstantaneïtzació".

Els nous instruments de transport i de comunicació amplien les possibilitats d'elecció en matèria de residència o d'activitat i modifiquen la naturalesa de l'espai local. Aquest entra en les lògiques reflexives, en decisions més complexes en la mesura que les persones disposen de mitjans de transport i de telecomunicació. Es plantegen aleshores problemes de cohesió social atès que aquestes lògiques poden donar lloc a noves formes de segregació i d'exclusió social.

D'altra banda, com hem vist en capítols anteriors, la diversificació social transforma igualment les estructures familiars i el seu funcionament. Les famílies tradicionals estan cada vegada més diversificades, l'estructuració familiar és cada vegada més complexa i es diversifiquen les biografies individuals. Tot i aquesta aparent atomització de la societat en individus més autònoms, l'aspecte social no desapareix i els vincles socials "no s'han trencat". Els vincles socials es multipliquen i canvien de naturalesa i de suport. Són més dèbils que abans i més fràgils.

Les estructures socials que sorgeixen en l'actualitat, en base a vincles dèbils molt nombrosos i entre organitzacions i individus sovint allunyats, són de tipus reticular. La societat està estructurada i funciona com una xarxa, com una sèrie de xarxes interconnectades que asseguren una mobilitat creixent de persones, béns i informacions.

Aquest nou context basat en una economia del coneixement i de la informació que és cada vegada més reflexiva té una característica essencial: una part creixent de les activitats econòmiques i dels valors que produeix depenen del capital cognitiu que està incorporat en les persones, a les màquines i a l'organització. Es una economia més individualitzada tant pel que fa al consum com a la producció, i és també una economia més diferenciada on la divisió del treball no deixa de créixer, els treballadors estan més qualificats i les empreses més especialitzades.

Es també una economia més urbana. La producció i els serveis surten de l'empresa, donant al context espacial una nova importància econòmica. L'externalització d'una part creixent de la producció i dels serveis fa que es transformin les ciutats i els territoris en espais productius. El que fa augmentar les externalitats de tot tipus i suposa noves responsabilitats per als poders públics que han de contribuir a crear un entorn material, econòmic, social i cultural favorable a les activitats econòmiques.

El desenvolupament econòmic de les ciutats occidentals descansa cada vegada més en la seva accessibilitat, és a dir, en la seva connexió amb les grans xarxes de transport terrestre i aeri, i en el seu potencial de mà d'obra qualificada. L'atracció de les joves capes mitges i altes es converteix en un element central de les polítiques urbanes, que donen prioritat al desenvolupament de la qualitat de vida, els equipaments educatius, la cultura, l'oci i la pròpia imatge de ciutat.

En aquest context els poders públics locals veuen com es consolida el seu paper econòmic i social en un context de competència interterritorial aguditzat per la internacionalització i el desenvolupament de mitjans de transport i de comunicació. L'amplitud dels canvis socials, econòmics, culturals, polítics i territorials generats en aquesta nova fase del capitalisme cognitiu confirma la tesi de l'entrada de les societats occidentals en una nova fase del procés de modernització i provoquen una tercera revolució urbana moderna[186].

Ascher (2004) identifica 5 grans canvis que caracteritzen la tercera revolució urbana moderna:

1) La metapolització en tant que doble procés de metropolització i de formació de nous tipus de territoris urbans: les metàpolis. Suposen una concentració de riqueses humanes i materials en les ciutats més importants i és un procés que es deriva dels canvis introduïts per la globalització i la profunda divisió del treball a escala mundial que requereixen d'aglomeracions urbanes capaces d'oferir un mercat de treball ampli i diversificat, la presència de serveis d'alt nivell, un gran nombre d'equipaments i infrastructures i bones comunicacions internacionals.

[186] Segons Ascher (2004), el procés d'urbanització i creixement de les ciutats que va acompanyar les dues primeres fases de la modernització va donar lloc en la primera modernitat al paleourbanisme i en la segona modernitat va suposar el desenvolupament de l'urbanisme contemporani.

La metàpolis són grans conurbacions, extenses i discontínues, heterogènies i multipolaritzades. El seu creixement intern, per extensió a la seva perifèria immediata i per processos de major densificació, donen lloc a un creixement extern, és a dir, l'absorció de ciutats i pobles cada vegada més allunyats. D'aquesta manera, els límits espacio-temporals i les diferències físiques i socials entre camp i ciutat es tornen cada vegada més imprecisos. La dilatació dels territoris urbans resta importància a la proximitat en la vida quotidiana. L'espai local canvia de naturalesa i sentit i abasta realitats socials fragmentades. Aquestes formes metropolitanes estan molt lligades als mitjans de transport i de comunicació.

La metapolització, com la globalització, indueix un doble procés d'homogeneïtzació i diferenciació. Homogeneïtzació perquè els mateixos actors econòmics es troben presents amb les mateixes lògiques en tots els països i en totes les ciutats. Diferenciació perquè la competència interurbana és major i més profunda, accentuant la importància de la diversitat. Aquesta doble dinàmica d'homogeneïtzació i diferenciació constitueix el marc de les polítiques de desenvolupament local i obra un espai per al debat, la transacció i l'associació entre actors econòmics globals i locals.

2) La transformació del sistema de mobilitat urbana. La globalització i la metapolització es nodreixen de les tecnologies del transport i de la comunicació i n'estimulen el seu desenvolupament. Les telecomunicacions contribueixen a transformar el sistema de mobilitat urbana de béns, informació i persones i donen lloc a noves estructures espacio temporals.

3) La recomposició social de les ciutats i la individualització de l'espai-temps. El procés de major individualització dels ciutadans suposa canvis en les formes en què aquests organitzen el territori i utilitzen el temps. Els ciutadans poden escollir en major mesura els llocs i moments de la seva activitat; poden escollir entre un canvi de lloc (desplaçament) i un canvi de temps (desincronització). Les formes de regulació social del temps entren en crisi i en alguns municipis s' intenten establir nous sistemes que garanteixin l'accés a la ciutat i als seus serveis, com ara intervencions en horaris de serveis de ciutats i centres comercials i serveis "de guàrdia" les 24 hores del dia.

La individualització de la vida urbana també provoca una crisi en el concepte i funcionament dels equipaments i serveis públics. Els serveis públics –establerts sobre la base d'una mateixa prestació per a tots- han de fer front a la inadaptació dels seus equips i prestacions davant la diversificació de les necessitats socials. Els

desplaçaments pendulars domicili-treball-domicili són minoritaris, com els desplaçaments radiocèntrics, mentre que el sistema de transport públic segueix pensat sobre un "model fordista", sobre un principi repetitiu, de producció massiva i economia d'escala. S'evidencia la necessitat de desenvolupar transports públics més personalitzats que prestin servei al conjunt de territoris metapolitans, combinant diversos mitjans de transport i utilitzant les possibilitats que ofereixen les TIC.

4) La redefinició de les relacions entre interessos individuals, col·lectius i generals. La tercera fase de la modernització es caracteritza per uns vincles socials més dèbils, menys estables, com ja s'ha apuntat, però més nombrosos i variats. Cal comptar per donar resposta a aquesta nova realitat amb dispositius de naturalesa estatal amb escales relativament flexibles, basats en el principi de subsidiarietat que permetin consultar a la població de forma més contínua i diversa. En segon lloc, la dinàmica de la societat hipertext obliga a revisar la definició de l'interès col·lectiu i la presa de decisions públiques i sorgeixen problemes relacionats amb el desenvolupament de noves formes de segregació social.

En aquest context cal subratllar la necessitat de promoure una democràcia més procedimental i deliberativa i una solidaritat més reflexiva. Les societats modernes avançades tenen davant seu el repte de la renovació dels conceptes i models d'allò polític, de la política i de la presa de decisions públiques, sobretot en l'àmbit de les polítiques urbanes. S'escau una democràcia més procedimental, més reflexiva i més comprensiva. Una democràcia que ha de ser molt més deliberativa atès que l'acció pública en l'espai local es construeix més per la dinàmica dels projectes que pel compliment d'un programa, més per solucions *ad hoc* que per l'aplicació de normes, més pel consens parcial que per grans acords globals. La legitimitat d'una decisió pública i la seva eficàcia són majors si s'han elaborat mitjançant un procés que hagi reunit els seus protagonistes a l'entorn d'un projecte comú. El suplement de legitimitat que aporta la negociació és necessari en una societat amb referències i codis diversos que es van multiplicant.

5) Noves relacions de risc. La transformació envers la societat del risc és el resultat d'un nombre més alt d'incerteses de tot tipus i de l'ambició creixent per realitzar projectes, de posar en marxa estratègies per controlar el futur. Risc i principi de precaució són factors determinants en el context en què actuen els poders públics, actors socials i ciutadans implicats en la creació i gestió de les ciutats.

Aquestes transformacions analitzades des de l'escala local susciten canvis profunds en les formes de pensar, construir i gestionar els temps en l'espai local. Com indica Ascher (2004), les categories que abans intervenien en la idea de ciutat estan en revisió i s'han de debatre i actualitzar. Què succeix avui amb la noció de límit i com es conceben els espais i els temps quan la distinció entre urbà i rural, entre públic i privat, entre interior i exterior es difumina? Què succeix amb les nocions de distància, continuïtat, densitat, diversitat, quan les velocitats de desplaçament de béns, informacions i persones augmenten de forma considerable? Què succeix amb els equipaments col·lectius i els serveis urbans en una societat amb costums, necessitats i ritmes cada vegada més variats i individualitzats? Com decidir i actuar pel bé de la col·lectivitat en una societat canviant i diversificada? Qüestions centrals que interroguen sobre els canvis necessaris a promoure en els procesos de decisió de la política pública local.

D'altra banda, com destaquen Landry i Bianchini (2000), les ciutats occidentals estan passant per períodes de transició difícils i sembla que el pensament analític, racional i instrumental no és capaç de generar bones respostes a fenòmens i problemes més complexos. Des d'aquesta perspectiva, proposen impulsar processos més creatius per produir noves idees que facilitin la innovació en la gestió local i destaquen les polítiques urbanes del temps com un exemple d'innovació, gairebé inexplorat.

Aquestes qüestions de fons que es plantegen en el debat actual i obert sobre la transformació urbana, són rellevants a l'objecte de la meva tesi en la mesura que evidencien la complexitat i els canvis que afecten els espais de govern i decisió en l'àmbit local, en el marc del qual analitzo les polítiques urbanes del temps. En aquest sentit i amb la finalitat d'articular el marc d'anàlisi de les polítiques urbanes del temps, m'interessa mostrar en el quadre següent les lògiques d'actuació que han predominat fins ara en la planificació urbana i les noves formes de pensar i actuar que reclama el canvi d'època.

Taula 1. Les noves dimensions de la planificació local

Principals reptes	Urbanisme s. XX	Nou urbanisme s.XXI
Context incert	× Programa a llarg termini per a la ciutat (organització espacial en base a plans directors). × Gestió lineal.	× Gestió més reflexiva en base a múltiples projectes de naturalesa diversa. Gestió estratègica urbana, pragmàtica i oportunista. × Gestió heurística, iterativa, incremental i recorrent
Objectius	× Els projectes es realitzaven mitjançant regles simples, imperatives i estables. × Un urbanisme de procediment.	× Es prioritzen els objectius i l'assoliment de resultats en els projectes. × S'estimula els actors públics i privats a trobar la forma més eficaç de complir els objectius. × Calen nos tipus de formulació de projectes i reglamentacions. × Un urbanisme de resultats més creatiu.
Resultats	× Marcat pel pensament taylorista i fordista cercava resultats en les economies d'escala i en la simplificació i repetició de les funcions urbanes a les que destinava espais concrets.	× Integra models nous de productivitat i gestió. No intenta simplificar les realitats complexes sinó intenta conjugar territoris i situacions complexes. Els resultats s'obtenen per la varietat, la flexibilitat i la capacitat de reacció. × Major diversitat funcional de les zones urbanes, multicentralitat, polivalència d'equips i serveis i reforç del transport i de les xarxes que garanteixen l'eficàcia del conjunt dels sistemes urbans metropolitans.
Adaptació a les necessitats	× Preferència per les solucions permanents, col·lectives i homogènies. × La repetició del servei permetia amortitzar equipaments costosos: el mateix servei per a tothom al mateix temps.	× La diversificació de situacions i les necessitats requereixen una major varietat i personalització de les solucions. × La personalització de serveis requereix de xarxes i sistemes tècnics més complexos en base les TIC.
Nous usos socials	× La ciutat es dividia entre l'espai públic (espais exteriors, grans infrastructures i equipaments col·lectius) i l'espai privat.	× Es conceben espais múltiples amb *n* dimensions socials i funcionals.
Societat diversa	× L'urbanisme es construïa sobre els conceptes d'interès general o interès comú superiors als interessos individuals.	× La societat hipertext formada de multipertinences, temps, mobilitats i territoris socials i individuals variables, fa més difícil concretar interessos col·lectius acceptats per tothom. × Es més la forma, el procediment, mitjançant el qual s'arriba a una solució entre els actors el que confereix el seu caràcter d'interès general. × Es fomenta la negociació i el compromís en front de la norma majoritària, el contracte enfront de la llei; es cerquen solucions *ad hoc*.
Readaptar els poders públics	× Aplicació de les lleis, plans i reglaments. × Urbanisme que prohibia tant com controlava i projectava.	× Solucions cas per cas i adaptades a cada situació. × Es tenen en compte contextos particulars, canviants i incerts. × Dóna prioritat a la regulació sobre l'administració.
Varietat de demandes	× Ideologia funcionalista basada en arquitectures i formes urbanes que s'intentaven generalitzar.	× S'admet la complexitat i es proposen formes i espais urbans adaptats a les necessitats d'una societat diversa.
Qualitat urbana	× Funcionalisme elemental a l'hora de construir ciutat.	× Gestió funcional que té en compte la complexitat i la varietat de pràctiques urbanes. S'intenta donar resposta amb solucions multifuncionals.
Democràcia	× Requereix de formes de govern fermes, decidides i amb poder fort. × Govern de les ciutats.	× S'enfronta a grups socials diversificats, a territoris social i espacialment heterogenis que requereixen noves formes de pensar i executar les decisions públiques que possibilitin nous processos de participació, més deliberatius i consultius. × Governança urbana.

Font: elaboració pròpia a partir d'Ascher (2004)

Al llarg del capítol he constatat com introduir en l'anàlisi el concepte d'espai local en la relació entre els conceptes de temps i gènere, m'ha permès evidenciar com l'espai local es configura com l'espai polític d'expressió del conflicte temporal contemporani entre gèneres, al mateix temps que m'ha possibilitat formular l'espai local com a escenari de la vida quotidiana i com a escenari de proximitat. En situar la relació entre temps i gènere en aquest àmbit d'anàlisi he evidenciat, igualment, com el temps es configura com una dimensió transversal en l'organització de la ciutat, i requereix ser incorporat en la planificació urbana. En aquest context, he subratllat la rellevància de l'espai local com a escenari de decisió política des del qual es construeix benestar col·lectiu, en un context multinivell. Finalment, completar l'anàlisi considerant la interrelació entre temps, gènere i espai local m'ha permès demostrar la rellevància que en el context local adquireix el debat a l'entorn de la ciutadania i l'adquisició de drets socials i subratllar la capacitat que demostren determinades polítiques públiques per introduir mecanismes d'innovació democràtica en aquest àmbit de decisió local.

Capítol 5. Les polítiques urbanes del temps

Els capítols anteriors han mostrat la significació de la triangulació dels conceptes temps, gènere i espai local en la mesura que m'ha permès posar de relleu les dimensions del conflicte temporal contemporani, subratllar-ne la dimensió de gènere i presentar l'espai local com a escenari quotidià en què s'expressa aquest conflicte. Aquest itinerari teòric m'ha permès, igualment, situar l'anàlisi de les polítiques urbanes del temps en els debats teòrics més rellevants que es plantegen en relació a les polítiques de planificació i gestió de les ciutats. Ara, l'objectiu d'aquest capítol que tanca el marc teòric, és presentar quina és la resposta que des del govern local s'articula per mitigar el conflicte temporal quotidià. En aquest sentit, analitzo les polítiques urbanes del temps i exposo la recerca desenvolupada en aquest àmbit d'estudi.

Com han destacat Belloni, Boulin i Junter-Loiseau (2000), l'anàlisi dels temps en l'espai local ha tendit a guanyar espai des de fa uns anys com un camp d'investigació i experimentació propi que ha estat abordat des de diverses disciplines teòriques. Com veurem, aquesta és una perspectiva d'anàlisi que va sorgir a Itàlia a finals dels anys vuitanta i que posteriorment es va difondre a Alemanya, França i d'altres països europeus. Cal destacar, però, que hi ha països on el debat i reflexió a l'entorn d'aquestes polítiques encara és molt embrionari (Obadia, 1997, Mückenberger, 2007).

L'aportació italiana, construïda a partir de la perspectiva de gènere, va introduir el temps com a concepte analític a partir del qual aproximar-se a l'estudi del benestar quotidià en l'àmbit local. Des de la perspectiva de gènere, el temps no només és una categoria d'anàlisi per al món laboral, el treball no es considera només ocupació i la dimensió econòmica no és la única mesura del benestar. Des d'aquesta aproximació d'anàlisi, com he mostrat en els capítols precedents, es passa d'un marc conceptual que es concretava en la jornada laboral, l'ocupació i el benestar a un marc conceptual que incorpora les nocions de temps de vida, de cura i de benestar quotidià. El temps adquireix rellevància a l'hora de repensar l'Estat del Benestar (tal i com apuntaven les aportacions pioneres de Balbo i Bianchi, 1978, Bimbi-Capecchi, 1986 i Saraceno, 1986) i el dret a gaudir d'un temps propi es constitueix en l'eix a l'entorn del qual articular les polítiques urbanes del temps.

Aquestes polítiques es van concebre originàriament en la perspectiva italiana des del reconeixement del dret al temps propi com un dret de ciutadania. Una perspectiva que aportava una nova manera d'enfocar les polítiques de planificació urbana en tant que es centrava en el desenvolupament de polítiques públiques adreçades a donar suport i

facilitar la vida quotidiana de les dones i dels homes, promovent una major igualtat en els usos del temps.

En aquest sentit, la política urbana del temps neix d'una perspectiva d'anàlisi basada en escoltar el món de la vida que reclama d'una reapropiació del temps per a les dones, per als homes, per als infants, per a les persones grans, per a la construcció d'un nou equilibri entre els temps individuals i els temps socials.

Com indica Torns (2003), però, l'origen de les polítiques urbanes del temps es pot explicar tant per les actuacions que en la dècada dels anys vuitanta neixen de la perspectiva de gènere a través de les reflexions i propostes de científiques socials interessades a promoure actuacions entorn del temps i el benestar, com per les actuacions entorn del temps de treball que es posen en marxa per pal·liar la crisi d'ocupació de finals dels anys vuitanta.

En totes les experiències analitzades, veurem com l'objectiu de millorar la qualitat de vida dels ciutadans i ciutadanes apareix de forma transversal. Però és evident que les ciutats que adopten la filosofia del "temps de vida" reconeixen clarament l'exigència de dotar de major autonomia als individus a l'hora de construir els seus ritmes quotidians. En aquells contextos on les polítiques urbanes del temps parteixen d'una perspectiva de gènere i de la necessitat de promoure canvis que facilitin la superació de les condicions estructurals establertes per un model de producció fordista, les propostes per donar resposta al conflicte temporal quotidià són més consistents tant en termes de projecte com en capacitat de respondre a criteris d'equitat social.

Tal i com podem comprovar en el dia a dia i com he argumentat en els capítols precedents, l'espai local en tant que sistema complex i espai social de la vida quotidiana, esdevé l'escenari en què les externalitats negatives dels processos de canvi social es manifesten en termes de conflicte i marginalitat temporal. Sembla que la política urbana del temps pot jugar una funció amortiguadora i pot contribuir a facilitar majors nivells de benestar individual i col·lectiu.

5.1. Què són les polítiques urbanes del temps?

Respondre aquesta qüestió no és un exercici senzill tot i que, a primer cop d'ull, en tractar-se del meu objecte d'estudi i arribats a aquest darrer capítol del marc teòric hauria de ser una tasca planera. Però haig de constatar que no ho és per diversos motius: en primer lloc perquè estic davant un camp d'anàlisi, com veurem, molt incipient i poc desenvolupat; en segon lloc, i com a conseqüència de la primera constatació, perquè no hi ha un consens acadèmic a l'entorn del que es considera una política urbana del temps i les disciplines que aborden el seu estudi les defineixen a partir de la pròpia perspectiva teòrica amb què s'hi aproximen i, en tercer lloc, perquè l'existència de polítiques de temps més "mediàtiques" –com ara les polítiques de conciliació- generen certa confusió i fan més difícil la identificació de les polítiques urbanes del temps.

Els primers treballs que incorporen la gestió del temps en l'anàlisi de les polítiques públiques definien la política del temps com aquella actuació que responia a un desig profund de major llibertat (el temps escollit), igualtat (oferir més temps a aquells que en tenen més necessitat) i fraternitat (enriquiment del temps social) [187]. El temps era considerat un valor que havia de retrobar el seu lloc en la vida econòmica i social. Des d'aquesta perspectiva, una política global de temps havia de partir d'una concepció més àmplia del temps de vida que passava per la millora de la qualitat del temps quotidià i que conduïa progressivament a una major autogestió del temps. Una política pública que, en el terreny legislatiu, es traduïa en el reconeixement de drets i en el terreny de l'acció i la negociació, en el reconeixement a la participació d'una pluralitat d'actors que articulaven una visió de la societat i de la seva dinàmica temporal.

Amb la voluntat d'esclarir el terreny i amb la finalitat de determinar clarament l'objecte d'estudi de la meva tesi, presento una primera aproximació al que són les polítiques urbanes del temps.

Torns, Borràs, Moreno i Recio (2006) distingeixen entre dos tipus de polítiques de temps: a) les polítiques urbanes de temps que consideren la ciutat com a espai

[187] Échange et Projects (1980). *La révolution du temps choisi*. Editions Albin Michel. París

material on cal planificar, regular i ordenar els múltiples usos socials del temps en el territori urbà i b) les polítiques de temps orientades a facilitar el benestar dels ciutadans i ciutadanes i que tenen la vida quotidiana com a espai d'actuació.

Si seguim aquesta classificació i en funció dels elements teòrics i conceptuals presentats en els capítols precedents, les primeres serien pròpiament les polítiques urbanes del temps promogudes pel govern local mentre que les segones serien aquelles polítiques de temps que s'articulen en el marc de les polítiques socials i de cura que promouen diferents àmbits de govern i que es materialitzen en l'àmbit local.

Aquestes intervencions en les quals la gestió del temps juga un paper fonamental s'han de diferenciar, igualment, d'altres polítiques de temps que també es materialitzen en l'àmbit local. En concret, en l'esfera del treball mercantil, podem distingir entre dos tipus de polítiques de temps: a) polítiques que tenen com a finalitat regular i reordenar els temps de treball remunerat amb la finalitat de crear ocupació (polítiques de reducció de jornada, polítiques de flexibilitat, entre d'altres) i b) polítiques de conciliació que, des de l'esfera mercantil, tenen com a finalitat facilitar mesures per conciliar la vida professional i familiar[188].

Cadascuna de les polítiques de temps referides han generat una recerca específica en el seu camp d'estudi. Algunes de les aportacions teòriques que les sustenten – significativament les polítiques socials i de cura- s'han presentat en els capítols precedents en la mesura que des del gènere han articulat una perspectiva d'anàlisi que m'ha facilitat un marc teòric per a l'estudi de les polítiques urbanes del temps.

Feta aquesta distinció inicial, les polítiques urbanes del temps les considero com aquelles actuacions promogudes des del govern local destinades a pensar i organitzar l'espai local per atendre les necessitats temporals quotidianes de les persones. Són polítiques públiques que tenen com a finalitat mitigar el conflicte temporal quotidià, tent possible la recomposició dels temps individuals en l'espai de proximitat. Les necessitats temporals individuals quotidianes que, com hem vist a bastament en els capítols precedents, són diverses i complexes i s'expliquen per una multiplicitat de

[188] En el context europeu, i en matèria de polítiques de temps en el treball, destaca la recerca tant quantitativa com qualitativa impulsada per la *European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions* (EFILWC). Els estudis s'han centrat sobretot a conèixer com els treballadors gestionen els seus temps dins i fora del món laboral, sobretot en relació a la família i les responsabilitats de cura. Per a un coneixement aprofundit de les perspectivas des de les quals s'han abordat els treballs d'aquest organisme des de la seva creació v. EFILWC (2003) *As time goes by a critical evaluation of the Foundation's work on time*. El treball promogut des d'aquest organisme ha partit sobretot d'una visió restrictiva del temps centrada en analitzar més les condicions de treball que les condicions de vida i de treball que inclourien el temps del treball no remunerat.

transformacions estructurals, es consideren problemes col·lectius que afecten el benestar de tota la comunitat i que són objecte d'aquestes polítiques.

Des d'una perspectiva de gènere, m'interessa complementar aquesta definició tot concretant l'objectiu principal: les polítiques locals de temps són un conjunt d'actuacions promogudes pel govern local que, amb la finalitat de mitigar el conflicte temporal quotidià, tenen com a objectiu garantir el dret a gaudir d'un temps propi, una major equitat de gènere i un major benestar quotidià. Són polítiques que consideren prioritari promoure una gestió dels usos del temps en el territori que cerqui l'harmonització dels diversos temps socials (família, treball, temps propi i temps social) i millorar l'oferta d'actuacions i serveis de la ciutat, per tal d'adaptar-los a les necessitats de temps i de mobilitat expressades pels ciutadans en funció de la seva diversitat.

Les polítiques urbanes del temps estan constituïdes, doncs, per un conjunt heterogeni d'intervencions públiques que tenen com a finalitat coordinar i organitzar els temps i els horaris d'un territori concret, que poden incorporar les diferents dimensions en què s'expressa el conflicte temporal en l'espai local.

5.2. L'estudi de les polítiques del temps

Com assenyala Mückenberger (2007), i he mostrat en els capítols precedents, el desenvolupament en les darreres dècades d'un camp teòric a l'entorn del gènere, el treball i la vida quotidiana i la recerca promoguda a l'entorn d'un urbanisme des d'una perspectiva de la quotidianeïtat, han contribuït decisivament al creixement d'un nou camp d'anàlisi configurat a l'entorn de les polítiques urbanes del temps.

Els elements constitutius d'aquest camp de recerca que centra el seu objecte d'estudi en la política urbana del temps provenen de disciplines teòriques diverses com la sociologia de gènere, la sociologia del temps, la sociologia urbana i l'economia regional i urbana. Aquesta pluridisciplinarietat ha atorgat un caràcter innovador a aquest camp de recerca acadèmic en la mesura que ha requerit d'una nova aproximació teòrica i analítica que està en procés de construcció.

És important subratllar el fet que l'estudi de la política urbana del temps és, com ja he dit, molt recent. L'anàlisi científica dels conflictes del temps a la ciutat té una trajectòria

a Europa de tan sols vint anys. És un àmbit de recerca poc percebut de manera explícita i hi ha països en els quals aquesta disciplina està encara en una fase emergent[189].

Com destaquen Belloni i Bimbi (1997), Bonfiglioli i Mareggi (1997) i Bonfiglioli (2001), la recerca acadèmica, des de la perspectiva del "*tempi della città*" i la pressió del moviment feminista, sindical i polític expliquen el fet que Itàlia fos el país pioner en la dècada dels anys vuitanta en l'estudi dels temps de la ciutat. Els estudis i propostes concretes que es van promoure en diversos municipis italians van tenir ressò al centre i nord d'Europa de manera diversa. Com veurem, el desenvolupament francès es va produir a partir de la creació de xarxes internacionals d'intercanvi de coneixement i polítiques públiques (Eurexcter), presenta un fort component estatal i s'estudia sobretot des de la perspectiva dels temps laborals (Boulin i Mückenberger, 2002). A Alemanya les propostes van sorgir des de l'àmbit acadèmic, en concret des de la sociologia urbana i l'estudi del temps, i des de la societat civil (Henckel, 2006). Mentre que el desenvolupament als Països Baixos es pot explicar, sobretot, per les influències alemanyes i italianes.

El que és rellevant en tots els casos és que en aquests països europeus la majoria d'intervencions promogudes pel govern local han pres la forma de projectes pilot. Tots ells han compartit un tret en comú: presenten un component alt de "volatilitat" en ser el resultat de processos de planificació i implementació *ad hoc* que presenten nous mètodes de treball transversal i interdisciplinar.

És a partir de l'anàlisi d'aquestes intervencions heterogènies i diverses en el context europeu, que es comença a promoure un camp de recerca concret en relació a la gestió dels conflictes de temps que es presenten en l'àmbit urbà. Un camp de recerca específic que prendrà diverses perspectives d'anàlisi.

<u>Des de la sociologia de gènere com des de l'economia regional i urbana i l'estudi de la mobilitat i el transport, es detecten aproximacions que parteixen d'un concepte de política urbana del temps a partir de l'anàlisi dels conflictes locals de temps</u>. En aquest cas, el punt de partida científic de l'anàlisi de les polítiques urbanes del temps és evidenciar el fet que hi ha conflictes de temps que es plantegen entre els "oferents de temps" (actors locals que ofereixen un determinat temps i una determinada freqüència

[189] Aquest és el cas americà, com indica Pronovost (2007), la reflexió en aquest continent sobre la gestió del temps és encara molt emergent.

de serveis) i “els demandants de temps” (actors locals que precisen d’aquests serveis). Però els conflictes també se susciten entre els diferents “oferents de temps” (que expressen necessitats diferents en relació als usos del temps) i entre els diversos “demandants de temps” (que expressen conflictes individuals en relació als diferents usos del temps).

D’altres perspectives, promogudes des de la sociologia de la vida quotidiana i les noves teories de la societat civil, s’orienten a l’estudi de les polítiques urbanes del temps en el marc dels processos de participació que promou el govern local, perspectiva adoptada per autors com Mückenberger (1997, 2007) i Boulin i Mückenberger (2002).

Amb tot, un dels buits importants que s’observa en el camp de la recerca de la política urbana del temps és la manca de coneixement empíric sobre com les persones perceben i experimenten subjectivament els conflictes de temps i com les mesures empreses per la política local del temps incideixen en aquesta percepció i experimentació individual del temps.

Com indica Mückenberger (2007), tot i que aquest camp d’anàlisi sorgeix recentment, ha existit una política urbana del temps en la mesura que hi ha hagut actors, hagin estat públics o privats, que han determinat i gestionat la relació d’intercanvi i la coordinació temporal entre els individus i les estructures socials. Podem considerar, doncs, que les polítiques urbanes del temps apareixen en el procés d’industrialització quan el temps comença a ser objecte de regulació social. Les accions i decisions individuals de determinats actors econòmics i polítics han dominat històricament les estructures temporals de les ciutats i han estat també, les no decisions d’aquests actors, les que han conformat una determinada gestió dels temps en l’espai local.

Però, sens dubte, des del meu punt de vista, l’aportació analítica més rellevant que s’ha fet als estudis de les polítiques urbanes del temps és la que, partint de la perspectiva de gènere, situa l’esfera privada en un pla d’igualtat amb l’esfera pública i situa en el centre de l’anàlisi la reivindicació del dret a gaudir d’un temps propi (Balbo, 1987, 1991, 2004), tal i com he argumentat en capítols precedents.

D'altra banda, altres aportacions teòriques com la que proposa Mückenberger, (2007)[190], han partit d'una anàlisi de les polítiques urbanes del temps des del punt de vista teòric i substantiu centrada en la dicotomia introduïda per Lockwood (1964) entre sistema i món de vida que posteriorment desenvolupen Habermas (1981) i Cohen i Arato (1992). En aquest cas, estem davant una aproximació també molt suggerent en la mesura que, segons les premisses d'aquesta teoria social, el món de la vida no s'entén només com un procés passiu i permissiu sinó com un procés que és fruit d'una determinada configuració entre actors i construcció institucional. Mückenberger considera que la dicotomia entre sistema i món de vida té una capacitat explicativa alta per a la dimensió substantiva del temps de la ciutat. Una reformulació teòrica i social del problema de l'organització social del temps que parteix del fet que les instàncies socials que aglutinen i en gran mesura determinen el temps local, es troben en els subsistemes de l'economia i l'estat. La seva acció i negociació i les seves decisions segueixen la lògica dels interessos econòmics i del poder. És per això que el conflicte entre aquests actors i reguladors del temps cal analitzar-lo, doncs, des de la lògica del poder i, més específicament, des del paradigma de la governança local, com he apuntat en el capítol anterior. Però, sobretot, l'autor aconsella partir de la lògica de la nova governança que condueix a una erosió, al menys parcial, de la separació entre les esferes privada i pública i entre els patrons amb què es regulen les vides internes d'aquestes esferes. Una perspectiva que considera que la qualitat de vida quotidiana es resultat d'unes interaccions complexes i creixents entre l'espai públic i el privat, amb objectius, instruments, modes i mètodes d'integració que convergeixen cada vegada més.

Així, per a l'anàlisi de les polítiques urbanes del temps aquest autor parteix d'un camp d'estudi que s'ha articulat a partir de dues perspectives teòriques. D'una banda, la teoria de les externalitats centrada en la teoria del benestar i la teoria dels costos socials (Coase, 1960; Kapp, K.W. 1950) i, d'altra banda, el discurs teòric i social.

L'anàlisi de les externalitats negatives es pot extrapolar al context de l'administració pública en relació als conflictes de la política urbana del temps. En la gestió del temps s'expressen conflictes d'interessos entre les administracions públiques i els ciutadans (per exemple, a l'entorn dels horaris d'atenció al públic de determinats serveis). En

[190] En el seu estudi, Mückenberger (2007), fa una anàlisi exhaustiva de tres estudis de cas de política local de temps a Alemanya (Bremen, Hamburg i Wolfsburg), i presenta una anàlisi secundaria centrada en prop de 30 casos escollits entre diverses experiències europees.

aquests conflictes s'observa en els actors institucionals una tendència a economitzar i racionalitzar els processos administratius des d'una lògica pròpia del sector privat.

D'altra banda, els actors del món de la vida veuen com els seus temps estan afectats per les polítiques públiques. Generalment aquests interessos són dispersos i no s'agreguen i hi ha dificultats per articular formes de participació més activa que els tinguin en compte. En aquest camp d'anàlisi, el concepte de ciutadania genera, novament, un marc normatiu des del qual articular i defensar les demandes que sorgeixen del món de la vida.

El que m'interessa subratllar d'aquesta línia de recerca és que situa les externalitats que genera la gestió del temps empresarial i els serveis públics en l'escenari de la vida quotidiana i cerca explicar com reaccionen els actors locals a aquestes externalitats. Des d'aquesta perspectiva d'anàlisi, centra l'estudi en els conflictes relatius al temps en la mesura que són objecte de processos de negociació local i intenten incorporar en els processos de concertació als grans "marcadors del compàs" que tenen el poder de determinar la gestió dels temps socials[191].

Com ja he apuntat en els capítols precedents, en l'espai local i especialment en els entorns urbans, entren en conflicte una gran quantitat d'ofertes i necessitats de temps que generen tant necessitats de sincronització com de desincronització. Els conflictes locals de temps apareixen quan existeixen oferents de temps que disposen del poder suficient per establir els patrons del temps d'un territori (ciutat o poble) que desencadenen determinades externalitats que afecten l'entorn local. Els demandants de temps no disposen del mateix poder i, generalment, resulten perjudicats per les externalitats generades per un determinat patró temporal.

Tot i l'existència d'aquests conflictes a l'entorn del temps, no es pot parlar d'homogeneïtat d'interessos en el cas dels oferents ni en el cas dels demandants de temps. Però si que, des d'aquesta perspectiva d'anàlisi, es pot considerar que estem davant de correlacions de força entre el poder dels subsistemes (economia i política) de generar externalitats relatives al temps i la impotència del món de la vida de rebutjar-les o de generar efectes alternatius.

[191] Perspectiva d'anàlisi que adopten les primeres recopilacions d'experiències de polítiques urbanes del temps. V. Boulin, J.-Y. i Mückenberger, U. (2002). *La ville a mille temps. Les politiques des temps de la ville en France et en Europe*. Editions de l'Aube, Datar, La Tour d'Aigües.

Des d'aquest plantejament teòric, Mückenberger (2007) parteix de la hipòtesi que la qualitat de la gestió quotidiana del temps conforma el punt de partida per a un procés d'interacció entre els actors socials i els actors econòmics i polítics que en són responsables, i diferencia entre quatre tipus de conflictes del temps[192]:

1) El conflicte que s'expressa pels demandants de temps. Generalment, ciutadans o entitats, que intenten promoure processos de negociació entre demandants i oferents de temps. Els actors generalment invoquen els drets ciutadans, l'equitat de gènere i l'estat social. Mentre que en l'àmbit normatiu la referència explícita és la democràcia local.
2) El conflicte que s'expressa pels oferents de temps. Els actors públics o privats són conscients que el patró temporal genera externalitats i cerquen convertir-les en externalitats positives.
3) El conflicte que s'expressa quan existeix un oferent del temps dominant. Un oferent privat que marca el patró temporal d'una ciutat, poble o territori[193], generant externalitats negatives en el conjunt de la ciutadania.
4) El conflicte que s'expressa quan hi ha una pluralitat d'oferents públics i privats de temps. Aquest és el cas en què coexisteixen grans marcadors del compàs que estructuren un patró de temps integrat per diversos oferents públics i privats i que és majoritari en els casos empírics analitzats.

L'expressió d'aquests conflictes del temps es tradueix en cada cas en demandes concretes per part dels actors presents en l'arena decisional: en primer lloc, es pot expressar una demanda de major flexibilitat de les estructures temporals per tal que es tinguin en compte necessitats específiques i diverses, en lloc d'un patró tradicional del temps. En segon lloc, es pot detectar una demanda d'una major coordinació entre els actors responsables de l'estructuració social del temps. En tercer lloc, es pot presentar una demanda de major compatibilitat entre temps per tal d'atendre les necessitats vitals de les persones i les famílies en el context local, fortament condicionada per les desigualtats de gènere. En quart lloc, es pot fer pública una demanda de temps més transparents i clars, més flexibles orientats a incorporar interessos més amplis. En lloc de temps confusos, imprevisibles i rígids orientats per interessos molt concrets. En cinquè lloc, es pot manifestar una demanda de reconeixement del dret a un temps

[192] La proposta teòrica sorgeix de l'anàlisi comparat de les recerques prèvies elaborades en aquest camp d'anàlisi per Bonfiglioli i Mareggi, (1997); Eberling i Henckel (1998); Mückenberger (1997) i Boulin i Mückenberger (1999).
[193] Aquest és el cas de la ciutat de Wolfsburg (Alemanya) on el ritme diari, setmanal i anual està quasi del tot determinat pel consorci industrial Volkswagen. Casos similars amb indústries del sector de l'automòbil s'observen en ciutats on hi ha un oferent de temps dominant (Torí o Detroit, per exemple).

propi com a dret de ciutadania: un dret qualitatiu a participar en la gestió del temps. En sisè lloc, es pot expressar una demanda a considerar el temps com un bé en si mateix, que pot ser objecte de pactes i convencions socials, a l'entorn del qual es comprometin diverses posicions i interessos que, una vegada s'hagin acordat, s'han de poder complir. I, en setè lloc, es pot evidenciar una demanda de major sincronització d'horaris (entre horaris laborals i escolars, entre horaris laborals i de serveis, entre horaris laborals i horaris de transport, entre d'altres) que faciliti una estructura temporal diferent i alhora una major qualitat en la prestació dels serveis locals.

L'anàlisi dels conflictes a l'entorn del temps mostra com l'estudi de les polítiques urbanes del temps ha d'incorporar també d'altres elements. Ha de posar de relleu la importància que s'assigna al valor temps en la vida quotidiana però alhora mostrar la dificultat per a que aquest sigui percebut com a element generador de problemes col·lectius que pot estructurar processos de negociació. En segon lloc, ha d'evidenciar la rellevància que té en l'anàlisi el concepte de legitimitat, no entès des de la perspectiva de la teoria de l'estat, sinó entès com la capacitat dels actors socials de participar en els processos de decisió que afecten el model temporal del territori i, finalment, ha de subratllar la importància que adquireix la dimensió supralocal o supranacional en la gestió del temps. En aquest sentit, l'àmbit local és decisiu per a la identificació del conflicte temporal, els problemes i els dèficits de temps que aquest genera. Però al mateix temps s'han de poder construir, des de la perspectiva de la governança local, estructures de decisió amb actors supralocals per tal que les polítiques urbanes de temps siguin operatives.

Finalment, com assenyalen Bonfiglioli i Mareggi (1997), Bonfiglioli (2001) i Boulin i Mückenberger (1999; 2002), una marc analític per a les polítiques urbanes del temps també ha de tenir present que aquestes polítiques promouen intervencions en diversos camps de la gestió local que requereixen de nous instruments centrats en la participació i la cooperació entre actors. En aquest sentit, aquests autors identifiquen una sèrie de camps d'intervenció preferents de les polítiques urbanes del temps que recullo a continuació en tant que sintetitzen l'abast d'aquestes intervencions que seran objecte de la meva anàlisi empírica.

1) La coordinació d'horaris escolars i familiars
2) La coordinació dels temps socials del treball i el transport
3) La revitalització dels centres i subcentres urbans mitjançant la gestió d'horaris d'atenció permanent.

4) La concertació mútua per atendre les necessitats dels usuaris en relació a horaris de serveis públics
5) La promoció de l'accés a determinats espais urbans en horaris de tarda i nit
6) La combinació d'usos per evitar la mobilització no desitjada
7) La sincronització o desincronització de fluxos de mobilitat per evitar efectes no desitjats (congestions de trànsit, temps d'espera).

5.3. Anàlisi d'experiències comparades: Itàlia, França, Alemanya, Països Baixos.

Per tal d'aprofundir en el coneixement de les polítiques urbanes del temps en l'apartat anterior he detectat els principals elements a tenir en compte en l'estudi d'aquest camp de política pública. A continuació presento una visió panoràmica de les principals experiències estudiades a Europa en la mesura que han començat a configurar una aproximació analítica pròpia i en la mesura que mostren com la intervenció pública en la gestió dels usos del temps ha esdevingut una qüestió important en la reflexió, el discurs, la planificació i l'acció dels governs locals en alguns països de la Unió Europea.

En cada cas, les especificitats pròpies de cada context nacional que s'expliquen per la història política, econòmica i social de cada país, regió o ciutat ajuden a interpretar millor el per què i el com es qüestionen els usos del temps en l'espai local i les polítiques urbanes del temps que prenen forma en cada realitat.

Hi ha una sèrie d'elements de context que cal subratllar en la mesura que ajuden a comprendre millor l'abast de les intervencions del govern local en la gestió dels temps a Europa. En primer lloc, en els anys setanta i vuitanta del segle XX les polítiques urbanes entren progressivament en l'agenda dels governs europeus. Hi ha una preocupació creixent per saber si les polítiques públiques que s'impulsen a les ciutats s'adeqüen a les demandes ciutadanes. En aquest context es comença a desenvolupar una major recerca socio-econòmica de suport a la planificació urbana amb la finalitat de conèixer tant els modes de vida dels habitants com el rol dels actors públics i socials, més enllà del paper director que juga l'administració local.

L'experiència italiana en polítiques urbanes del temps té molt a veure, com veurem i ja he esmentat, amb la recerca innovadora que es desenvolupa en l'àmbit acadèmic des

d'una perspectiva de gènere, i amb el procés de descentralització administrativa de competències a les regions i els municipis. També és rellevant, en el cas italià, evidenciar el reconeixement legislatiu que tenen les polítiques urbanes del temps. L'experiència francesa es pot interpretar sobretot pel paper director que assumeix l'Estat en la planificació regional i urbana. Mentre que a Alemanya i els Països Baixos el desenvolupament de les polítiques de temps no s'ha estès tant notablement i és el govern local el que juga un rol més decisiu.

D'altra banda, en el cas francés, hi ha un factor determinant que ajuda a interpretar el sorgiment del debat sobre el temps i les polítiques urbanes del temps. El debat sobre la reducció de la jornada laboral a 35 hores que va ocupar l'agenda política francesa a finals dels anys vuitanta, va generar una àmplia reflexió acadèmica a l'entorn de les conseqüències que un canvi en el temps laboral podria tenir en la vida quotidiana. Com veurem, en el cas francès, aquest procés va facilitar el desenvolupament d'una nova política pública d'harmonització del temps basada en la necessitat de recomposar els temps socials a escala territorial.

Finalment, en l'anàlisi de les polítiques urbanes del temps, també és significatiu el fet que a finals dels anys noranta les polítiques de temps en el marc de les polítiques d'ocupació adquirissin major pes en l'àmbit europeu. D'una banda, destaquen les polítiques que tenen com a finalitat introduir una major desregulació i flexibilitat en el mercat de treball i, de l'altra, les polítiques de conciliació de la vida professional i familiar, en el marc de les polítiques de foment de l'ocupació i de la competitivitat.

M'interessarà destacar aquestes polítiques de temps i el debat que susciten a nivell europeu en la mesura que en la majoria dels països membres la problemàtica dels temps en l'espai local s'ha tendit a gestionar, sobretot, en el marc de les polítiques de temps en el món laboral[194]. Igualment , considero que són rellevants en la mesura que també subratllen el paper creixent que pot jugar la gestió del temps en l'assoliment dels objectius socials de la Unió Europea (temps de treball, igualtat d'oportunitats, desenvolupament sostenible, desenvolupament urbà i cohesió social),[195] i en la

[194] En aquest context, el sistema 6 + 6 finlandès – que té el suport i el finançament del govern- ha estat l'exemple més estudiat en tant que nova proposta d'organització del treball basada en dos equips que comparteixen lloc de treball amb una jornada laboral de 6 hores diàries. Aquest model que incorpora la dimensió temporal té com a finalitat crear nova ocupació, millorar les condicions de vida i de treball dels assalariats, augmentar la productivitat de les empreses i promoure una millor gestió dels temps quotidians en ampliar els horaris dels serveis. Més de 20 municipis finlandesos han introduït innovacions en aquest terreny.

[195] Les Cimeres de Luxemburg sobre el treball (2005), de Lisboa sobre la conciliació de la vida professional i familiar (2000) o la de Niça sobre la Carta Social Europea (2000) marquen les prioritats i

mesura que impulsen el debat sobre els usos del temps en l'espai local, com veurem quan analitzem en la segona part de la tesi les experiències a Catalunya.

Així, l'anàlisi de les principals experiències europees que presento a continuació em permetrà oferir una perspectiva comparada i conèixer quin és l'estat de la qüestió en els països del nostre entorn, alhora que em facilitarà una aproximació al grau de desenvolupament en què es troben les polítiques urbanes del temps al nostre país. El que considero rellevant en l'anàlisi d'aquestes experiències és el fet que mostra com el temps ha deixat de ser un element únicament de reflexió i anàlisi per constituir-se en un valor individual i social i en un eix vertebrador i transversal de la planificació i l'acció del govern local. La gestió del temps, com veurem, és present en l'agenda local europea[196].

5.3.1. Itàlia: les dones canvien els temps

Itàlia posa en marxa les seves primeres experiències locals en gestió del temps a mitjans dels anys vuitanta del segle XX. Unes actuacions pioneres en el context europeu que donaran pas a un desplegament de diverses iniciatives municipals al llarg dels anys noranta i a la construcció d'un marc teòric i de coneixement sobre les polítiques urbanes del temps que exerceix una notable influència en els països veïns, com ja he apuntat.

Les polítiques urbanes del temps esdevenen un dels camps de major innovació política i social a Itàlia. Però cal tenir presents diversos elements de context per comprendre el desenvolupament progressiu que tenen aquestes iniciatives sorgides de l'àmbit local.

---

objectius a seguir. D'altra banda, augmenten les directives que regulen els temps en el mercat de treball remunerat. En concret: la directiva 2003/88/CE sobre organització del treball que recull polítiques de conciliació en el marc de la promoció de l'ocupació femenina , la directiva 92/85/CE sobre seguretat i salut laboral de les dones embarassades, que acaben de ser mares o en període de lactància i la directiva 96/34/CE que regula el permís parental i les absències de la feina per raó de força major. Igualment, cal destacar la resolució del Consell Europeu i dels ministres de treball i afers socials (juny 2000) relativa a la participació equilibrada d'homes i dones en l'activitat professional i en la vida familiar que promou una sèrie de mesures a ser tingudes en compte pels estats membres (possibilitat de reconèixer el permís de paternitat per a homes treballadors; accions per afavorir un millor repartiment del temps per a les tasques de curan dels fills i persones grans, persones amb discapacitat o depenents; protecció específica per a les famílies monoparentals; foment dels serveis de suport a les famílies i als infants; harmonització dels horaris escolars i laborals; promoure noves pràctiques des gestió a les empreses per facilitar la conciliació familiar i laboral).

[196] DATAR (2002) *Aménager la France de 2020. Mettre les territoires en mouvement*. La Documentation Française, París i EFILWC (1999) *Tiempos de la ciudad y calidad de vida. Best*, 1. Dublín.

Es pot destacar, en aquest sentit, la influència que exerceix tant la tradició consolidada de recerca sobre els temps socials com l'aproximació més interdisciplinària a la planificació urbana. Igualment és determinant el procés progressiu de descentralització de competències al govern local i el rol central que, en en el desenvolupament de les primeres iniciatives, juguen els moviments de dones i la presència de dones en càrrecs de responsabilitat política i en les organitzacions sindicals.

Les polítiques de temps a les ciutats neixen inicialment concebudes com a polítiques de gènere. Com destaca Bonfiglioli (1997b) a Itàlia són les dones que treballen amb una doble jornada les que qüestionen els usos del temps en fer emergir de l'àmbit privat el problema de la conciliació de temps dedicats a les tasques familiars, al treball i a elles mateixes. Fan visibles l'eix central de les polítiques urbanes del temps : la dificultat de conciliar el temps de cura i atenció a la família amb el temps laboral, el temps per a una mateixa i l'organització espacio temporal urbana[197].

Com relaten Belloni i Bimbi (1997) tant la presència de dones en llocs de responsabilitat política i sindical com la recerca social, nombrosa i de qualitat sobre la condició de les dones a Itàlia, que donava a conèixer les carregues familiars i domèstiques, les dificultats de conciliació de la vida familiar i professional i l'estat d'insatisfacció que concernia les modalitats temporals de distribució dels serveis, permet promoure un debat a l'entorn de l'articulació dels diferents temps socials i destacar la necessitat que, en l'àmbit de la política local, calia formular propostes que cerquessin solucions als problemes quotidians.

La qüestió de com conciliar els temps és al centre del debat tant en l'àmbit de la recerca acadèmica com en l'àmbit associatiu dels col·lectius de dones. En les dues esferes hi ha una aproximació innovadora: el conflicte temporal quotidià deixa de pertànyer a les dones i a l'àmbit privat i s'expressa com a problema col·lectiu en l'àmbit públic.

La desigualtat de gènere en els usos del temps és determinant en la definició de la política com també ho és el fet de considerar l'ús del temps com a un dret de ciutadania. S'explicita clarament que un dels principals objectius de l'acció pública és que les dones esdevinguin les beneficiàries dels projectes vinculats al temps i es volen

[197] Bonfiglioli, S. i Marreggi, M. (2001). "Les politiques du temps urbain en Italie" a Gallety, J.C. i Kolaczko, M.T. (dir). *Les Temps de la ville et les Modes de vie.* Certu, Lyon.

preservar els drets dels ciutadans i ciutadanes, partint del principi que les limitacions en la distribució desigual del temps constitueixen un factor d'exclusió social.

Aquesta perspectiva d'anàlisi a l'hora d'abordar els usos del temps –que rebrà el nom de *"tempi della città"* - parteix de la diferenciació de gènere en l'accés al dia i a la nit, al temps lliure, al temps de treball remunerat i al no remunerat, al temps per a un mateix, al temps per a pensar-se i per trascendir a la pròpia experiència[198].

Les demandes concretes en què se centren les intervencions que es promouen a escala local parteixen de la necessitat de: 1) reorganitzar l'espai urbà, entès en sentit físic, tenint en compte els ritmes, els vincles i exigències de la vida quotidiana, 2) garantir l'accessibilitat als serveis públics en el sentit d'adaptar els seus horaris al temps de les relacions familiars i 3) promoure una administració local més eficient que redueixi tràmits i gestions burocràtiques.

Al darrera d'aquestes demandes es qüestiona el model de govern local. S'expressa la necessitat de comptar amb una administració pública de major qualitat; es qüestiona la correlació cost-benefici en el procés de decisió de les polítiques locals i es proposen altres prioritats en política social. Es promou una concepció nova de la ciutat com a espai d'exercici de la ciutadania. S'interpel·la la planificació urbana i l'ús dels espais públics en tant que es detecta la necessitat de repensar els usos i els temps en l'espai local. Es detecta com, en el cas italià, les dones protagonitzen un exercici col·lectiu de ciutadania en voler participar en la gestió dels problemes quotidians i en voler debatre possibles solucions[199].

La política urbana del temps reconeix en la variable temporal una dimensió essencial de la qualitat de vida, en un context urbà caracteritzat per una creixent complexitat de la seva estructura temporal.

Com assenyala Bartoletti (1998), la ciutat esdevé l'espai privilegiat d'intervenció per a la política urbana del temps. Una política que parteix de la creixent desincronització dels ritmes col·lectius de producció i de consum, de la difusió dels horaris de treball atípics i de la diversificació de les demandes ciutadanes que convergeixen a la ciutat.

---

[198] Belloni, M. C. I Bimbi, F. (eds) (1997). *Microfisica della cittadinanza. Città, genere, politiche dei tempi*. Milano: FrancoAngeli.
[199] Bonfiglioli, S. i Mareggi, M. (2001). *Op.cit.*

Un breu relat de les experiències mostra com la primera intervenció pública en els usos del temps es duu a terme a Mòdena l'any 1987, quan és escollida alcaldessa Alfonsina Rinaldi que promou el projecte "*Tempo e orari della città"* a partir del qual es modificaran els horaris d'alguns serveis públics, bàsicament els destinats a la infància i a les persones grans.

És determinant en l'experiència italiana el projecte de llei presentat el 1989 per la secció feminista nacional del PCI "*Le donne cambiano i tempi*". Projecte que esdevindria una proposta de llei d'iniciativa popular articulada sobre tres eixos: el cicle de vida, els horaris de treball i els temps a la ciutat. L'article 25 d'aquesta proposta de llei atribuïa als ajuntaments el poder i la competència per coordinar i ordenar els horaris d'obertura dels serveis públics i privats, dels serveis a la persona, dels serveis escolars i sanitaris, del transport, dels locals públics, dels comerços i serveis turístics, de l'activitat cultural i també la facultat de coordinar el conjunt dels horaris de les activitats productives en el territori.

L'objectiu principal que la política de reorganització dels horaris urbans perseguia era reconèixer, d'una banda, el valor del treball de cura per superar la divisió sexual del treball; reconèixer els drets dels ciutadans i ciutadanes a gaudir de millors condicions de vida a la ciutat, i garantir el funcionament òptim dels serveis col·lectius a la persona.

La proposta legislativa cercava facilitar la gestió del temps individual mitjançant una major flexibilitat dels temps de les institucions sense crear malestar en els treballadors i treballadores dels serveis objecte de reorganització dels seus horaris. La proposta de llei preveia instruments de participació i de consulta permanent amb els actors interessats: l'administració local, les empreses, els treballadors, els usuaris, les associacions.

Malgrat que aquesta proposta de llei sobre el temps no va ser aprovada pel Parlament italià va influir en l'experiència de reorganització dels horaris de diferents ciutats. En concret, va promoure un grup de reflexió de dones vinculades a l'esquerra política que va posar en marxa la creació de grups de treball en diferents municipis oberts als actors locals per facilitar propostes sobre com gestionar millor i repensar el conjunt dels temps en l'espai local (horaris de serveis públics, horaris escolars i de guarderies, horaris comercials, horaris de transports, horaris laborals).

Les experiències desenvolupades a la llum de la perspectiva "*tempi delle città"* mostren diversos models regionals o macroregionals de benestar. Al menys en vuitanta municipis italians (Venècia, Pàdua, Milà, Módena, Ferrara, Génova, Nàpols, Catania, Bolzano, Triestre, Siena, entre d'altres) es posen en marxa experiències innovadores per a l'harmonització dels horaris dels serveis públics, que cerquen dos objectius: a) la qualitat del servei des del punt de vista del usuari i b) la recerca de una major equitat en la distribució del temps de treball i d'atenció entre dones i homes[200]. L'acció pública no només cerca racionalitzar els horaris dels serveis sinó promoure una major igualtat social en l'ús del temps a la ciutat. La majoria d'aquestes experiències desenvolupen Plans dels Temps i dels Horaris (PTO), es doten d'estructures de coordinació i de gestió (Oficines del Temps) que formen part de l'estructura municipal, i promouen la creació d'equips tècnico-científics de suport.

D'altra banda, les intervencions que es posen en marxa des del govern local tenen una doble finalitat: estimular la innovació tant en l'àmbit de la planificació urbana com en el de la gestió de l'administració local[201]. Es per això que el diàleg i la negociació entre els actors locals es considera indispensable en la definició de la política urbana del temps.

Es interessant conèixer la geografia de les iniciatives que es posen en marxa a Itàlia en tant que mostra una difusió dels primers nuclis centrals a les regions més perifèriques tant del nord com del sud del país. Hi ha una adhesió inequívoca de moltes ciutats que creuen que aquesta política ha de ser un camp d'intervenció del govern local. Les ciutats de dimensió mitjana són les que promouen més intervencions. El procés que desenvolupen les ciutats capital de província facilita fer un salt qualitatiu, en superar una perspectiva inicial que cercava resoldre problemes de gestió d'horaris, proposant una perspectiva de redefinició dels temps urbans en el marc del projecte de ciutat. Els interessos que posen de manifest els diversos actors locals tendeixen a anar més enllà de la simple consideració del temps en la seva relació amb l'espai, per considerar també els seus efectes en el territori i en la sincronització/desincronització dels temps urbans.

---

[200] En el cas italià la presència de les dones en el govern local i en els grups de pressió, la presència de grups feministes com a actors socials de la vida urbana, faciliten una reflexió feminista sobre la relació entre ciutat, justícia social i democràcia. V. Belloni i Bimbi (1997). *Op. cit*.

[201] Belloni, M.C. (1999) "A woman-friendly city: policies on the organization of time in Italian cities" a Hufton, O. y Kravaritow, Y. *Gender and the use of Time*. Kluwer Law Internacional. La Haya.

Es detecten pràctiques innovadores tant en el procediment planificador com en la concepció de la ciutat com a sistema. És menys present una concepció de la ciutat com a sistema obert, objecte o font d'intercanvi amb d'altres sistemes o nivells que cerqui ampliar els espais de relació més enllà dels ciutadans i ciutadanes residents, incorporant els *city users* o la població no resident.

Però el que també cal subratllar és que la proposta de llei no nata de 1989 va inspirar la legislació sobre l'autonomia local, en concret l'article 36.3 de la llei 142 aprovada el 8 de juny de 1990, que atribuïa a l'alcalde/essa competències en matèria de regulació dels horaris d'obertura dels serveis que fossin compatibles amb les exigències dels ciutadans.

Al llarg de la dècada dels noranta aquest article constituirà la base sobre la qual es construirà el quadre normatiu en el qual s'inseriran les experiències posteriors dutes a terme a les ciutats italianes[202]. D'altra banda, la legislació que posteriorment es desenvoluparà a nivell regional facilitarà instruments concrets per posar en marxa les polítiques urbanes del temps.

Així el Pla Regulador dels Horaris de la Ciutat és introduït per primera vegada el 1992 a la regió de la Liguria, a la qual segueixen, el 1993, les regions de la Toscana, la Vall d'Aosta, Veneto, Friuli Venezia Giulia, Lazio, Trentino-Alto Adige, Emilia Romagna el 1994, Piamonte el 1995 i Sardenya el 1997. Experiències concretes en aquest terreny són les dels Plans Reguladors del Temps (Roma i Milà), les Oficines del Temps (Bolzano i Pesaro) i la creació de Bancs del Temps en moltes ciutats italianes.

El 1999 la revisió de la llei 142/90 modifica el text de l'article 36 citat, establint la competència obligatòria als alcaldes/esses de coordinar i reorganitzar, sobre la base dels criteris establerts per la regió, els horaris del comerç, dels serveis municipals i l'horari d'obertura de tots els serveis públics localitzats en el seu municipi.

L'any 2000 la preocupació sobre la gestió dels usos del temps a les ciutats arriba novament al parlament estatal. Aquesta vegada, s'aprova una legislació específica d'àmbit estatal, la llei 53/00 "*Disposizione per il sostengo della maternità e delle*

[202] En concret l'article 36 de la llei 142 sobre autonomia local de 8 de juny de 1990 preveia el següent: "*Il sindaco è inoltre competente, nell'ambito della disciplina regionale e sulla base degli indirizzi espressi dal consiglio comunale, a coordinare gli orari degli esercizi commerciali, dei servizi pubblici, nonché gli orari di apertura al pubblico degli uffici periferici delle amministrazioni pubbliche, al fine di armonizzare l'esplicazione dei servizi alle esigenze complessive e generali degli utenti*".

paternità per il diritto alla cura e alla formazione e per il coordinamenti dei tempi delle città". Una llei promoguda per la diputada Lívia Turco que dedica el capítol 7 a les polítiques locals de temps i permet als municipis de més de 30.000 habitants posar en marxa actuacions a les ciutats per cercar un major equilibri entre el temps de treball, el temps de cura, el temps de formació i el temps de relació.

Aquesta legislació, que considera les polítiques urbanes del temps com les accions i procediments que tenen per finalitat organitzar les múltiples dimensions temporals de la ciutat, regula les competències de les regions i dels municipis pel que fa a la capacitat d'intervenir en la gestió dels temps. Com a instrument per harmonitzar i coordinar els sistemes d'horaris, proposa desenvolupar Plans Territorials d'Horaris; com a instruments per elaborar, implementar i fer el seguiment dels Plans proposa la creació de Taules de Concertació; facilita la creació de Bancs del Temps i preveu la creació d'un fons estatal de finançament per al desenvolupament d'actuacions a escala local, per tal d'incentivar-ne la seva aplicació.

Com destaca Bartoletti (1998), les polítiques urbanes del temps comencen a ser presents notablement en el món local italià, el que mostra una sensibilitat creixent sobre la qüestió. En algunes ciutats les experiències encara són embrionàries mentre en d'altres casos els processos han estat discontinus sobretot per l'alternança política en les administracions locals.

Es pot considerar que hi ha una relativa homogeneïtat de les diverses experiències, ja sigui en relació als objectius que proposen com en relació als instruments adoptats per les administracions municipals. Es evident que aquesta similitud es pot explicar pel marc normatiu que fixa els principis fonamentals en matèria de polítiques urbanes del temps i per la llei sobre l'autonomia local que facilita les competències als ens locals perquè els principis es tradueixin en accions concretes del govern de la ciutat.

Es notable en els primers anys de desenvolupament de les iniciatives, el suport tècnic i teòric que s'ofereix des de l'àmbit acadèmic, significativament per grups de recerca social que incorporen la perspectiva de gènere i que constitueixen un lligam invisible entre els diversos casos, construint un saber i una experiència comuna sobre les polítiques urbanes del temps que es posa en relació amb les polítiques socials i de cura.

El marc normatiu sobre l'autonomia local desplegat a principis dels segle XXI que assigna a l'alcalde/essa competències en matèria de coordinació dels horaris obra una segona etapa en el procés. Les experiències que es desenvolupen a partir d'aleshores es centren i s'orienten més envers l'eficiència del sistema urbà i a la millora de la qualitat de vida urbana, partint del fet que l'optimització del temps és un recurs econòmic i social prioritari per a la ciutat.

El desenvolupament més recent de polítiques urbanes del temps en ciutats de grans dimensions (Gènova o Milà) posa de manifest com, en aquests casos, els objectius se centren més en racionalitzar l'administració i fer funcionar el sistema urbà. Sembla que aquestes polítiques deixen en un segon terme les prioritats en matèria d'igualtat i la perspectiva de gènere que va inspirar les primeres actuacions i que el paradigma dominant pel que fa al discurs i els valors de fons de la política es modifica substancialment, essent més clarament de tipus tecnocràtic, orientat a garantir l'eficiència del sistema urbà.

Des d'aleshores, les polítiques urbanes del temps es desenvolupen segons un marc legislatiu que articula autònomament cada regió i les polítiques varien en cada ciutat i territori. Amb tot, el Pla del Temps i dels Horaris (PTO) esdevé el principal instrument operatiu i pren formes de desenvolupament i metodologies diverses segons els municipis.

Cal destacar que en l'anàlisi de les diverses experiències es detecten quatre àmbits d'intervenció preferents de les polítiques urbanes del temps[203]:

1) Activitats i serveis d'interès públic (redisseny i coordinació dels horaris, redefinició d'horaris escolars, comercials).
2) Planificació integrada dels espais públics oberts (places, carrers, centres històrics, barris perifèrics) i dels espais públics tancats (museus, biblioteques, estacions de ferrocarrils, aeroports, centres comercials).
3) Mobilitat (noves pautes de mobilitat, desincronització de l'activitat, accessibilitat per a vianants, seguretat).
4) Bancs del Temps (xarxes de solidaritat social).

[203] Bassanini, G. (2001) *Il tempo ritrovato. Politiche dei tempi e rigenerazione urbana nel Nord Milano.* Agenzia Sviluppo Nord Milano, Milà.

M'interessa destacar, en aquesta nova etapa, la legislació sobre les polítiques urbanes del temps que promou la Regió de la Lombardia l'any 2004 que dóna pas a una sèrie d'intervencions i iniciatives que tenen per finalitat tant afavorir la igualtat entre homes i dones, com harmonitzar els temps de vida i de treball a la ciutat[204]. Aquesta legislació estableix les competències del govern local per al desenvolupament de les polítiques urbanes del temps i proposa un marc de cooperació entre regions, províncies i municipis per articular les polítiques sectorials de tal manera que tinguin en compte la dimensió temporal com a variable rellevant per a la qualitat de vida de les ciutats.

En el cas italià, la regió i la província tenen la funció d'orientar i promoure la política urbana del temps mitjançant polítiques pròpies i als ajuntaments els correspon l'efectiva realització de les polítiques urbanes del temps i el desenvolupament de Plans que incorporin solucions negociades entre tots els actors públics i privats[205].

Com destaquen Belloni, Boulin i Junter-Loiseau (2000), es poden diferenciar en el conjunt de les experiències analitzades quatre models d'intervenció promoguts per les polítiques urbanes del temps amb la finalitat de millorar la relació ciutadà/temps/ciutat.

1) El reajustament dels horaris dels serveis municipals (Mòdena)
2) L'aplicació de plans de regulació d'horaris o de temps al costat dels plans urbans generals (Milà, Gènova).
3) La configuració de mecanismes i instruments de participació (Roma)
4) La modernització de l'administració local per atendre les necessitats ciutadanes (Milà, Venècia).

A tall de síntesi, seguint les anàlisis de (Belloni, 1997; Bonfiglioli, 1997, Bonfiglioli i Mareggi, 1997), els principals àmbits d'intervenció en què s'han desenvolupat les polítiques urbanes del temps a Itàlia han estat els següents:

[204] Per a una anàlisi més en detall de les experiències en aquesta regió V. Bonfiglioli, S. i Mareggi, M. (2004) *Nuovi tempi delle città per la qualité della vita. Esperienze Lombarda in Europa*. Guerini e Associati, Milà.
[205] El desplegament de la legislació permet que les experiències en polítiques locals del temps augmentin significativament. Dels 37 ajuntaments de la regió de la Lombardia amb més de 30.000 habitants que tenien l'obligació de dotar-se d'un PTO, en dos anys, 25 van posar en marxa processos i 19 van aprovar projectes concrets. Aquests municipis eren de tamany mig i en la majoria de casos compartien problemes de mobilitat. V. IReR (2006) *Monitoraggio e valutazione della legge sui tempi delle città*. Consell Regional de la Lombardia.

1) Serveis administratius: modificació d'horaris d'obertura, simplificació de les pràctiques organitzatives, ús de les TIC.
2) Millora dels serveis d'Informació municipal per facilitar l'accés als serveis.
3) Major flexibilitat horària dels serveis comercials.
4) Transport públic: racionalització de fluxos, reducció de trànsit, augment de la mobilitat.
5) Serveis personals: alliberar temps per a les persones que s'encarreguen del treball de cura i millorar la qualitat del temps de les poblacions més fràgils (nens, persones grans i persones amb discapacitat).
6) Propostes de solidaritat ciutadana (Bancs del Temps).

5.3.2. França: l'Estat juga un paper clau

A finals dels anys noranta del segle XX l'experiència italiana en polítiques urbanes del temps es trasllada a França, a Alemanya i als Països Baixos. Amb menys intensitat als països nòrdics –probablement per l'oferta més potent de serveis de benestar- i a la Gran Bretanya –país en el qual les propostes vinculades al temps presenten un perfil més liberal[206].

Novament, els contextos socioculturals, econòmics, polítics i històrics de cada societat determinaran el desenvolupament d'aquestes iniciatives. El cas francès presenta similituds amb el cas italià en tant que el procés de descentralització de competències als ens locals que es desenvolupa en la dècada dels noranta, facilita un escenari per al desplegament de les polítiques urbanes del temps. Hi ha, però, d'altres factors que ajuden a comprendre millor el recorregut propi que tenen aquestes polítiques en el país veí.

En primer lloc, les polítiques urbanes del temps són concebudes com a polítiques de ciutat i adquireixen progressivament legitimitat en construir un marc de reflexió teòric potent a l'entorn de la gestió del temps i el territori que facilita la implicació del govern de l'Estat. El que és més rellevant en aquest cas és que les polítiques urbanes del temps adquireixen estatus de política pública a nivell nacional. En els darrers deu anys

[206] Boulin, J. i Mückenberger, U. (2002) *Op. cit.* .

el govern local francès esdevé el principal espai de l'experimentació, de la reflexió teòrica i del debat polític sobre els temps de la ciutat[207].

En segon lloc, en paral·lel al desplegament de les polítiques urbanes del temps, a finals de la dècada dels anys noranta la societat francesa viu un debat controvertit a l'entorn de la reducció de la jornada laboral a 35 hores. La Llei Aubry de 1998, que establia a partir de l'1 de gener de 2000 la durada legal setmanal de treball en 35 hores per a les empreses de més de 20 assalariats, era potencialment portadora de grans transformacions estructurals: obria la possibilitat de reorganitzar els temps socials i de redefinir una nova norma de treball per repensar l'organització del treball tant per a les dones com per als homes, i aquest debat permetia que per primera vegada entrés en el món de l'empresa el debat sobre la vida quotidiana i la conciliació.

El plantejament era clar: només una total reorganització de la jornada de treball salarial podia reequilibrar el compartir les tasques domèstiques i només una profunda reorganització dels temps de la vida (trencant la linealitat formació-treball-jubilació) podia refer els territoris. La reforma de les 35 hores tenia un fort potencial de canvi i va jugar un rol catalitzador. La segona llei Aubry de l'any 2000 integrava aquesta dimensió en el seu article primer, instant les col·lectivitats locals a harmonitzar els horaris dels serveis públics amb les noves formes d'organització del temps de treball, seguint l'exemple italià de les polítiques de temps de la ciutat. En aquest cas, però, es parlarà de "*politique publique d'harmonisation des temps"* [208].

Aquesta legislació laboral, junt amb les lleis Voynet, Chevènement i Gayssot-Besson, va facilitar l'escenari per promoure una reflexió sobre els usos del temps que partia de la desincronització progressiva dels temps de l'economia, de la ciutat i de la família i de la necessitat de trobar noves formes de conciliació.

D'altra banda és rellevant, en el cas francès, el fet que existeix una tradició potent de política urbana. No és, però, fins a mitjans dels anys setanta del segle passat que la

---

[207] Bartoletti, T. (1998). *Op. cit.*

[208] La legislació francesa recollia específicament en el seu article 1r: "*Dans les agglomérations de plus de 50000 habitants, le président de la structure intercommunale en liaison, le cas échéant, avec les maires des communes limitrophes, favorise l'harmonisation des horaires des services publics avec les besoins découlant, notamment du point de vue de la conciliation entre vie professionnelle et vie familiale, de l'évolution de l'organisation du travail dans les activités implantées sur le territoire de la commune ou à proximité. À cet effet, il réunit, en tant que besoin. Les représentants des organismes ou collectivités gestionnaires des services concernés et les met, le cas échéant, en relation avec les partenaires sociaux des entreprises et des collectivités afin de promouvoir la connaissance des besoins et de faciliter la recherche d'adaptation local propre à les satisfaire".*

qüestió temporal s'integra en la problemàtica de la gestió del territori, essencialment amb l'objectiu de millorar la mobilitat. Una perspectiva que, a principis dels anys vuitanta, sota la influència de la recerca desplegada des de l'economia regional i urbana que pensa el temps en articulació amb l'espai, farà emergir la noció de temporalitat urbana/temporalitat ciutadana.

En aquesta etapa s'institucionalitza a nivell estatal la política de la ciutat oferint noves orientacions i modalitats d'acció pública en els espais urbans que van més enllà de les polítiques clàssiques de planificació urbana[209]. L'atur massiu que afecta sobretot els més joves dels barris desfavorits dóna pas a una política de la ciutat orientada a lluitar contra l'exclusió social, la inseguretat i la violència urbana. Una política que convergeix, de forma poc articulada, amb la política del temps impulsada en el marc de la política d'ocupació que té com a principal objectiu reduir l'atur.

El que és més rellevant en el cas francés, és el fet que és el propi Estat el que desenvolupa una política de ciutat amb una forta dimensió social en tant que cerca donar resposta a problemes que es manifesten clarament en el context urbà com ara l'atur, la pobresa i marginació social o la precarització de les famílies. Una política estatal que parteix de la necessitat, com mostren els processos de descentralització, d'acostar els àmbits de decisió política als ciutadans. Un àmbit de política pública que promou una dinàmica de participació ciutadana amb la voluntat de fer emergir les demandes, mobilitzar les energies col·lectives i definir els projectes locals. Es comença a desplegar, doncs, a França una cultura de la concertació de proximitat alhora que es promouen procediments de gestió multinivell (Estat, ciutats, departaments i Unió Europea).

El cert és, però, que no és fins a mitjans de la dècada dels anys noranta que les polítiques urbanes del temps arriben a França. En concret, el 1996, de la mà d'una associació, l'École Française de l'Excellence Territoriale, que forma part del Programa Europeu per l'Excelència Territorial (Eurexcter), finançat pel Fons Social Europeu. En aquest marc de treball es produeix un intercanvi d'experiències de polítiques urbanes del temps inicialment entre Itàlia, Alemanya i França, grup al qual s'afegirien

[209] Gaudin, J.P. (2004). *L'action publique. Sociologie et politique*. Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, París.

posteriorment Espanya i Irlanda, desenvolupant en aquests darrers casos experiències de poc abast[210].

En un primer moment, les propostes reben una acollida favorable dels agents territorials i una actitud més reservada per part dels electes locals. L'interès que susciten les experiències comparades fa que l'Estat –mitjançant la DATAR[211]- impulsi un procés de reflexió sobre la gestió del temps i del territori que serà determinant per entendre el desplegament de les polítiques urbanes del temps en el cas francés.

Aquest organisme crea el 1999 un grup de prospectiva "Territoris 2020" que posa en marxa diversos seminaris sobre polítiques del temps en els quals participen electes i funcionaris locals, i desenvolupa un pla d'acció finançat a parts iguals amb quatre col·lectivitats locals per impulsar les primeres iniciatives[212]. A partir d'aquí es crea una complicitat creativa entre la DATAR, els electes i els funcionaris territorials que donarà peu al desplegament d'actuacions en d'altres territoris i a l'acceleració de tot el procés.

Les polítiques urbanes del temps s'inicien el 1997 a la ciutat de Saint-Denis –una ciutat del *banlieu* parisien que posteriorment s'integra en una comunitat d'aglomeració- i Poitiers –una ciutat de l'oest en expansió demogràfica que es troba en procés de construir la seva aglomeració. Posteriorment, el 1999, es posen en marxa les experiències de Belfort –un dels departaments més petits de França- i de la Gironde –un dels departaments més grans que fa una aposta clara de desenvolupament sostenible.

Uns anys més tard es posen en marxa cinc noves experiències que també presenten una varietat d'escala interessant. En concret, Paris i els cinc districtes que voluntariament cren Oficines del Temps (9e, 12e, 15e, 18e i 20e); la gran Nancy i les ciutats de Créteil, Lille i Rennes -en els dos darrers casos s'implicaran progressivament la comunitat urbana o d'aglomeració.

---

[210] Eurexcter esdevé el suport actiu i l'impulsor a nivell europeu de seminaris internacionals i tallers de treball. Un grup integrat per experts, entre els quals destaca Sandra Bonfiglioli, Robert Villeneuve i Pierre Dommergues, entrarà en contacte posteriorment amb la DATAR.

[211] La Délégation à l'aménagement du territoire et a l'action regionale (DATAR) que depèn del Ministeri de l'Interior i de la gestió del territori francès rep el nom, des de gener de 2006, de Délégation à l'aménagement et à la compétitivité des territoires (DIACT).

[212] La xarxa francesa agrupada a l'entorn de l'Escola Francesa de l'Excel·lència Territorial (EFET) i del centre de recerca IRIS –associat al CNRS- respon amb èxit a la demanda de la DATAR i promou el seminari *Temps et Territoires* que esdevé un instrument eficaç de difusió de la problemàtica dels usos del temps a les ciutats.

Destaca en aquest procés, novament, el rol central que juguen les institucions estatals (DATAR, MInisteri Delegat de la Ciutat, Secretaria d'Estat dels Drets de la Dona) i és significativa la intervenció del llavors primer ministre, Lionel Jospin, en el Festival de les Ciutats el setembre de 2001 en anunciar la creació d'un Fons d'Innovació i Harmonització destinat a finançar les polítiques urbanes del temps[213].

En el cas francès, el procés de reflexió sobre les polítiques urbanes del temps impulsat pel govern de l'Estat, es tradueix ben aviat en una programa concret de tres anys de durada que compta amb finançament estatal[214]. Un programa que té la finalitat de coordinar el conjunt d'iniciatives en matèria de política urbana del temps que es desenvolupen en diferents territoris; impulsar aquestes polítiques a nivell nacional, sensibilitzar els electes sobre aquesta problemàtica i, igualment, ajudar els territoris, financerament i mitjançant el coneixement, a fer operatius els fòrums del temps.

El debat que, en aquest context, s'articula en a l'entorn de com gestionar millor les relacions entre el nivell estatal i local quan es parla de polítiques urbanes del temps és especialment interessant des d'una perspectiva teòrica en tant que obra molts interrogants de difícil resposta: Com mantenir la solidaritat intraterritorial? Com reforçar la posició dels territoris en un món global? A quina escala cal construir els territoris? Com articular els temps dels territoris i els temps de la persona? Com conciliar els temps dels consumidors i el dels assalariats? Quins seran els ritmes diurns i nocturns de les ciutats? I, sobretot, qui tindrà la responsabilitat de regular els ritmes de la vida quotidiana?.

Com subratllen Boulin, Dommergues i Godard (2002)[215], en el cas francès les polítiques urbanes del temps apareixen com a instrument per participar en la recomposició dels territoris, com a instrument per transformar la cultura administrativa i per modernitzar l'Estat. La presència de la perspectiva de gènere és feble i el paradigma dominant és clarament tecnocràtic. Són els electes locals i els poders públics que promouen l'impuls d'aquestes iniciatives, a diferència del cas italià i alemany on el món associatiu és qui juga un paper més determinant.

[213] Com assenyalen Boulin i Mückenberger (2002) *Op. cit.* el primer ministre Lionel Jospin constitueix els temps de la ciutat en política pública quan afirma la voluntat del seu govern de *"mettre les villes au tempo de leurs habitants, de mettre le temps au coeur de la démocratie local*".
[214] En concret el programa compta amb finançament dels Fons Nacionals de Gestió i de Desenvolupament del Territori (FNADT).
[215] Boulin, J.Y., Dommergues, P. i Godard, F. (Dir) (2002). *Op. cit*.

Les polítiques urbanes del temps mobilitzen els electes locals, funcionaris i ciutadans pel fet que estan estretament vinculades als objectius dels territoris, reforcen els projectes de ciutat i atravessen i milloren les accions en curs. La dimensió temporal és una entrada transversal que permet diverses articulacions i que aporta sentit i valor a la gestió del territori. S'inicia, doncs, una reflexió tecnòcrata sobre els temps urbans alhora que es posen en marxa processos d'experimentació en diverses ciutats que incorporen el temps a la planificació urbana.

Una aproximació a les principals polítiques urbanes del temps desenvolupades a França ens permetrà conèixer millor l'especificitat de l'experiència francòfona[216]. Mentre que a Itàlia, com he destacat, gairebé prop de cent noranta experiències creen Oficines del Temps i a Alemanya, com veurem, les primeres iniciatives prenen el nom d'Agències del Temps, a França hi ha una varietat de noms i d'experimentacions pel que fa als instruments operatius que tenen, però, funcions similars (Oficina del Temps, Agència del Temps, Espai Temps, Espai del Temps i de la Mobilitat).

En el cas apuntat de Saint-Denis, el govern local promou la creació d'un Espai Temps en el qual hi ha representada la diversitat dels actors locals per construir un model temporal de la ciutat. L'ajuntament juga un rol promotor de l'espai i a nivell intern vetlla per tal que la dimensió temporal sigui tinguda en compte en els projectes municipals. Aquest instrument no té com a funció específica desplegar una política urbana del temps concreta. En el cas del departament de la Gironde es crea una Oficina del Temps que té per missió encoratjar la creació d'oficines descentralitzades en les diferents ciutats del departament estretament vinculades al consell general, per promoure polítiques urbanes del temps. En els casos de Poitiers i Belfort les estructures encarregades de la coordinació de les polítiques urbanes del temps tenen una certa independència. Poitiers crea una Agència del Temps en la pròpia estructura dels serveis municipals mentre que Belfort crea una *Maison du Temps et de la Mobilité*, una associació de caire ciutadà que té per funció promoure el debat i l'acció a l'entorn de la gestió del temps i la mobilitat en el territori amb els principals actors locals.

Tots els territoris s'interessen per temàtiques comunes: horaris d'obertura dels serveis públics i privats; millora de la conciliació de la vida familiar i professional; millora dels

[216] V. Boulin, J-Y, Godard, F. Dommergues, P. (2001) "Quels espaces-temps de la vie quotidienne à l'horizon 2020?" *Territoires 2020* . Études et Prospective, 3.

horaris de treball en els territoris; mobilitat de persones i mercaderies. Una perspectiva de treball clarament orientada a la planificació i gestió del territori des de la lògica d'una gestió eficient del sistema urbà.

En totes les experiències franceses les polítiques locals del temps comparteixen en major o menor mesura uns objectius comuns:

a) Enfortir la cohesió social: reforçar l'accessibilitat als serveis a tots els col·lectius i sobretot als més desfavorits.
b) La gestió territorial associada a la millora de la qualitat de vida, l'entorn i la mobilitat de les ciutats.
c) Un objectiu econòmic: crear ocupació de qualitat no precària, amb requalificació de les persones i horaris esglaonats.

Però el cert és que l'objectiu més compartit és clarament polític. Els electes locals veuen com cada vegada és més necessari que els actors locals siguin mobilitzats en la definició de les polítiques en el territori. Les polítiques urbanes del temps permeten experimentar noves formes de relació i seure en una taula els agents principals del territori: empresaris, treballadors, ciutadans i consumidors, electes. Tots ells amb lògiques i interessos divergents que cal que siguin compatibles o complementaris.

Des d'aquesta perspectiva, l'aportació innovadora de les polítiques urbanes del temps a França és que, en alguns casos, permeten al govern local crear les condicions d'un diàleg social renovat, que facilita noves formes de concertació social. En donar prioritat al debat públic per respondre a la qüestió del model de ciutat que es vol per al futur, s'obren noves vies per gestionar les polítiques públiques.

En aquests moments, a França, les polítiques urbanes del temps són en procés d'adquirir legitimitat. Com indiquen Boulin i Mückenberger (2002), aquestes polítiques haurien de superar una concepció instrumental i sectorial per esdevenir instruments integrals i articulats que permetessin pensar un projecte global de ciutat i de territori des de la perspectiva dels usos del temps.

5.3.3. Alemanya i els Països Baixos: el govern local surt enfortit

L'anàlisi de les polítiques urbanes del temps a Alemanya i els Països Baixos permet detectar d'altres elements innovadors a tenir en compte en la configuració del marc analític.

En primer lloc, Alemanya posa en marxa experiències en polítiques urbanes del temps a finals de la dècada dels anys noranta del segle XX també sota la influència directa de l'experiència italiana. La dimensió que adquireix aquesta intervenció pública cal situar-la en un context en el qual, com en el cas francès, hi plana un debat sobre la reducció del temps de treball mercantil i també hi ha present un altre debat de fons entorn de la necessitat de modernitzar el sector públic.

L'experiència alemanya s'ha d'interpretar tenint en compte l'estructura federal de l'Estat i la forta descentralització de competències en els *Länders* i en els ajuntaments. El govern local gaudeix d'àmplia autonomia i juga un rol important en les polítiques que tenen a veure amb la vida quotidiana, tot i que la regulació dels horaris laborals o els horaris dels serveis comercials no són de la seva competència.

En el cas alemany són determinants els projectes que sorgeixen d'iniciatives del propi govern local. És igualment central la recerca acadèmica desenvolupada a l'entorn dels usos del temps i de la vida quotidiana i, més específicament, centrada en l'estudi dels usos del temps de les dones, la reorganització dels temps de treball, el temps i l'ecologia i el temps i l'espai a la ciutat.

També juga un paper clau en el desenvolupament d'aquestes polítiques a escala local el món associatiu, com en el cas italià, sobretot els moviments de dones i els sindicats en defensar la necessitat de posar en relació els diferents temps socials i la dimensió temporal en les polítiques urbanes.

Una presentació, necessàriament breu, de les principals iniciatives desenvolupades des de la dècada dels noranta a Alemanya mostra com les polítiques urbanes del temps es defineixen en escales territorials diferenciades (intermunicipal, municipal, barri), també creen Oficines del Temps (*Zeitbüro*) i promouen instruments de participació i diàleg social (Taules de Concertació o Negociació).

El cas alemany, a semblança de l'italià, és rellevant en tant que des del govern local es promouen instruments de concertació i diàleg (taules quadrangulars) a l'entorn de les quals participen l'ajuntament, els representants dels empresaris i dels treballadors i la societat local per tal de compartir diagnosis i consensos necessaris a l'entorn dels usos del temps en l'espai local.

Bremen és la ciutat pionera en polítiques de temps a Alemanya. Posa en marxa el 1990 una proposta que desenvolupa per primera vegada una visió de la ciutat conscient del temps i de la vida quotidiana, que promou intervencions en àmbits diversos com són els temps de l'escola i la cura dels infants, la mobilitat, l'accessibilitat als serveis públics i privats i els horaris comercials.

Les primeres experiències compten amb suport acadèmic i finançament estatal per part del Ministeri de Recerca, elements clau per entendre la perspectiva i dimensió de la política urbana del temps en aquest país. Més recentment, les iniciatives municipals a l'entorn de les polítiques urbanes del temps comparteixen l'objectiu d'integrar la política de temps en els processos de planificació urbana i, com hem vist en l'experiència francesa, adopten una perspectiva i un discurs més tecnocràtic. Igualment detecten la necessitat que decisors polítics, econòmics i la societat civil participin en els procesos de decisió sobre les polítiques urbanes del temps i consideren clau en el procés impulsar el binomi recerca-acció. Una perspectiva que exigeix d'una nova *governance* local que impulsa processos de cooperació público-privats a diferents escales territorials[217].

Des d'aquesta perspectiva d'intervenció urbana es posen en marxa les iniciatives en barris urbanitzats de les ciutats de Bremen i Hambourg i el projecte a l'entorn del Parc Tecnològic de la Universitat de Bremen. En aquests casos les polítiques urbanes del temps s'integren en el procés de construcció de la ciutat i es planifica el desenvolupament territorial des de la perspectiva del temps i l'espai.

Posteriorment d'altres ciutats, com Hannover, Wolfsburg o Stade han posat en marxa iniciatives descentralitzades en barris amb objectius més concrets, sobretot vinculats a la recerca d'una major conciliació entre els temps laborals i els temps familiars. Igualment també han desenvolupat polítiques més sectorials adreçades a promoure la

[217] Henckel., D. (2006) "Cómo integrar la cuestión del tiempo desde la definición de los planes a la planificación del territorio". Ponència presentada al Congrés Internacional Temps, Ciutadania i Municipi. Barcelona.

modernització de l'administració local (*e-government*) que, en alguns aspectes, presenten similituds amb les experiències franceses o italianes ja comentades.

M'interessa, però, a l'objecte de construir el marc analític, destacar el cas de la ciutat de Bremen-Vegesack, analitzat a bastament a Mückenberger (2007), en tant que constitueix la primera proposta a Alemanya de gestionar una política urbana del temps des d'una institució local (Oficina del Temps) per tal de garantir la continuïtat del projecte[218].

En aquest cas l'oficina del temps tenia com a tasques principals: a) Obtenir informació sobre els temps i els horaris d'accés als serveis públics i privats de la localitat i fer-la accessible amb el suport de mitjans electrònics (oferta de temps); b) Obtenir informació referida a les necessitats de temps dels ciutadans (demanda de temps) a partir d'una diagnosi elaborada de forma participativa mitjançant taules rodones, enquestes personals, tallers prospectius i altres formes de participació; c) Coordinar i obrir el procés de decisió als actors externs per mirar de conciliar l'oferta i la demanda del temps (coordinació local del temps) i d) identificar els conflictes locals de temps i els projectes municipals a partir dels quals es podria posar en marxa la cooperació entre actors.

L'oficina del temps va desenvolupar quatre processos concrets: la construcció de xarxes, mecanismes de cooperació, processos de participació i instruments de comunicació. I va aconseguir integrar actors cooperants i construir cultura de la innovació la qual cosa va permetre que fos considerada com un espai des del qual discutir públicament sobre els problemes relatius al temps de la ciutat, estimular projectes de gestió concrets i enfortir les demandes de temps dels ciutadans.

Amb tot, la política supra-local no va permetre però que aquest organisme intervenís en els processos de decisió que afectaven la localitat i que tenien clares connotacions en la gestió local del temps de la ciutat, com van ser la construcció d'un gran centre comercial i d'oci al port i l'establiment de la Universitat Internacional de Bremen en els terrenys d'una antiga caserna militar.

[218] Vegesack és una localitat de 35.000 hab que constitueix el punt de referència per a tota la regió noroccidental de Bremen. L'àrea d'influència comercial s'estima en prop de 150.000 habitants.

La capacitat de l'oficina del temps de representar i agrupar els interessos relatius al temps dels ciutadans i la societat local en front dels interessos econòmics i polítics dominants, va ser limitada. En primer lloc perquè ja en la fase constitutiva del projecte els actors polítics i econòmics van tenir un pes decisiu, en segon lloc perquè els interessos col·lectius es van establir a nivell de representació d'entitats i associacions i en tercer lloc, perquè la participació de ciutadans a títol individual es va entendre més com un procés d'acompanyament.

Retornant a l'anàlisi més general del cas alemany, cal destacar que més enllà de la col·laboració acadèmica en els processos de decisió i implementació de polítiques urbanes del temps (com es detecta en les experiències promogudes al districte de Harburg a Hamburg, i a la ciutat de Wolfsburg)[219], en aquest cas també va ser determinant la difusió d'experiències i la recerca desenvolupada a través d'una societat alemanya per a les polítiques urbanes del temps que va comptar amb el suport de l'associació de municipis alemanya i que va permetre establir un treball conjunt amb l'àmbit acadèmic[220].

Si analitzem ara el cas dels Països Baixos, observem com les polítiques urbanes del temps, com en els altres països presentats, també es van posar en marxa a finals de la dècada dels anys noranta del segle passat. El 1997 es va crear una Comissió Nacional per a la gestió dels horaris quotidians que depenia del Ministeri d'Afers Socials i Treball. Aquest organisme va impulsar un programa interministerial de quatre anys, amb dotació econòmica, que permetia als ajuntaments promoure experiències a micro-escala en ciutats de tamany mig o petit.

Com en el cas francès, el desenvolupament de les polítiques urbanes del temps als Països Baixos, s'ha d'interpretar tenint en compte el suport estatal que reben les primeres iniciatives. Però també és rellevant el debat a l'entorn de la conciliació família-treball que al llarg de la dècada qüestiona els temps en l'esfera del treball mercantil.

[219] V. Mückenberger (2007) *op. cit.*
[220] La Deutsche Gesellschaft für Zeitpolitik (Societat alemanya per a les polítiques del temps) es crea l'any 2002 amb la finalitat d'establir una xarxa de treball sobre els temps de la ciutat entre les administracions locals, els sindicats, les organitzacions ciutadanes i el món acadèmic, encapçalada pels dos principals experts alemanys en polítiques de temps Ulrich Mückenberger i Dietrich Henckel.

Es interessant prestar atenció a aquest debat en tant que, com indica Méda (1999)[221], el que és més significatiu en aquest cas és el punt de partida de la reflexió sobre els usos del temps i la perspectiva de gènere: són els homes que s'han d'emancipar del seu treball per tal que participin més en les responsabilitats domèstiques.

Així , el gener de 1996, es promou una llei del temps de treball que posa en evidència el lligam estret entre qualitat de vida i la reducció del temps de treball. En aquest cas, a diferència del debat francès de les 35 hores, la reducció del temps de treball no només té com a principal objectiu crear ocupació sinó millorar la qualitat de vida dels treballadors, dels pares i mares, del conjunt dels ciutadans i ciutadanes. Un punt de partida que té vinculacions directes amb la perspectiva italiana i el paradigma de gènere i dels temps de la ciutat presentat anteriorment. Una perspectiva que contempla diverses realitats en relació als usos del temps: disposició de temps per a un mateix i per a la família, necessitat de compartir rols en el si de la família, fomentar l'autonomia dels individus, promoure la igualtat entre dones i homes.

L'essencial d'aquest plantejament és que incorpora la pluralitat de valors i preocupacions socials que es manifesten a l'entorn dels usos del temps. No es tracta tant de promoure una legislació per reduir el temps de treball mercantil com de reduir el lloc central que ocupa el temps de treball remunerat, per alliberar temps per a l'exercici d'altres activitats.

La legislació introdueix en aquest sentit l'obligació de les empreses de tenir en compte les càrregues o activitats exteriors que tenen els assalariats més enllà del món mercantil el que, a la pràctica, s'ha traduït en major flexibilitat horària en funció de les condicions personals. Es promou, doncs, una lògica de reorganització del sistema productiu que té en compte els usos del temps individuals.

Sens dubte aquest debat que sorgeix en el marc de les polítiques del temps en l'àmbit laboral incideix en les polítiques urbanes del temps que es desenvolupen en l'espai local i que tenen entre els seus principals objectius el facilitar la conciliació entre els temps de les dones i els homes, com és el cas de les polítiques promogudes a les ciutats d'Utrecht i de Deventer.

[221] Méda, D. (1999). *Qu'est-ce que la richesse?* Aubier, París.

Altres experiències en polítiques urbanes del temps tenen, però, un caràcter més sectorial i limitat. Aquest és el cas de la ciutat d'Amsterdam que promou l'ampliació d'horaris de centres culturals o els casos de les ciutats de Zutphen i Haarlem que impulsen polítiques d'ampliació d'horaris escolars i d'espais de cura per a infants.

La presentació, necessàriament sintètica, que he fet en aquest apartat de les experiències més rellevants en política urbana del temps a Europa m'han permès situar l'objecte d'estudi en el context internacional i m'han facilitat, com veurem en el següent apartat, la identificació dels trets principals que caracteritzen aquestes polítiques públiques.

5.4. Identificació dels principals objectius, àmbits d'intervenció i instruments de les polítiques urbanes del temps

Com hem vist en els apartats anteriors, a Europa es detecten diferents experiències de polítiques urbanes del temps que proposen solucions innovadores a l'hora de donar resposta al conflicte temporal quotidià que es manifesta en l'espai local. Amb tot, el cert és que el paradigma dominant en cada país ha estat diferent i es detecten dues línies principals d'intervenció: d'una banda, es configuren polítiques urbanes del temps des d'una perspectiva de gènere que tenen una finalitat transformadora i de canvi social en la gestió dels usos del temps. De l'altra, s'implementen polítiques urbanes del temps que neixen d'una lògica tecnocràtica, amb la finalitat de garantir un territori sensible als usos del temps de manera que aquest sigui més eficient i competitiu.

En algunes ciutats, el govern local ha atès una demanda social de major sincronització dels ritmes i temps quotidians expressada pels qui hi viuen, hi treballen i utilitzen el territori del municipi i ha promogut intervencions concretes. En d'altres, la intervenció ha estat més *top-down* i ha cercat incorporar la dimensió temporal en la planificació territorial.

Així, l'estudi de les experiències europees ha evidenciat com el govern local està promovent polítiques urbanes del temps des de perspectives d'anàlisi diverses i amb objectius i instruments heterogenis. Es detecten mesures per introduir una major flexibilitat horària en diversos àmbits (laboral, comercial, serveis, transport i administració) en funció de les variacions del ritme de la vida social i de les necessitats

de la població. Son propostes que incideixen en diferents àmbits d'actuació: intervenen en els temps de l'escola (horaris intensius, major flexibilitat, activitats extra-escolars); promouen una major flexibilitat horària en el mercat de treball; faciliten una major autoorganització dels temps; creen finestres multifuncionals per resoldre gestions administratives; modifiquen els horaris dels serveis bancaris; creen bancs del temps que intercanvien serveis basats en la gestió de la quotidianitat, que sorgeixen com a experiències comunitàries i de solidaritat[222].

L'objectiu d'aquest apartat és detectar, a partir de les experiències analitzades, els elements que constitueixen les dimensions substantives i operatives de les polítiques urbanes del temps des d'una perspectiva de gènere.

Les polítiques urbanes del temps introdueixen una dimensió transversal nova en la gestió del territori. La complexitat d'aquestes intervencions ha de poder ser abordada des d'una perspectiva més operativa amb la finalitat de complementar la discussió teòrica i conceptual que ha nodrit, fins ara, bona part de la meva exposició. Amb aquesta intenció, aquest apartat té com a finalitat detectar, en primer lloc, quins són els principals objectius que orienten les polítiques urbanes del temps. En segon lloc, aprofundir en els instruments que faciliten l'operativitat d'aquestes polítiques i, finalment, subratllar els elements més rellevants que presenta el desplegament d'aquestes intervencions en l'ambit local.

5.4.1. Principals objectius de les polítiques urbanes del temps

Com assenyala l'informe Hervé (2001) un dels principals reptes i objectius de les polítiques del temps és millorar la qualitat de la vida quotidiana de les dones i dels homes, tot garantint la igualtat de gènere. Aquest és un objectiu perseguit per d'altres polítiques públiques locals però, en el cas de les polítiques urbanes del temps, és central en tant que, com he argumentat anteriorment, la desigualtat de gènere en els usos del temps condiciona el dret a exercir una plena ciutadania.

[222] Els bancs del temps són centres d'intermediació i intercanvi de temps entre un col·lectiu de persones que actuen al marg dels mecanismes de mercat formalitzats i que compleixen una funció econòmica i social, en tant que les persones que hi participen intercambien el seu temps per dedicar-lo a la comunitat (cura i atenció de nens, cura de persones grans, activitats en la llar, aprenentatges i formació). Existeixen experiències a diversos països europeus i en el nostre context ha estat l'associació Salut i Familia la que ha promogut més bancs del temps a Catalunya en col·laboració amb els ajuntaments.

M'interessa, per tant, identificar amb més precisió quins poden ser els reptes i objectius principals de les polítiques urbanes del temps tenint en compte, com subratlla Bartoletti (1998), que cal cercar un nou equilibri entre temps socials que parteixi de criteris de solidaritat i equitat tant per donar resposta a les transformacions de la realitat econòmica i social de l'espai local, com per atendre una demanda creixent d'autogestió dels temps individuals.

Un primer objectiu que s'estableix en la definició d'una política urbana del temps és el de garantir la igualtat de les persones. Els ciutadans amb menys recursos i amb risc d'exclusió social són els que troben més dificultats per accedir al mercat de treball i als serveis. D'altra banda, com també s'ha argumentat en capítols precedents, els usos del temps posats en relació amb les capacitats individuals, poden esdevenir un factor que reforci el risc d'exclusió social. En els entorns urbans s'acumula la fractura social, la fractura tecnològica i la fractura temporal i, sovint, les dones i col·lectius més desfavorits són els que es troben amb majors dificultats. La intervenció en l'organització i els usos dels temps és, doncs, una qüestió d'interès general que té la voluntat de reforçar la cohesió social en els territoris.

Un segon objectiu compartit per moltes polítiques urbanes del temps és garantir la igualtat de gènere. En aquest sentit, les polítiques urbanes del temps complementen tant les actuacions que promouen les polítiques de temps en el àmbit laboral com les polítiques socials i de cura adreçades a les famílies amb la finalitat d'alliberar temps per a ser gestionat autònomament.

En tercer lloc les intervencions que despleguen les polítiques urbanes del temps cerquen un equilibri entre el temps de treball mercantil i el temps fora d'aquest treball. Les polítiques urbanes del temps han de contribuir a resoldre els conflictes quotidians que es manifesten a l'hora d'harmonitzar el temps de treball, el temps de lleure, el temps familiar, el temps cívic i el temps per a un mateix. Tots ells temps compatibles, útils i necessaris, tots ells viscuts de manera diferent segons el gènere, l'edat, l'ètnia, els recursos econòmics, el nivell d'estudis o el barri de residència, entre d'altres factors, com també he argumentat.

Igualment, moltes intervencions tenen com a objectiu garantir la concordança dels temps en el territori. Cal adaptar els serveis públics –i molt especialment els seus horaris- a les evolucions de la societat i als ritmes de la ciutat. Cal promoure actuacions que permetin conviure els diferents temps que s'expressen en l'àmbit urbà

(com ara l'equilibri entre el temps de treball, el temps de la nit, el temps de lleure i el temps de repòs). Cal promoure polítiques urbanes del temps en la mobilitat quotidiana que facilitin una millor accessibilitat als serveis. Cal promoure una intervenció en els usos del temps per apaivagar el risc de tensions socials que poden manifestar-se entre diversos col·lectius de la ciutat.

Finalment, un cinquè objectiu d'aquestes actuacions és el de crear temps comuns en l'espai local. La gestió del temps és inseparable del projecte polític, del model de territori, de ciutat, de poble o de barri que es vol construir. La gestió del temps travessa tots els terrenys de la intervenció urbana i l'articulació del model temporal en l'espai local només es pot construir de forma col·lectiva.

Aquests objectius s'han definit sempre a partir de diferents enfocaments d'intervenció en la realitat urbana. Seguint les argumentacions de Bartoletti (1998) es poden identificar tres perspectives per abordar aquests objectius que no són excloents entre elles.

En primer lloc les polítiques urbanes del temps cerquen una millora en la gestió dels temps individuals i socials mitjançant la disponibilitat horària dels serveis públics. En alguns casos les intervencions volen donar resposta específica a les necessitats expressades per les dones i, en d'altres, la població destí de les intervencions és el conjunt de la ciutadania. La disponibilitat horària de serveis és un objectiu intermedi, de naturalesa operativa, que es tradueix en una major flexibilitat i diversificació dels horaris dels serveis però, com veurem, no compleix exclusivament aquesta funció.

El criteri de disponibilitat dels serveis en l'àmbit de la política urbana del temps s'ha traduït en tipologies d'intervenció que no només fan referència als horaris d'obertura al públic. Un exemple concret és la modificació dels horaris de serveis públics i privats com a resposta a l'exigència dels usuaris que es tradueix en una major diversificació dels serveis, una més gran flexibilitat en la prestació i una ampliació dels horaris (pràctica estesa en l'àmbit del servei a les persones i en l'àmbit comercial, per exemple).

Igualment, es pot considerar un altre àmbit d'intervenció que està guanyant terreny en l'àmbit local en els darrers anys, com és el dels serveis adreçats a les famílies amb fills petits o amb persones grans al seu càrrec (espais per compartir temps entre famílies, centres de dia o serveis d'assistència domiciliària). En aquest cas les intervencions

són més innovadores i volen atendre específicament les problemàtiques associades a les persones cuidadores, generalment les dones.

D'altra banda, també es poden tenir en compte aquelles polítiques que cerquen millorar l'administració local introduint processos de reorganització i modernització dels serveis per ampliar la disponibilitat horària (cas de les Oficines d'Informació al Ciutadà o de la gestió de tràmits administratius per internet).

En segon lloc, les polítiques urbanes del temps volen garantir l'equitat entre diverses categories de treballadors i treballadores de l'administració local i entre diverses franges socials de la ciutat, mitjançant una tutela dels col·lectius més dèbils a través d'intervencions en el mercat de treball i en el sistema de provisió de benestar.

En aquests casos no només estem davant d'una regulació integral del sistema horari, sinó que cal conciliar interessos i necessitats que poden entrar en conflicte. En aquest sentit, nombroses experiències en polítiques urbanes del temps han introduït el criteri d'equitat entre les diverses categories de treballadors i treballadores i entre les diverses categories socials, per tal d'evitar que les actuacions que es posin en marxa per al conjunt de la ciutat puguin generar externalitats negatives en els treballadors i treballadores dels serveis municipals i en els col·lectius més desfavorits[223].

Finalment, les polítiques urbanes del temps cerquen millorar l'eficiència sistèmica de la ciutat. Aquesta és una perspectiva de l'acció pública, més tecnocràtica, que té una importància creixent en la gestió urbana. Des d'aquest plantejament és prioritari el funcionament de la maquinària urbana i no ho és tant el satisfer les necessitats en relació als usos del temps que pot expressar la ciutadania. La prioritat és optimitzar l'ús dels recursos de la ciutat el que es tradueix en objectius intermedis (millorar l'accessibilitat, la mobilitat i l'articulació distància-temps) que cerquen redistribuir els fluxos d'usos del temps en el territori com, per exemple, millorar la mobilitat urbana mitjançant la desincronització dels horaris de les escoles per harmonitzar-los amb els horaris del transport públic.

[223] Aquest és el cas de les intervencions promogudes en diversos municipis italians adreçades al col·lectiu de dones com, per exemple, a les ciutats de Mòdena, Ravena i Bolonya; les actuacions destinades a promoure uns millors usos del temps en el col·lectiu de dones assalariades a Milà i Gènova o el desenvolupament de serveis socials de proximitat per a la gent gran d'una franja social menys protegida a Bolonya i Roma.

5.4.2. Els àmbits d'intervenció de les polítiques urbanes del temps

Les polítiques urbanes del temps persegueixen els objectius descrits mitjançant un conjunt d'intervencions en diversos àmbits de política pública amb la finalitat de garantir una concordança entre els diferents sistemes temporals que constitueixen l'organització social del temps.

La intervenció en la gestió dels temps quotidians en l'espai local té molt a veure amb l'accessibilitat als serveis locals. En aquest terreny les polítiques públiques incorporen la dimensió temporal (intervenció en els horaris d'obertura i tancament dels serveis), però també la dimensió espacial (on localitzar els serveis) i la dimensió substantiva i operativa (quins programes i activitats i quins serveis). Les polítiques urbanes del temps han d'articular una relació temps/espai que afavoreixi la fluïdesa i la igualtat dels usos del temps, tant des d'una perspectiva de gènere com des de diferents categories socials que, en si mateixes, constitueixen relacions socials[224].

Els estudis sobre les polítiques urbanes del temps a Europa han identificat els principals àmbits d'intervenció en què s'han concretat aquestes polítiques desplegades pel govern local.

Seguint l'argumentació de Belloni i Bimbi (1997) les polítiques de temps s'han definit en set àmbits preferents de gestió de la ciutat:

1. Serveis municipals. Aquest ha estat el camp d'intervenció de les polítiques urbanes del temps més generalitzat sobre la base de tres estratègies principals: a) la redefinició dels horaris dels serveis a partir de l'ampliació horària i de la determinació d'horaris d'obertura adaptats a les necessitats ciutadanes (caps de setmana i festius); b) la simplificació de la pràctica burocràtica (increment de l'oferta de gestió de tràmits i serveis per telèfon i per internet); c) la promoció de l'ús de noves tecnologies en l'administració i creació de bases de dades compartides per diversos serveis i administracions (la introducció d'elements de gestió des d'una perspectiva de l'*e-government* transforma la relació amb el temps, alguns servidors automatitzats treballen 24h. sobre 24 i s'obliden de la qüestió dels horaris d'obertura, que esdevé

[224] Boulin, J.Y. Dommergues, P. i Godard, F. (2002). *Op. cit.*

banal) d) la proliferació creixent de centres de serveis públics o punts d'informació i de mediació multiserveis en l'entorn urbà. Aquests espais agrupen en un mateix lloc diversos serveis municipals, de l'Estat o d'empreses públiques. En aquests casos, no sembla que la proximitat sigui l'avantatge essencial sinó el que és més rellevant és l'accessibilitat conjunta als serveis i a la informació.

2. Serveis d'informació al ciutadà. El desplegament de serveis d'informació als ciutadans que facilita l'accés a l'oferta de serveis municipals també s'ha considerat una intervenció en els usos del temps en l'espai local. Així la descentralització d'oficines d'atenció al ciutadà en districtes, la creació d'una pàgina web municipal, el serveis d'informació telefònica, la publicació de guies informatives, i d'altres intervencions poden esdevenir instruments d'informació per articular una política urbana del temps.

3. Serveis culturals. La intervenció en aquest àmbit de política pública s'ha centrat sobretot en el perllongament dels horaris dels equipaments culturals i en l'oferta cultural adreçada a famílies en horaris atípics o caps de setmana. Intervencions bàsiques que es duen a terme en museus, sales d'exposicions, i biblioteques, creació de serveis mòbils de biblioteca i serveis a domicili de llibres per a persones amb problemes de mobilitat, en són un exemple.

4. Serveis comercials. En aquest camp la intervenció del govern local mitjançant les polítiques urbanes del temps ha estat més difícil i limitada. Sovint perquè el govern local no pot intervenir en la regulació dels horaris dels centres comercials i la lògica d'interessos en joc fa més difícil la concertació entre els actors.

5. Mobilitat (sistemes de transport i trànsit). Les propostes en aquest terreny s'han adreçat sobretot a millorar l'accessibilitat física del territori, facilitant vies de comunicació i el foment del transport públic per garantir una mobilitat òptima. La dimensió temporal esdevé clau en la gestió de la mobilitat. En aquest camp d'intervenció l'objectiu principal és racionalitzar els fluxos de moviment en el territori per tal d'evitar la sincronia en hores punta (per exemple, facilitant horaris d'entrada i sortida a les escoles més flexibles) i cercant una certa sincronització entre els horaris del transport públic i els serveis. Mesures com l'ampliació d'horaris del transport públic a la nit o en cap de setmana,

experiències de cotxe compartit, o itineraris a peu a les escoles entrarien en aquesta categoria d'intervencions.

6. Serveis a la persona. Aquest és el camp d'intervenció des del qual s'està promovent una major innovació i que constitueix el repte principal de les polítiques urbanes del temps des d'una perspectiva de gènere. L'objectiu de la política urbana del temps és millorar els usos del temps quotidians de determinats ciutadans com, per exemple, la millora d'horaris i accessibilitat de serveis per a les parelles biactives amb fills o persones grans a càrrec, per a les dones adultes amb persones grans a càrrec, per a famílies monoparentals o monomarentals, per als infants, per a les persones grans. Les intervencions adreçades a les famílies amb infants es tradueixen en una major flexibilitat en l'horari escolar d'entrada i sortida; ampliació d'activitats extra-escolars i usos alternatius per als equipaments escolars; sistemes de cangurs a domicili, creació de ludoteques o centres per a la primera i segona infància o increment de l'oferta d'activitats en períodes de vacances escolars. Per a les famílies amb persones grans a càrrec, es posen en marxa serveis d'assistència domiciliària, hospitals de dia o centres socials per compartir temps de lleure, entre d'altres intervencions. D'altra banda, en els serveis a domicili s'ofereix una gamma de serveis mèdics o d'atenció quotidiana, en aquest cas la dimensió del temps per a les persones que viuen soles és essencial[225].

7. Participació ciutadana. Quan les polítiques urbanes del temps entren en l'agenda política i en el discurs dels electes locals generalment es posen en marxa processos participatius per conèixer les necessitats dels ciutadans i definir un model de ciutat sensible als usos del temps. Aquests processos són dirigits per l'equip de govern municipal i poden prendre formes diverses (Fòrums del Temps, Oficines del Temps, Trobades periòdiques amb l'alcalde/regidors).

Aquestes han estat els principals àmbits d'intervenció en què s'han desplegat les polítiques urbanes del temps a Europa. L'apartat següent té com a finalitat mostrar quins instruments operatius s'han promogut per fer efectives aquestes intervencions.

[225] Jeannot, G. (2001). "Le temps des services publics répon-il aux attentes des usagers?" a Paquot, T. (2001). *Op. cit*.

5.4.3. Instruments operatius de les polítiques urbanes del temps

Tal i com he mostrat, les polítiques urbanes del temps poden esdevenir un instrument per a desplegar una nova governança que faciliti l'establiment de nous processos de participació i cooperació en l'espai local alhora de determinar el model temporal d'un territori.

La importància d'aquesta capacitat d'articulació d'interessos se sustenta en el fet que mitjançant aquests processos es poden incorporar en l'arena decisional actors que generalment no participen en la definició de les polítiques públiques. És evident que una definició de política pública oberta i participativa transforma l'acció pública en un univers fortament policèntric, a vegades conflictiu i complex[226]. Però també és clar que davant una realitat social en transformació i una pluralitat d'actors que expressen necessitats i demandes diversificades i diferenciades pel que fa a l'ús del temps, les polítiques urbanes del temps evidencien la necessitat de construir conjuntament el model temporal del territori.

Com assenyalen Boulin, Dommergues i Godard (2002), probablement una de les aportacions més originals de les polítiques urbanes del temps és la capacitat d'innovació democràtica que presenten, en establir nous modes de concertació, noves pràctiques de participació, que esdevenen noves formes de promoure i gestionar les polítiques públiques.

Des d'aquesta perspectiva d'anàlisi pot semblar que el més important d'aquesta aproximació no sigui tant el resultat com el punt de partida: construir un procés de concertació que contribueixi a enfortir la democràcia de proximitat. En qualsevol cas, les polítiques urbanes del temps posen de manifest la necessitat de generar a escala local processos de co-construcció, de definició i articulació col·lectiva de les polítiques públiques que incorporin totes les veus i necessitats socials i, significativament, la perspectiva de gènere. En aquests processos és bàsica la participació de tots els actors públics i privats i la participació dels col·lectius de la ciutat que expressen les seves necessitats i demandes en relació als temps de la ciutat.

[226] Massardier, G. (2003). *Politiques et action publiques*. Éditions Dalloz, París.

D'altra banda, com s'ha detectat en l'anàlisi de les experiències europees presentat anteriorment, la partipació de les dones en les diferents fases del procés (recerca acadèmica/decisió política/gestió tècnica) ha estat un factor clau per al desenvolupament de polítiques urbanes del temps des d'una perspectiva de gènere i ha facilitat la construcció d'un paradigma transformador orientat a promoure un veritable canvi social en els usos del temps.

Des de les diferents perspectives s'han promogut instruments concrets per fer operatives les polítiques urbanes del temps. Seguint l'argumentació de Bartoletti (1998) i amb la finalitat d'identificar-ne els més rellevants, es poden diferenciar quatre categories d'instruments que es poden utilitzar en definició de les polítiques urbanes del temps.

En primer lloc, els decisors locals poden fer ús d'instruments de caràcter cognitiu que facilitin la diagnosi temporal del territori. En aquesta categoria entrarien els estudis i recerques empíriques sobre l'oferta i la demanda de temps i els horaris del municipi. L'estudi de l'oferta es pot elaborar mitjançant un mapa dels horaris dels serveis públics i privats. L'estudi de la demanda de temps es pot realitzar mitjançant l'ús de tècniques quantitatives (enquestes *budget*-temps) i qualitatives (grups de discussió, entrevistes a actors claus del procés). Es central considerar la diagnosi i la recerca de dades en aquesta fase del procés des d'una perspectiva de gènere i per grups d'edat per conèixer els usos del temps diferenciats entre dones i homes, segons el moment en què es troben del cicle de vida, la qual cosa facilitarà el procés de definició d'objectius i d'actuacions i permetrà dimensionar els resultats de la intervenció pública.

En segon lloc, els decisors locals es poden dotar d'instruments organitzatius que facilitin mecanismes d'impuls i generació de les polítiques públiques mitjançant la definició conjunta dels objectius principals de la política urbana del temps. Generalment la forma més compartida pel govern local ha estat la creació d'una Oficina del Temps o un servei que s'ha encarregat de liderar el procés i ha promogut la creació de grups de treball i de consulta amb els actors públics i privats i amb col·lectius de la ciutat. D'altra banda, molts ajuntaments s'han dotat també d'un comitè científic-tècnic que assessora tot el procés. D'altres han constituït una regidoria o una àrea o programa propi encarregat de promoure les polítiques urbanes del temps.

En tercer lloc, semblen decisius els instruments de negociació propis que articula la política urbana del temps i que faciliten la posada en pràctica de processos de

participació. L'ànàlisi dels principals instruments que utilitzen les experiències comparades mostra com l'administració local promou principalment quatre instruments de negociació diferents. Cadascun d'aquests instruments articula un model propi d'intervenció i permet identificar el tipus de cooperació que s'estableix entre els actors i la forma de diàleg i participació que el govern local promou en cada cas.

Així algunes polítiques urbanes del temps promouen un model de negociació interna que reprodueix la figura clàssica del diàleg social (Ajuntament i sindicats). Aquest és un model poc innovador i molt utilitzat a l'hora d'establir les regulacions horàries dels serveis municipals.

D'altra banda, d'altres municipis promouen un model de negociació interna que parteix de la participació dels treballadors i les treballadores del propi Ajuntament en la definició i disseny de la política urbana del temps. En aquest cas la participació del col·lectiu de treballadors en el disseny de la política aporta un element de participació innovador.

Es detecta una tercera aproximació basada en un model de negociació o cooperació interna que preveu la integració dels diferents serveis municipals que participen o no en el projecte, introduïnt l'element de transversalitat en la definició de la política urbana del temps. Aquest model té major ambició en tant que articula un procés de participació de les diverses àrees i departaments municipals en la definició dels objectius i actuacions de la política pública concreta.

Finalment hi ha polítiques urbanes del temps que parteixen d'un model de negociació o cooperació que integra també actors externs en el procés de definició, disseny i implementació de la política pública. Aquest model obert a la participació dels principals actors polítics, econòmics i socials de la ciutat s'articula mitjançant diversos instruments. Les experiències analitzades mostren com la majoria de ciutats creen Oficines del Temps i d'altres posen en marxa Taules de Negociació o Concertació, que operen a diferents escales territorials, que esdevenen nous espais de mediació local entre actors públics i privats.

La finalitat d'aquest darrer model d'intervenció és detectar sinèrgies entre actors en relació als usos del temps en el territori. Esdevenen espais que desenvolupen estructures de concertació específiques, promouen intercanvis d'experiències i faciliten

nous instruments metodològics per a la diagnosi i tractament de les dades associades als usos del temps del territori.

En relació als models anteriors és evident que aquest darrer és un model d'actuació més plural que estimula la participació ciutadana i facilita el desenvolupament de processos amb aquesta finalitat com ara els Fòrums del Temps, projectes pilot en barris o el desenvolupament de Plans Reguladors dels Horaris de la Ciutat, també anomenats Plans del Temps.

Finalment i, en quart lloc, els decisors de les polítiques de temps poden fer ús d'instruments operatius, eines concretes de gestió en què es plasmaran les línies d'intervenció i les actuacions concretes a desenvolupar per la política urbana de temps per tal d'assolir els objectius definits prèviament. Aquest és el cas del Plans Reguladors dels Horaris de la Ciutat o l'impuls d'ordenances i reglamentacions administratives específiques.

Amb la voluntat de sintetitzar els principals instruments operatius de les polítiques urbanes del temps detectats en aquest apartat i amb la finalitat de facilitar un coneixement més operatiu d'aquestes polítiques, es resumeixen en la taula següent les seves característiques principals.

Taula 2: Instruments operatius de les polítiques urbanes del temps

Instrument	Objectius	Característiques principals
Mapa del Temps	▪ Instrument de diagnosi per conèixer la oferta i demanda de temps en un territori. ▪ Detectar les disfuncions, la manca d'integració entre serveis i els conflictes temporals en un territori. ▪ Facilitar coneixement per a la definició de la política urbana del temps.	▪ Representació cartogràfica que facilita un coneixement exhaustiu de l'oferta horària de serveis, la seva localització i el seu ús. ▪ Permet incorporar la perspectiva de gènere i recorreguts individuals per identificar problemes vinculats a la gestió del temps, la seguretat, la saturació o la ineficiència dels serveis.
Oficina del Temps	▪ Millorar i racionalitzar els temps i els horaris del territori. ▪ Coordinar la política urbana del temps.	▪ Dependència orgànica i funcional de l'Alcaldia. ▪ Instrument de política transversal ▪ Promou actuacions obertes a la participació dels actors públics, privats i socials
Taula de Negociació o Concertació	▪ Facilitar el diàleg i la participació en la definició de la política urbana del temps	▪ Integrada pels principals actors públics, privats i socials del territori.
Pla Regulador dels Horaris de la ciutat	▪ Promoure una racionalització dels horaris de la ciutat. ▪ Facilitar la coordinació entre els actors que intervenen en la política local del temps.	▪ Opera en un àmbit organitzatiu més ampli i amb límits menys definits que els plans urbanístics. ▪ Ha d'integrar-se transversalment en els altres plans que regulen la ciutat. ▪ Requereix de l'elaboració prèvia d'un Mapa del Temps

Font: Elaboració pròpia

5.5. Elements rellevants per a l'anàlisi de les polítiques urbanes del temps

El darrer apartat d'aquest capítol que tanca el marc teòric de les polítiques urbanes del del temps, té com a finalitat presentar els elements que considero més rellevants i que cal tenir en compte en l'anàlisi de les polítiques urbanes del temps.

Tal i com he argumentat anteriorment, les polítiques urbanes del temps requereixen d'una nova aproximació a la gestió de l'espai local. Han de partir d'una nova concepció del territori, tal i com apuntaven les tesis d'Ascher (2004), atès que les ciutats i els pobles no són espais físics estables i delimitats sinó que formen part d'una xarxa de fluxes interregionals en la qual es manifesten múltiples temporalitats.

Les polítiques urbanes del temps expressen, en molts casos, una cultura temporal pròpia de les dones en recollir les seves demandes i necessitats per millorar la qualitat de vida en els entorns urbans. Però, com he mostrat, les polítiques urbanes del temps han d'integrar, també, la naturalesa complexa i sovint contradictòria de la pluralitat i heterogeneïtat de temps en què els individus expressen el seu conflicte temporal en funció del seu sexe, edat, condició social i ètnia, entre d'altres factors. Des d'aquesta perspectiva, han d'introduir la diversitat i heterogeneïtat de temps que expressen el conjunt dels ciutadans en l'espai local.

La participació d'actors públics i privats, d'institucions i d'actors socials es demostra central per a la gestió de la complexitat temporal. Les polítiques urbanes del temps ofereixen un terreny per a la innovació social que facilita un nou aprenentatge en la planificació i desenvolupament del territori. Són polítiques que desenvolupen noves formes de diàleg civil i de democràcia local, que promouen noves formes de participació, més descentralitzades, i una nova cultura de la cooperació. Són polítiques amb una voluntat clara de revitalitzar i renovar la participació social i la democràcia local.

Tanmateix, les polítiques urbanes del temps requereixen d'un debat social entorn els usos del temps. Com assenyala Gwiazdzinski (2002a) les ciutats viuen els seus temps en tensió permanent. Mentre que la demanda de temps esclata i es diversifica, l'oferta urbana que promouen les administracions, els comerços, els serveis i els transports resten encara estructurats en funció de ritmes tradicionals. Aquesta desincronització permanent és generadora de conflictes entre dones i homes, entre individus, grups

d'edat, barris i territoris que no viuen els mateixos ritmes temporals. Cadascú voldria tenir una "ciutat a la carta" per operar lliurement, sense limitacions i de forma permanent.

D'altra banda, cal tenir en compte que no sempre és armònica la relació temporal que s'estableix entre un espai local configurat a l'entorn del treball productiu, un espai local en el qual es descansa i es reposa, i un espai local que és escenari de l'oci i la diversió. Es detecta una demanda creixent d'una ciutat oberta a tothora que fragilitza l'harmonització entre temps públics i temps privats.

Es evident que aquestes tensions entre les diferents temporalitats que s'expressen en l'espai local exigeixen de la intervenció del govern local i d'una reflexió col·lectiva sobre com retrobar l'equilibri entre els diversos temps, necessària per reforçar els vincles socials en les esferes de la quotidianeïtat. Des d'aquesta perspectiva d'anàlisi sembla convenient promoure polítiques urbanes del temps que permetin una major sociabilitat i un enfortiment de l'exercici democràtic.

Recuperant les reflexions i anàlisis elaborades en el marc de les polítiques urbanes del temps a França, una de les qüestions emergents és conèixer qui ha de regular l'organització social dels temps i a quina escala de govern cal promoure la reflexió. El que s'evidencia és, però, que les polítiques urbanes del temps presenten elements de govern multinivell i processos transversals que requereixen de la participació tant de les diferents administracions territorials com de la participació i responsabilització ciutadana per tal de construir una visió compartida del projecte de temps per al territori.

Com subratlla Gwiazdzinski (2002a) cal promoure una reflexió sobre la gestió global de la ciutat que incorpori la dimensió temporal partint de la complexitat que caracteritza la nostra societat. Segurament, més que una ciutat homogènia, que funciona en continu en l'espai i el temps, cal gestionar:

a) Entorns artificials, complexos, de límits fluïds que contrasten amb ritmes plurals i aleatoris (vinculats a la ciutat del lleure).
b) Un *partchwork* social, espacial i temporal d'acord amb un món complex i en transformació.
c) Una ciutat poblada de múltiples actors (dones i homes, infants, gent gran, que són alhora habitants, usuaris i visitants) més exigents sobre la qualitat, la seguretat i la proximitat.

d) Una demanda i una pràctica de la ciutat més individualitzada i complexa.
e) Una ciutat laberint, amb una arquitectura espacio-temporal complexa, difícil d'interpretar i gestionar per a qui no disposi de les claus d'anàlisi.
f) Un desenvolupament de les identitats urbanes on la cultura dels temps i el règim temporal dels individus i dels grups és cada vegada més important.

Per fer front a les demandes heterogènies i complexes de temps que expressa el territori sembla convenient, doncs, situar-se en un nou paradigma, cercar nous marges de maniobra, desenvolupar nous instruments i sobretot redefinir un cert nombre de principis que basen la nostra societat i la nostra capacitat de viure junts.

L'espai local cal imaginar-lo com un espai laberint habitat, visitat, utilitzat, en evolució permanent: un espai policrònic i polirítmic. Cal, per tant, una nova aproximació integral a l'espai urbà que tingui en compte aquesta complexitat i els fluxos i els usos del temps de tots els ciutadans. La societat, en el marc d'un debat públic que vagi més enllà de l'esfera privada, ha de poder retrobar la capacitat de formular projectes d'ús i de definició conjunta del temps i l'espai a nivell individual, familiar, veïnal, comunitari, de la ciutat com un tot, que es pugui harmonitzar a escala regional i europea.

D'altra banda, sembla evidenciar-se que sense una diagnosi temporal del territori des d'una perspectiva de gènere difícilment es poden articular polítiques urbanes del temps. Esdevé crítica la recerca sobre els usos del temps dels ciutadans i ciutadanes, sobre les demandes i necessitats expressades en relació al temps dels serveis i equipaments municipals.

Una bona base d'informació estadística a nivell municipal és clau per conèixer les dinàmiques de mobilitat, de comunicació i de consum de la població i per conèixer la tipologia dels usuaris dels serveis públics i privats de les ciutats[227]. La construcció de les bases de dades i de l'anàlisi des d'una perspectiva de gènere és clau per facilitar informació en tot el procés i orientar l'acció pública.

Igualment, com indiquen Cauvin i Gwiazdzinski (2002), l'elaboració d'una bona cartografia dels usos del temps i l'espai a la ciutat permet un millor desplegament de

[227] Generalment, però, les dades temporals de les quals disposen les administracions locals són escasses. Manquen dades a nivell local desagregades per sexe i edat que permetin reconstruir els ritmes quotidians dels individus i que facilitin el coneixement de les pràctiques de mobilitat a la ciutat. Igualment, manquen dades a nivell municipal sobre les formes de desestandardització dels temps de treball mercantil i els horaris atípics.

les polítiques urbanes del temps en tant que mostra les especificitats del territori i permet aproximacions concretes: temps particulars de les dones i els homes (nit, migdia, caps de setmana, vacances); usos del temps en espais específics (estacions, aeroports, places); facilita la relació d'actors i preescriptors de temps (empreses, col·lectivitats, associacions) permet una aproximació als ritmes quotidians (mobilitats per diverses raons, temps escolars, temps de treball,…).

Així doncs el comptar amb instruments d'observació, amb bases de dades i amb representacions cartogràfiques dels usos del temps des d'una perspectiva de gènere facilita el procés de reflexió i de decisió de la política urbana del temps.

Em cal, però, tancar aquest capítol identificant els principals obstacles amb els quals es pot trobar el desenvolupament de les polítiques urbanes del temps. Com argumenten Boulin i Mückenberger (2002), hi ha diversos elements que poden esdevenir obstacles a l'hora d'impulsar aquestes polítiques públiques i que en poden limitar el seu desenvolupament.

D'una banda, el propi temps que requereix posar en marxa una política urbana del temps pot constituir una limitació o un fre inicial al desenvolupament d'aquestes polítiques. Les polítiques urbanes del temps requereixen de processos d'anàlisi i reflexió col·lectiva que demanden d'un temps més llargs i pausats que els temps polítics establerts per les legislatures. Sovint succeix que el govern local no detecta els beneficis immediats d'aquesta intervenció política.

Es imprescindible, per tant, que els responsables polítics del govern local incorporin les polítiques urbanes del temps en el projecte de ciutat i que formin part de l'agenda local. D'aquesta manera tant la pròpia organització municipal com la resta d'interlocutors detecten un interès prioritari en el desenvolupament de la política urbana del temps.

D'altra banda, les polítiques urbanes del temps tenen un cost elevat i, per tant, cal conèixer prèviament la despesa econòmica que poden generar i les fonts de finançament a les quals es pot recórrer.

Com indiquen Belloni i Bimbi (1997) es fa difícil conèixer en tot el seu abast la dimensió econòmica d'aquestes intervencions, com també és complexe conèixer i avaluar des d'una perspectiva de gènere els resultats de les intervencions que promou

la política urbana del temps. Amb tot, sembla convenient construir un sistema d'indicadors que, a partir dels objectius definits, faciliti l'avaluació de les polítiques i faciliti informació per donar comptes a la ciutadania.

El que si que es pot conèixer amb més precisió, pressupostar i auditar és la despesa que pot generar la política, els instruments d'intervenció i les actuacions a desenvolupar. En aquest terreny generalment l'administració local pot accedir a diverses fonts de finançament:

a) Finançament supra-local, provincial, autonòmic estatal o comunitari, per als projectes d'intervenció definits per les ciutats.
b) Pressupost propi assignat per l'Ajuntament.
c) Finançament compartit amb d'altres ens o organitzacions públiques o privades que participen en els instruments d'execució de la política (Oficines del Temps), que assumeixen part de la despesa mitjançant, per exemple, la introducció de suport tecnològic, la divulgació de material, el finançament de la recerca, entre d'altres possibilitats.

També es poden detectar dificultats alhora d'implicar els actors locals en la fase de reflexió i decisió inicial. Una feble cultura de la participació local o bé mancances en els processos d'informació i comunicació poden esdevenir frens al desenvolupament de la participació. Es bàsica, com ja s'ha dit, la implicació i participació de les dones en el procés com també és clau la participació del sector privat en tant que preescriptor del temps que exerceix centralitat en l'espai local.

D'altra banda, sovint moltes polítiques urbanes del temps estan dominades per la perspectiva interna dels prescriptors de temps (en aquest cas del propi Ajuntament). Predomina una perspectiva d'anàlisi de la realitat social més funcional que transversal que, moltes vegades, s'explica pel predomini d'una determinada negociació col·lectiva interna en l'administració local. En aquest escenari, el diàleg local sobre les qüestions del temps costa més de promoure en tant que s'identifiquen interessos clarament enfrontats.

Finalment, cal tenir present que les polítiques urbanes del temps ultrapassen els límits municipals i, sovint, els problemes i conflictes temporals quotidians que es manifesten en l'espai local superen el camp d'intervenció del govern local. Cal promoure, per tant,

processos de governança multinivell que impliquin les diferents administracions i actors en joc.

Al llarg d'aquest capítol he pogut constatar com l'estudi de les polítiques urbanes del temps, tot i ser molt recent, ha tendit a guanyar espai des de fa uns anys com un camp d'investigació i experimentació propi. D'altra banda, l'estudi de les experiències europees més rellevants, m'ha permès presentar la política urbana del temps en tota la seva dimensió (concepte, objectius de política pública, àmbits d'intervenció, instruments operatius). I finalment, l'anàlisi de la recerca específica sobre política urbana del temps m'ha permès apuntar els elements que considero són més rellevants i que cal tenir en compte en la l'anàlisi d'aquesta política pública: nova concepció del territori i l'espai local; diagnosi de les necessitats diverses i heterogènies de temps expressades per les persones (en funció del seu sexe, edat, condició social, ètnia); mecanismes de participació i concertació social i escenari d'anàlisi multinivell.

Capítol 6. Síntesi del marc teòric i construcció del marc analític

El recorregut teòric i conceptual que ha guiat la primera part de la recerca m'ha portat a concretar l'objecte d'anàlisi. El darrer capítol del marc teòric té una doble finalitat: en primer lloc oferir una síntesi de l'itinerari teòric i conceptual que he construït en els capítols precedents per, en segon lloc, plantejar el marc analític que he definit i que em permetrà abordar l'anàlisi de les polítiques urbanes del temps a Catalunya.

La construcció del marc teòric ha estat orientada a donar resposta a les preguntes bàsiques de la meva recerca que, recordem, cercaven dimensionar el conflicte temporal quotidià i plantejaven l'anàlisi a partir de la triangulació dels conceptes de temps, gènere i espai local, com a categories analítiques vàlides per a l'anàlisi de les polítiques urbanes del temps. Així, aquest viatge per les diverses disciplines teòriques que han abordat aquest objecte d'estudi ha estat guiat per les qüestions següents:

En primer lloc he volgut explicar per què el temps reemergia com a valor social i esdevenia un element central en el debat polític de les societats postindustrials.

En segon lloc he volgut identificar quines dimensions del conflicte temporal quotidià podien explicar millor la centralitat que ocupa el temps en les societats postindustrials contemporànies.

En tercer lloc m'ha interessat subratllar per què era rellevant la perspectiva de gènere en l'anàlisi del conflicte temporal quotidià.

En quart lloc he volgut esbrinar com la gestió quotidiana dels temps entrava a formar part de l'agenda politica local.

I, en cinquè lloc, m'ha interessat detectar quines respostes als problemes de gestió dels temps quotidians articulava el govern local.

Com hem vist en el primer capítol, la preocupació i el debat a l'entorn del temps és mil·lenari. La creixent centralitat que està adquirint aquest debat en les societats postindustrials es pot explicar per les múltiples dimensions en què es manifesta el conflicte temporal quotidià a escala local.

L'anàlisi de les tendències de canvi d'època que identifica la sociologia de la modernitat reflexiva, m'ha facilitat un camp d'anàlisi i d'interpretació que subratlla les

principals transformacions de tot ordre que afecten aquestes societats i expliquen les dimensions del conflicte temporal contemporani.

D'una banda, aquesta perspectiva teòrica mostra com els sistema temporal està fortament condicionat per les relacions de gènere. D'altra banda, assenyala com els processos d'individualització atorguen major valor i importància al temps propi que, en el cas de les dones, es tradueix en una demanda de major capacitat per construir projectes individuals. Igualment, mostra com emergeix una major demanda d'autonomia i llibertat individual que es tradueix en una major fragilitat de les relacions personals. Tanmateix, destaca com sorgeix un temps fortament polititzat que es pot concretar en la reivindicació d'un dret al temps propi, que és expressió de la diversitat de les noves demandes socials i de la cultura del present fortament condicionada pels processos d'individualització i, igualment, explica com l'expressió de temporalitats heterogènies són conseqüència de canvis sociodemogràfics en un context de temps global.

El conflicte temporal quotidià es pot explicar per aquestes transformacions i sobretot perquè entra en col·lisió una representació del temps socialment dominant –un temps mercantilitzat- que prefigura el temps com a valor econòmic fortament condicionat pels oferents de temps, amb una exigència creixent dels individus que expressen nous valors i noves temporalitats i reivindiquen capacitat per construir temps individuals propis dotats de sentit en el marc d'un projecte de vida.

Aquest conflicte no es pot extreure de la centralitat que exerceix el temps laboral en relació a la resta de temps socials. El temps reglat per la vida productiva segueix pautant la relació amb els altres temps. En aquest sentit, en l'anàlisi de la relació entre el temps, el gènere i el treball, la sociologia de gènere introdueix noves categories analítiques que evidencien una realitat socialment construïda en la divisió sexual del treball; visibilitzen el treball domèstic i familiar; revelen les condicions laborals desiguals entre gèneres, mostren la doble presència femenina; expliquen la desincronia entre temps laborals i temps familiars; destaquen la rellevància del treball de cura per al benestar familiar i social; atorguen dimensió econòmica als temps de la reproducció i de la cura; incorporen el cicle de vida en l'anàlisi del temp; mostren la desigualtat en els usos del temps i reclamen serveis i polítiques de proximitat per atendre les necessitats quotidianes de cura i atenció a les persones.

Aquest marc teòric també s'ha construït a partir de les aportacions de les teories polítiques feministes que, en analitzar les desigualts de gènere tant en l'esfera pública com en l'esfera privada, atorguen centralitat a les relacions de poder que s'estableixen en base a la divisió sexual del treball; assenyalen l'accés desigual de les dones a la participació política, als serveis públics i a les polítiques socials; subratllen la necessitat d'incorporar en el debat sobre el temps el reconeixement d'un dret al temps propi com a dret social per garantir una plena ciutadania; presenten propostes teòriques sobre la base d'una teoria de la justícia i la democràcia per reconèixer les capacitats d'homes i dones a tenir temps per a ser i per a fer, i proposen la necessitat que l'Estat promogui polítiques públiques tant en l'esfera pública com en l'esfera privada per promoure una distribució més equitativa dels temps –reformulació del paper de cuidador dels homes i corresponsabilitat en les tasques domèstiques i familiars.

També des de la Ciència Política, i més específicament des de l'estudi i anàlisi del govern local, he complementat el marc teòric a partir de les aportacions que destaquen els canvis que operen en l'escala local que articulen un escenari de major centralitat d'aquesta esfera com a espai polític propi. En aquest sentit, les aportacions teòriques destaquen com l'emergència de les polítiques urbanes del temps es pot explicar per l'ampliació creixent de les agendes locals i per l'increment i la diversificació de les polítiques públiques locals; igualment poden ser expressió de l'aportació qualitativa que pot fer el govern local en la producció pública de benestar; mostren també la capacitat d'aquest espai de decisió política de configurar-se com a espai per a la innovació democràtica articulant noves formes de participació ciutadana; i poden ser un exemple de la rellevància creixent que adquireixen els debats a l'entorn de valors i drets de ciutadania en l'espai local. En aquest sentit, sembla que el govern local manifesta capacitat per esdevenir, per la proximitat amb la diversitat i la vida quotidiana, l'espai polític des del qual oferir respostes més adequades als problemes derivats de la gestió del conflicte temporal quotidià.

Igualment, aquest marc teòric s'ha nodrit de les aportacions que fa la sociologia urbana en analitzar com les transformacions econòmiques, polítiques, econòmiques i culturals del canvi d'època es manifesten en l'urbanisme. La complexitat d'aquests canvis es tradueix en una transformació dels territoris i els espais locals en els quals la dimensió temporal adquireix centralitat en la mesura que és conflictiva i mostra com entra en crisi la regulació social del temps industrial. Des d'aquesta perspectiva d'anàlisi s'apunten noves formes de pensar i planificar les ciutats de tal manera que

incorporin la complexitat i la diversitat que expressa el conflicte temporal quotidià en una economia del coneixement i de la informació que tendeix a difuminar les fronteres espacio-temporals, els eixos urbà-rural i la dicotomia entre espai públic i privat.

Finalment, aquest marc teòric s'ha tancat amb les aportacions que fan diverses disciplines a l'estudi de les polítiques urbanes del temps. Com he argumentat, l'anàlisi de les polítiques urbanes del temps ha guanyat espai com a camp d'investigació i experimentació propi en els darrers anys. És, això no obstant, una camp de recerca molt recent abordat des de diverses disciplines teòriques que cal diferenciar de l'estudi d'altres polítiques dels temps com són les polítiques socials i de cura; les polítiques de temps que en l'àmbit laboral tenen com a finalitat regular i reordenar els temps de treball remunerat amb la finalitat de crear ocupació i les polítiques de conciliació que, des de l'esfera mercantil, tenen com a objectiu facilitar mesures per conciliar la vida professional i familiar.

Podem considerar que les polítiques urbanes del temps són intervencions heterogènies i diverses promogudes pel govern local amb la finalitat d'intervenir en la gestió dels usos del temps quotidians que s'expressen en el territori. Poden ser difícils d'identificar en la mesura que moltes vegades prenen la forma de projectes-pilot o són el resultat de processos de decisió transversal i interdisciplinar concrets. Com hem vist, existeix una política urbana del temps quan es detecten actors públics o privats, que determinen i gestionen la relació d'intercanvi i la coordinació temporal entre els individus i les estructures socials (conflicte entre oferents i demandants de temps).

En els capítols precedents, he identificat dos paradigmes discursius dominants des dels quals es plantegen les polítiques urbanes del temps que es concreten en objectius diferents. Un paradigma transformador des d'una perspectiva de gènere que té com a objectiu promoure una major igualtat entre les persones, l'equitat de gènere, l'equilibri i harmonització entre els temps socials, la concordança de temps en el territori i la construcció compartida d'un model temporal. I un paradigma més tecnocràtic i operatiu, que es proposa incorporar la dimensió temporal en la gestió territorial per tal de garantir l'eficiència del sistema urbà i de les polítiques i actuacions que desplega el govern local.

Els àmbits d'intervenció de les polítiques urbanes del temps, com hem vist, són diversos i es poden detectar intervencions en els diferents àmbits sectorials de política pública que promou el govern local. Igualment, he mostrat com les polítiques urbanes del temps poden posar en marxa processos d'innovació democràtica mitjançant la creació d'espais per a la participació i la concertació.

Les aportacions teòriques referides m'han permès situar el meu objecte d'estudi en uns marcs teòrics i conceptuals de referència. L'anàlisi de les polítiques urbanes del temps requereix, però, d'un marc analític específic que, des de la Ciència Política i, més específicament des de l'anàlisi de les polítiques públiques, m'ofereixi instruments adequats per explorar les dimensions simbòlica, substantiva i operativa d'aquesta política pública.

Marc analític per a l'estudi de la política urbana del temps

El marc analític per a l'estudi de la política urbana del temps l'he vertebrat a partir de la triangulació dels conceptes de temps, gènere i espai local en la mesura que m'ha permès dibuixar l'escenari d'expressió del conflicte temporal quotidià. L'anàlisi de la relació estreta entre aquests conceptes ha guiat, com hem vist, l'elaboració del marc teòric i m'ha facilitat una base analítica a partir de la qual explicar les polítiques públiques que intervenen en els usos del temps, com tot seguit exposaré.

En primer lloc, en posar en relació el concepte temps, com a categoria d'anàlisi de la vida quotidiana amb el concepte gènere, com a categoria d'anàlisi central per explicar la dimensió social i econòmica del conflicte temporal quotidià, es constaten les diferents dimensions del fenòmen objecte d'estudi, que m'ajuden a explicar la centralitat del temps en el debat polític.

TEMPS ⟷ GÈNERE

- Dimensió política del conflicte temporal
- Centralitat divisió sexual del treball àmbit productiu/reproductiu
- Àmbit treball reproductiu
- Desigualtats de gènere en l'ús del temps
- Desigualts de gènere en l'esfera mercantil
- Desigualts de gènere en l'esfera domèstico-familiar
- Desigualtats de gènere en l'accés a drets socials i plena ciutadania
- Desigualtats de gènere en l'accés a serveis i polítiques socials
- Desigualtats de gènere en l'accés a la participació política
- Centralitat del treball de cura i de la família en la provisió de benestar col·lectiu
- Valor temps individual
- Dret al temps propi

En segon lloc, quan introdueixo l'espai local en aquesta relació conceptual, emergeix l'escenari i l'espai polític en què, d'una banda, s'expressa el conflicte temporal quotidià i, de l'altra, s'articulen respostes a aquest conflicte social en forma de polítiques urbanes del temps.

TEMPS ⟷ GÈNERE ⟷ ESPAI LOCAL

- Espai polític d'expressió del conflicte temporal quotidià
- Escenari de la vida quotidiana: temps i persones
- Escenari de les polítiques locals del temps
- Escenari de proximitat: temps i territoris
- Temps dimensió transversal
- Espai polític propi del govern local (context govern multinivell i en xarxa)
- Escenari de decisió política (*governança* local)
- Espai des del qual construir benestar col·lectiu
- Rellevància del debat entorn a la ciutadania i drets socials
- Espai per a la innovació democràtica (democràcia deliberativa, participació política i dret al temps propi)

En tercer lloc, en l'anàlisi de les polítiques urbanes del temps he constatat com, en aquest àmbit de decisió política, conviuen diverses polítiques locals del temps. I, cal precisar, que no totes les polítiques del temps que s'expressen en l'àmbit local les podem considerar polítiques urbanes del temps. Cal, doncs, delimitar el concepte de política urbana del temps (intervencions que també han estat referides com a política temporal urbana o política de temps i ciutat) i diferenciar-la analíticament de les altres polítiques del temps que es determinen en l'escala local.

Torns, Borràs, Moreno i Recio (2006) distingeixen entre dos tipus de polítiques dels temps: a) les polítiques urbanes de temps que consideren la ciutat com a espai material on cal planificar, regular i ordenar els múltiples usos socials del temps en el territori urbà i b) les polítiques de temps orientades a facilitar el benestar dels ciutadans i ciutadanes i que tenen la vida quotidiana com a espai d'actuació.

Les primeres són polítiques que inicialment van néixer amb una clara perspectiva de gènere i van ser promogudes pel govern local, amb la finalitat de posar en marxa actuacions per pal·liar el conflicte temporal en l'escenari urbà de la vida quotidiana.

Les segones són polítiques del temps que es configuren en el marc de les polítiques familiars, de les polítiques socials i de cura, que constitueixen un determinat règim de benestar local. En aquest terreny, el govern local juga, des de fa uns anys, un paper central en configurar una determinada oferta pública de serveis comunitaris i de proximitat.

En la meva anàlisi, anant una mica més enllà, m'interessa també diferenciar les polítiques urbanes del temps d'altres polítiques locals del temps. Així, les polítiques urbanes del temps s'han de distingir també de les polítiques del temps en el treball que s'articulen en l'esfera del treball mercantil en l'àmbit local i que tenen com a finalitat regular i reordenar els temps de treball remunerat amb la finalitat de crear ocupació (polítiques de reducció de jornada, polítiques de flexibilitat, entre d'altres). Igualment, les polítiques urbanes del temps també s'ha de diferenciar de les polítiques de conciliació que, des de l'esfera mercantil i l'esfera pública, tenen com a finalitat facilitar als treballadors i treballadores mesures per conciliar la vida professional, familiar i personal.

Per tant, una primera constatació és evidenciar que les polítiques urbanes del temps comparteixen escenari amb d'altres polítiques públiques que intervenen en la gestió

del temps a escala local. Aquestes polítiques es poden promoure des del govern local però també des d'altres nivells de govern. Podem dir, per tant, que es configura una arena de política pública en la que actuen diferents àmbits de decisió que promouen distintes polítiques que incideixen en la gestió del temps, sense que aquestes necessàriament siguin contradictòries. Més aviat poden generar i facilitar un espai de potenciació comú.

Amb la finalitat de facilitar una visió esquemàtica de la diferenciació entre les polítiques locals del temps, presento a continuació la piràmide de les polítiques locals del temps, una figura geomètrica en tres dimensions que permet ordenar i delimitar els àmbits d'actuació de cadascuna de les polítiques locals del temps.

En el vèrtex superior de la piràmide situo el temps, que esdevé una de les categories analítiques centrals, mentre que la base de la piràmide està formada per la triangulació dels conceptes de gènere, treball mercantil i espai local, que esdevenen categories explicatives de les diverses polítiques locals dels temps.

En primer lloc, represento en una cara de la piràmide les polítiques urbanes dels temps, que són l'objecte d'estudi de la meva tesi, i que es configuren a l'entorn de les intervencions que promou el govern local i que posen en relació el temps, la desigualtat de gènere i l'ús de l'espai local. Conceptualment, aquests són els principals eixos d'intervenció de les polítiques urbanes del temps.

Gràfic 1. Les polítiques urbanes del temps en la piràmide de les polítiques locals dels temps

Font: elaboracio pròpia

Les polítiques urbanes dels temps s'han de diferenciar d'altres polítiques dels temps que també es configuren i determinen en l'àmbit local. Aquest és el cas de les polítiques de conciliació entre la vida professional i familiar que emergeixen en el marc de les polítiques laborals, i que són promogudes tant per actors públics com privats. En aquest cas, la triangulació conceptual es construeix a partir de l'anàlisi d'aquelles intervencions locals que posen en relació el treball mercantil, el gènere i el temps, introduint unes dimensions específiques i diferenciades. Estem davant de polítiques que incorporen la dimensió temps i la dimensió gènere (tot i que cal recordar l'esbiax de gènere femení), clarament orientades a intervenir en l'esfera laboral des de criteris eficientistes i de lògica productivista.

Per tant, les polítiques de conciliació les podem representar en una altra cara de la piràmide de les polítiques locals dels temps. El govern local promou en l'esfera laboral polítiques de conciliació bàsicament en dos nivells d'intervenció: en el propi ajuntament (polítiques de conciliació per als treballadors i treballadores municipals) i en les empreses (mitjançant la creació de programes i serveis d'assessorament i treball en xarxa per promoure pràctiques de conciliació a les empreses locals, o promovent processos de concertació i diàleg social per facilitar l'adoptació de mesures de conciliació en el sector empresarial de la ciutat).

Gràfic 2. Les polítiques de conciliació en la piràmide de les polítiques locals dels temps

Font: elaboracio pròpia

Aquesta representació cal completar-la amb el conjunt de polítiques dels temps que s'articulen en l'esfera mercantil que, en cap cas, introdueixen la dimensió de gènere i que podriem considerar les polítiques dels temps més clàssiques promogudes per actors privats (política d'horaris laborals, polítiques per reduir la jornada laboral, polítiques de flexibilitat d'horaris laborals per garantir una major adaptació a les necessitats de producció, entre d'altres). En aquest cas, l'espai local adquireix major protagonisme en la mesura que és l'escenari en què es manifesten les conseqüències socials i de gènere d'aquestes polítiques, atès que estableixen una regulació social del temps quotidià que avui esta en crisi i que respon més al model d'una ciutat industrial que postindustrial, com he argumentat en el marc teòric. En aquest cas, les polítiques dels temps en el treball mercantil representen una altra cara de la piràmide de les polítiques locals dels temps i es poden explicar per la relació que es vertebra entre els conceptes de temps, treball mercantil i espai local.

Gràfic 3.Les polítiques de temps en treball mercantil en la piràmide de les polítiques locals dels temps

Font: elaboracio pròpia

Finalment, aquesta piràmide de les polítiques locals dels temps cal completar-la en la seva base. La cara que en la representació gràfica queda més oculta, però que alhora és la més sòlida i rellevant en la mesura que sosté les altres polítiques dels temps. En aquest cas, la base de la piràmide està formada per les polítiques familiars, socials i de cura que incideixen en els usos del temps quotidià. Aquestes polítiques públiques contribueixen a configurar, com en els altres casos, un determinat règim de benestar i tenen en l'àmbit local l'escenari de la seva concreció. També en aquest cas, com en el de les polítiques de conciliació i les polítiques de temps en el treball mercantil, estem davant de polítiques del temps multinivell en les quals intervenen diverses

administracions i actors privats. Cal subratllar, però, que en aquest àmbit de decisió política el govern local està jugant, des de fa uns anys, un paper central en configurar una determinada oferta pública de serveis comunitaris i de proximitat. Les polítiques familiars, socials i de cura es poden analitzar i explicar sobretot en tant que són intervencions que incideixen en els usos dels temps dels ciutadans en posar en relació el gènere, el treball mercantil i l'espai local. L'espai local esdevè, doncs, el territori en què el conjunt de les polítiques locals del temps configura un determinat règim de benestar quotidià.

Gràfic 4. Les polítiques socials i de cura en la piràmide de les polítiques locals dels temps

Font: elaboracio pròpia

Per facilitar una visió del conjunt de les polítiques locals del temps, una representació en pla de la piràmide, permet visualitzar el conjunt de les polítiques dels temps que s'han descrit i que comparteixen l'escenari local.

Gràfic 5. La piràmide de les polítiques locals dels temps

Font: Elaboració pròpia

La presentació de les polítiques urbanes del temps no seria complerta si no fes referència a la dimensió multinivell que caracteritza aquest àmbit d'actuació pública. El govern local no és l'únic àmbit de decisió política que intervé en la gestió dels temps quotidians. Altres nivells de govern (autonòmic, estatal, europeu) també defineixen les seves pròpies polítiques del temps que incideixen i repercuteixen en el temps quotidians i en el règim de benestar local.

En aquest cas, la representació gràfica següent té com a finalitat mostrar la dimensió multinivell en què operen les polítiques locals del temps, per tal d'evidenciar la complexitat i heterogeneïtat d'actuacions amb les quals comparteixen escenari les polítiques urbanes del temps.

Gràfic 6. La dimensió multinivell de les polítiques dels temps

Font: Elaboració pròpia

La superposició de piràmides de polítiques dels temps, en funció de l'àmbit de decisió política, mostra com la planificació temporal del territori és un procés que va més enllà del terme municipal. La governança d'aquest procés s'ha de poder construir d'acord amb les arquitecturals temporals diverses que es manifesten en un mateix territori i en el qual participen diferents àmbits de govern i decisió en un context multinivell (local, regional, estatal i europeu). En l'escala meso i macro de les polítiques dels temps

estem davant d'un àmbit d'intervenció en què l'administració autonòmica i estatal conserva de forma substancial el poder i la capacitat d'establir la regulació bàsica dels temps. Per tant, la capacitat de promoure transformacions a gran escala per part del govern local és limitada, tot i que serà rellevant, en la mesura que articuli una governança que permeti promoure processos emergents de debat i decisió en d'altres escales territorials. D'altra banda, en aquest context, és igualment rellevant subratllar el rol i el lideratge polític que exerceixen els i les electes locals a l'hora de promoure polítiques urbanes del temps. En aquest sentit, adquireix importància, com en tot procés de governança urbana, la capacitat i habilitat que manifestin els responsables locals a l'hora d'interessar i integrar diferents àmbits de govern i forces econòmiques i socials a l'entorn d'aquestes polítiques públiques, i a l'entorn dels instruments de diàleg i concertació social que s'estableixin amb la finalitat de consensuar les bases d'una millor planificació i gestió temporal de les ciutats.

Finalment, les polítiques urbanes dels temps també han de tenir present els processos d'europeització que, en el nostre context, suposen una experiència no només de govern transnacional sinó també de governança transnacional, en la mesura que reforcen un sistema de govern multinivell i relacional que ofereix noves estructures d'oportunitat per al govern local. La integració europea introdueix complexitat en el model de relacions intergovernamentals a escala local, obra nous espais d'actuació i habilita nous terrenys de joc en els quals els poders locals poden desenvolupar les seves pròpies estratègies de govern. Cal subratllar que aquest escenari de govern multinivell que és present en la gestió de les polítiques urbanes del temps, no suposa un procés de descentralització competencial sinó de concurrència. No es tracta tant de competir entre àmbits de decisió política per tenir determinada responsabilitat assignada en matèria de gestió dels temps, sinó més aviat de compartir-la i de col·laborar en l'assoliment de determinats objectius que facilitin una millor harmonització dels temps i millorin el benestar quotidià en les ciutats.

Aquest marc analític per a l'estudi de les polítiques urbanes dels temps cal ara complementar-lo i acotar-lo amb les aportacions de l'escola de l'anàlisi de les polítiques públiques i la perspectiva de gènere en l'estudi de l'acció pública.

En aquest sentit, partint de la triangulació conceptual exposada supra -temps, gènere i espai local- considero que les polítiques urbanes del temps són aquelles actuacions promogudes des del govern local destinades a pensar i intervenir en l'espai local de tal manera que s'atenguin les necessitats temporals quotidianes de les persones. Des d'una perspectiva de gènere m'interessa completar aquesta definició tot concretant l'objectiu principal d'aquestes polítiques: les polítiques urbanes del temps són un conjunt d'actuacions que promou el govern local amb la finalitat de garantir el dret a gaudir d'un temps propi, una major equitat de gènere i un major benestar quotidià. Són polítiques públiques que consideren prioritari promoure una gestió dels usos del temps en el territori per harmonitzar els temps individuals i socials en l'espai de proximitat i volen millorar l'oferta d'actuacions i serveis comunitaris i de proximitat per tal d'adaptar-los a les necessitats de temps, mobilitat i accessibilitat expressades pels ciutadans en funció de la seva diversitat.

Les polítiques urbanes dels temps estan constituïdes, doncs, per un conjunt heterogeni d'intervencions públiques que tenen diversos objectius i que tenen el repte d'incorporar les diferents dimensions en què s'expressa el conflicte temporal quotidià en l'espai local.

- La *dimensió individual*, relacionada amb les expectatives personals i d'experiència subjectiva dels temps i benestar, el dret a gaudir d'un temps propi.
- La *dimensió familiar*, en la qual es constata el grau en què treball domèstic i familiar es comparteix i existeixen temps conjunts.
- La *dimensió de l'empresa o institució*, marc en què s'analitza la flexibilitat laboral i la capacitat de l'organització de promoure polítiques de conciliació.
- La *dimensió de barri o comunitat*, en què les associacions i grups de ciutadans participen en processos de democràcia de proximitat vinculats a la gestió dels usos del temps.

- La *dimensió local i regional*, que vincula les actuacions amb la governança local del territori i les polítiques locals del temps que es promouen des d'altres àmbits de decisió política.
- La *dimensió estatal i els nivells supranacionals* en els quals es configura l'escenari multinivell de les polítiques locals del temps que ve determinat pel conjunt de polítiques del temps que promouen els diversos àmbits de govern i que incideixen en la configuració dels ritmes urbans locals.

D'altra banda, les polítiques urbanes dels temps poden ser difícils d'identificar en la mesura que moltes vegades prenen la forma de projectes-pilot o són el resultat de processos de decisió transversal i interdisciplinar concrets que no sempre responen a polítiques dels temps clarament definides i articulades. Com he presentat en el capítol precedent, alguns estudis centrats en les polítiques urbanes dels temps a Europa han identificat els principals àmbits d'intervenció en què s'han concretat aquestes polítiques públiques promogudes pel govern local. Des d'una perspectiva de gènere, partint de la proposta inicial de Belloni i Bimbi (1997), el meu marc analític parteix de la identificació de sis àmbits preferents en què es poden concretar les actuacions promogudes per les polítiques urbanes dels temps:

1) Redefinició dels serveis municipals i usos dels equipaments municipals. Les intervencions en aquest terreny poden tenir diferents objectius: promoure una ampliació horària dels serveis i equipaments per adaptar l'oferta a la demanda; modificar els horaris d'obertura i tancament dels serveis i equipaments per respondre millor a les necessitats ciutadanes, o bé establir nous usos per a equipaments municipals. En general, estem davant de micro-intervencions o experiències-pilot que es posen en marxa en determinats barris amb la finalitat d'extendre-les al conjunt de la ciutat, si els resultats es consideren òptims. Aquest és el cas, per exemple, de l'obertura d'escoles i patis fora de l'horari escolar; de la reconversió d'aules d'escoles primàries en aules d'adults al vespre, de la creació d'espais polivalents, entre d'altres.

   Igualment, en aquest terreny d'intervenció també es pot considerar una altra categoria d'actuacions més orientada a facilitar temps i informació a ciutadans residents, a usuaris de la ciutat i a turistes. Aquest és el cas dels serveis per internet o telèfon que tenen com a finalitat facilitar informació sobre horaris i

serveis de la ciutat i agilitar la gestió dels tràmits municipals, així com els serveis d'informació avançats de nova generació que utilitzen les noves tecnologies (mòbils, portàtils).

2) Mobilitat accessible i segura. La majoria de les actuacions de la política urbana del temps en aquest terreny tenen com a finalitat millorar l'accessibilitat física del territori, facilitar vies de comunicació i promoure el foment del transport públic. L'objectiu principal és racionalitzar els fluxos de moviment en el territori per evitar la sincronia en hores punta i cercar una certa sincronització entre els horaris del transport públic i els serveis que faciliti una millor harmonització entre els horaris escolars, laborals i familiars.

   En aquest terreny, la rigidesa de l'oferta del transport col·lectiu sigui pels horaris o pels recorreguts, contrasta amb una agenda flexible de l'acció quotidiana dels habitants que es manifesta en totes les hores del dia. El vespre i la nit i els dies i períodes festius, esdevenen noves fronteres en les quals els habitants residents i els temporals demanden serveis oberts i accessibles mitjançant el transport col·lectiu.

   Per a alguns ciutadans (nens, gent gran, adults amb problemes de mobilitat, dones i homes amb nens petits) l'accessibilitat a l'estructura de mobilitat, amb garanties de seguretat, són condicions per freqüentar l'espai públic i garantir la igualtat en l'ús del temps.

   En aquest àmbit d'intervenció, que posa en relació els usos del temps i la mobilitat, cada vegada adquireixen més rellevància i prenen forma iniciatives que tenen com a finalitat projectar, en la petita escala de barri de residència, la requalificació arquitectònica i la disponibilitat de l'espai públic. Aquest és el cas de les intervencions per garantir recorreguts peatonals escolars i d'oci segurs per a infants i també per a gent gran.

3) Serveis comunitaris i de proximitat. Aquest és un camp d'intervenció pública en el qual, des de la perspectiva dels usos del temps, s'està promovent una major innovació. Constitueix, alhora, un dels reptes principals. Aquest terreny, que se situa en el marc de les polítiques familiars i les polítiques socials i de cura, es concreta en la intervenció municipal per garantir una millor oferta de serveis públics comunitaris i de proximitat a les persones i les famílies (ludoteques

infantils, casals per a la família, centres de dia, programes de temps compartit gent gran-joves són, entre d'altres, exemples concrets). Aquestes intervencions, que es promouen en el l'àmbit de les polítiques de serveis a les persones, incorporen clarament la dimensió temporal, la perspectiva de gènere i de cicle de vida i faciliten un millor equilibri entre el temps laboral, familiar i personal.

4) Participació i concertació social. El govern local pot promoure, en el marc de la seva política urbana del temps, processos de participació social que facilitin la concertació i el diàleg social per pal·liar el conflicte temporal. En aquest cas les polítiques urbanes dels temps es concreten en processos de participació que poden articular-se a l'entorn de diversos instruments i amb finalitats concretes. Un exemple el podem trobar en l'àmbit dels horaris comercials a la ciutat. L'ajuntament pot decidir posar en marxa un procés de diàleg i concertació entre els actors públics i privats per cercar possibles mesures que facilitin l'armonització dels usos del temps. Es tracta de cercar el consens entre actors per tal d'atendre les necessitats quotidianes i de gènere i oferir les millors respostes a una demanda social d'ampliació horària dels espais comercials privats.

5) Conciliació entre temps laboral, temps familiar i temps personal. El govern local articula també la seva política urbana del temps en el terreny de la conciliació entre els temps laboral, familiar i personal. En el marc de les polítiques d'ocupació, els ajuntaments promouen polítiques de conciliació internes per als treballadors municipals. Però també poden esdevenir, des de la lògica de la governança local, els promotors de la conciliació en el món de l'empresa tenint en compte que aquestes intervencions afavoreixen el conjunt de la ciutat. En aquest terreny, són molts els ajuntaments que cada vegada més, des dels serveis de promoció econòmica i ocupació impulsen polítiques de sensibilització en els entorns empresarials, impulsen i faciliten instruments per a la definició de polítiques de conciliació o ajuden en l'elaboració de plans d'igualtat. La intervenció del govern local cerca en aquest terreny construir entorns favorables a la igualtat d'oportunitats, al desenvolupament de l'ocupació femenina i a una millor oferta de serveis en el territori per facilitar els processos de conciliació. El que és rellevant és la capacitat que tingui el govern local de projectar, construir i sostenir l'equilibri entre els usos del temps a nivell

territorial. En aquest sentit, la conciliació de temps no és un objectiu individual o de l'empresa sinó un objectiu de la ciutat.

6) Planificació de l'espai urbà. Algunes experiències analitzades de polítiques urbanes del temps mostren intervencions concretes en l'àmbit de la planificació urbana. En aquest cas, la política urbana del temps posa en marxa processos de participació social acotats i amb finalitats molt concretes. Generalment són processos de planificació urbana que tenen com a objectiu principal repensar els serveis i equipaments que s'ofereixen en un determinat barri, districte urbà o territori o bé processos de planificació urbana *ex-novo* que incorporen la dimensió dels usos del temps en el disseny i ubicació de nous serveis i equipaments. En aquests casos és essencial utilitzar instruments de diagnosi temporal participativa per conèixer els usos dels temps i l'espai i les necessitats temporals quotidianes que expressen els ciutadans des d'una perspectiva de gènere.

Observem, doncs, com les intervencions que formen part d'una política urbana dels temps es poden promoure en diversos àmbits de la gestió local. Sembla rellevant destacar, com assenyalen Bonfiglioli i Mareggi (1997), Bonfiglioli (2001) i Boulin i Mückenberger (1999; 2002), la necessitat, en tots els casos, que el govern local promogui instruments centrats en la diagnosi, la participació i la cooperació entre actors per tal de definir i implementar aquestes polítiques.

El conjunt dels àmbits d'intervenció que he definit en el meu marc analític i que considero formen part d'una política urbana dels temps mostra com ens trobem davant de polítiques heterogènies, flexibles i transversals que superen les actuacions promogudes històricament, basades més en l'establiment d'horaris estandaritzats i en una perspectiva uniforme i homogenitzadora, més tecnocràtica, que promovia l'adaptació dels usos del temps dels ciutadans segons les seves possibilitats i recursos.

Així, sembla convenient tenir en compte en el meu marc d'anàlisi la diferenciació entre els àmbits d'intervenció de les polítiques urbanes del temps en la mesura que mostra la complexitat i diversitat d'actuacions que formen part d'aquesta política pública i facilita, igualment, l'especificitat dels camps d'actuació local objecte d'anàlisi.

Gràfic 7: Àmbits d'intervenció de les polítiques urbanes dels temps des d'una perspectiva de gènere

Font: Elaboració pròpia

Com he argumentat, les polítiques urbanes dels temps es poden considerar una categoria d'anàlisi si partim de la identificació d'actuacions en els àmbits d'intervenció assenyalats suara[228]. En aquest sentit, considero que la política urbana del temps configura un camp d'activitat política pròpia i constitueix una arena efectiva de poder que s'expressa en un procés polític dinàmic i complex i una determinada interrelació entre actors públics i privats (Lowi, 1964).

En tractar-se d'una política pública emergent que, en molts casos, no està articulada formalment, i en la mesura que el conflicte temporal quotidià no configura una determinada agregació i defensa d'interessos col·lectius a l'entorn d'actors clarament identificables i visibles en l'arena política, centraré la meva anàlisi empírica en l'arena institucional amb l'interès de respondre les preguntes bàsiques de la recerca i detectar els factors rellevants i explicatius que poden ajudar a interpretar com es configura, en el cas de les polítiques urbanes del temps a Catalunya, el procés de creació de l'agenda, l'elecció de la política i la seva implantació.

[228] Segueixo, en aquest sentit, a Heclo (1972) quan determinava que tota actuació pública és una categoría analítica el contingut de la qual identifica el propi analista.

M'interessa, doncs, posar de relleu el paper que juga la institució política, el govern local, en la determinació de la política pública i la forma d'aplicar-la. Seguint les tesis de March i Olsen (1989) i DiMaggio i Powell (1991), m'interessa posar l'èmfasi en la influència que exerceixen les institucions en la presa de decisions en la mesura que determinen, en bona part, el debat polític en el marc del qual els actors i les decisions polítiques s'acaben confrontant i moldejant i, en aquest terreny, m'interessa especialment destacar la presència i rellevància del conflicte polític quan aquesta anàlisi s'efectua des d'una perspectiva de gènere.

En aquest sentit, és evident que malgrat les institucions puguin configurar les regles del joc no per això s'eliminen ni desapareixen les opcions de fons de cada política i els paradigmes ideològics. Per tant, els condicionants institucionals no tenen un valor explicatiu general. En aquest sentit, en el procés d'elaboració de la política urbana del temps es planteja la qüestió del poder que es pot analitzar i explicar tant a partir de la combinació específica d'actors, per les estratègies i interaccions que es generen entre ells, com per l'estructura institucional en què es generen aquests processos.

Val a dir que l'anàlisi institucional de les polítiques públiques ha estat posat en qüestió per diversos autors en la mesura que consideren que limita clarament les variables explicatives dels fenòmens polítics objecte d'estudi. Una perspectiva d'anàlisi dinàmica, tal i com la teoritza Kingdom (1985), a partir del concepte de "policy windows", considera principalment l'anàlisi del procés i la interacció entre actors, sense menystenir els factors estructurals i institucionals que afecten la freqüència i amplitud de les finestres d'oportunitat. D'altra banda, com indica Edelman (1988), sembla igualment rellevant considerar l'enorme influència que ostenten aquells actors que aconsegueixen convertir la seva pròpia definició del problema en la que acaba essent determinant en el procés decisional. D'altres anàlisis, com les de Sabatier (1991.2007), destaquen la importància de detectar l'entrecreuament entre idees, actors i factors institucionals en el procés polític per explicar casos d'innovació. I sembla igualment rellevant introduir en l'anàlisi el concepte de comunitat epistèmica (epistemic communities) en tant que es refereix al conjunt de professionals o tècnics que comparteixen els mateixos criteris o valors davant de problemes o conflictes socials (Haas, 1990).

Partint d'aquestes consideracions teòriques, l'anàlisi empírica de les polítiques urbanes dels temps tindrà com a finalitat identificar i aprofundir en aquells trets específics que es detecten en les diferents dimensions de la política pública objecte

d'estudi. El meu punt de partida, seguint l'argumentació de Nelson (2001), és que les polítiques públiques requereixen de la intervenció governamental per a configurar-se com a tals. Les polítiques públiques són el resultat de l'actuació dels governs encara que, en algunes ocasions, l'acció pública no s'orienti a resoldre un problema determinat o un conflicte social. En aquest sentit parteixo d'un concepte ampli de política pública (*public policy*) utilitzat per Subirats (1994) que serveix tant per referir-se a un camp d'activitat concret (com es pot considerar la política urbana del temps), per descriure una proposta d'intervenció concreta (com podria ser un Pla Regulador dels Horaris de la ciutat), per analitzar les decisions o les no decisions del govern local en relació a aquesta matèria, com per analitzar el resultat final d'una acció o seqüència de fets i decisions que impliquen cert avenç en la modificació de la realitat temporal urbana.

Així, en el procés d'articulació de tota política pública entren en joc quatre dimensions d'anàlisi centrals que tinc en compte en la construcció del meu marc analític (Gomà i Subirats, 1998 i Brugué i Gomà, 1998):

En primer lloc, la dimensió simbòlica i conceptual que té a veure amb la construcció d'estratègies discursives i marcs cognitius i que adquireix major relleu en el conflicte epistèmic sobre la definició de problemes i la seva possible inclusió en l'agenda. L'eix problemes-decisions transita per un continu simbòlic-substantiu. Els valors polítics sobre els que es defineixen els problemes es projecten en opcions tangibles de política pública quan es prenen decisions públiques. L'anàlisi d'aquesta dimensió se centra en els elements conceptuals i de discurs polític que es construeixen a l'entorn de la definició del problema. Es tracta de detectar prioritats, criteris i valors de fons que orienten l'acció municipal.

En segon lloc, la dimensió d'estil que considera el conjunt de pràctiques i interaccions que es desencadenen en el marc de la xarxa d'actors i dels entramats institucionals. La dimensió d'estil en el procés de formulació de la política pública cristal·litza en dos aspectes clau: en primer lloc en la plasmació institucional de les regles del joc i, en segon lloc, en la dinàmica que s'estableix entre els actors[229]. La dimensió d'estil estudia, per tant, la interacció entre l'enfocament del govern per resoldre els problemes i la relacions entre el govern i altres actors en el procés polític que, seguint la tipologia

[229] La dimensió d'estil se centra, sobretot en l'anàlisi de l'estructura bàsica de la xarxa d'actors (tipologia i nombre d'actors; grau de permeabilitat de la xarxa; establiment en el temps; distribució dels recursos de poder; escenaris de mediació d'interessos; tipus de relació entre actors; definició dels problemes).

de Richardson (1982), es pot establir a partir d'una tipologia bàsica: relacions de consens, autoritàries, actives-preventives o reactives.

En tercer lloc, la dimensió substantiva se centra en l'anàlisi dels continguts de les polítiques públiques, en les grans opcions alternatives de fons i tendeix a concretar-se amb força en el procés de presa de decisió i en la determinació dels objectius polítics i les actuacions concretes que es configuren a l'entorn de programes i projectes. En el terreny de l'anàlisi sembla oportú identificar objectius i àmbits d'actuació de les polítiques públiques.

Finalment, en quart lloc, la dimensió operativa que considera les formes i valors de gestió i s'expressa sobretot en la fase d'implementació, centrada en el coneixement de la gestió dels recursos i la posada en pràctica de plans d'actuació concrets. En aquest cas la implementació de les polítiques requereix de l'articulació d'escenaris d'organització i gestió de recursos humans, simbòlics i materials orientats a convertir els objectius de la política en resultats i impactes tangibles, generadors de valor i (re)distribuidors d'oportunitats i beneficis socials.

Tanco aquest capítol en què he configurat el marc analític subratllant, novament, les dificultats que inicialment sembla que haurà de fer front el meu model d'anàlisi per a l'estudi de les polítiques urbanes del temps a Catalunya.

En primer lloc, en tractar-se de polítiques emergents i no articulades formalment, probablement serà més complex detectar les dimensions d'anàlisi de la política pública en la mesura que el recorregut de les polítiques sembla que serà més aviat fragmentat i presentarà interaccions complexes difícils d'identificar. En aquest sentit, malgrat que el govern local no hagi determinat un procés explícit per a la definició de la política urbana del temps i, partint de les consideracions teòriques apuntades, partiré del supòsit que cada municipi té una política urbana del temps pròpia.

En segon lloc, per analitzar les diferents dimensions de la política urbana del temps identificaré aquells factors que, segons les meves hipòtesis de treball, poden ser rellevants a l'hora d'explicar l'actuació del govern local i determinar el grau de configuració de la política urbana del temps. En aquest sentit, identifico per a cada dimensió d'anàlisi dues variables independents i explicatives, el grau de presència de les quals, em permetrà explicar el nivell de configuració de la política urbana del

temps. Cal, però, subratllar novament, que es tracta d'un model d'anàlisi que té una finalitat clarament exploratòria i experimental.

La taula següent mostra la síntesi del model d'anàlisi que he elaborat en aquest capítol, a partir del marc teòric de referència exposat en la primera part de la tesi. Aquest model d'anàlisi em permetrà abordar l'estudi empíric de les polítiques urbanes del temps a Catalunya que presentaré en la segona part de la tesi.

Taula 3: Model d'anàlisi de la política urbana del temps

Dimensions d'anàlisi	Variables independents i explicatives	Nivell d'observació
Simbòlica	1. Conflicte temporal quotidià en l'agenda política	Nivell de rellevància: alt, mig, baix
	2. Paradigma dominant definició política urbana del temps des de perspectiva de gènere	Perspectiva de gènere Perspectiva tecnocràtica
Estil	1. Escenaris oberts de debat i reflexió sobre usos del temps	Existència processos de sensibilització
	2. Processos interns de treball transversal	Existència estructures de treball transversal
Substantiva	1. Objectius política urbana del temps des de perspectiva de gènere	Definició objectius: concrets/ difusos
	2. Ambits d'intervenció de la política urbana del temps	Actuacions detectades en: serveis i usos equipaments municipals, mobilitat, serveis comunitaris i de proximitat, participació i concertació social, conciliació i planificació espai urbà.
Operativa	1. Instruments de planificació i gestió transversal	Existència instruments concrets
	2. Instruments de participació i concertació social	Existència instruments concrets

Font: Elaboració pròpia

SEGONA PART: EXPLORANT LES POLÍTIQUES URBANES DEL TEMPS A CATALUNYA

La segona part de la tesi té com a finalitat explorar empíricament les polítiques urbanes del temps a Catalunya, un camp d'anàlisi molt poc abordat des de l'anàlisi política. Partint del marc teòric, del marc analític elaborat en el capítol anterior i de les preguntes bàsiques de la recerca, he dut a terme una anàlisi empírica, els resultats de la qual exposo en els capítols següents.

El capítol setè té com a finalitat presentar les hipòtesis de partida i la metodologia d'anàlisi a partir de la qual he dissenyat el treball de camp i he dut a terme la recerca.

El capitol vuitè presenta la primera part de l'anàlisi empírica i té com a finalitat oferir una anàlisi de context que situï l'evolució de les polítiques urbanes del temps en l'agenda política local a Catalunya.

El capítol novè constitueix el cos central de l'anàlisi empírica dut a terme per conèixer les polítiques urbanes del temps a Catalunya. En primer lloc presento els casos seleccionats (Mataró, Vilafranca del Penedès i Castelldefels) a partir de la tria d'una bateria d'indicadors socio-econòmics i polítics que tenen com a objectiu dimensionar el conflicte temporal quotidià en cada territori. I, en segon lloc, presento, a partir del model d'anàlisi elaborat *ad hoc*, els resultats de l'anàlisi en cada cas.

La segona part de la tesi es tanca amb el desè i darrer capítol, que ofereix una anàlisi comparada dels casos estudiats a partir de la contrastació de les hipòtesis d'investigació plantejades en iniciar la recerca empírica.

La tesi es tanca amb un darrer capítol de reflexions finals en què sintetitzo les qüestions que, al meu parer, s'han demostrat més rellevants en la meva tesi per a l'anàlisi de les polítiques urbanes del temps, tant en l'àmbit de la reflexió teòrica com en l'àmbit de la recerca empírica.

Capítol 7. Desenvolupament de la recerca i treball de camp. Hipòtesis de partida i aspectes metodològics.

La finalitat del treball empíric que presento en aquesta segona part de la tesi ha estat explorar les polítiques urbanes del temps a Catalunya amb la finalitat de detectar quines respostes als problemes de gestió dels temps quotidians articula el govern local en forma de política pública.

Partint del marc analític exposat en el capítol anterior, el treball de camp ha tingut com a finalitat respondre a la qüestió principal de la meva recerca, si la gestió del temps quotidià es considera un conflicte social i polític que requereix de la intervenció pública i de la configuració de polítiques públiques.

En concret, m'ha interessat conèixer si a Catalunya el govern local percep l'existència d'aquest conflicte temporal quotidià, com el defineix, i quina política pública promou per tal de donar-hi resposta.

En segon lloc he volgut analitzar si la perspectiva de gènere és present en la dimensió més simbòlica i conceptual de les polítiques urbanes del temps i com aquesta s'incorpora en el terreny més substantiu.

Partint d'aquesta perspectiva d'anàlisi, en tercer lloc, m'he preguntat si podia identificar diferents models substantius i operatius en les polítiques urbanes del temps estudiades a partir d'una selecció de tres casos.

En quart lloc m'ha interessat esbrinar quins són els factors que millor em poden explicar la presència de models substantius i operatius diferents de polítiques urbanes de temps. Per en cinquè i darrer lloc, extreure conclusions de l'anàlisi de les polítiques urbanes del temps en el sentit de detectar aquells elements que es poden considerar més rellevants des d'una perspectiva de gènere.

Aquestes qüestions de fons que he volgut respondre a partir de la meva recerca empírica, s'han concretat en unes hipòtesis de treball que havia de contrastar en el treball de camp:

1) Confirmar si la gestió del temps quotidià es considera un conflicte social i polític a Catalunya que requereix de la intervenció pública i, com a resultat, determina la configuració de polítiques públiques.

2) Corroborar si el desplegament de les polítiques de conciliació a nivell europeu, estatal i autonòmic poden explicar la progressiva incorporació de la gestió dels usos del temps en l'agenda local a Catalunya, confirmant la dimensió multinivell de les polítiques locals del temps.

3) Contrastar si els municipis que presenten una forta institucionalització de la perspectiva de gènere esdevenen més proclius a incorporar en l'agenda el conflicte temporal quotidià i a articular un camp d'actuació específic relatiu als usos del temps.

4) Corroborar la hipòtesi segons la qual són una minoria els municipis que promouen actuacions sobre els usos del temps des d'una perspectiva de gènere.

5) Ratificar si les polítiques urbanes del temps estan poc configurades a l'entorn d'escenaris de decisió propis i, en conseqüència, no promouen instruments concrets de planificació i de gestió.

Partint del model d'anàlisi elaborat i de les qüestions de recerca i hipòtesis plantejades suara, l'anàlisi empírica que he dut a terme per explorar i conèixer amb més profunditat el desplegament de les polítiques urbanes del temps a Catalunya, s'ha basat en un disseny del treball de camp quasi experimental, ateses les poques referències existents sobre com abordar empíricament l'estudi d'aquest àmbit de política pública.

Partint d'aquesta limitació inicial, vaig dissenyar un treball de camp que, a partir del marc analític definit, fos capaç de donar resposta a les preguntes bàsiques de la recerca i em permetés contrastar les hipòtesis d'investigació de partida. Alhora, però, havia de ser capaç d'aportar coneixement nou sobre un camp d'estudi gairebé inexplorat en el nostre context. Des d'aquesta perspectiva vaig definir un treball de camp estructurat en dos nivells de recerca diferenciats.

En primer lloc per explorar l'estat de la qüestió a Catalunya, més enllà de l'anàlisi de la limitada literatura existent, em va semblar convenient dur a terme una anàlisi quantitativa bàsica que em permetés conèixer quin era el grau de presència de les polítiques urbanes del temps a Catalunya a partir de l'estudi d'una mostra concreta i

limitada de municipis. La finalitat d'aquesta primera part de la recerca era detectar els municipis que en la darrera legislatura 2003-2007 havien posat en marxa actuacions sobre els usos del temps a Catalunya i conèixer els elements conceptuals i de discurs polític que el govern local definia a l'entorn d'aquestes actuacions. Igualment, m'interessava explorar també la dimensió substantiva d'aquestes polítiques públiques per conèixer els objectius i els principals àmbits d'actuació.

Atesa la inexistència de recerca acadèmica específica en aquest camp, vaig seleccionar una mostra de 32 municipis (tots ells de més de 35.000 habitants que representaven el 60% del total de la població de Catalunya) per dur a terme aquest estudi exploratori[230]. Les fonts d'informació utilitzades per a dur a terme aquesta anàlisi van ser els materials publicats en les pàgines web d'aquests municipis, essent els documents de referència principals el pla d'igualtat d'oportunitats i el pla d'actuació municipal.

En segon lloc, davant la dificultat d'analitzar i obtenir dades de caràcter més qualitatiu pel conjunt dels municipis seleccionats de la mostra, vaig considerar necessari centrar el gruix de l'anàlisi empírica en un estudi comparat de casos, per tal com d'aquesta manera podia explorar més específicament les polítiques urbanes del temps en tres municipis concrets, a partir dels quals extreure conclusions que poguessin facilitar informació per al conjunt dels municipis de Catalunya.

El mètode comparatiu de casos és una eina essencial per a l'anàlisi de polítiques públiques que ha estat progressivament utilitzat des dels anys vuitanta del segle passat, en tant que facilita la presentació de dades empíriques amb la intenció de comparar sistemàtica i explícitament un fenòmen polític[231]. Amb tot, com indica Van Evera (1997), encara es detecta una manca de metodologia apropiada per abordar en tota la seva complexitat els estudis de cas des de la nostra disciplina[232].

---

[230] Els municipis analitzats, que pertanyien majoritàriament a la Regió Metropolitana de Barcelona, van ser els següents: Barcelona, l'Hospitalet de Llobregat, Badalona, Sabadell, Terrassa, Tarragona, Lleida, Santa Coloma de Gramenet, Mataró, Reus, Girona, Cornellà de Llobregat, Sant Boi de Llobregat, Sant Cugat del Vallès, Manresa, Rubí, El Prat de Llobregat, Vilanova i la Geltrú, Viladecans, Granollers, Castelldefels, Cerdanyola del Vallès, Mollet del Vallès, Esplugues de Llobregat, Gavà, Sant Feliu de Llobregat, Figueres, Vic, Blanes, Igualada, Vilafranca del Penedès i Ripollet.

[231] Gras, D. i Stoker, G. (eds) (1997) *Teoría y métodos de la Ciencia Política*. Alianza Editorial, Madrid.

[232] En aquest sentit, aquest autor destaca com a primeres aproximacions amb una clara vocació integral les de Yin, R. (1994) *Case Study Research: Design and Methods*. 2ª ed. Sage, Thousand Oaks, Ca. i King, G., Keohane, R. i Verba, S. (1994) *Designing Social Inquiry: Scientific Inference in Qualitative Research*. Princenton University Press, Princenton.

Tanmateix, en la selecció d'aquesta eina d'anàlisi va ser determinant el fet que em permetia obtenir més dades i informació qualitativa per dur a terme una anàlisi més detallada de les variables explicatives que cercava en el treball empíric. En aquest sentit, en tant que les preguntes bàsiques de la recerca tenien com a finalitat conèixer els factors que millor podien explicar similituds i diferències entre models substantius i operatius de les polítiques urbanes del temps, vaig considerar que l'estudi de casos em facilitava una millor eina per explorar, amb major profunditat d'anàlisi, els elements configuradors d'una política urbana del temps.

Així doncs, per dur a terme un estudi comparat del procés d'elaboració i formació de la política urbana del temps, a partir d'un model d'anàlisi prèviament elaborat amb la finalitat d'oferir uns instruments analítics capaços de facilitar resultats i conclusions, vaig optar per utilitzar una mostra reduïda de 3 casos basada en un nombre d'observacions no determinat prèviament.

Com assenyalen Manheim i Rich (1988), l'adopció d'un enfocament comparat podia ser pertinent en la mesura que les preguntes bàsiques de la meva recerca difícilment es podien respondre a partir de l'estudi d'un únic cas. Vaig considerar que un estudi de cas individual probablement no era el mètode més escaient en tant que l'objectiu final de la recerca empírica era contrastar hipòtesis que prèviament no havien estat testades en d'altres anàlisis empíriques. Amb tot, calia tenir present que la metodologia de casos utilitzada podia presentar febleses i calia tenir molta cura a l'hora de fer abstracció i generalitzar a partir dels resultats obtinguts en la meva anàlisi empírica.

Així, un dels principals criteris que va pesar en l'elecció dels casos seleccionats va ser el de considerar l'estudi de les polítiques urbanes del temps en aquells municipis de Catalunya en què estudis previs havien detectat algunes actuacions que incorporaven la gestió dels usos del temps[233]. D'altra banda, m'interessava introduir inicialment en el disseny de la mostra de casos el criteri de màxima semblança en la mesura que l'objecte principal d'anàlisi era l'acció del govern local. Per tant, la selecció dels municipis també va tenir en compte el fet que fossin municipis que, inicialment,

[233] Els estudis previs sobre les polítiques urbanes del temps a Catalunya són molt escassos. Per a la selecció dels municipis vaig partir del treball *Nous Usos Socials del Temps als municipis de l'àmbit territorial de Barcelona*, elaborat el 2005 per la Xarxa Local per als Nous Usos del temps de la Diputació de Barcelona i de Subirats, J. i Quintana, I. (2005) "Poderes locales" a Fundación Encuentro (ed). *Informe España 2005. Una interpretación de su realidad social*. Fundación Encuentro, Madrid. i Subirats, J. I Quintana, I. (2006) "Políticas de tiempo y ciudad" a Fundación Encuentro (ed). *Informe España 2006. Una interpretación de su realidad social*. Madrid, Fundación Encuentro.

presentaven trets socio-econòmics i polítics semblants. En aquest sentit, tots tres municipis eren de tamany mig, pertanyien a un àmbit territorial comú, la regió metropolitana de Barcelona, i presentaven certes similituds en els seus ritmes temporals i usos del temps quotidians, com veurem.

Tenint en compte aquests condicionants previs, el camp d'anàlisi empírica de l'estudi de casos va quedar definit pel que fa a la seva dimensió espacial a partir de la selecció de tres municipis: Mataró, Vilafranca del Penedès i Castelldefels i, pel que fa a la seva dimensió temporal, aquesta quedava emmarcada en el període 1995-2007. El criteri per seleccionar aquest període, que es corresponia amb les tres darreres legislatures municipals, va partir de la constatació que les primeres actuacions pioneres en usos del temps detectades per la literatura especialitzada se centraven en programes concrets desenvolupats per l'Ajuntament de Barcelona l'any 1995, quan tot just les experiències italianes es començaven a conèixer en el nostre context[234]. En aquest sentit, vaig considerar convenient iniciar el període d'estudi en aquest any –que, a més a més iniciava mandat municipal la qual cosa facilitava també la recerca d'informació- en tant que, a priori, semblava difícil trobar actuacions concretes en anys anteriors en municipis de tamany mig. D'altra banda, vaig descartar la possibilitat d'incorporar en l'estudi de casos el municipi de Barcelona per tal com, per la seva dimensió i escala i per l'experiència prèvia en política urbana del temps, podia introduir un esbiaix important en la mostra i com a cas, era poc representatiu del conjunt dels municipis de Catalunya.

Partint d'aquestes premisses metodològiques, l'anàlisi comparada de casos va partir dels següents instruments d'investigació. En primer lloc, vaig dur a terme una anàlisi quantitativa a partir d'una selecció d'indicadors socio-econòmics i polítics amb la finalitat de presentar, contextualitzar i comparar els àmbits territorials en els quals analitzava les polítiques urbanes del temps.

La selecció d'aquests indicadors tenia com a finalitat mostrar les similituds i les diferències en determinats aspectes socio-econòmics i polítics locals i es va orientar, específicament, a facilitar informació de context que permetés conèixer les dimensions més rellevants del conflicte temporal quotidià en cada municipi. En aquest sentit, aquesta selecció d'indicadors tenia com a objectiu oferir una aproximació als ritmes temporals urbans i als usos del temps de cada realitat local. El principal criteri que vaig

[234] V. en aquest sentit, Torns (2003). *Les polítiques de temps: un repte per a les polítiques de l'Estat del Benestar*. Quaderns de la Fundació Nous Horitzons, Barcelona.

seguir a l'hora de seleccionar els indicadors fou el d'intentar construir un instrument que em facilités informació molt orientada a conèixer la realitat local des de la perspectiva dels usos del temps i de gènere. Cal tenir en compte que, a diferència d'altres països com Itàlia i França, en el nostre context encara és molt embrionària l'anàlisi del temps a nivell municipal i encara està en fase d'elaboració la construcció d'indicadors socials des d'una perspectiva de gènere per a la planificació de polítiques urbanes del temps[235].

Amb aquests condicionants, per tal d'obtenir informació estadísticament comparable i construir una aproximació a les realitats territorials objecte d'estudi, vaig optar per recórrer a les bases de dades preexistents en l'àmbit territorial de referència i a seleccionar indicadors ja elaborats en set àmbits d'estudi comparat: població, economia i mercat de treball, llars i famílies, serveis de proximitat, usos del temps, mobilitat i comportament electoral municipal.

La recerca de dades comparades va haver de fer front, com indiquen Meny i Thoenig (1992) a diverses dificultats. D''una banda, l'absència de dades homogènies en aquests àmbits a nivell municipal va fer impossible obtenir, en alguns casos, indicadors comparables a escala municipal. D'altra banda, eren molt poques les fonts d'informació que aportaven dades estadísticament significatives a nivell municipal, comarcal i metropolità que permetessin una diagnosi temporal de les realitats territorials locals des d'una perspectiva de gènere.

En segon lloc, la necessitat de comptar amb dades fiables i comparables va fer necessari recórrer a dades agregades a nivell supramunicipal que, malgrat que facilitaven la tasca comparativa, podien donar una visió menys exacta dels territoris objecte d'estudi. En aquest sentit, m'interessa subratllar el fet que la selecció d'indicadors dels tres municipis que vaig dur a terme ha estat una aproximació molt fonamental als trets socio-polítics i econòmics característics del territori i als seus usos del temps des d'una perspectiva de gènere, atesa la inexistència de dades específiques sobre usos del temps i vida quotidiana per a aquests municipis. Tot i que en els tres municipis analitzats, existien algunes dades específiques de cada territori, aquestes erent molt bàsiques, presentaven dificultats de comparabilitat en la mesura que els criteris d'elaboració no eren homogenis, els anys dels quals es disposava

[235] Sintes, E. (2008) "Creació i aplicació d'indicadors socials per a la planificació de polítiques locals de temps" a De la Fuente (coord). *Polítiques locals dels temps. Gènere, ciutat i benestar quotidià*. ICPS, Barcelona.

d'informació eren diferents i, d'altra banda, no sempre coincidien els indicadors elaborats. Per tant, vaig considerat metodològicament més convenient partir de dades ja elaborades, utilitzades habitualment per la comunitat científica, per elaborar una aproximació a la realitat local de cada municipi. En aquest sentit, la selecció d'indicadors duta a terme es va basar en la informació facilitada per les fonts següents:

- Dades de base municipal i comarcal que facilita l'Institut d'Estadística de Catalunya (IDESCAT)
- Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona sobre Condicions de Vida de l'any 2000 duta a terme per l'Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona (IERMB)[236]
- Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona sobre Condicions de Vida de l'any 2006 duta a terme per l'Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona (IERMB).
- Anuari Comarcal 2006 (Caixa de Catalunya)
- Anuari Econòmic de Municipis d'Espanya 2007 (La Caixa)
- Enquesta de Mobilitat Quotidiana de la Regió Metropolitana de Barcelona 2006 (Area Metropolitana de Barcelona)
- Mapa dels Serveis Socials de Catalunya (Departament d'Acció Social i Ciutadania. Generalitat de Catalunya)
- Mapa de Llars d'Infants de Catalunya 2004-2008 (Departament d'Ensenyament. Generalitat de Catalunya)
- Condicions de Vida i hàbits de les dones de la província de Barcelona (IERMB)

El segon instrument d'investigació que vaig utilitzar per analitzar la política urbana del temps en cada municipi a partir del model d'anàlisi prèviament definit, va ser una anàlisi qualitativa basada en dos fonts d'informació concretes. En primer lloc, vaig dur a terme una anàlisi de contingut substantiu de la informació i documentació secundària facilitada pels propis ajuntaments, que específicament feia referència a les actuacions promogudes en relació als usos del temps en el període analitzat. En concret, vaig utilitzar diverses fonts d'informació amb la finalitat de cercar les unitats d'anàlisi (paraules, temes i ítems) que fessin referència a usos del temps de la població,

[236] En molts casos vaig preferir utilitzar l'enquesta de l'any 2000 i no la més recent del 2006 perquè en el primer cas les dades es facilitaven a nivell comarcal la qual cosa em va permetre obtenir una millor aproximació a la realitat municipal. L'enquesta més recent de l'any 2006 facilitava, en el moment d'elaborar aquesta tesi, les dades agregades per corones metropolitanes el que suposava, a efectes de la meva anàlisi, considerar pràcticament iguals els municipis de Vilafranca del Penedès i Mataró.

polítiques i actuacions centrades en la conciliació i referències que relacionaven les polítiques de gènere i els usos del temps. Aquesta anàlisi de contingut tenia com a finalitat facilitar la identificació del com es definia el problema en relació al conflicte temporal contemporani, conèixer quina visió i conceptualització del problema era més hegemònica i esbrinar quina acabava essent més determinant en el procés decisional[237].

En aquest sentit, la tipologia de documentació interna dels ajuntaments que vaig analitzar va ser la següent: actes dels consells plenaris, actes de comissions, Memòries d'activitats, Plans d'Actuació Municipals, Plans municipals sectorials i materials informatius adreçats a la població en general (fulletons, guies, llibrets); informació de programes i serveis concrets facilitada per la pàgina web, i notícies de premsa relatives als usos del temps generades pels tres municipis en el darrer mandat.

D'altra banda, en segon lloc, l'altra font d'informació utilitzada per a l'anàlisi qualitativa van ser les entrevistes semiestructurades en profunditat dutes a terme a les persones responsables a nivell tècnic de les àrees d'igualtat dels ajuntaments analitzats[238]. Un guió obert pre-elaborat va esdevenir l'instrument emprat per conèixer i obtenir informació qualitativa dels enquestats relativa a com la qüestió dels usos del temps s'havia incorporat en l'agenda política i en l'actuació municipal. M'interessava conèixer les actuacions que sobre els usos del temps havia promogut cada municipi en el període analitzat, centrant-me especialment en les actuacions promogudes des d'una perspectiva de gènere. D'altra banda, volia identificar possibles actuacions en curs relatives als usos del temps en cada municipi en el darrer mandat sobre les quals calia obtenir més informació i, finalment, considerava convenient utilitzar aquest instrument d'anàlisi per fer emegir dimensions del fenòmen objecte d'estudi. L'elecció d'entrevistar persones que específicament pertanyessin a les àrees d'igualtat va tenir com a finalitat contactar amb informadors prèviament sensibilitzats en gènere per tal com, inicialment, vaig considerar que, probablement, aquest pre-requisit em podia facilitar una visió de gènere del conjunt de l'actuació del govern local.

[237] Edelman (1988). *Op. cit.*
[238] En el marc d'aquesta anàlisi vaig dur a terme les entrevistes següents: Sra. Isabel Bermúdez, Tècnica de la Dona de l'Ajuntament de Mataró (10 de maig de 2006); Sr. Vidal Pérez, Tècnic de la Regidoria d'Igualtat de l'Ajuntament de Castelldefels (17 de maig de 2006) i Sra. Mariona Junyent, Tècnica de la Dona de l'Ajuntament de Vilafranca del Penedès (1 de juny de 2006). Persones amb les quals, posteriorment, vaig mantenir diversos contactes per contrastar els resultats obtinguts.

L'anàlisi de la política urbana del temps va estar sempre conduïda per l'interès preferent per conèixer el paper que jugava el govern local en la determinació de la política urbana del temps i la forma com aquesta es feia operativa. L'anàlisi es va centrar bàsicament en l'etapa de creació de l'agenda política, l'elecció de la política i la seva implantació i va tenir com a finalitat, sobretot, destacar els elements substantius i operatius diferents que es detectaven en els processos analitzats en cada cas.

Una síntesi del treball de camp que he exposat en aquest capítol i que vaig dur a terme en el període d'anàlisi comprès entre el mes de setembre de 2005 i el mes de desembre de 2007, queda recollida en la taula següent.

Taula 4: Síntesi del Treball de Camp

Objectiu	Mètode anàlisi	Instruments investigació	Fonts d'informació
Exploratori: Detectar municipis de Catalunya que període 2003-2007 posen en marxa actuacions sobre usos del temps	Mostra de 32 municipis	Anàlisi qualitativa: anàlisi de contingut substantiu d'informació secundària	Documentació municipal: – Pla d'Actuació Municipal – Pla d'Igualtat d'Oportunitats – Informació sobre serveis facilitada a la pàgina web municipal.
Analític: Anàlisi política urbana del temps	Estudi de casos – Mataró – Vilafranca del Penedès – Castelldefels Període d'anàlisi (1995-2007)	1) Anàlisi quantitativa: Selecció indicadors socio-econòmics i usos del temps des de perspectiva de gènere	– Dades de base municipal i comarcal (IDESCAT) – Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona sobre Condicions de Vida de l'any 2000 (IERMB). – Anuari Comarcal 2006 (Caixa de Catalunya) – Anuari Econòmic de Municipis d'Espanya 2007 (La Caixa) – Enquesta de Mobilitat Quotidiana de la Regió Metropolitana de Barcelona 2006 (AMB) – Mapa dels Serveis Socials de Catalunya (Departament d'Acció Social i Ciutadania. Generalitat de Catalunya) – Mapa de Llars d'Infants de Catalunya 2004-2008 (Departament d'Ensenyament. Generalitat de Catalunya) – Condicions de Vida i hàbits de les dones de la província de Barcelona (IERMB)
		2) Anàlisi qualitativa 2.1. Anàlisi contingut informació secundària 2.2. Entrevistes semi-estructurades	Documentació municipal: Actes dels consells plenaris, actes de comissions, Memòries d'activitats, Plans d'Actuació Municipals, Plans d'Igualtat d'Oportunitats, Plans municipals sectorials i materials informatius adreçats a la població en general –fulletons, guies, llibrets; informació facilitada per la pàgina web; dossiers de premsa. Tècnics Igualtat Ajuntaments

Font: Elaboració pròpia

Capítol 8. Les polítiques urbanes del temps en l'agenda pública a Catalunya: un àmbit de política emergent

Aquest capítol que introdueix els resultats de l'anàlisi empírica té com a finalitat mostrar quin ha estat el desplegament de les polítiques urbanes del temps a Catalunya. L'estudi de les experiències locals mostra com el municipi està esdevenint un espai de proximitat idoni des del qual escoltar la ciutadania i facilitar la recomposició dels temps socials. L'àmbit local emergeix com a espai en el qual els conflictes quotidians individuals vinculats als temps es transformen en problemes comuns que afecten el benestar de tota la comunitat.

En algunes ciutats de Catalunya veurem com el govern local ha començat a atendre una demanda social, que tot i que no està formalment organitzada, és creixent i reclama una millor articulació dels temps quotidians. El plantejament general de les experiències detectades parteixen d'una necessitat compartida: facilitar una millor harmonització dels temps d'aquells que viuen, treballen i utilitzen el municipi quotidianament. Com exposaré, les polítiques urbanes del temps que es comencen a promoure en alguns municipis catalans incideixen en diversos àmbits d'actuació. Es detecten actuacions vinculades a la gestió dels usos del temps en la redefinició d'usos dels equipaments municipals, també en processos de participació i concertació social amb la finalitat de conèixer les necessitats i demandes de temps dels ciutadans a l'hora de planificar l'espai urbà. En alguns casos, es creen nous serveis comunitaris i de proximitat que tenen com a finalitat millorar l'harmonització dels temps i el benestar quotidià de les persones. Aquestes actuacions diverses podem considerar que són expressió de la capacitat que té l'àmbit local per copsar el problema social que expressa el conflicte temporal contemporani.

L'anàlisi d'aquestes experiències en el context europeu mostrava, com he presentat en capítols precedents, com el temps començava a ser un tema de reflexió, de debat, de planificació i d'acció en l'àmbit local. La gestió del temps començava a estar present en les agendes locals europees a finals del segle XX i, com assenyala Mückenberger (2007), el desenvolupament en les darreres dècades d'un camp de recerca a l'entorn del gènere, el treball i la vida quotidiana i la recerca promoguda a l'entorn d'un urbanisme des d'una perspectiva de la quotidianeïtat, contribuïa decisivament al creixement d'aquest nou camp d'anàlisi configurat a l'entorn de les polítiques urbanes del temps.

Tot i que hi ha països on el debat i reflexió acadèmica a l'entorn d'aquestes polítiques és encara molt embrionari (Obadia, 1997, Mückenberger, 2007), a Catalunya la recerca acadèmica sobre les polítiques del temps té prop de dues dècades. Cal

precisar, doncs, que en el nostre context l'estudi de les polítiques urbanes del temps és recent i és un camp d'anàlisi que es troba en una etapa incipient i exploratòria. Ha estat abordat inicialment des de la sociologia de la vida quotidiana (Torns, 2003; Torns, Borras, Moreno i Recio, 2006 i Moreno, 2007), des de la geografia de gènere (Prats, García i Cánoves, 1995) i també des de la ciència política i l'anàlisi de les polítiques públiques (Quintana, 2006 i 2008; Subirats i Quintana, 2005; Subirats i Quintana, 2006 i Gelambí, 2007).

8.1. El desplegament de les polítiques urbanes del temps a Catalunya

Com en d'altres països analitzats, a Catalunya, l'estudi de les polítiques urbanes del temps té el seu origen en la recerca acadèmica, de trajectòria més dil·latada, sobre el treball, el temps, el genère i la vida quotidiana que ha estat promoguda, en el nostre context, i des de fa unes dècades per un grup de científiques i científics socials provinents del camp de la sociologia de gènere i l'anàlisi econòmica. Com ja he exposat en capítols anteriors, des d'aquestes disciplines s'han establert les bases teòriques i conceptuals per a una millor diagnosi temporal de la nostra societat, promovent una ruptura conceptual entorn el treball en acabar amb la confusió entre treball i ocupació i fer visible el treball domèstic i familiar. Aquesta recerca, que s'inicia els anys vuitanta del segle passat, proposa alternatives per superar les velles perspectives dualistes i androcèntriques d'anàlisi. D'una banda, inicien l'estudi dels temps generadors de la reproducció, aquells temps que estan fora de l'hegemonia dels temps mercantilitzats i que inclouen temps necessaris per a la vida: la cura, els afectes, el manteniment, la gestió i l'administració domèstica, les relacions i el lleure. D'altra banda, atorguen centralitat als temps de treball i introdueixen noves perspectives sobre el temps i el treball que posen de manifest les relacions de poder i la desigualtat de gènere que s'amaguen darrera la forma mercantil de valorar els temps.

Tot i que, com he exposat, l'anàlisi de les polítiques urbanes del temps sorgeix recentment, es pot considerar que han existit polítiques urbanes del temps en la mesura que hi ha hagut actors, hagin estat públics o privats, que han determinat i gestionat la relació d'intercanvi i la coordinació temporal entre els individus i les estructures socials. Des d'aquesta perspectiva, les polítiques urbanes del temps apareixen a Catalunya amb l'inici de la industrialització, quan el temps de treball

mercantil comença a ser objecte de regulació social. Les accions i decisions individuals de determinats actors econòmics i polítics han dominat històricament les estructures temporals de les ciutats i han estat també, les no decisions d'aquests actors, les que han conformat una determinada gestió dels temps i del conflicte temporal quotidià en l'espai local.

Si centro l'anàlisi en les polítiques urbanes del temps, tal i com les he conceptualitzat teòricament en el capítol precedent, considero que aquestes són una realitat emergent a Catalunya en la mesura que comencen a formar part, tímidament, de l'agenda política d'alguns municipis a finals dels anys noranta i comencen a adquirir major dimensió i, en alguns casos, certa institucionalització a principis del segle XXI.

Tenint en compte els elements analítics definits prèviament, puc identificar diversos factors que ajuden a interpretar i explicar el progressiu desenvolupament de les polítiques urbanes del temps a Catalunya. L'aterratge d'aquestes polítiques i la seva difusió a Catalunya té una singularitat pròpia que explica un recorregut, en alguns aspectes, diferent del d'altres experiències europees. Cal tenir en compte, però, que el fet que ens trobem davant de polítiques públiques i actuacions molt recents, en molts casos en fase de definició i elaboració, dificulta la recerca en la mesura que es fa més complex i laboriós el treball de detectar les intervencions i el seu camp d'actuació. És rellevant destacar, als efectes de la meva anàlisi, el fet que les polítiques urbanes del temps són intervencions promogudes pel govern local que, molt sovint, prenen la forma de projectes pilot i comparteixen un tret en comú: presenten un component alt de "volatilitat" en ser el resultat de processos de planificació i implementació *ad hoc* la qual cosa es tradueix en la dificultat de "seguir el seu rastre". D'altra banda, presenten, en molts casos, nous mètodes de treball transversal i interdisciplinar, que no sempre són fàcils de detectar. En aquest sentit, la finalitat d'aquest capítol, insisteixo, és a partir de les preguntes bàsiques de la recerca identificar les vies per les quals comencen a transitar aquestes polítiques urbanes del temps a Catalunya i els àmbits d'intervenció preferents en què es concreten les actuacions que incorporen la gestió dels usos del temps.

Així, en primer lloc, haig de destacar la importància que en la difusió de les polítiques urbanes del temps a Catalunya ha tingut la recerca acadèmica citada anteriorment en la mesura que ha facilitat la transmissió de les primeres reflexions i experiències italianes que expliquen, en bona part, les primeres iniciatives que promou la ciutat de

Barcelona[239]. La relació que, des d'aleshores i no sempre de manera continuada i estable, s'ha establert entre l'àmbit acadèmic i l'àmbit institucional i polític ha facilitat un major desplegament de l'anàlisi a l'entorn de les polítiques urbanes del temps alhora que ha permès impulsar actuacions pioneres en aquest terreny. La recerca sobre els temps ha jugat, doncs, un rol substantiu que es continua evidenciant en l'anàlisi dels treballs més recents[240].

En segon lloc, cal destacar el paper precursor que des de finals dels anys noranta exerceix la ciutat de Barcelona en la definició i difusió de les polítiques urbanes del temps a Catalunya. Una anàlisi necessàriament sintètica de la política urbana del temps a Barcelona mostra dues etapes diferenciades. Una primera etapa abasta el període comprès entre els anys 1991-2003 en el qual la dimensió temps s'incorpora en l'agenda política a partir dels treballs que promou l'area d'Igualtat[241]. Posteriorment, les primeres reflexions adquireixen major dimensió en el marc d'un espai de concertació i diàleg com és el Consell Econòmic i Social de Barcelona, organisme des del qual es promou una reflexió i debat a l'entorn del temps i la ciutat[242]. En aquesta etapa també es comencen a crear Bancs del Temps en alguns barris de la ciutat que compten amb el suport municipal i l'Ajuntament promou les primeres actuacions vinculades als temps dels joves, especialment temps d'oci i nocturns.

La institucionalització d'un espai polític propi per a les polítiques urbanes del temps a l'Ajuntament de Barcelona l'any 2003, que es concreta en la creació de la Regidoria dels Nous Usos del Temps, suposa un punt d'inflexió per a les polítiques urbanes del temps a la ciutat. Aquestes adquireixen una dimensió transversal i de gènere que es vol compartir amb totes les àrees municipals, superant una visió sectorial que les encabia en el marc de les polítiques per a dones. La regidoria facilitarà un espai

[239] García, M.D; Cànoves, G. i Prats, M. (1995). *Les dones i l'ús del temps a Barcelona, El cas del barri de Sants*. Institut d'Estudis Metropolitans i Ajuntament de Barcelona, Barcelona.

[240] Els estudis més recents s'han promogut en el marc de la recerca impulsada per la Regidoria dels Nous Usos Socials del Temps de l'Ajuntament de Barcelona, destacant els informes següents: MacInnes, J. i Solsona, M. (2006). *Usos del temps i famílies*. Regidoria Nous Usos del Temps, Ajuntament de Barcelona, Barcelona ; Miralles, C. (2006). *Usos del temps i mobilitat*. Regidoria Nous Usos del Temps, Ajuntament de Barcelona, Barcelona i Torns, T., Borras, V., Moreno, S. i Recio, C (2006). *Op. Cit*. igualment, en el marc de la política d'usos del temps de l'ajuntament de Terrassa s'ha promogut l'estudi Prats, M. i Garcia, M.D. (2006). *Polítiques i usos del temps a Terrassa*. Regidoria de Promoció de la Dona. Ajuntament de Terrassa, Terrassa.

[241] L'any 1991 el grup Dona del Consell Municipal de Benestar Social analitza a fons la Llei italiana de 1990 amb la voluntat de traslladar l'esperit d'aquesta legislació i promoure intervencions concretes a la ciutat. El maig de 1991 s'aprova, en aquest context, el primer Pla Municipal per a les Dones en el marc del qual s'impulsaria el projecte-pilot "A Barcelona, les dones canviem els temps" que va prendre forma el 1995 al barri de Les Corts. L'any 1996 s'organitza el seminari "Dones, temps i espais: a Barcelona les dones canviem els temps", els treballs dels quals tindrien continuació el 1999 en el marc del primer Congrés de les dones de Barcelona, organitzat per l'Ajuntament de Barcelona.

[242] V. Miguélez, F. i Torns, T. (dirs) (2001). *Temps i Ciutat.* Consell Econòmic i Social de Barcelona, Barcelona.

d'anàlisi i intercanvi d'experiències amb d'altres ciutats europees i esdevindrà el motor de les polítiques urbanes del temps que actualment duu a terme la ciutat a l'entorn del Programa NUST[243]. En aquesta etapa en curs destaquen, entre d'altres intervencions, l'organització del I Congrés Internacional Temps, Ciutadania i Municipi l'any 2006, el programa "Temps de Barri, Temps educatiu compartit"[244] i l'experiència pilot "El Barri de la Marina, un espai per compartir i conciliar els temps"[245]. Aquestes dues darreres iniciatives esdevenen actuacions de política urbana del temps que presenten elements de similitud amb experiències europees més avançades, ja comentades en el marc teòric.

L'anàlisi de les polítiques urbanes del temps a Catalunya requereix igualment i, en tercer lloc, tenir present la centralitat que a principis del segle XXI adquireixen les polítiques de conciliació de la vida personal i laboral en l'agenda dels diferents governs. Les actuacions que es promouran en aquest terreny en el govern local permeten explicar, en bona part, la progressiva introducció de la gestió dels temps en l'espai local.

Les polítiques de conciliació es comencen a desenvolupar en el nostre context com a conseqüència del desplegament de la normativa comunitària basada en les orientacions definides per la política social europea. La Unió Europea juga un paper clau en la construcció de la conciliació com a problema social rellevant i objecte de preocupació per part dels poders públics. En aquest nivell supranacional les qüestions del temps van començar a adquirir gran rellevància en els anys noranta del segle XX, en la mesura que l'estudi dels temps evidenciava el rol fonamental que aquest podia desenvolupar en l'assoliment dels objectius socials plantejats per la Unió Europea en relació amb el treball, la igualtat d'oportunitats, el desenvolupament sostenible, el

[243] El programa NUST és l'instrument de planificació i execució de les polítiques del temps de les persones de l'Ajuntament de Barcelona i té com a finalitat impulsar, des del principi de transversalitat, les actuacions derivades de les polítiques municipals destinades a millorar l'ús i l'organització del temps a la ciutat: serveis, diversificació d'horaris i usos, mobilitat, planificació i disseny d'espais urbans.

[244] Aquest és un projecte d'investigació-acció participativa promogut per la Regidoria dels Nous Usos del Temps, l'Institut Municipal d'Educació i la Fundació Jaume Bofill que té com a objectiu promoure accions per harmonitzar l'ús del temps i l'espai amb les necessitats de les famílies. En concret promou un ús més intensiu dels equipaments escolars per millorar l'oferta d'activitats fora de l'horari lectiu. L'experiència en curs s'està duent a terme als barris de Sants-Hostafrancs, La Bordeta (Sants-Montjuïc); Prosperitat (Nou Barris) i Penitents-Salut-Vallcarca-El Coll (Gràcia).
Accessible a: http://w3.bcn.es/XMLServeis/XMLHomeLinkPl/0,4022,294047535_294107886_1,00.html

[245] En aquest cas, el projecte-pilot té com a objectiu fer visible el factor temps en la planificació i la gestió de l'espai urbà amb la finalitat de millorar l'organització dels temps quotidians. Gestionat per la Fundació Maria Aurèlia Capmany identifica a partir de la diagnosi temporal i la concertació amb els agents del territori (administració, sindicats, empresaris, organitzacions socials i escoles) les accions transversals que cal impulsar en matèria de gestió dels usos del temps al barri: horaris de serveis i distribució en el barri, mobilitat, ús espais escolars, ús d'equipaments i espais públics i mesures per a la conciliació laboral i familiar.
Accessible a: http://www.laboratorideltemps.org/actuacions/detail.php?id=856&sec=333

desenvolupament urbà i la cohesió social. Malgrat els esforços per introduir la política social en l'agenda europea, bona part d'aquesta política especialment la referida a la política dels temps, s'ha inserit mitjançant mesures dissenyades per millorar les condicions de treball i donar suport a l'ocupació en un context de crisi econòmica[246].

Més recentment, el debat públic a l'entorn dels temps de treball s'ha centrat en la igualtat d'oportunitats, el tractament igual o la conciliació entre la vida familiar i laboral. Un debat a partir del qual es comença a percebre que la conciliació entre els temps com a problema social i polític i no com a qüestió privada i particular de les dones. Amb tot, la conciliació entre temps professionals i familiars es vincula a una socialització distinta per a homes i dones en els seus rols tradicionals respectius, essent menys rellevant la necessitat de promoure la corresponsabilització en les dues esferes la pública i la privada. Com ja he indicat anteriorment, el debat actual sobre la conciliació sembla que s'allunya de l'objectiu de la igualtat de gènere. Tendeix a no reflectir de forma suficient o a negar el problema que està en el rerafons de la qüestió: la divisió sexual del treball. La manca d'una dinàmica de transformació en la noció de conciliació, tal i com s'expressa en el discurs dominant, comporta el perill de mantenir i reforçar, precisament, la situació que intenta superar: l'assimetria permanent entre homes i dones en la distribució dels temps i els treballs.

Com han destacat diversos estudis (Junter-Loiseau i Tobler, 1999; Fernández i Tobio, 2005; Maruani, Rogerat i Torns, 2000; Lozares i Miguélez, 2007; Tobío, 2002; Torns, 2007 i Brullet, 2007) aquestes polítiques presenten límits en les seves possibilitats transformadores en no qüestionar la centralitat del temps de treball remunerat en l'organització social de la vida quotidiana de les persones, les empreses i els territoris; en estar orientades a promoure una major ocupació de les dones en el mercat laboral i no contemplar, en cap cas, la incorporació dels homes en l'àmbit domèstic, prioritzant l'esfera laboral i obviant l'esfera domèstica.

[246] La ressolució del Consell Europeu i dels ministres de treball i afers socials, de 29 de juny de 2000, relativa a la participació equilibrada d'homes i dones en l'activitat professional i en la vida familiar promou que els estats membres tinguin en compte, entre d'altres mesures, reconèixer el permís de paternitat per als homes treballadors, afavorir un repartiment equilibrat entre els treballadors de la cura dels fills, persones grans i depenents, fomentar el desenvolupament de serveis de suport a les famílies en especial estructures de cura per a nens, protegir específicament les famílies monoparentals, harmonitzar horaris escolars i laborals i promoure que les empreses introdueixin mesures de conciliació. Les directives comunitàries que s'aprovaran en aquest període conformaran la política de conciliació comunitària. V. Torns, T. i Miguélez, F. (coord.) (2006). "El temps de treball: balanç d'actuacions a la Unió Europea" a Consell Econòmic i Social. *Noves organitzacions del temps de treball*. Consell Econòmic i Social, Barcelona.

En el cas d'Espanya i Catalunya les polítiques de conciliació són més aviat limitades i escasses[247]. El desenvolupament legislatiu més destacable és la Ley de Conciliación de la Vida Familiar y Laboral de las Personas Trabajadoras (Llei 39/1999, de 5 de novembre) que constitueix el principal instrument normatiu per a facilitar la compatibilitat entre les responsabilitats familiars i laborals, una legislació que trasllada a la normativa espanyola les directives europees sobre permisos de maternitat, permisos parentals i treball a temps parcial i, més recentment, l'aprovació de la Llei d'Igualtat el març de 2007 que ha regulat el nou permís de paternitat. A nivell autonòmic, cal esmentar el Vè Pla d'Acció i Desenvolupament de les Dones 2005-2007 que preveu mesures de reorganització dels temps i els treballs; la Llei de mesures de conciliació de la vida personal, familiar i laboral del personal al servei de les administracions públiques de Catalunya que va ser aprovada el juny de 2006 (incorpora el permís de paternitat de 4 setmanes a comptar des de la finalització del permís de maternitat), les línies de subvencions que promou el departament de Treball per a l'elaboració de plans d'igualtat a les empreses i les mesures que impulsa aquest departament per promoure la negociació col·lectiva com a instrument per avançar en la conciliació de la vida personal i laboral.

Val a dir, igualment, que les polítiques de conciliació compten amb tres instruments principals d'intervenció: els permisos parentals[248] (permisos marentals, parentals, de paternitat, reducció o flexibilitat de la jornada laboral, per motius familiars urgents); els serveis de cura d'infants[249] i les ajudes monetàries per a la cura dels fills[250]

---

[247] Hi ha 5 països de la UE-15 que es situen per sota de la mitjana de l'OCDE en despesa pública en polítiques de conciliació: Regne Unit, Irlanda, Espanya, Portugal i Grècia. D'altra banda, el pes econòmic de les polítiques familiars representa a Espanya menys de la quarta part de la mitjana a la UE-15, mantenint-se constant el reduït 0,5% del PIB al llarg del període 1996-2002. V. Fernandez, J.A. i Tobío, C. (2005). *Conciliar las responsabilidades familiares y laborales: políticas y prácticas sociales*. Fundación Alternativas, Madrid.

[248] Pel que fa als permisos parentals, amb independència de les 16 setmanes de permís per maternitat – de les que fins a 10 setmanes poden ser agafades pel pare- la legislació estableix fins als tres anys d'excedència per a la cura de fills menors de 8 anys.

[249] Val a dir, com indiquen Fernández i Tobio (2005) que, en el cas d'Espanya, menys del 5% dels nens de 0-2 anys són atesos en centres públics i que la mitjana de despesa per als països de l'OCDE en serveis formals de cura de nens és d'un 0,4% del PIB. Els països nòrdics enregistren percentatges per sobre de la mitjana (0,8% i 1,7%) i els nivells més baixos de despesa, molt per sota de la mitjana de l'OCDE corresponen a diferents països entre els quals Espanya, Irlanda, els Països Baixos, Portugal i el Regne Unit.

[250] En aquests moments, les ajudes monetàries aprovades pel govern a Espanya preveuen:

a) 100 euros mensuals que reben les mares treballadores amb fills menors de 3 anys des de 2003.
b) Bonificació del 45% a la quota de la SS per a les famílies nombroses (3 o més fills econòmicament depenents) que contractin una persona cuidadora
c) Reducció fiscal per fill a càrrec menor de 3 anys de 1200 euros que s'afegeix a les deduccions restants per fills soltes menors de 25 anys i econòmicament depenents.

La dimensió política que adquireixen les polítiques de conciliació a Catalunya i Espanya fa que el debat social i polític a l'entorn de la conciliació i els horaris laborals adquireixi major centralitat i visibilitat. El que és més rellevant als efectes de la meva anàlisi, és que aquest procés promou l'extensió d'experiències locals que introdueixen la reflexió sobre la conciliació i els usos del temps. Són nombrosos els municipis catalans que, des de mitjans dels anys noranta, participen en programes i xarxes europees que tenen com a finalitat fomentar la igualtat en el mercat laboral i facilitar la conciliació dels temps. En el cas de les polítiques de conciliació es manifesta, novament, com els programes comunitaris esdevenen elements catalitzadors dels processos d'innovació democràtica, relacional, operativa i organitzativa. Destaquen sobretot les actuacions que es promouen en el marc del programa comunitari EQUAL en el període 2001-2007 (específicament referides a les polítiques de conciliació), finançat pel Fons Social Europeu. En aquest àmbit de gestió, la Comissió Europea envia una doble senyal: d'una banda, legitima la importància de les polítiques temporals en la recomposició de les societats i, d'altra banda, crida els *partners* transnacionals a construir una reflexió comuna i a definir propostes a l'entorn de les interrelacions entre els temps de treball, els temps fora del treball, els temps familiars, els temps lliure, els temps personals i els temps de la ciutat. La iniciativa comunitària posa la qüestió del temps en l'agenda política dels estats en tots els nivells de decisió política, també en l'àmbit local.

D'altra banda, la identificació dels principals elements explicatius del desplegament de les polítiques urbanes del temps a Catalunya ha de tenir en compte, en quart lloc, els processos de reflexió i acció sobre els usos del temps i la ciutat que es promou des de l'àmbit comunitari i associatiu. En aquest sentit, les experiències de creació de Bancs del Temps, impulsades per entitats de caràcter social, esdevenen en molts municipis instruments d'intercanvi solidari de temps entre ciutadans i ciutadanes i evidencien la necessitat d'organitzar mecanismes de participació i cogestió en l'espai de proximitat, que siguin capaços de donar resposta a necessitats temporals diverses[251].

L'anàlisi d'aquestes experiències és, però, molt escassa en el nostre context, i m'interessa subratllar els elements d'autogestió i proximitat en què es basen així com la contribució que fan a la generació de benestar col·lectiu. Fonamentats en la lliure associació de persones que s'autoorganitzen per tal d'intercanviar temps, tenen com a

[251] Els primers Bancs del Temps van néixer a Barcelona a mitjans de la dècada dels anys noranta i avui són molts els municipis en què es promouen iniciatives similars com és el cas dels municipis d'Esplugues de Llobregat, Girona, Granollers, Gavà, Sant Cugat del Vallès, Terrassa, Badalona, entre d'altres.

finalitat donar suport a necessitats quotidianes com ara tasques puntuals d'atenció i cura de persones (infants, gent gran, persones malaltes o amb discapacitat), formació i cursos, ajuda a la gestió de tràmits i ajuda en les tasques domèstiques quotidianes (visites al metge, compra, reparacions en domicilis). Són, doncs, sistemes d'intercanvi de temps de caràcter cooperatiu que funcionen mitjançant xarxes de solidaritat entre homes i dones, que faciliten la creació i l'enfortiment de vincles socials entre la ciutadania. En general, les experiències a Catalunya estan promogudes per entitats de caràcter social que compten amb el suport d'entitats de barri i, en la majoria dels casos, amb el suport de l'administració local.

D'altra banda, en cinquè lloc, és igualment rellevant considerar la progressiva institucionalització de les estructures de gènere (Àrees de la Dona, d'Igualtat, de Gènere) en molts municipis catalans[252], en la mesura que han facilitat la creació d'un espai polític propi per a les polítiques de gènere en el marc del qual s'han començat a difondre instruments per al desplegament de les polítiques urbanes del temps. Instruments com la diagnosi de gènere, que permet visibilitzar la importància de la dimensió temps en la vida quotidiana de les dones, o instruments operatius com els Plans d'Igualtat d'Oportunitats, esdevenen en aquest context mecanismes a l'entorn dels quals diversos municipis articularan propostes d'actuació en matèria d'usos del temps i facilitaran el desplegament de programes concrets.

Igualment, en sisè lloc, cal fer referència a l'àmbit supralocal en tant que esdevé un àmbit de govern que facilita un espai d'intercanvi de coneixement i experiències a l'entorn de les polítiques urbanes del temps. En concret, la creació de la Xarxa de Ciutats i Pobles pels Nous Usos del Temps per part de la Diputació de Barcelona, l'any 2005 esdevindrà un instrument de cooperació local que difondrà propostes i actuacions estratègiques per millorar les polítiques locals dels temps en l'àmbit de les comarques de Barcelona[253].

Finalment, en darrer lloc, l'anàlisi multinivell de les polítiques dels temps ha de referir-se a les actuacions que promou el govern autonòmic, en la mesura que recentment ha

[252] V. en aquest sentit el treball de Gelambí, M. (2005). *Les polítiques de gènere als ajuntaments catalans: un procés en construcció*. Working Paper, 243, Institut de Ciències Polítiques i Socials, Barcelona.
[253] En el moment d'elaborar aquesta anàlisi, són membres de la Xarxa de Ciutats i Pobles pels nous usos del temps els municipis següents: Barcelona, Cabrera d'Igualada, Castelldefels, Castellví de la Marca, Collbató, Cornellà de Llobregat, El Bruc, Figaro-Montmany, Gisclareny, Granollers, Hostalets de Pierola, La Garriga, La Llacuna, La Llagosta, Les Franqueses del Vallès, Manresa, Masquefa, Mollet del Vallès, Montesquiu, Sabadell, Saldes, Sant Boi de Llobregat, Sant Boi de Lluçanés, Sant Climent de Llobregat, Santa Margarida de Montbui, Santa Maria de Palau Tordera, Santa Perpetua de la Moguda, Tagamanent, Terrassa, Viladecans i el Consell Comarcal del Baix Llobregat. Font: http://www.diba.cat

iniciat un procés per definir una política concreta en relació a la gestió dels usos del temps a Catalunya. En aquest sentit, el departament d'Acció Social i Ciutadania de la Generalitat promou des de finals de l'any 2007 l'elaboració d'un Pla Estratègic sobre els Usos i la Gestió dels temps a la vida quotidiana a Catalunya, una proposta contemplada en el Pla de Govern per al mandat 2007-2010[254]. En aquest cas estem davant d'un procés en curs, que té com a finalitat elaborar una proposta estratègica per al període 2008-2018[255] amb un objectius concrets: revaloritzar els temps i espais personals i familiars, incrementar la quantitat i qualitat dels temps i promoure un canvi social per a un ús del temps més lliure i generador de benestar.

Aquest procés s'està duent a terme des dels principis de transversalitat, participació i consens entre els agents socials i la proposta destaca la importància que ha de tenir la concertació amb els governs locals per orientar i impulsar una estratègia en relació als usos del temps en el territori. D'altra banda, el Pla preveu una sèrie d'instruments concrets a partir dels quals impulsar la política del temps. En aquest sentit fa referència a les reformes legislatives, les accions de sensibilització, els processos de participació i els Pactes Locals per a la gestió dels temps.

La capacitat d'aquest nivell de govern de promoure una política dels temps pròpia i d'articular espais de concertació i treball amb el govern local no pot ser avaluada en aquest moment atès que estem davant d'un procés iniciat molt recentment. És evident que, tota vegada el Pla Estratègic hagi iniciat el seu recorregut, serà especialment

[254] Literalment, el Pla de Govern 2007-2010 de la Generalitat de Catalunya considera que "la conciliació de la vida familiar, personal i laboral és un dels principals reptes que han d'afrontar les famílies d'avui en dia i al qual el Govern de Catalunya vol contribuir a donar resposta. És evident la complexitat que suposa compaginar de forma real i sense que suposi una sobrecàrrega insuportable les diverses responsabilitats familiars i laborals, i sense haver de renunciar al temps personal i a la vida social. El Govern de Catalunya impulsarà el Pla estratègic per la Gestió dels temps a Catalunya: més i millor temps familiar i personal, que té com a objectiu revaloritzar els temps familiar i personal. Es tracta d'incrementar la quantitat i la qualitat d'aquests temps, i fer-ho amb la participació i el consens de l'Administració, agents i persones implicades, enfocant el treball en diferents eixos o àmbits d'actuació com pot ser l'àmbit familiar, la mobilitat i l'urbanisme, el turisme i el temps d'oci, el món educatiu i cultural, el món laboral, etc".

Els eixos del Pla són: aconseguir una veritable transversalitat de les polítiques de dones en el disseny i desenvolupament de les polítiques de Govern, fent de la Generalitat una institució exemplar; avançar en la construcció d'una cultura per a un nou contracte social; incrementar la presència i la participació de les dones en tots els àmbits de la vida social, tenint en compte la seva diversitat; avançar en la reorganització dels temps i dels treballs per tal de fer de la vida quotidiana un eix vertebrador de les polítiques; oferir una atenció integral davant les necessitats de les dones, i desenvolupar el Programa per a l'abordatge integral de les violències contra les dones".
Disponible a: http://www.gencat.net/benestar/secretariafamilia/proces.htm

[255] [30] En la fase actual d'elaboració, el Pla 2008-2018 presenta 4 grans eixos de treball:

1) Més temps disponible: una organització territorial i social que afavoreixi una millor gestió del temps de la vida quotidiana.
2) Un nou equilibri en la distribució i el valor dels temps assignats al treball de mercat i al treball familiar i domèstic
3) Més suport per viure amb qualitat els cicles vitals i les situacions familiars que requereixen més temps.
4) Temps amb valor social afegit: més oportunitats per aprendre i educar i per a participar a la vida col·lectiva.

significatiu l'anàlisi multinivell i l'estudi de les relacions intergovernamentals que promogui el govern autonòmic, les relacions de cooperació que s'articulin entre els diferents nivells de govern i la seva concreció en l'àmbit local en relació a l'anàlisi de les polítiques urbanes del temps.

En aquest context, atesa la novetat d'aquest conjunt d'actuacions vinculades a la gestió dels temps que promou el govern local i autonòmic a Catalunya, cal també tenir present el marc normatiu en què es poden encabir les polítiques urbanes del temps i la necessitat, probablement, de promoure en la legislació bàsica un major reconeixement de la capacitat dels ens locals de gestionar els temps dels seus territoris. A diferència d'altres experiències analitzades, les polítiques urbanes del temps a Catalunya no gaudeixen d'un reconeixement normatiu com a àmbit d'intervenció propi del govern local. A diferència del cas italià o el francès, aquest àmbit de política pública no ha estat objecte d'una legislació específica tot i que la legislació bàsica de règim local ha establert un escenari que ha permès als ajuntaments posar en marxa les primeres iniciatives a Catalunya i la resta de l'Estat.

És evident que tant la Llei 7/1985 reguladora de Bases del Règim Local com la Llei 8/1987 de 15 d'abril Municipal i de Règim Local de Catalunya, ha possibilitat als ajuntaments que, en l'exercici de les seves competències, promoguessin intervencions en la gestió dels usos del temps vinculades a polítiques sectorials concretes (Dona, Ocupació, Joventut, Educació o Cultura, entre d'altres). Però el que és més interessant de destacar en aquests moments, al meu entendre, són les possibilitats que per al desenvolupament de polítiques irbanes del temps obra el nou Estatut d'Autonomia de Catalunya i la futura Llei de Bases de Règim Local –anunciada pel govern en la darrera legislatura- que requerirà d'una posterior adequació al nostre marc autonòmic. Tot i que, a priori, l'escenari més idoni sembla que seria, òbviament i a semblança de l'experiència italiana, el poder comptar amb una legislació específica per a les polítiques urbanes dels temps.

Els factors detectats a partir de la literatura especialitzada que expliquen el desenvolupament de les polítiques urbanes del temps a Catalunya, han configurat un escenari específic en el marc del qual s'estan desplegant aquestes polítiques públiques. En l'apartat següent presento els resultats de l'anàlisi exploratòria duta a terme en una mostra de municipis per conèixer el grau de configuració d'aquestes polítiques i amb la finalitat d'elaborar un primer apunt sobre els principals trets que caracteritzen aquestes intervencions impulsades pel govern local a Catalunya.

8.2. Les polítiques urbanes del temps a Catalunya: una exploració inicial.

L'exploració inicial de les polítiques urbanes del temps a Catalunya ha estat duta a terme a partir de l'anàlisi de les actuacions detectades en matèria d'usos socials del temps en una mostra de municipis. Cal indicar, però, que no va ser una anàlisi fàcil en la mesura que, deixant de banda alguns municipis, la majoria no presentaven una política urbana del temps articulada formalment en l'arena política i decisional. La recerca de caràcter exploratori es va centrar, sobretot, en detectar aquelles actuacions que es podien encabir en el marc d'una política urbana del temps a partir del marc analític prèviament definit.

L'anàlisi s'ha centrat, tal i com he exposat en el capítol anterior, en el període 2003-2007 i, concretament, l'objectiu de l'estudi ha estat d'una banda, l'anàlisi de la dimensió simbòlica (conceptual i discursiva) a l'entorn dels usos del temps per conèixer la seva presència en l'agenda política, els valors de fons i la orientació donada a les polítiques urbanes del temps i, de l'altra, l'anàlisi de la dimensió substantiva per conèixer la concreció dels objectius de les polítiques urbanes del temps i els principals àmbits d'actuació en què s'ha emmarcat l'acció pública.

Les característiques de la mostra han evidenciat una sobrerepresentació dels municipis que pertanyen a la Regió Metropolitana de Barcelona. En el 80% dels municipis de la mostra el partit que governava era el Partit dels Socialistes de Catalunya, en solitari o en govern de coalició. Gairebé una tercera part dels municipis eren membres de la Xarxa per als Nous Usos del Temps promoguda per la Diputació de Barcelona, una tercera part dels municipis havien participat en algun programa Equal específic en matèria de conciliació de la vida familiar i professional en el període (2001-2007), la meitat dels municipis tenia una Pla d'Actuació Municipal aprovat en la legislatura analitzada (2003-2007) i gairebé la meitat dels municipis tenien un Pla d'Igualtat d'Oportunitats aprovat en el període d'anàlisi estudiat.

Taula 5: Característiques de la mostra de municipis

Municipi (n= 32)	Població 2006	RMB	Partit Alcadia 2003-2007	Xarxa Nous Usos Temps	Projectes Equal . Eix 4*	PAM 2003-2007	Pla Igualtat
Barcelona	1.605.602	x	PSC	x	Tempora 2001-03	x	x
L'Hospitalet de Llobregat	248.150	x	PSC		Tempora 2001-03 Estrategias 2001-03	x	x
Badalona	221.520	x	PSC		Puentes Trabajo y Conciliación 2004-07 Ressort 2004-07		x
Sabadell	200.545	x	PSC	x	Ressort 2004-07		x
Terrassa	199.817	x	PSC	x	Compartir es sumar 2001-03	x	x
Tarragona	131.158		CiU				
Lleida	126.677		PSC			x	
Santa Coloma Gramenet	119.056	x	PSC		Ressort 2004-07		
Mataró	118.748	x	PSC		Ressort 2004-07	x	x
Reus	101.767		PSC			x	
Girona	89.890		PSC				
Cornella Llobregat	84.289	x	PSC	x			
Sant Boi Ll.	81.368	x	PSC	x		x	x
Sant Cugat Vallès	73.774	x	CiU			x	x
Manresa	71.772		PSC	x	Igualem 2004-07	x	
Rubí	70.006	x	PSC			x	x
El Prat Llobregat	63.069	x	ICV			x	
Vilanova i la Geltrú	62.826	x	PSC			x	x
Viladecans	61.168	x	PSC			x	
Granollers	58.940	x	PSC	x			x
Castelldefels	58.663	x	PSC	x		x	x
Cerdanyola Vallès	57.959	x	ICV				x
Mollet del Vallès	51.713	x	PSC	x		x	
Esplugues de Llobregat	46.808	x	PSC				
Gavà	44.531	x	PSC				
Sant Feliu de Llobregat	42.486	x	PSC				
Figueres	39.641		PSC				
Vic	38.747		CiU				
Blanes	37.819		PSC				
Igualada	36.817		PSC				x
Vilafranca del Penedès	36.687	x	PSC		Tempora 2001-03	x	x
Ripollet	35.427	x	PSC				

* Font: UAFSE (Equal 2001-2003 i Equal 2004-2007)

Font: Elaboració pròpia

L'anàlisi de contingut de les fonts d'informació va evidenciar, en primer lloc, que es podia fer una primera classificació dels municipis a partir del criteri exhaustiu de presència-absència d'actuacions municipals vinculades als usos del temps[256]. Així, un primer grup de 23 municipis estava constituït per aquells que presentaven algun tipus d'actuació que incorporava la dimensió temporal i la gestió dels usos del temps entre les seves prioritats, destacant, en aquest grup, un nombre reduït de municipis que institucionalitzaven la política urbana del temps a partir de la creació d'una regidoria o un programa específic (Barcelona, Sant Boi de Llobregat i Terrassa). En aquest grup era significatiu el fet que el 40% dels municipis hagués participat en un programa comunitari destinat específicament a promoure mesures de conciliació, com també era rellevant el fet que dues terceres parts d'aquests municipis tinguessin un Pla d'Igualtat aprovat en el període analitzat.

D'altra banda, es configurava inicialment un segon grup integrat per aquells municipis en els quals no es detectaven actuacions concretes relatives als usos del temps i les referències al conflicte temporal contemporani en les polítiques locals eren pràcticament inexistents. En aquests casos eren municipis que no havien participat en programes comunitaris ni tenien aprovat un Pla d'Igualtat d'Oportunitats en el període d'anàlisi.

[256] El criteri de selecció de les actuacions fou el de detectar en l'anàlisi de contingut de la informació secundària conceptes que posaven en relació la intervenció municipal amb els usos del temps, la conciliació, el gènere, la igualtat o l'equitat.

Taula 6: Grup 1. Municipis on es detecten actuacions relatives als usos del temps

Presència actuacions usos del temps		
	Equal	PIOP
Barcelona *	x	x
Sant Boi de Llobregat *		x
Terrassa *	x	x
Badalona	x	x
Castelldefels	-	x
Cerdanyola del Vallès	-	x
Cornellà de Llobregat	-	-
Esplugues de Llobregat	-	-
Gavà	-	-
Girona	-	-
Granollers	-	x
Igualada	-	x
L'Hospitalet de Llobregat	x	x
Lleida	-	-
Manresa	x	-
Mataró	x	x
Mollet del Vallès	-	-
Rubí	-	x
Sabadell	x	x
Sant Cugat del Vallès	-	x
Santa Coloma de Gramenet	x	-
Vilafranca del Penedès	x	x
Vilanova i la Geltrú	-	x

(*) Municipis amb regidoria o programa específic sobre usos del temps

Font: Elaboració pròpia

Taula 7: Grup 2. Municipis on no es detecten actuacions relatives als usos del temps

Absència actuacions usos del temps		
	Equal	PIOP
Blanes	-	-
El Prat de Llobregat	-	-
Figueres	-	-
Reus	-	-
Ripollet	-	-
Sant Feliu de Llobregat	-	-
Tarragona	-	-
Vic	-	-
Viladecans	-	-

Font: Elaboració pròpia

8.2.1. Anàlisi de la dimensió simbòlica

Feta aquesta classificació inicial, l'anàlisi de la dimensió simbòlica de les polítiques urbanes del temps es va centrar en detectar la rellevància que adquiria el conflicte temporal en l'agenda política dels governs locals. Des d'una perspectiva de gènere, es podien diferenciar tres grups de municipis segons el grau d'articulació del discurs polític i els valors de fons que determinaven l'actuació municipal. Un primer grup estava constituït pels municipis que institucionalitzaven la política urbana del temps i la dotaven de visibilitat concreta a partir de la creació d'una regidoria específica o un programa d'actuació concret. Aquest era el cas, com ja s'ha apuntat, dels municipis de Barcelona, Terrassa i Sant Boi de Llobregat[257]. En aquests casos es detectava l'elaboració explícita d'una proposta concreta de política urbana del temps que s'acompanyava d'instruments de diagnosi temporal i de gestió *ad hoc*[258].

Un segon grup de municipis compartien una característica comuna, tot i no articular una arena formal de política pública en relació a la gestió dels usos del temps a la ciutat, el conflicte temporal quotidià estava present en l'agenda d'actuacions municipal. En aquest grup el nivell de definició del problema quotidià en relació als usos del temps era poc visible en el nivell polític però s'evidenciava més clarament en el nivell tècnic. Constituïen un grup en què les actuacions vinculades als usos del temps eren clarament emergents i es trobaven en una fase embrionària.

Finalment, un tercer grup de municipis estava configurat a l'entorn d'aquells ajuntaments en què la presència del conflicte quotidià contemporani en el discurs polític era pràcticament inexistent, estava diluït i adquiria molt poca rellevància en l'agenda local.

[257] La Regidoria dels Nous Usos del Temps a l'Ajuntament de Barcelona, la Regidoria de Polítiques per a la Igualtat de Gènere i Nous Usos del Temps a l'Ajuntament de Sant Boi de Llobregat, i la Regidora de Polítiques de Gènere i Usos del Temps a l'Ajuntament de Terrassa responsable del Programa d'Usos del Temps.

[258] Aquest és el cas de l'Ajuntament de Barcelona que promou l'estudi Miralles-Guasch, C. i Sintes, E.(2007). *Ús social del temps a la Regió Metropolitana de Barcelona*. Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona, Barcelona i, en el marc del projecte-pilot del barri de La Marina, l'estudi FMAC (2006). *Organització del temps i dels horaris al barri de la Marina-Zona Franca.* Fundació M. Aurelia Capmany, Barcelona, així com l'estudi ja citat anteriorment promogut per l'Ajuntament de Terrassa: V. Prats, M. i Garcia, M.D. (2006) *Op. cit.*

Taula 8: Classificació dels municipis segons rellevància del conflicte temporal quotidià en l'agenda política

Rellevància conflicte temporal quotidià en l'agenda política		
Alta	Mitjana	Baixa
Barcelona Sant Boi de Llobregat Terrassa	Castelldefels Cerdanyola del Vallès Cornellà de Llobregat Granollers Igualada L'Hospitalet de Llobregat Mataró Sant Cugat del Vallès Santa Coloma de Gramenet Rubí Vilanova i la Geltrú	Badalona Blanes El Prat de Llobregat Esplugues de Llobregat Figueres Gavà Girona Lleida Manresa Mollet del Vallès Reus Ripollet Sabadell Sant Feliu de Llobregat Tarragona Vic Viladecans Vilafranca del Penedès
(3)	(11)	(18)

Font: Elaboració pròpia

Feta aquesta distinció, l'interès exploratori es va centrar en analitzar el paradigma dominant que es constituïa en la definició de la política urbana del temps en aquells municipis en els quals el conflicte temporal quotidià es considerava un problema públic des d'una perspectiva de gènere (rellevància alta i mitjana del conflicte temporal quotidià).

L'anàlisi evidenciava que en aquells municipis en què es detectaven actuacions sobre els usos del temps des d'una perspectiva de gènere, aquestes generalment eren impulsades des dels espais institucionals de gènere (àrees o programes). Inicialment, moltes d'aquestes actuacions havien anat precedides i s'havien acompanyat de polítiques de sensibilització a l'entorn dels usos del temps i la conciliació dutes a terme des de les àrees d'Igualtat i Promoció Econòmica, des d'instàncies de participació (Consells Municipals de Dona, els Consells Municipals de Benestar i els Consells de Ciutat); o bé s'havien promogut en el marc de projectes comunitaris, en el marc de jornades reivindicatives (8 de març) o bé en espais d'intercanvi i de participació de

moviments associatius de dones (com, per exemple, el primer Congrès de Dones del Barcelonès Nord o el primer i el segon Congrès de Dones del Baix Llobregat)[259].

Així, es detectaven dues perspectives diferenciades a l'hora de definir el problema social que havia de ser objecte de l'actuació pública. Un grup de municipis articulaven un discurs més orientat a promoure polítiques urbanes del temps centrades en facilitar mesures de conciliació dirigides a les dones en l'àmbit laboral, paradigma que responia a una tradició més assistencial orientada a facilitar polítiques per a dones. Mentre que en l'altre grup els valors de fons evidenciaven un paradigma ideològic més transformador des d'una perspectiva de gènere que es concretava en promoure actuacions que tenien com a objectiu final posar en marxa actuacions per redistribuir els temps entre dones i homes per ral de fer-los més justos socialment.

Els municipis del primer grup articulaven un discurs municipal centrat en la necessitat de promoure mesures de conciliació en l'àmbit laboral i en l'oferta de serveis municipals:

> "Promoure la conciliació dels temps personals, familiars i professionals mitjançant dues accions: a) promoure la responsabilitat i la participació de la ciutadania i dels sectors laborals en la conciliació dels temps i b) potenciar el desenvolupament i/o adequació dels serveis socioeconòmics per facilitar la conciliació". (Pla Municipal per a la Igualtat entre Dones i Homes de Sant Cugat del Vallès).

Mentre que el discurs del segon grup de municipis que orientaven la política urbana del temps des d'una perspectiva de gènere transformadora introduïa més matisos i objectius:

> "L'objectiu és reduir les desigualtats de gènere en el treball, promoure el desenvolupament personal i comunitari de les dones i els homes de Sant Boi així com una organització dels temps diaris més igualitària". (Pla Local Transversal de les Dones de Sant Boi de Llobregat).
>
> "L'objectiu estratègic és impulsar una nova cultura del desenvolupament econòmic que permeti la conciliació de responsabilitats personals, familiars i professionals. Un dels objectius operatius és adequar els serveis sociocomunitaris adreçats a l'atenció de les persones depenents (centres escolars de tots els nivells, activitats extra-escolars, centres de dia), a les

[259] En aquest sentit i en el terreny discursiu destaquen les propostes de resolució del primer Congrés de Dones del Baix LLobregat (2002) sobre els usos del temps: 1) promoure i desenvolupar serveis adients a les necessitats de dones i homes de la comarca (centres de dia, residències, llars d'infants); 2) instar l'administració central a legislar per tal de reduir la jornada laboral a 35 hores i 3) estudiar el valor del treball reproductiu, per tal que sigui inclós en el PIB. Igualment, cal tenir en compte, les conclusions del segon Congrés, celebrat el maig de 2006: 1) necessitat de revaloritzar els usos del temps; 2) posar en el centre de les polítiques el valor dels temps de vida i 3) conciliar és compartir la responsabilitat i el lleure, cal enfortir i potenciar l'Estat del Benestar com a instrument que faciliti la conciliació.

seves necessitats reals i a les seves famílies, així com també a la demanda existent (horaris, transport, distribució zonal, període vacacional)" (Pla Municipal de les Polítiques de Dones 2005-2001. Cerdanyola del Vallès).

Partint de la identificació d'aquests dos paradigmes de fons, els municipis es podien classificar en dos grups. El primer prioritzava les actuacions en el terreny de la conciliació en l'àmbit laboral mentre que el segon promovia una acció local de caràcter transformador amb perspectiva de gènere.

Taula 9: Classificació dels municipis en què la rellevància del conflicte temporal és alta-mitjana segons paradigma polític dominant

Paradigma dominant definició política urbana del temps	
Conciliació	Gènere
Barcelona Castelldefels Cornellà de Llobregat Granollers L'Hospitalet de Llobregat Mataró Sant Cugat del Vallès Santa Coloma de Gramenet (8)	Cerdanyola del Vallès Igualada Rubí Sant Boi de Llobregat Terrassa Vilanova i la Geltrú (6)

Font: Elaboració pròpia

8.2.2. Anàlisi de la dimensió substantiva

L'anàlisi de la dimensió substantiva va evidenciar com el Pla d'Igualtat d'Oportunitats entre Dones i Homes esdevenia, en aquells municipis en què la rellevància del conflicte temporal era mig-alt, l'instrument principal a partir del qual definir les línies d'actuació estratègiques relatives als usos del temps en el municipi. En molts pocs casos els objectius de la política urbana del temps quedava referida en el Pla d'Actuació Municipal (l'excepció eren els casos de Barcelona, Sant Boi de Llobregat i Vilanova i la Geltrú). Amb tot, l'existència del Pla d'Igualtat d'Oportunitats no necessàriament indicava una definició concreta d'objectius per a la política urbana del temps i, en alguns casos, aquests s'articulaven de forma difusa.

En aquest sentit, es detectaven polítiques urbanes del temps en set municipis que presentaven objectius concrets i actuacions sobre els usos del temps en d'altres set municipis que responien a objectius molt difusos.

Taula 10: Classificació dels municipis segons grau de concreció dels objectius de la política urbana del temps

Objectius política urbana del temps des de perspectiva de gènere	
Concrets	Difusos
Barcelona Castelldefels Cerdanyola del Vallès Igualada Sant Boi de Llobregat Terrassa Vilanova i la Geltrú (7)	Cornellà de Llobregat Granollers Hospitalet de Llobregat Mataró Ripollet Sant Cugat del Vallès Santa Coloma de Gramenet (7)

Font: Elaboració pròpia

Els municipis que presentaven uns objectius concrets i explícits en matèria de política urbana del temps articulaven una proposta d'actuació de gran abast i ambició. En aquest sentit, els Plans d'Igualtat contenien un apartat específic destinat als usos del temps en el qual es concretava l'orientació estratègica, els objectius específics a assolir i les accions a emprendre pel govern municipal. Un exemple de concreció d'objectius queda recollit en la taula següent en la mesura que il·lustra el nivell de detall en què alguns municipis articulaven la definició de la política urbana del temps.

Taula 11: La política urbana del temps en el Pla Municipal per a la Igualtat d'Oportunitats entre Dones i Homes

.

Línia Estratègica	Objectius	Accions
Promoure una organització dels temps personal, familiar, laboral i social més igualitària	▪ Facilitar la conciliació dels temps personal, familiar, laboral i social.	▪ Informar la ciutadania sobre els serveis i mesures de suport a la conciliació. ▪ Facilitar serveis de cura i atenció a les criatures i persones amb dependència en les actuacions programades per l'Ajuntament ▪ Sensibilitzar i incentivar les empreses del municipi perquè estableixin mesures que afavoreixien la conciliació dels seus treballadors. ▪ Establir un acord ciutadà amb les entitats i empreses del municipi a través del qual les organitzacions es comprometin a dur a terme actuacions de conciliació.
	▪ Adequar l'actual distribució dels temps a les necessitats de dones i homes	▪ Aprofundir en el coneixement dels usos del temps de la ciutat. ▪ Promoure l'adequació dels horaris d'equipaments, serveis i activitats municipals a les necessitats de la vida quotidiana de les persones ▪ Implicar la ciutadania, el teixit associatiu i el teixit empresarial i comercial del municipi en una nova distribució dels temps. ▪ Participar activament en projectes i xarxes de ciutats que treballin les polítiques de temps i fer-ne una posterior difusió.

Font: Pla Municipal per a la Igualtat d'Oportunitats entre Dones i Homes. Vilanova i la Geltrú.

Finalment, la dificultat analítica principal va ser determinar quines actuacions es podien considerar que formaven part d'una política urbana del temps des d'una perspectiva de gènere, tenint en compte que la majoria d'actuacions detectades tenien un caràcter sectorial, eren impulsades per diferents àrees municipals i, molt sovint, el govern local no les considerava com a polítiques urbanes del temps.

Amb tot, forçant l'anàlisi, vaig considerar que des d'una perspectiva exploratòria podia ser rellevant identificar les actuacions segons els àmbits d'intervenció de les polítiques urbanes del temps definits en el marc analític.

Així, si s'observa la taula següent, es detectaven actuacions en tots els àmbits d'intervenció considerats en el model d'anàlisi. El desplegament de serveis comunitaris i de proximitat per facilitar l'harmonització dels temps socials esdevenia l'àmbit d'actuació preferent i 16 municipis promovien actuacions concretes en aquest camp. En 12 municipis detectava actuacions concretes adreçades a promoure específicament la conciliació entre la vida personal i professional. Un nombre més reduït de municipis promovia actuacions innovadores en el terreny de nous horaris de serveis i usos d'equipaments municipals per atendre les demandes temporals dels seus ciutadans. Mentre que les actuacions en mobilitat, participació i concertació social i planificació de l'espai urbà, des de la perspectiva de gènere en els usos del temps, era molt minoritària.

Taula 12: Municipis en què es detecten actuacions vinculades a la política urbana del temps segons àmbits d'intervenció.

Àmbits d'intervenció de la política urbana del temps (actuacions detectades)					
Serveis i usos equipaments	Mobilitat accessible	Serveis comunitaris i de proximitat	Participació i concertació social	Conciliació temps	Planificació espai urbà
Barcelona Castelldefels Mataró Sabadell Santa Coloma de Gramenet Terrassa Vilanova i la Geltrú Vilafranca del Penedès	L'Hospitalet de Llobregat	Badalona Barcelona Castelldefels Esplugues de Llobregat Gavà Girona Granollers Manresa Mataró Mollet del Vallès Reus Rubí Sabadell Sant Cugat del Vallès Terrassa Vilafranca del Penedès	Barcelona Mataró	Barcelona Castelldefels Cerdanyola del Vallès Cornellà de Llobregat L'Hospitalet de Llobregat Granollers Lleida Mataró Mollet del Vallès Sant Cugat del Vallès Santa Coloma de Gramenet Terrassa	Barcelona L'Hospitalet de Llobregat
(8)	(1)	(16)	(2)	(12)	(2)

Font: Elaboració pròpia

D'altra banda, l'interès de l'anàlisi també es va centrar en conèixer la dimensió i abast de la política urbana del temps. En aquest sentit, la meitat dels municipis que promovien actuacions sobre els usos del temps ho feien només en un sol àmbit d'intervenció. Una quarta part promovia actuacions en dos àmbits d'intervenció (majoritàriament en conciliació i serveis comunitaris i de proximitat) i eren pocs els que promovien actuacions en més de tres àmbits (5 municipis).

Taula 13: Municipis segons nombre actuacions en àmbits intervenció de la política urbana del temps

Municipis classificats segons nombre actuacions detectades en àmbits intervenció de la política urbana del temps				
1 sol àmbit	2 àmbits	3 àmbits	4 àmbits	5 àmbits
Badalona Cerdanyola del Vallès Cornellà Esplugues de Llobregat Gavà Girona Lleida Manresa Reus Rubí Sabadell Vilanova i la Geltrú (12)	Granollers Mollet del Vallès Sabadell Sant Cugat del Vallès Santa Coloma de Gramenet Vilafranca del Penedès (6)	Castelldefels L'Hospitalet de Llobregat Terrassa (3)	Mataró (1)	Barcelona (1)

Font: Elaboració pròpia

L'anàlisi dels municipis en què es detectaven actuacions sobre els usos del temps segons els àmbits d'intervenció mostrava com majoritàriament es tractava d'actuacions sectorials promogudes des de diverses àrees municipals que incorporaven, en major o menor mesura, la dimensió temps en la gestió d'algunes polítiques públiques locals. En aquests casos es manifestaven diferents nivells de conceptualització i definició del conflicte temporal quotidià en el territori, s'articulaven diversos escenaris de decisió des de la lògica sectorial i més tecnocràtica i els instruments operatius esdevenien els

propis de l'àrea municipal que impulsava les propostes d'actuació que incorporava la dimensió temps en la gestió de les polítiques públiques.

Aquesta exploració inicial mostrava un escenari limitat de configuració de les polítiques urbanes del temps a Catalunya. Pocs municipis articulaven una arena formal de decisió a l'entorn dels usos del temps i definien el problema en el terreny simbòlic i substantiu des d'una perspectiva de gènere. En molts pocs casos es detectaven objectius concrets que orientessin l'acció municipal i aquests quedaven limitats, generalment, a l'àmbit d'intervenció de les àrees d'igualtat i no s'integraven en el discurs i model de ciutat. El que majoritàriament s'evidenciava era un nombre elevat de municipis que promovien actuacions sectorials i disperses que incorporaven la dimensió temporal des d'una perspectiva més tecnocràtica i funcional sense articular cap discurs a l'entorn de com gestionar millor el conflicte temporal quotidià. D'altra banda, es detectava un grup de municipis que es trobaven en un procés embrionari i d'emergència de les polítiques urbanes del temps que articulaven, en el terreny simbòlic, un discurs fortament condicionat per la lògica de la conciliació en l'àmbit laboral i que, en el terreny substantiu i operatiu, es concretava en mesures de sensibilització i programes incipients adreçats a les famílies.

En aquest sentit, la taula següent és una síntesi de les actuacions sectorials en matèria d'usos del temps que he detectat en el treball exploratori, ordenades segons els àmbits d'intervenció definits pel model d'anàlisi.

Taula 14: Polítiques urbanes del temps a Catalunya. Principals àmbits d'intervenció i actuacions (2003-2007)

Ambits intervenció polítiques urbanes del temps	Actuació	Municipi
Serveis i nous usos equipaments municipals	Tràmits per telèfon i internet	Barcelona Castelldefels Mataró Terrassa
	Ampliació horaris biblioteques i sales d'estudi	Barcelona Castelldefels Mataró Vilanova i la Geltrú Sabadell Santa Coloma de Gramenet
	Ampliació horaris mercats municipals	Barcelona Vilafranca del Penedès

Mobilitat accessible	Mobilitat amb perspectiva de gènere	L'Hospitalet de Llobregat (Pla Integral Collblanc-La Torrassa-Llei de Barris)
Serveis comunitaris i de proximitat	Nous usos equipaments	Barcelona Mataró Castelldefels
	Serveis a les famílies	Rubí (Casal d'Infants fora horari lectiu)
		Badalona (Programa dones acollidores: "Dona, dóna el teu temps")
		Mataró (ampliació horaris escoles bressol)
		Vilafranca del Penedès (mainaderes horari flexible)
		Sant Cugat del Vallès (projecte Borsa de Cangurs)
		Castelldefels (serveis de guarderia en actes municipals)
		Castelldefels ("Cuidem els cuidadors" en col·laboració amb Creu Roja i Area Bàsica de Salut per donar suport a familiars i professionals que tenen cura de persones depenents)
		Castelldefels. Servei Local de Teleassistència per a majors de 65 anys amb dificultats de mobilitat.
		Castelldefels (Telefon gratuït d'orientació i informació a gent gran les 24 h.)
		Mataró (Servei d'atenció personal a domicili per a la gent gran (Fundació Hospital)
		Programa Minuts Menuts (espai de guarda d'infants des de 16 setmanes a 3 anys fora horari escolar): Esplugues de Llobregat, Reus, Sabadell, Terrassa i Vilanova i la Geltrú.
		Mollet del Vallès (Programa "Avi, com estàs?" de visites a domicili per a majors 75 anys)
		Mollet del Vallès (Programa Cangurs, atenció voluntària a persones amb discapacitat).
	Intercanvi temps solidari (Bancs del Temps)	Barcelona (Casc Antic, Sant Martí, Raval, Bon Pastor, Gràcia i Barceloneta). Girona (Palau, Montilivi i Eixample). Granollers Gavà Sant Cugat del Vallès Terrassa Badalona
	Compartir temps de lleure	Manresa (Programa Fem de Tiets) Mataró (Programa Mataró Nit per a joves) Vilafranca del Penedès (programa oci altenatiu joves)

Participació i concertació social	Procés participatiu joves i espai públic	Mataró (Bases per a una Acord Cívic sobre l'Espai Nit).
	Determinació nous usos equipaments municipals	Barcelona (Programa "Temps de Barri, Temps educatiu compartit")
Conciliació temps	Plans d'Igualtat a les empreses	Lleida
	Conciliació interna	Castelldefels (projecte-pilot teletreball) Barcelona (permís paternitat 4 setmanes en conveni 2006) Cornellà (establiment horaris actes institucionals)
	Bones pràctiques conciliació a les PIMES	Mataró (Projecte EQUAL)
	Accions de sensibilització	Barcelona Castelldefels Cerdanyola del Vallès Granollers L'Hospitalet de Llobregat Mollet del Vallès Santa Coloma de Gramenet Sant Cugat del Vallès Terrassa
Planificació espai urbà	Determinació usos espai i temps	Barcelona (projecte-pilot barri La Marina) L'Hospitalet de Llobregat (projecte equitat gènere en Pla Integral Collblanc-La Torrassa-Llei de Barris).

Font: Elaboració pròpia

Capítol 9. La política urbana del temps a Mataró, Vilafranca del Penedès i Castelldefels. Una anàlisi de casos.

Tal i com he exposat en iniciar la segona part de la tesi, per tal de completar l'anàlisi del desplegament de les polítiques urbanes del temps a Catalunya, la recerca empírica va partir també d'una anàlisi de tres casos concrets de política urbana del temps. La selecció dels casos va partir del criteri inicial de màxima semblança entre els municipis seleccionats, per tal com l'interès de l'anàlisi se centrava en l'estudi de l'acció del govern local. Això no obstant, el meu interès analític també se centrava en intentar dimensionar i conèixer les característiques que podia presentar el conflicte temporal contemporani des d'una perspectiva de gènere en cadascun dels municipis seleccionats en la mesura que l'acció de govern, si existia, tenia com a finalitat donar resposta a aquest conflicte temporal i promoure mesures per harmonitzar els usos del temps en el territori.

Per tal de respondre a aquesta doble premissa de recerca, l'estudi de casos es va elaborar a partir d'una anàlisi quantitativa (construcció d'un sistema d'indicadors socio-econòmics des d'una perspectiva de gènere per dimensionar el conflicte temporal quotidià) i una anàlisi qualitativa (anàlisi de contingut substantiu de la política pública i entrevistes semi-estructurades).

En els següents apartats es presenten els municipis seleccionats i els casos concrets seguint el model d'anàlisi de la política urbana del temps que prèviament vaig elaborar.

9.1. Presentació dels casos d'estudi: Mataró, Castelldefels i Vilafranca del Penedès

Els municipis de Mataró (Maresme), Castelldefels (Baix Llobregat) i Vilafranca del Penedès (Alt Penedès) pertanyen a la regió metropolitana de Barcelona i presenten, com a tret comú, el fet que formen part de comarques que mostren relacions intenses amb la ciutat compacta central. Tots tres municipis estan inserits en l'àmbit metropolità de Barcelona que en les darreres dècades ha experimentat un accelerat procés de canvi que s'ha explicat, des de l'economia i la geografia urbana, per tres tendències de transformació urbana[260]. En primer lloc, la dispersió de la població i les activitats en tot l'espai metropolità després d'un llarg període en què la tendència era la inversa. En segon lloc, l'expansió progressiva de l'àrea urbana a tot el territori metropolità i, en tercer lloc, l'especialització funcional i social de les diverses àrees que conformen la

[260] Nel·lo, O. (2002). *Dinàmiques urbanes, activitats emergents i polítiques públiques a la Regió Metropolitana de Barcelona*. *Papers*, 36: 105-114. Regió Metropolitana de Barcelona, Barcelona.

regió metropolitana de Barcelona el que suposa una separació cada vegada més evident en l'espai metropolità en espais de residència, comerç, indústria i activitats d'oci i temps lliure.

L'estructura urbana de la regió metropolitana de Barcelona és complexa i rica i està constituïda per un conjunt de ciutats mitjanes entre les quals es troben, Mataró i Vilafranca del Penedès, capitals de comarca que exerceixen com a tals en les seves àrees de referència històrica, que pertanyen al que els urbanistes anomenen la ciutat discontínua de la segona corona metropolitana, integrada per sistemes urbans polaritzats[261]. Mentre que Castelldefels és un municipi que pertany a la ciutat contínua de la primera corona metropolitana.

Des d'aquesta perspectiva d'anàlisi territorial, Castelldefels i Mataró són municipis que pertanyen a àrees associades a sistemes geogràfics o urbans que mantenen processos d'extensió urbana –a diferència de l'àrea de l'aglomeració central de Barcelona que està integrada per municipis que han exhaurit les seves possibilitats d'extensió i es troben en processos de regressió demogràfica. Mentre que Vilafranca del Penedès és una ciutat que forma part de les àrees que mantenen una estructura comarcal amb una capitalitat molt clara, i junt amb les capitals de l'Anoia, el Bages, Osona i Vilanova i la Geltrú, formen una tercera corona de polaritats metropolitanes.

Castelldefels, Vilafranca del Penedès i Mataró són ciutats metropolitanes que compten amb corredors de transport viari i ferroviari de connexió amb la ciutat compacta central. En el cas de Vilafranca del Penedès i Mataró la localització de les activitats productives, la localització de l'habitatge i la mobilitat quotidiana, configuren xarxes de sinèrgia i de complementarietat amb els municipis veïns esdevenint subcentres metropolitans. Mentre que Castelldefels és un municipi clarament integrat en la polaritat i mobilitat intermunicipal contínua que exerceix Barcelona[262].

D'altra banda, les ciutats de Mataró i Vilafranca del Penedès, junt amb les de Granollers, Sabadell, Terrassa, Martorell i Vilanova i la Geltrú, constitueixen polaritats bàsiques amb mercats de treball específics. El policentrisme d'aquestes ciutats té arrels històriques i s'explica per trajectòries econòmiques i tecnològiques de gran

[261] Esteban, J. (2003) *La Regió Metropolitana de Barcelona*. *Papers,* 39:31-41. Gabinet d'Estudis Urbanístics. Ajuntament de Barcelona, Barcelona.
[262] Trullén, J. i Boix, R. (2000) "Policentrismo y redes de ciudades en la Región Metropolitana de Barcelona" ponencia presentada al III Congrés d'Economia Aplicada, València.

abast, essent especialment singular el cas de Mataró que presenta un fort component industrial[263].

Les escasses anàlisis de la realitat metropolitana dutes a terme des d'una perspectiva de gènere[264], evidencien l'existència en la província de Barcelona de dos grans grups de dones en un col·lectiu fortament heterogeni. Es detecta un primer grup de dones que pertanyen a les generacions joves amb un estatus social més proper al masculí, que han assolit un nivell d'estudis més elevat que la generació anterior i que participa majoritàriament en el mercat de treball. Aquest grup de dones suporta taxes d'atur més elevades que els homes i, un cop ocupades, moltes estan en situació laboral precària. Les dones ocupades són les que tenen un ritme de vida més accelerat i són les que disposen de menys temps lliure. El temps lliure és un factor fortament condicionat per l'edat i la situació laboral. Aquest grup de dones, a diferència de les generacions anteriors, participa cada cop més en activitats públiques.

Tot i la progressiva integració de les dones en el mercat laboral, aquest procés no s'ha vist acompanyat d'una reestructuració de la divisió del treball en l'àmbit domèstic, de manera que les dones continuen sent les principals responsables de les tasques de la llar en tota la província. La participació masculina és baixa i només arriba a nivells significatius en l'administració dels ingressos monetaris i les reparacions domèstiques. Aquesta distribució del treball i la preeminència de la responsabilitat femenina en la realització de les tasques domèstiques es dóna en tots els estrats socials, malgrat que hi ha alguns sectors on el model tradicional estan començant a donar pas a un model més igualitari.

Factors com l'edat, el nivell cultural i el status social influeixen en la distribució del treball domèstic i les persones més joves, les dones que tenen capitals educatius més elevats i les de major qualificació professional, són les que tenen una major conscienciació de corresponsabilitat en la realització de les tasques de la llar.

El temps de dedicació al treball domèstic depèn de la seva edat, les seves característiques culturals i el status social, així com de la seva situació laboral i de l'estructura familiar. Les dones que més temps dediquen a les tasques de la llar són

[263] Trullén, J. (2003) *Economia de l'arc tecnològic de la Regió Metropolitana de Barcelona. Delimitació de pols i corredors, estructura econòmica i indicadors d'economia del coneixement*. Elements de Debat Territorial, 18. Oficina de Cooperació. Diputació de Barcelona, Barcelona.
[264] Se segueixen en aquest apartat les principals conclusions de l'estudi Sintes, E. (2003). *Condicions de vida i hàbits de les dones de la provincia de Barcelona*. Monografies nº 4. Diputació de Barcelona, Barcelona.

les de 45 a 64 anys, entre les quals hi ha la majoria de mestresses de casa, el segon gran grup de dones identificat. De fet, les dones amb capitals educatius i status socials baixos es dediquen més a les tasques domèstiques que les dones amb una elevada formació acadèmica i una millor posició social. És especialment rellevant la situació de les ocupades: les dones que treballen dediquen moltes menys hores setmanals al treball domèstic que les inactives, i tot i així, esmercen gairebé el triple d'hores que els homes en aquesta activitat.

El nivell adquisitiu de les dones és inferior al dels homes en tots els estrats socials, malgrat que les diferències es redueixen en els segments més qualificats. Les desigualtats en el nivell d'ingressos entre dones i homes es converteixen en un factor de discriminació quan es tracta de rendes de treball. La discriminació salarial ho és en dos sentits: en general les dones guanyen menys que els homes a causa de la seva diferent posició al mercat laboral, però també perceben menys ingressos fins i tot en igualtat de condicions educatives i professionals. Les majors desigualtats es troben en els segments de menor qualificació professional i es redueixen en les categories més altes.

Pel que fa a les activitats relacionades amb el temps lliure i, en concret, el consum cultural, una anàlisi segons el nivell educatiu i l'edat mostra, novament, dos grups diferenciats: d'una banda les dones amb un capital educatiu mitjà i alt, amb unes formes de lleure més vinculades amb les pràctiques culturals (anar al cinema o al teatre, i visitar museus o exposicions); i d'una altra, les dones amb un baix nivell educatiu (sovint, mestresses de casa i dones d'edat avançada), que realitzen activitats amb baix contingut cultural. Pel que fa a la pràctica esportiva, una de cada cinc dones entrevistades practica algun esport, proporció que augmenta entre les dones més joves. Tot i així, els homes en practiquen amb més freqüència que no pas les dones en tots els trams d'edat, sobretot els d'edat més avançada.

Les relacions socials que les dones tenen fora de la seva llar se situen majoritàriament en l'entorn familiar. Aquesta pauta relacional està en un procés de canvi, en què les formes de relació primària –vinculades a la família i el veïnatge– són substituïdes progressivament per les formes de relació secundària –vinculades a l'amistat i l'activitat fora de la llar (estudis i feina).

Finalment, les condicions de vida de les dones i els seus hàbits també presenten característiques diferenciades segons el seu lloc de residència. La configuració

sociodemogràfica de cada zona influeix en les pautes vitals de les dones que hi resideixen. Els principals contrastos es donen entre Barcelona i la primera corona metropolitana. A la capital, la població és més envellida i hi ha més llars unipersonals. També és a la ciutat central on les dones tenen un nivell d'estudis més elevat, on hi ha majors nivells d'ingressos i on mantenen una vida més activa socialment i cultural. A la primera corona, en canvi, les dones segueixen unes pautes més tradicionals: hi ha major presència de parelles amb fills, el nivell d'estudis mitjà és dels més baixos de la província, és la zona amb major presencia de mestresses de casa i és on les jornades de treball domèstic són més llargues. Les dones d'aquesta corona tenen una vida social més tancada i propera a l'entorn familiar i territorial, i realitzen poques activitats culturals i esportives. Pel que fa als altres dos territoris, aquests presenten situacions intermèdies, i destaquen les característiques de les dones de la segona corona, molt properes a les formes de vida de les barcelonines.

L'anàlisi de les dades sociodemogràfiques mostra com Castelldefels és un municipi que l'any 2007 tenia prop de 60.000 habitants, mentre que Mataró era el municipi més gran dels analitzats amb prop de 120.000 habitants, i Vilafranca del Penedès comptava amb quasi 37.000 habitants.

El ritme de creixement anual de la població de Vilafranca del Penedès i de Castelldefels en els darrers sis anys estava per damunt de la mitjana de Catalunya, evidenciant un fet territorial que és compartit per molts municipis de la segona corona metropolitana de Barcelona. Mentre que Mataró sembla que en aquest període ha mantingut un ritme de creixement més sostingut.

Mataró forma part dels municipis que, en el període 2000-2006, el pes de la migració exterior superava el saldo migratori negatiu amb les poblacions més properes, la qual cosa fa que el creixement demogràfic estigués exclusivament o fortament basat en la migració exterior. Mentre que el creixement de la població a Castelldefels s'explica, entre diversos factors, pel predomini de les migracions exteriors i les migracions d'altres municipis metropolitans. En aquest cas, la contribució del creixement natural i de les migracions amb la resta de municipis de Catalunya i Espanya és també molt dèbil. El creixement de la població a Vilafranca del Penedès s'explica, sobretot, pel creixement de les migracions intrametropolitanes[265].

[265] López, J. (2007a) *Components del creixement demogràfic dels municipis metropolitans en el període 2000-2006.* Working Paper, 30. Institut d'Estudis Territorials. Generalitat de Catalunya i Universitat Pompeu Fabra, Barcelona.

Els tres municipis presenten un índex d'envelliment de la població inferior a la mitjana catalana amb percentatges de persones majors de 65 anys entorn del 10-15% respecte del total de la població. Només Castelldefels presenta una ratio de naixements per 1000 habitants superior a la mitjana catalana (12,9) essent el municipi amb menys percentatge de població major de 65 anys (10,4).

El nivell d'estudis de la població dels tres municipis és similar i se situa en paràmetres semblants als del conjunt de Catalunya. Castelldefels és el municipi que presenta un percentatge més elevat de població amb estudis universitaris.

Taula 15: Indicadors sociodemogràfics. Mataró, Vilafranca del Penedès i Castelldefels

Indicadors	Mataró	Vilafranca del Penedès	Castelldefels	Catalunya
Població 2007	119.035	36.656	58.955	7.210.508
% homes 2007	50,2	49,8	50,1	49,6
% dones 2007	49,8	50,2	49,9	50,4
Ritme creixement mig anual població 2001-06	2,1	3,6	4,6	2,3
Neixements x 1000 hab. (2001)	7,6	9,9	12,8	9,6
% Població menor 3 anys (2003)	3,2	3,2	3,7	2,9
% Població major 65 anys (2007)	14,7	14,9	10,4	16,4
% homes	41,5	40,9	43,5	41,9
% dones	58,5	59,1	56,5	58,1
Nivell estudis 2001 (en %)				
Sense títol	16,5	15,4	13,0	13,7
1r grau	28,9	28,0	20,8	26,2
2n grau	46,4	46,2	49,3	47,2
Universitaris	8,2	10,4	16,9	12,8

Font: Elaboració pròpia a partir de Idescat.

L'anàlisi comparada dels indicadors econòmics i del mercat de treball mostra com el municipi de Castelldefels presenta diferències significatives pel que fa al creixement de l'economia local i a l'activitat laboral en relació al de Mataró i Vilafranca del Penedès.

Val a dir que tant Mataró com Vilafranca del Penedès són ciutats que presenten diferents graus d'especialització productiva, que en el cas de Mataró s'explica sobretot per la dinàmica que exerceix com a un dels districtes industrials de la Regió

Metropolitana de Barcelona. En aquest sentit, els tres municipis mostren com la localització de l'activitat econòmica presenta pautes d'especialització territorial elevades[266].

Castelldefels és el municipi que enregistra una taxa més elevada de variació del PIB municipal (4,09), la única per damunt de la mitjana catalana. Tots tres municipis presenten una renda familiar bruta per habitant força similar i pròxima a la mitjana catalana.

D'altra banda, Castelldefels és el municipi amb un percentatge més elevat de la població ocupada en el sector serveis (70%) en front del 54% de Mataró i el 56% de Vilafranca del Penedès, presentant el sector industrial un major pes en aquests dos municipis. Les taxes d'activitat i ocupació dels homes i dones de Castelldefels són més elevades que les dels altres municipis, superant també les mitjanes catalanes. Les taxes d'atur d'homes i dones de Castelldefels i Mataró són similars, situant-se en la mitjana catalana, mentre que és Vilafranca del Penedès el municipi que enregistra unes taxes d'atur inferiors. És igualment significatiu destacar que el 55% de la població ocupada de Castelldefels treballa fora del seu municipi, mentre que aquest percentatge és del 27% en el cas de Mataró i del 46% en el cas de Vilafranca del Penedès. Mentre que, en relació als usos del temps en el treball, cal indicar que Castelldefels és el municipi que enregistra un major percentatge d'homes i dones que treballen més de 46 hores setmanals. Essent els ritmes laborals dels municipis de Mataró i Vilafranca del Penedès més similars. Cal destacar, igualment, que en tots tres municipis el percentatge de persones que manifesta disposar de poc temps lliure és similar i se situa entorn d'un terç del total de la població.

[266] Trullén i Boix (2000) *op. cit.*

Taula 16: Indicadors econòmics, mercat de treball i usos del temps en l'àmbit laboral. Mataró, Vilafranca del Penedès i Castelldefels.

Indicadors	Mataró	Vilafranca del Penedès	Castelldefels	Catalunya
Taxa variació real PIB 2003-2006 en % *	3,47	2,78	4,09	3,71
Renda familiar bruta x hab * (milers d'euros) (2002)	11,1	11,7	12,5	12,6
Taxa activitat homes 2001 (x 100 hab > 16 anys) *	71,6	70,1	72,7	68,6
Taxa activitat dones 2001 (x 100 hab > 16 anys) *	50,1	46,9	50,04	47,9
Taxa ocupació homes 2001 (x 100 hab > 16 anys) *	65,2	65,9	66,8	63,0
Taxa ocupació dones 2001 (x 100 hab > 16 anys) *	42,8	41,3	43,0	41,6
Taxa atur homes 2001 (x 100 hab actius) *	8,9	5,9	8,1	8,0
Taxa atur dones 2001 (x 100 hab actius) *	14,6	11,8	14,0	13,1
% Població en atur s/ població total (2006)	5,0	3,4	2,9	3,5
% Població masculina en atur s/ població total (2006)	3,8	2,6	2,3	2,9
% Població femenina en atur s/ població total (2006)	6,1	4,1	3,5	4,2
% Població ocupada sector serveis (2001)	54,0	58,0	70,1	62,0
Dimensió mitjana de treballadors per establiment industrial **	3,8	4,5	4,3	-
% Població ocupada treballa fora municipi (2000)	27,0	46,0	55,0	-
% Homes que treballa setmanalment entre 36-40 h (2000)	76,0	74,0	66,0	-
% Dones que treballen setmanalment entre 36-40 h (2000)	66,5	60,0	57,0	-
% Homes que treballen setmanalment més de 46h (2000)	11,0	9,0	17,0	-
% Dones que treballen setmanalment més de 46h (2000)	5,4	5,0	9,0	-
% Població que manifesta disposar de poc temps lliure (2000)	36,0	31,0	35,0	-

Font: Elaboració pròpia a partir de Anuari Comarcal 2006 (Caixa de Catalunya); Anuari Econòmic de Municipis d'Espanya 2007 (La Caixa); Enquesta de Condicions de Vida i Hàbits de la Població 2000 (Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans i Idescat.

* Dades referides a nivell comarcal.

** Trullén, J. i Boix, R. (2000) "Policentrismo y redes de ciudades en la Región Metropolitana de Barcelona" ponencia presentada al III Congrés d'Economia Aplicada, València. (La dimensió mitjana de treballadors per establiment industrial es calcula a partir de la informació censal relativa als llocs de treball localitzats a cada municipi i el nombre d'activitats econòmiques que s'obtenen del registre de l'IAE).

Una descripció sintètica de la configuració de les llars i les famílies en els tres municipis mostra com el percentatge de llars amb parella i fills és similar en tots tres municipis (prop del 43%) i se situa només dos punts percentuals per damunt de la mitjana catalana. Igualment, el percentatge de llars monoparentals amb fills és pràcticament igual en els tres casos (a l'entorn del 9%) reflectint també la mitjana catalana. Pel que fa a les llars monoparentals, els tres municipis presenten un percentatge similar de llars monomarentals que se situa entorn del 80%. En relació al nombre de persones dependents en el municipi, els percentatges sobre el total de la població són semblants en els tres municipis (prop del 4%) mentre que la població major de 65 anys amb discapacitat és més elevada a Castelldefels (12,5%) que als altres dos municipis objecte d'estudi essent les diferències poc significatives (9,4% a Mataró i 11,3% a Vilafranca del Penedès).

Taula 17: Indicadors llars i famílies. Mataró, Vilafranca del Penedès i Castelldefels.

Indicadors	Mataró	Vilafranca del Penedès	Castelldefels	Catalunya
% Llars parella amb fills (2001)	43,9	42,4	43,5	41,0
% Llars monoparentals amb fills / total llars (2001)	9,4	9,6	9,2	9,5
% Llars monomarentals amb fills / total llars monoparentals (2001)	80,0	84,0	79,0	80,7
% Persones amb discapacitat s/ població total (2005)	4,0	4,4	3,0	5,1
% Persones amb discapacitat s/ població > 65 anys (2005)	9,4	11,3	12,5	-

Font: Elaboració pròpia a partir de Idescat i Mapa dels Serveis Socials de Catalunya 2005 (Departament d'Acció Social i Ciutadania. Generalitat de Catalunya).

Les dades anteriors cal posar-les en relació amb la informació disponible relativa als serveis de proximitat. En aquest sentit, destaca el percentatge reduït del nombre d'usuaris d'atenció social primària (1,3%) de Vilafranca del Penedès, en front del percentatge d'usuaris de Mataró (5%) i de Castelldefels (4%). Mentre que el percentatge més elevat d'usuaris d'atenció domiciliària entre els majors de 65 anys s'enregistra a Vilafranca del Penedès (8%), essent del 6,4% a Mataró i del 4,6% a Castelldedels, quan l'oferta d'atenció domiciliària per a aquest grup d'edat és similar en tots tres municipis.

D'altra banda, en relació a l'oferta de places en llars d'infants destaca en tots tres municipis el fet que aquesta oferta –tant pública, com concertada i privada- no arriba a una tercera part de la població menor de 3 anys, essent el cas de Castelldefels el més extrem atès que l'oferta de places només cobreix un 16% de la població menor d'aquesta edat.

Taula 18: Indicadors serveis de proximitat. Mataró, Vilafranca del Penedès i Castelldefels.

Indicadors	Mataró	Vilafranca del Penedès	Castelldefels	Catalunya
% Usuaris atenció social primària s/ població total (2005)	5,0	1,3	4,0	-
Serveis Atenció Domiciliària (hores/Població > 65 anys) (2005)	3,05	3,48	2,08	2,38
% Usuaris Serveis Atenció Domiciliària s/ població > 65 anys (2005)	6,4	8,1	4,6	-
Oferta places en llars infants (2004)				
Pública	619	143	82	12.899
Privada concertada	82	41	-	12.839
Privada	373	56	251	3.643
Total places	1.074	240	333	29.381
Població menor 3 anys (2003)	3.626	1.092	2.012	198.101
% infants < 3 anys escolaritzats	29,6	22,0	16,5	14,8

Font: Elaboració pròpia a partir de Mapa dels Serveis Socials de Catalunya 2005 (Departament d'Acció Social i Ciutadania. Generalitat de Catalunya) i Mapa de Llars d'Infants de Catalunya 2004-2008. (Departament d'Educació. Generalitat de Catalunya).

Una visió de conjunt referida als usos del temps de la població en l'àmbit domèstic i familiar, mostra com en el cas de Castelldefels es detecta un percentatge més elevat tant d'homes com de dones que expressen dificultats per conciliar l'àmbit laboral i el domèstic (39% d'homes en front 53% de dones) essent aquests percentatges inferiors i pràcticament idèntics en els casos de Mataró i Vilafranca del Penedès (31% homes i 42% de dones).

D'altra banda el percentatge de llars en què les dones s'encarreguen de les tasques domèstiques i familiars és pràcticament idèntic en els tres municipis (entre el 61-64% de les llars). La dedicació diària dels homes a les tasques domèstiques i familiars és també molt similar en els tres municipis. És significatiu el fet que tant a Vilafranca del Penedès com a Castelldefels prop del 30% dels homes no dediqui cap hora diària a les tasques domèstiques i familiars i siguin majoria els homes que dediquen com a molt una hora diària a aquestes tasques (56% a Mataró, 32% a Vilafranca del Penedès i 38% a Castelldefels). Aquestes dades contrasten amb les dades referides a la dedicació diària de les dones a les tasques domèstiques i familiars. Entre el 35 i el 45% de les dones d'aquests municipis dediquen diàriament entre 3 i 6 hores a les tasques reproductives i són significatius els percentatges de dones que hi dediquen més de sis hores diàries (19% a Vilafranca del Penedès i 11% a Castelldefels).

El percentatge de llars que disposen d'ajuda domèstica es situa a l'entorn del 5-9% en els municipis estudiats. Igualment, és significatiu que el percentatge de llars en què les dones es dediquen a la cura de persones depenents i a la cura de fills menors a càrrec és força elevat en els tres municipis. En el primer cas, a Castelldefels, en un 63% de les llars les dones es fan càrrec de les persones depenents, essent aquest percentatge del 52% a Vilafranca del Penedès i del 48% a Mataró. Mentre que en el 50% de les llars de Vilafranca del Penedès són les dones les que es fan càrrec dels fills menors de 10 anys, essent aquests percentatges del 48% en el cas de Mataró i del 43% en el cas de Castelldefels.

Taula 19: Indicadors Usos del Temps àmbit domèstic i familiar. Mataró, Vilafranca del Penedès i Castelldefels(*).

Indicadors	Mataró	Vilafranca del Penedès	Castelldefels	Catalunya
% Homes que expressen dificultats per compaginar feina i tasques domèstiques (2000)	31,3	31,3	39,2	35,4
% Dones que expressen dificultats per compaginar feina i tasques domèstiques (2000)	42,5	42,5	52,9	47,5
% Llars en què les dones s'encarreguen tasques domèstiques (2006)	69,8	69,8	68,9	68,5
% Homes. Dedicació setmanal a tasques domèstiques (2006)				
– Menys 10 hores	72,5	72,5	69,0	72,8
– Més 20 hores	6,4	6,4	6,9	6,3
% Dones. Dedicació setmanal a tasques domèstiques (2006)				
– Menys 10 hores	26,0	26,0	30,0	30,4
– Més 20 hores	42,0	42,0	47,0	40,2
% Llars amb ajuda domèstica remunerada (2000)	9,0	-	5,0	-
% Llars en què dones s'encarreguen cura persones depenents (2000)	48,0	52,0	63,0	47,8
% Llars en què mares tenen cura infants < 10 anys (2000)	48,0	50,0	43,0	51,7

Font: Elaboració pròpia a partir Enquesta Condicions de Vida i Hàbits de la Població 2000 (IERMB i Enquesta Condicions de Vida i Hàbits de la Població 2006 (IERMB).
* Dades referides a nivell comarcal.

En relació a les pautes de mobilitat detectades en els tres municipis destaca el cas de Castelldefels en tant que, a partir dels indicadors seleccionats, sembla que hi ha una mobilitat més vinculada a la centralitat exercida per la ciutat de Barcelona en relació amb els altres municipis objecte d'estudi. De la mateixa manera, la mobilitat obligada intermunicipal a Castelldefels per raó laboral és significativament més elevada tant per als homes com per a les dones si es compara amb els casos de Mataró i Vilafranca del Penedès.

Com demostren els estudis de mobilitat, tant Vilafranca del Penedès com Mataró articulen majors relacions de mobilitat intracomarcals, constituïnt Mataró junt amb Granollers un dels principals corredors perifèrics de la segona corona metropolitana[267].

Taula 20: Indicadors de Mobilitat. Mataró, Vilafranca del Penedès i Castelldefels.

Indicadors	Mataró	Vilafranca del Penedès	Castelldefels
% Mobilitat per raó de feina (2000)* – < 30 minuts diaris – 30 min-1 hora diària	76	79	61 23
% Mobilitat obligada per raó de feina fora municipi (2001) – Homes – Dones	33 18	36 25	60 47
%Llars compra diària fora municipi (2000) *	24	-	12
% Llars compra vestit i calçat a BCN (2000) *	15	9	25
Milers desplaçaments de residents en origen i destí comarca en dia feiner (2006) (en percentatge) *	67,1	60,5	61,3
Milers desplaçaments de residents en origen i destí comarca en dia festiu (2006) (en percentatge) *	58,5	48,5	57,7
Mitjana de desplaçaments* (mitjana RMB 3,4)	3,7	3,5	3,4

Font: Elaboració pròpia a partir de Idescat, Enquesta de Condicions de Vida i Hàbits de la Població 2000 (Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans); i Enquesta de Mobilitat Quotidiana de la Regió Metropolitana de Barcelona 2006 (Àrea Metropolitana de Barcelona);.
* Dades referides a nivell comarcal.

Finalment, una selecció d'indicadors polítics facilita també un escenari de comparació dels tres casos escollits. Així, l'anàlisi del comportament electoral de les tres poblacions a partir dels resultats de les eleccions municipals en el període escollit (1995-2007), mostra com el Partit dels Socialistes de Catalunya (PSC) és el partit més votat en els tres municipis en totes les eleccions municipals. Aquest partit ha estat al capdavant del govern municipal dels tres municipis en totes les legislatures, en la

[267] López, J. (2007b) *Anàlisi de la mobilitat per motiu de treball als subàmbits de la Regió Metropolitana de Barcelona.* Working Paper, 31. Institut d'Estudis Territorials. Generalitat de Catalunya i Universitat Pompeu Fabra, Barcelona.

darrera formant governs tripartits amb d'altres forces polítiques: Mataró (PSC-IC-ERC), Vilafranca del Penedès (PSC-IC-ERC) i Castelldefels (PSC-IC-CiU).

D'altra banda, tant a Mataró com a Vilafranca del Penedès, la segona força política més votada en les eleccions municipals analitzades ha estat Convergència i Unió (CiU), mentre que en el cas de Castelldefels aquesta posició l'ha ocupada el Partit Popular (PP). Iniciativa per Catalunya-Els Verds (ICV-EUIA) és la quarta força política en totes les eleccions municipals a Mataró i a Castelldefels, mentre que a Vilafranca del Penedès és Esquerra Repúblicana de Catalunya (ERC) la formació que se situa en el quart lloc de preferència.

Pel que fa a la participació electoral val a dir que mentre que Mataró presenta una participació mitjana en les eleccions municipals similar a l'enregistrada per al conjunt de Catalunya, el nivell de participació a Vilafranca del Penedès se situa lleugerament per damunt de la mitjana catalana, mentre que Castelldefels és el municipi que presenta una menor participació electoral.

Taula 21: Indicadors polítics. Mataró.

% VOT PARTITS POLÍTICS. ELECCIONS MUNICIPALS.							
	PSC	CiU	PP	ICV-EUIA	ERC	Participació	Participació Catalunya
1995	37,5	29,9	14,8	11,3	4,9	64,8	64,9
1999	45,9	24,7	14,3	8,1	4,1	56,5	55,5
2003	34,0	20,6	17,3	11,8	8,9	59,5	61,3
2007	35,6	21,7	14,6	6,6	6,3	46,2	53,3

Font: Elaboració pròpia a partir de dades facilitades per l'Idescat

Taula 22: Indicadors polítics. Vilafranca del Penedès.

% VOT PARTITS POLÍTICS. ELECCIONS MUNICIPALS.							
	PSC	CiU	PP	ICV-EUIA	ERC	Participació	Participació Catalunya
1995	46,8	26,0	9,7	4,1	9,7	66,3	64,9
1999	55,7	22,1	8,0	-	12,7	58,8	55,5
2003	43,7	28,3	7,8	-	13,5	65,8	61,3
2007	33,0	31,5	6,9	6,3	6,4	58,6	53,5

Font: Elaboració pròpia a partir de dades facilitades per l'Idescat

Taula 23: Indicadors polítics. Castelldefels.

% VOT PARTITS POLÍTICS. ELECCIONS MUNICIPALS.							
	PSC	CiU	PP	ICV-EUIA	ERC	Participació	Participació Catalunya
1995	34,7	17,8	20,0	10,8	6,3	59,7	64,9
1999	31,7	13,7	20,5	11,4	7,3	50,7	55,5
42,3	42,3	15,2	21,3	7,0	4,6	54,9	61,3
2007	33,0	16,7	20,2	11,5	3,1	45,6	53,7

Font: Elaboració pròpia a partir de dades facilitades per l'Idescat

La presentació dels municipis escollits per a l'estudi de casos, a partir d'una selecció d'indicadors socio-demogràfics, econòmics, d'usos del temps i polítics ha permès fer una aproximació a les dimensions que pren el conflicte temporal quotidià en aquests territoris. L'estudi de casos que es presenta en els següents apartats mostrarà quines actuacions públiques articula el govern local per donar resposta a aquest conflicte temporal quotidià.

9.2. La política urbana de temps a Mataró

El cas de Mataró és un bon exemple de com les polítiques urbanes del temps s'estan promovent en molts municipis de Catalunya. L'anàlisi de les diferents dimensions de la política pública a partir de les prioritats polítiques i les actuacions dutes a terme pel govern local en el període analitzat (1995-2007), mostra com la incorporació dels usos del temps en la gestió de les polítiques sectorials és molt recent i la majoria d'actuacions proposades s'articulen en la darrera legislatura analitzada.

En el cas de Mataró l'anàlisi de la dimensió simbòlica de la política pública mostra com la gestió dels usos del temps està vinculada al model econòmic, social i territorial de la ciutat. Tal i com succeix en d'altres municipis de Catalunya, el govern local comença a promoure una reflexió a l'entorn dels usos del temps sobretot centrada en la política de conciliació de la vida laboral, familiar i personal i els usos del temps en l'esfera del treball productiu. Hi una percepció general en el govern de la ciutat que cal definir una política pròpia en aquest terreny i que les actuacions s'han de promoure sobretot, sectorialment, en el marc de la política d'igualtat d'oportunitats i la política d'ocupació

adreçada a les dones. Una orientació molt influïda i determinada per la lògica multinivell i les polítiques que despleguen d'altres àmbits de govern[268].

Com a conseqüència d'aquesta visió sectorial del problema en relació als usos del temps de la ciutat, no es detecta en el discurs i en l'agenda política una reflexió més àmplia i integral des d'una perspectiva de gènere a l'entorn del model temporal de la ciutat. No es detecta tampoc un procés de reflexió, un discurs i debat polític sobre com incorporar la gestió dels usos del temps en la planificació i gestió del territori, dels serveis i els equipaments que vagi més enllà de la política de conciliació. Així, la perspectiva de gènere és poc present en la definició del model social de ciutat i, en aquest sentit, les polítiques sectorials i les intervencions promogudes que s'analitzen en aquest cas estan, sobretot, destinades a resoldre els problemes temporals conjunturals d'un grup específic de dones ocupades en el mercat laboral.

Amb tot, l'anàlisi empírica evidencia com el govern local intervé *de facto* en la gestió dels usos del temps de la ciutat. Així, diferents àmbits de l'organització municipal copsen la necessitat d'actuar des dels serveis municipals per atendre problemes i tensions que apareixen com a conseqüència de la desincronització d'horaris i usos del temps a la ciutat, evidenciant-se el conflicte temporal quotidià. En aquest sentit, es promouen un conjunt d'actuacions des de la lògica tecnocràtica i des de diversos àmbits municipals adreçades a modernitzar l'administració local, que tenen com a finalitat gestionar de forma més flexible els horaris dels serveis i equipaments municipals. Igualment des de determinades àrees municipals es posen en marxa propostes específiques adreçades a gestionar els usos del temps i les demandes temporals que expressen determinats col·lectius de la ciutat.

Tot i que en el discurs polític i en l'agenda del govern local de Mataró els usos del temps no són percebuts com un problema social que requereixi de la intervenció del govern de la ciutat, l'anàlisi de l'actuació municipal mostra com des dels nivells tècnics i de gestió dels serveis i equipaments municipals s'evidencia la necessitat d'actuar en aquest terreny. Sobretot, es percibeixen clarament quines són les disfuncions, desincronies i conseqüències socials que es deriven de no planificar i gestionar els usos del temps de la ciutat. Així, l'anàlisi empírica mostra com diverses àrees municipals detecten les disfuncions i les tensions que provoca la desincronització

[268] En aquest sentit és significatiu el fet que el Pacte Local per a l'Ocupació de Mataró (2004-2007) consensuat amb representants empresarials i sindicals, no esmenti la necessitat de promoure accions destinades a facilitar la conciliació entre vida laboral i familiar.

horària en la vida quotidiana de la ciutat i es promouen, en aquest sentit, actuacions molt concretes que incorporen la gestió dels usos del temps i que estan adreçades a resoldre els problemes identificats. Amb tot, no es detecta l'existència d'una recerca o diagnosi prèvia en cap àrea municipal amb la finalitat d'obtenir un coneixement més precís sobre els usos del temps i els conflictes quotidians a la ciutat vinculats a la desincronització temporal, que faciliti informació sobre com orientar els serveis i les actuacions en els equipaments municipals.

L'anàlisi de la dimensió d'estil de la política urbana del temps mostra com l'experiència municipal en la gestió dels usos del temps es comença a desenvolupar de forma innovadora en el terreny de les polítiques d'educació, de salut i de joventut[269]. Són principalment aquestes àrees les que es manifesten més sensibles a la incorporació de la dimensió temporal en el disseny de les polítiques públiques. En alguns casos, a més, s'estableixen processos de participació dels col·lectius als quals s'adreça l'acció pública per conèixer les necessitats i les possibles línies d'actuació.

D'altra banda, es detecten processos de treball transversal entre àrees municipals per abordar programes específics que tenen relació amb els usos del temps, com és el cas de la col·laboració entre l'àrea d'Educació i Joventut per ampliar els horaris d'obertura d'equipaments escolars, o el treball conjunt entre les àrees de la Dona i d'Ocupació per fomentar actuacions en les empreses adreçades a facilitar una major conciliació entre la vida laboral i familiar. En aquest cas, a més, hi participen les empreses interessades la qual cosa permet obrir el procés i promoure acccions de concertació social amb actors externs directament implicats en la política pública.

Si entrem en l'anàlisi de la dimensió substantiva de la política urbana del temps cal indicar que la recerca duta a terme s'ha centrat en l'anàlisi de les prioritats polítiques establertes en els documents de referència de les àrees municipals en el període analitzat (1995-2007), amb la finalitat de detectar totes aquelles intervencions que es podrien considerar que formen part d'una política urbana del temps tot i que, com ja he apuntat, el govern local no defineix objectivament una política pública en aquest terreny i, per tant, els objectius de la política urbana del temps són molt difusos.

[269] Val a dir que en el cas de Mataró les primeres intervencions en relació al temps es van dur a terme a mitjans dels anys noranta en l'àmbit de les polítiques per a joves, a partir del programa Mataró Nit Oberta, que sorgeix en el marc d'una xarxa de treball entre ajuntaments promoguda per la Diputació de Barcelona i liderada per la ciutat de Barcelona.

Amb tot, l'anàlisi substantiva permet detectar i considerar una sèrie d'objectius polítics que tenen repercusió directa en els usos del temps de la ciutat. En concret, els objectius que més clarament determinen les línies d'actuació de la política urbana del temps a Mataró són els següents:

1) Facilitar la conciliació de la vida laboral, familiar i personal

2) Ampliar i adequar els horaris de les instal·lacions públiques per facilitar la vida familiar, laboral i ciutadana de les dones

3) Pal·liar les conseqüències de les desincronitzacions viscudes per les famílies a l'entorn dels horaris escolars, de treball i de serveis

4) Atendre les demandes dels joves per a usos d'espais en horaris nocturns i en caps de setmana

5) Facilitar a les famílies serveis de suport a la cura i atenció de les persones depenents.

Si, seguint el model d'anàlisi, estudiem aquestes prioritats amb la finalitat de detectar els diferents àmbits d'actuació de la política urbana del temps, observem com hi ha dues línies de treball principal: la introducció de major flexibilitat en els serveis i usos dels equipaments municipals per fer front a la creixent desincronia dels horaris i ritmes temporals de la ciutat i la intervenció en l'àmbit dels serveis comunitaris i de proximitat adreçats a les famílies per facilitar una millor gestió del temps quotidià i l'harmonització entre els diversos temps socials.

L'anàlisi de les prioritats polítiques en aquells documents que es poden considerar de referència de la política urbana del temps en el període analitzat, mostra un conjunt d'intervencions que constitueixen la política urbana del temps de Mataró.

Taula 24: Àmbits d'intervenció de la política urbana del temps segons prioritats del Pla d'Actuació Municipal de Mataró (2003)

Àmbits d'intervenció	Prioritats
Serveis i usos equipaments municipals	▪ Pla de la Infància (serveis municipals per garantir l'educació integral fora de l'horari escolar) ▪ Educació (increment oferta escoles bressol, convenis amb centres escolars per oferir serveis fora de l'horari lectiu: Pla d'Usos dels edificis escolars en franges horàries extra-escolars i obertura instal·lacions esportives escolars a la ciutadania). ▪ Agilitar els tràmits i serveis administratius amb un únic servei de finestreta única. ▪ Creació de l' Oficina d'Atenció al Visitant.
Mobilitat accessible	▪ Millorar la qualitat i l'oferta de transport públic (camins escolars i programa Compartir Cotxe)
Serveis comunitaris i de proximitat	▪ Pla d'equipaments per a la Gent Gran ▪ Millora serveis d'atenció domiciliària i teleassistència, centres de dia i hospitals adaptats ▪ Pla Jove per Mataró (Tardes Joves i serveis d'assessorament específics)

Font: Elaboració pròpia

L'estudi del Pla d'Igualtat d'Oportunitats de la Dona (2001) de Mataró des d'aquesta perspectiva d'anàlisi, mostra una línia estratègica d'actuació específica centrada en el Treball i els Usos del Temps. En aquest àmbit es defineixen uns objectius prioritaris i un conjunt d'actuacions sectorials que es poden també referir des de l'anàlisi dels diferents àmbits d'intervenció de la política urbana del temps, centrats bàsicament en l'establiment d'una política de concertació amb el sector empresarial per promoure mesures de conciliació adreçades a les dones, i en la necessitat d'intervenir en els serveis i les noves determinacions d'usos dels equipaments municipals per facilitar la conciliació entre la vida familiar i laboral de les dones.

Taula 25: Àmbits d'intervenció de la política urbana del temps segons prioritats i actuacions del Pla d'Igualtat d'Oportunitats de Mataró (2001)

Àmbits d'intervenció	Prioritats
Conciliació temps	▪ Col·laboració amb el sector productiu per millorar la qualitat en l'ocupació i la responsabilitat de les empreses: seminaris de treball amb empreses de Mataró i de l'àrea d'influència sobre conciliació. ▪ Elaboració estudi "12 Bones Pràctiques de Responsabilitat Social de les PIMES" per detectar actuacions en matèria d'igualtat de gènere i conciliació en el marc del projecte Ressort de la Diputació de Barcelona (iniciativa comunitària Equal)
Serveis i usos equipaments municipals	▪ Ampliar i adequar els horaris de les instal·lacions públiques (escoles bressol) per facilitar la conciliació de les dones ▪ Adaptar els serveis educatius i escolars de l'Institut Municipal d'Educació a les necessitats i horaris de l'organització familiar: oferta d'un servei complementari d'atenció als infants en períodes de vacances

Font: Elaboració pròpia

D'altra banda, en l'anàlisi substantiva de la política urbana del temps de Mataró també cal tenir en compte el Projecte Educatiu de Mataró (2002) en tant que preveu un seguit d'intervencions que incideixen clarament en els usos del temps dels infants, dels joves i de les famílies. En aquest marc s'insereixen els plans educatius d'entorn que preveuen la possibilitat d'oferir els equipamentes escolars per a d'altres activitats en horari no lectiu i, més específicament, cal esmentar el projecte de dinamització juvenil (La Barraca) dut a terme en un institut de secundària de la ciutat basat en l'ús de l'equipament per a activitats culturals, de lleure i d'iniciativa social. Igualment, cal destacar com a actuacions concretes l'elaboració d'una Guia de l'Ensenyament a la ciutat que recull tota la informació dels centres de la ciutat, i la creació d'una Oficina Municipal d'Escolarització que permet estalviar temps i recursos a les famílies en l'obtenció d'informació i processos d'inscripció escolar.

D'altra banda, en l'àmbit de les polítiques municipals de salut de l'Ajuntament de Mataró el Pla Municipal de Salut (2003-2006) proposa un seguit d'actuacions que poden ser analitzades des de la perspectiva dels diferents àmbits d'intervenció de la política urbana del temps, destacant en aquest terreny la creació de serveis comunitaris i de proximitat adreçats a la gent gran i a les famílies.

Taula 26: Àmbits d'intervenció de la política urbana del temps segons prioritats del Projecte Educatiu de Mataró (2002) i del Pla Municipal de Salut (2003-2006)

Ambit d'Intervenció	Prioritats
Serveis i usos equipaments municipals	▪ Plans Educatius d'entorn (usos equipaments escolars per a activitats no lectives) ▪ Oficina Municipal d'Escolarització ▪ Millorar accessibilitat a les instal·lacions municipals i espais públics per a l'activitat física, mitjançant ampliació d'horaris, ús d'espais polivalents i il·luminació nocturna de la platja. ▪ Programes d'activitat física per a famílies acompanyats de serveis de guarderia.
Serveis comunitaris i de proximitat	▪ Programa d'Atenció Domiciliària per a la gent gran ▪ Agència de Serveis de la Gent Gran ▪ Creació finestra única d'orientació a malalts i familiars ▪ Millora accés a serveis d'emergència per a joves en cap de setmana.

Font: Elaboració pròpia

Finalment, l'anàlisi substantiva de la política urbana del temps a Mataró se centra en les prioritats definides en el marc de la política de joventut i les actuacions vinculades a la gestió dels usos del temps que es proposen en el marc del Pla Jove per Mataró 2004-2008. És en aquest terreny en el qual destaca el govern local de Mataró pel que fa a la seva capacitat d'innovar en la política urbana del temps adreçada als joves.

Taula 27: Àmbits d'intervenció de la política urbana del temps segons Prioritats del Pla Jove per Mataró (2004-2008)

Ambits d'intervenció	Prioritats
Serveis i usos equipaments	▪ Prestació estable i contínua del Centre d'Atenció a Joves (Sidral) en horaris de matins i tardes i en caps de setmana. ▪ Descentralitzar serveis del Centre d'Atenció a Joves en Instituts de Secundària de la ciutat.
	▪ Programa Esport x Esport dues vessants: acció Espais Lliures (distribució d'una sèrie d'espais a la ciutat per a diversos usos esportius a partir d'un disseny participatiu) i acció Fora d'hores (obertura i accés controlat a pistes esportives de centres d'ensenyament fora d'horaris escolars – prova pilot en un nombre concret de centres).
Mobilitat accessible	▪ Conèixer i atendre les demandes específiques de mobilitat dels joves (línies nocturnes d'autobús en cap de setmana). ▪ Fomentar l'ús de sistemes de transport personals alternatius
Serveis comunitaris i de proximitat	▪ Programa Mataró Nit Oberta (activitats lúdiques en horari nocturn divendres i dissabte). ▪ Programa + Tardes (programació estable de cursos, tallers, i xerrades en horari de tarda-vespre entre setmana). ▪ Programa Cap de Setmana (ocupació temps lliure per a joves i adolescents en activitats lúdiques en horaris diurns de matí o tarda). ▪ Programa Campanya d'Estiu (preveure noves activitats per atendre les necessitats dels joves que disposen de més temps lliure).
Participació i Concertació social	▪ Concertar entre l'àmbit públic, privat i associatiu una proposta d'oci que ampliï les opcions de lleure dels joves per a diferents trams d'edat i en diferents horaris. Crear les bases per elaborar un "Pacte per la Nit".

Font: Elaboració pròpia

L'anàlisi substantiva requereix aprofundir en les actuacions realment dutes a terme pel govern local que es poden considerar formen part d'una política urbana del temps. En aquest sentit, la taula següent mostra l'oferta de serveis i equipaments que han introduït la gestió dels usos del temps per tal de facilitar una millor harmonització social del temps a la ciutat.

Taula 28: Política urbana del temps a Mataró. Àmbits d'intervenció i principals actuacions (1995-2007)

Ambits intervenció	Actuacions	Programa
Serveis i nous usos equipaments municipals	Tràmits per telèfon i internet	▪ Telèfon d'Atenció Ciutadana 010 les 24 h que permet fer tràmits administratius ▪ Ampliació tràmits administratius via web municipal
	Tràmits per TDT	▪ Projecte Laboratori del T-Govern en col·laboració amb la Generalitat de Catalunya i la CCRTVC per estudiar la viabilitat i la posada en marxa de serveis d'atenció ciutadana a través de la Televisió Digital Terrestre (TDT).
	Concentració de serveis municipals	▪ Oficina Municipal d'Escolarització (informació i consultes-tràmits pre-inscripcions). ▪ Guia de l'Ensenyament a Mataró ▪ Inscripció Escoles-Bressol centralitzada (IME)
	Descentralització serveis municipals	▪ Descentralització del Servei d'Informació i dinamització juvenil als instituts.
	Ampliació horari oficines Atenció Ciutadana	▪ Nou horari de 9 a 19 h.
	Ampliació horaris biblioteques i sales d'estudi	Ampliació de l'oferta de sales d'estudi durant l'època d'exàmens entre maig i juliol.
	Ampliació horaris equipaments per a joves	▪ Espais Joves (3 equipaments gratuïts per realitzar diferents activitats: dilluns a div. 17:30-20:30h) ▪ Ampliació horaris del Casal de Joves i nous espais per a joves al Centre Cívic del Pla d'en Boet.
	Ampliació horaris mercats municipals	▪ Dijous Groc
Mobilitat accessible	Ampliació horari nocturn transport públic	▪ Mataró Bus reforça la línia 3 i amplia horaris al vespre. Tres línies allarguen els seus horaris més enllà de les 22.00 hores
	Reduir congestió	▪ Projecte Compartir Cotxe
Serveis comunitaris i de proximitat	Nous usos equipaments escolars	▪ Plans educatius d'Entorn (2 centres ofereixen l'equipament per a realitzar activitats en horaris extra-escolars). ▪ La Barraca projecte de dinamització juvenil als IES. Us de l'equipament més enllà de l'àmbit acadèmic, àmbit cultural, de lleure, mediàtic i d'iniciativa social
	Serveis a les famílies	▪ Activitats en vacances escolars (Casals de Nadal i Estiu)
		▪ Ampliació horari escoles bressol (servei d'acollida fora de l'horari escolar a demanda)
		▪ Servei d'atenció personal a domicili per a la gent gran (Fundació Hospital)

	Temps de lleure	▪ Programa Mataró nit oberta (Consolidar el funcionament nocturn de la xarxa d'equipaments del municipi amb oferta de serveis i activitats permanents)
Participació i concertació social	Incorporació dones en processos participatius	▪ Prova-pilot "Participació de les dones a la nostra ciutat" adreçat a dones majors de 16 anys en 4 àmbits de treball: conciliació, espais públics, serveis i ocupació per detectar necessitats específiques i propostes d'intervenció.
	Procés participatiu joves i espai públic	▪ Bases per a una Acord Cívic sobre l'Espai Nit."Pacte per la Nit".
Conciliació temps	Foment de la responsabilitat social a les PIMES	▪ Institut Municipal de Promoció Econòmica de Mataró (IMPEM). Iniciativa comunitària EQUAL: Programa de bones pràctiques de responsabilitat social de les empreses per millorar qualitat ocupació que cerca mesures de conciliació a l'empresa.
Planificació espai urbà	Determinació usos	▪ Programa-pilot de dinamització juvenil al carrer amb joves de 16-18 anys. Objectiu detectar interessos, motivacions i necessitats joves en el propi espai públic.

Font: Elaboració pròpia

Una síntesi de l'anàlisi substantiva de la política urbana del temps a Mataró duta a terme a partir del model d'anàlisi es mostra en la taula següent. Tot i que, com he exposat, es detecten actuacions en gairebé tots els àmbits d'intervenció cal subratllar el fet que trobem àmbits en els quals les accions dutes a terme són molt limitades, com és el cas de les actuacions en matèria de conciliació laboral o mobilitat que, paradoxalment, són les que tenen major presència en el discurs polític.

Taula 29. Anàlisi de la dimensió substantiva de la política urbana del temps a Mataró (1995-2007)

Elements a considerar	Factors rellevants i explicatius
Objectius de la política urbana del temps difusos	Conciliació de la vida laboral, familiar i personal
	Ampliació i adequació dels horaris dels equipaments municipals per facilitar la conciliació
	Atendre les demandes d'usos del temps dels joves
	Facilitar serveis de suport a les famílies
Àmbits d'intervenció de la política urbana del temps	Serveis i usos equipaments municipals
	Mobilitat
	Serveis comunitaris i de proximitat
	Participació i concertació social
	Conciliació

Font: Elaboració pròpia

L'anàlisi de la dimensió operativa de la política urbana del temps té com a finalitat mostrar el procés d'implementació d'aquesta política pública. En aquest sentit, seguint el model d'anàlisi, és rellevant considerar les àrees municipals implicades en la implementació de les actuacions, els instruments de planificació i gestió transversal específics que es defineixen per a dur a terme les diverses actuacions, així com els instruments de participació que es promouen amb la finalitat d'establir un procés de concertació social a l'entorn d'aquesta política pública.

Novament, la dificultat de l'anàlisi es troba en el fet que ens trobem davant d'un conjunt d'actuacions que introdueixen la gestió dels usos del temps de forma aïllada i sectorial des de diverses àrees municipals. En no existir una política urbana del temps articulada i definida des d'una espai de decisió concret, la capacitat d'identificar i analitzar instruments operatius específics és notable. Això no obstant, amb la finalitat d'identificar les millors pràctiques a partir de l'anàlisi d'actuacions presentat suara, el més destacable en el cas de Mataró és, d'una banda, l'existència de projectes-pilot que coordinadament han desenvolupat les àrees d'Educació i Joventut per ampliar els horaris i usos dels equipaments municipals que han requerit de processos de planificació i gestió transversal com, d'altra banda, els processos de participació i concertació social impulsats en el marc dels Plans educatius d'entorn, que es demostren com els instruments que millor han facilitat la introducció de mesures flexibles i innovadores destinades a recollir les demandes ciutadanes vinculades a la gestió dels usos del temps.

Taula 30: Anàlisi de la dimensió operativa de la política urbana del temps a Mataró (1995-2007)

Elements a considerar	Factors rellevants i explicatius
Àrees municipals implicades	Ocupació, Dona, Educació, Joventut, Esport, Salut
Instruments de planificació i gestió transversal	Projectes-pilot àrees Educació i Joventut per ampliar horaris i usos equipaments municipals
Instruments de participació i concertació social	Pla Educatiu d'entorn
	Pacte per la Nit
	Concertació amb empreses per impulsar mesures de conciliació (programa Ressort)

Font: Elaboració pròpia

Una síntesi de l'anàlisi de la política urbana del temps a Mataró es presenta en la taula següent. Cal destacar el fet que, malgrat la política urbana del temps no és visible en el discurs i l'agenda política local, l'anàlisi mostra com des de l'administració municipal s'articulen processos de treball entre algunes àrees municipals per promoure actuacions que atenuïn les tensions quotidianes i els desajustos temporals que, precisament, provoca la no intervenció en la gestió dels usos del temps a la ciutat.

Taula 31: Síntesi de les dimensions de la política urbana del temps a Mataró (2006)

Dimensió simbòlica	Dimensió d'estil	Dimensió substantiva	Dimensió operativa
La política urbana del temps no és visible en l'agenda política	Escenaris de debat i reflexió sobre usos del temps (àrees més sensibles: Educació, Dona, Ocupació, Salut i Joventut)	Objectius difusos	Presència reduïda d'instruments de planificació i gestió transversal
Presència feble de la perspectiva de gènere: política assistencial Posició reactiva davant el problema Paradigma: conciliació	Participació limitada a actors externs	Actuacions en tots (6) els àmbits d'intervenció: ▪ Serveis i usos equipaments municipals ▪ Mobilitat ▪ Serveis comunitaris i de proximitat ▪ Participació i concertació social ▪ Conciliació ▪ Planificació i espai urbà	Presència reduïda d'instruments de participació i concertació social

Font: Elaboració pròpia

9.3. La política urbana del temps a Vilafranca del Penedès

L'anàlisi de la política urbana del temps a Vilafranca del Penedès és també una bona mostra del que succeix en molts municipis de tamany mig de la segona corona metropolitana de Barcelona. En aquest cas, l'anàlisi evidencia un cas més extrem si es compara amb el de Mataró, en el sentit que es detecta una menor articulació i presència d'actuacions concretes impulsades pel govern municipal que introdueixin la gestió dels usos del temps en el territori.

L'anàlisi de la dimensió simbòlica de la política urbana del temps a Mataró mostra com el govern local no promou una reflexió a l'entorn dels usos del temps en el municipi ni considera que el conflicte temporal quotidià sigui un problema sobre el qual hagi d'intervenir directament que requereixi de la definició d'una política pròpia. Amb tot, com veurem i tal i com s'observava en el cas de Mataró, des de la gestió tècnica d'algunes àrees municipals es perceben les diferents necessitats i ritmes quotidians de la ciutat i es detecten les tensions temporals, a les quals han de fer front determinades persones de la ciutat.

La manca de presència de la política urbana del temps en el discurs i l'agenda política local es pot explicar, en bona part, pel fet que en la darrera legislatura analitzada es produeix un canvi en l'equip de govern que paralitza projectes en curs endegats en les legislatures anteriors i, concretament, es paralitza una línia de treball que havia introduït la gestió dels usos del temps en les prioritats d'algunes àrees municipals. Igualment, sembla que les dificultats que es manifesten per introduir la perspectiva de gènere i les polítiques d'igualtat en les prioritats municipals en el darrer període analitzat així com la lògica de treball transversal en la pròpia organització, han dificultat el debat i la reflexió en a l'entorn dels usos del temps a la ciutat[270].

En aquest sentit, en el cas de Vilafranca del Penedès destaca el fet que la pròpia organització municipal no articula espais de debat i treball intern que faciliti el treball transversal. Les comissions tècniques creades en el mandat 1999-2003 (Infància, Gent Gran, Dona i Joventut) ja no van ser operatives en el mandat següent 2003-2007 ni es van crear nous instruments de coordinació entre les àrees municipals que en reemplacessin les funcions. En aquest sentit, és significatiu el desgast que es detecta en el cos tècnic municipal, la manca d'escenaris de treball en els quals compartir

[270] Conclusions que es desprenen de les entrevistes dutes a terme en el treball de camp.

informació i generar debat a l'entorn de les polítiques municipals i el desconeixement que evidencien els responsables tècnics de les àrees sobre les actuacions que es promouen des d'altres àrees municipals.

Aquests elements conjunturals han tingut un pes determinant a l'hora de definir una línia d'acció política que, en la darrera legislatura analitzada, ha obviat el conflicte temporal quotidià i la problemàtica associada als usos del temps en la ciutat. L'anàlisi de la dimensió simbòlica mostra, per tant, com la política urbana del temps no és present en l'agenda política del municipi. Amb tot, cal destacar el fet que Vilafranca del Penedès havia estat una ciutat pionera en la reflexió i diagnosi a l'entorn dels usos del temps de la ciutat i que aquesta havia estat promoguda des l'àrea de la Dona, en el marc del Pla per a la Igualtat aprovat el 1996[271].

L'anàlisi de la dimensió d'estil de la política urbana del temps es caracteritza, en el moment de tancar l'anàlisi, per la no presència d'escenaris de debat i treball en relació als usos del temps en el si de l'organització municipal. Amb tot, cal destacar que al llarg del període analitzat les àrees de Dona, Ocupació i Joventut, com veurem, havien treballat iniciatives que incorporaven la gestió dels usos del temps i havien promogut un treball transversal en el si de l'estructura municipal que, malgrat tot, no tindrà continuïtat.

Si ens centrem en l'anàlisi de la dimensió substantiva de la política urbana del temps de Vilafranca del Penedès cal partir de l'estudi de les prioritats i actuacions desenvolupades en el marc del Pla per a la Igualtat de 1996 que, en el moment d'elaborar aquesta recerca, és vigent i està en fase de revisió.

És interessant destacar com els treballs promoguts en el marc del Pla per a la Igualtat van permetre articular una sèrie de propostes d'actuació estretament vinculades a la gestió dels usos del temps que, partint del model d'anàlisi definit, es poden classificar segons àmbits d'intervenció de la política urbana del temps, tal i com es mostra en la taula següent.

[271] En concret, el novembre de 1997 el Pla per a la Igualtat, amb el suport de la Diputació de Barcelona i la Fundació Maria Aurèlia Capmany, va organitzar un seminari "Les Dones i la Ciutat, viatge pel desconegut" que va facilitar un marc en el qual detectar les necessitats de les dones a l'entorn dels usos del temps i l'espai urbà.

Taula 32: Àmbits d'intervenció de la política urbana del temps a Mataró segons prioritats Area de la Dona (1997)

Àmbits d'intervenció	Prioritats
Serveis i usos equipaments municipals	▪ Ampliació dels horaris dels mercats municipals en horari de tarda
Mobilitat	▪ Millora de la xarxa de transport públic urbà i interurbà i ampliació de l'horari del servei ▪ Atendre les necessitats específiques de les dones que mostren itineraris i usos de transport públic diferenciats
Serveis comunitaris i de proximitat	▪ Incrementar el nombre de places en residències per a gent gran ▪ Creació d'habitatges per a gent gran, amb serveis col·lectius i atenció especialitzada ▪ Vetllar per l'horari que ofereixen les llars municipals i crear altres serveis que tinguin cura dels infants fora de l'horari escolar
Planificació i espai urbà	▪ Necessitat de crear espais públics que facilitin la relació social i la participació

Font: Elaboració pròpia

El cas de Vilafranca del Penedès mostra com el debat sobre la conciliació laboral i familiar en l'agenda local, és poc present tot i que és introduït a partir de la participació de l'Ajuntament en projectes comunitaris vinculats a promoure la igualtat d'oportunitats en el mercat laboral. En aquest cas, és l'àrea de Promoció Econòmica i Treball en col·laboració amb l'àrea a de la Dona, la que participa en tres projectes concrets que, molt d'esquitllada, introdueixen la gestió dels usos del temps en el municipi.

En concret, l'any 2003 Vilafranca del Penedès va formar part del Projecte Tempora (iniciativa comunitària Equal) que va permetre dur a terme una diagnosi sobre la mobilitat de les dones del municipi amb la finalitat de cercar mesures de conciliació per als treballadors i treballadores del polígon industrial d'Olèrdola. L'any 2004, la participació en el Projecte Emergim (iniciativa comunitària Equal) va permetre conèixer la situació de les dones que treballaven en l'àmbit de l'atenció a la llar amb l'objectiu de regularitzar laboralment i professionalitzar aquest col·lectiu. Mentre que l'any 2006 la participació en el Projecte Igualem (iniciativa comunitària Equal) va facilitar l'encàrrec d'un estudi per analitzar les condicions socio-familiars de les dones desocupades o inactives del municipi amb la finalitat de conèixer les possibilitats efectives d'inserció laboral. Aquest projecte també va permetre l'encàrrec d'un estudi per conèixer les polítiques de recursos humans i de conciliació de les empreses del municipi, un procés de treball que encara és obert en el moment d'elaborar aquesta recerca.

D'altra banda, l'anàlisi de les actuacions desenvolupades per les àrees municipals que incorporen la gestió dels usos del temps mostra, com en el cas de Mataró, com l'àrea de Joventut també juga un paper central a partir de les iniciatives promogudes en el marc del Pla Vilafranca Jove de l'any 2002. En concret, el programa "La nit és teva" en el marc del Pla Jove tenia com a finalitat facilitar als joves de la ciutat una oferta cultural i de serveis alternativa a l'oci nocturn. Aquesta actuació, dirigida per l'àrea de Joventut i treballada transversalment amb les àrees de Cultura, Esports, Salut i Consum i Dona, es va centrar en un programa pilot a l'estiu que permetia l'obertura de nous escenaris públics en horari nocturn com ara equipaments esportius i biblioteques[272].

Val a dir que, en el cas de Vilafranca del Penedès, les actuacions que es detecten en el municipi que incorporen la gestió dels usos del temps han estat molt limitades. És significatiu que en l'anàlisi del Pla d'Actuació Municipal de l'any 2006 no s'esmenti cap actuació concreta. Amb tot, s'han identificat un conjunt d'intervencions sectorials que gestionen els usos del temps de la ciutat i que es mostren en la taula següent. Cal destacar dues actuacions que han comptat amb la participació d'actors externs i que han estat molt orientades a millorar els usos del temps quotidià. En primer lloc, en el marc del Pacte Territorial per l'Ocupació 2006, l'ajuntament de Vilafranca del Penedès i la Fundació Pro Penedès han posat en marxa un servei d'atenció domiciliària a les famílies amb persones depenents (infants, gent gran persones amb disminucions, malalties o dependències transitòries). Aquest programa disposa d'un punt d'informació que facilita a les famílies el llistat d'empreses del municipi adherides al projecte que ofereixen diferents tipologies de serveis: serveis a la infància (cangurs, reforç educatiu o acompanyament a l'escola); assistència i cura de persones depenents (higiene personal, compra i preparació d'aliments, control de la medicació, neteja) i serveis d'acompanyament (companyia a la llar, acompanyament a visites mèdiques, gestions o passeig). Les famílies que volen contractar aquests serveis disposen de xecs descompte facilitats per l'Ajuntament.

En segon lloc, destaca la creació d'un servei de mainaderes en horari flexible per a infants de 0 a 3 anys amb la finalitat de facilitar la conciliació laboral i familiar. Una experiència promoguda pel Pla de la Infància, que gestiona la Fundació per a la Innovació de l'Acció Social, que ofereix un servei d'acollida d'infants a les llars

[272] En el moment d'analitzar la vigència d'aquest programa es detecta com aquest té dificultats per mantenir-se davant la nova Ordenança de Civisme que limita i dificulta la programació horària d'activitats en horari nocturn.

particulars de les mainaderes de fins a 6 hores diàries. El servei -subvencionat per l'Ajuntament- ofert per persones que tenen fills grans i disposen de temps per acollir a casa seva a un màxim de 3 infants, permet recollir i retornar els infants a la llar pròpia, a l'escola o als centres d'activitats extra-escolars i ofereix atenció a domicili quan els infants estan malalts.

L'anàlisi substantiva a partir de les actuacions dutes a terme pel govern local que incorporen la gestió dels usos del temps es mostra en la taula següent. En aquest cas, però, es fa realment difícil considerar que les actuacions detectades configurin per si mateixes una política urbana del temps, en tant que estem davant d'actuacions molt aïllades.

Taula 33: Política urbana del temps a Vilafranca del Penedès. Ambits d'intervenció i principals actuacions (1995-2007)

Ambits intervenció política urbana del temps	Actuacions	Programa
Serveis i nous usos equipaments municipals	Tràmits per telèfon i internet	▪ Oficina d'Atenció al Ciutadà en horaris poc flexibles ▪ Servei d'informació i assessorament als joves via pàgina web
	Concentració de serveis municipals	▪ Creació Oficina Municipal d'Escolarització
	Ampliació horaris serveis culturals	▪ En estudi l'ampliació de la programació dels Concerts Familiars en cap de setmana
	Ampliació horaris mercats municipals	▪ Un dels sis mercats amplia horari a la tarda
Mobilitat accessible	Reduir congestió	▪ Projecte Compartir cotxe
Serveis comunitaris i de proximitat	Serveis a les famílies	▪ Servei Promodomicili (Fundació Pro Penedès i Ajuntament) promou serveis domiciliaris d'atenció a les persones: serveis a la infància, assistència a persones i acompanyament. Servei de descomptes que funciona per mitjà de xecs/hora.
		▪ La Fundació per a la Innovació de l'Acció Social, en el marc del Pla d'Infància, ofereix un servei de mainaderes a domicili per a infants de 0-3 anys en horari flexible.
		▪ Espai Familiar Casa Petita (en horaris poc flexibles). En estudi un projecte d'ampliació de l'espai davant la creixent demanda del servei.
	Temps de lleure	▪ Programa d'oci alternatiu per a joves

Font: Elaboració pròpia

Una síntesi de l'anàlisi substantiva de la política urbana del temps a Vilafranca del Penedès duta a terme a partir del model d'anàlisi es mostra en la taula següent. En aquest cas no s'ha detectat en el discurs i en les prioritats polítiques l'existència d'un paradigma dominant des del qual es concebi el conflicte temporal quotidià ni l'existència d'objectius específics vinculats a la gestió dels usos del temps a la ciutat, més enllà de referències aïllades i difuses a la conciliació laboral i familiar. D'altra banda, els àmbits d'intervenció en què es detecten actuacions concretes són molt reduïts essent, igualment paradoxal, la inexistència d'actuacions concretes que es desprenguin d'una política de conciliació.

Taula 34. Anàlisi de la dimensió substantiva de la política urbana del temps a Vilafranca del Penedès (1995-2007)

Elements a considerar	Factors rellevants i explicatius
Objectius de la política urbana del temps	Conciliació de la vida laboral, familiar i personal
Àmbits d'intervenció de la política urbana del temps	Serveis i usos equipaments municipals
	Mobilitat
	Serveis comunitaris i de proximitat

Font: Elaboració pròpia

D'altra banda, cal destacar el fet que la limitació en el nombre d'actuacions promogudes que incorporen la gestió dels usos del temps en el cas de Vilafranca del Penedès, ha dificultat l'anàlisi de la dimensió operativa. En aquest sentit, seguint el model d'anàlisi de la dimensió operativa, és rellevant considerar quines són les àrees municipals implicades en la implementació de les actuacions i subratllar que, en aquest cas, no es detecten instruments de planificació i gestió transversal específics definits per dur a terme les diverses actuacions ni tampoc instruments de participació i concertació social que promoguin i facilitin l'expressió de les necessitats i demandes associades a la gestió dels usos del temps quotidians.

Taula 35: Anàlisi de la dimensió operativa de la política urbana del temps a Vilafranca del Penedès (1995-2007)

Elements a considerar	Factors rellevants i explicatius
Àrees municipals implicades	Ocupació, Dona, Educació, Joventut
Instruments de planificació i gestió transversal	Inexistents
Instruments de participació i concertació social	Inexistents

Font: Elaboració pròpia

Una síntesi de l'anàlisi de la política urbana del temps a Vilafranca del Penedès es presenta en la taula següent. En aquest cas destaca, per damunt de tot, el fet que no es detecti el conflicte temporal quotidià en l'agenda política ni s'articuli un procés que posi en marxa una política urbana del temps per al municipi. Sembla que les dificultats per introduir la perspectiva de gènere i les polítiques d'igualtat en les prioritats municipals poden explicar la dificultat per crear un espai institucional des del qual promoure el debat i la reflexió a l'entorn dels usos del temps.

Taula 36: Les dimensions de la política urbana del temps a Vilafranca del Penedès (2006)

Dimensió simbòlica	Dimensió d'estil	Dimensió substantiva	Dimensió operativa
La política de temps no és present en l'agenda política Presència molt feble de la perspectiva de gènere: política assistencial Posició reactiva davant del problema	Inexistència d'escenaris de debat i reflexió sobre usos del temps Manca treball transversal en l'organització	Objectius molt difusos Actuacions en 3 àmbits d'intervenció: ▪ Serveis i usos equipaments municipals ▪ Mobilitat ▪ Serveis comunitaris i de proximitat	Inexistència d'instruments de planificació i gestió transversal Inexistència d'instruments de participació i concertació social

Font: Elaboració pròpia

9.4. La política urbana del temps a Castelldefels

El cas de Castelldefels ofereix un bon marc d'anàlisi per a l'estudi de la política urbana del temps en tant que, dels tres casos estudiats, és el que més clarament mostra un procés concret d'articulació formal d'una política pública. Com veurem en l'anàlisi següent, en el cas de Castelldefels es detecta un procés de conceptualització i de definició d'objectius d'una política urbana del temps des d'una perspectiva de gènere. Un procés de reflexió sobre els usos del temps que es promou des del nivell de responsabilitat política i es planteja sobretot des d'una perspectiva de la conciliació laboral i familiar. Podem considerar, com veurem, que a diferència dels casos anteriors, a Castelldefels la gestió dels usos del temps és present en l'agenda política del municipi.

Aquesta política urbana del temps centrada en la definició d'actuacions per facilitar la conciliació laboral i familiar comparteix escenari, com mostraré en aquest capítol amb d'altres actuacions sectorials que promouen diverses àrees municipals amb la finalitat de resoldre els problemes quotidians que estan associats a la desincronització d'horaris i ritmes quotidians, un conjunt d'actuacions que promou l'Ajuntament similars a les que detectava en el cas de Mataró.

Si analitzo en primer lloc la dimensió simbòlica de la política urbana del temps i com la gestió dels usos del temps s'incorpora en l'agenda política del municipi, val a dir que el govern local promou, en iniciar la darrera legislatura analitzada (2003-2007), un debat i reflexió a l'entorn de com la ciutat ha de viure els seus temps. Una reflexió sobre els usos del temps que parteix de la necessitat de fer de la ciutat un espai que faciliti la conciliació dels temps de les dones i els homes. En aquest cas, la política urbana del temps, cal especificar que en tota la documentació analitzada i en les entrevistes dutes a termes es parlava de política de conciliació i ciutat, comença a prendre forma en el marc de la definició de les polítiques de gènere transversals que vol impulsar el govern local en la darrera legislatura. En aquest municipi, la política d'igualtat de gènere té l'objectiu de superar una etapa en què va estar centrada bàsicament en polítiques assistencials adreçades a les dones que es promovien sobretot des de l'Area de Serveis Socials. El paradigma discursiu dominant que es manifesta, en aquest cas, és el de gènere.

En aquest cas esdevé rellevant com el problema –el conflicte temporal quotidià- es defineix des d'una perspectiva de gènere. En aquest sentit, la determinació d'objectius és molt concreta i l'actuació municipal té com a finalitat "promoure la conciliació de la vida personal i laboral de la ciutadania amb la finalitat de construir un nou model de vida quotidiana i usos del temps"[273]. Igualment és significatiu el fet que en la priorització d'objectius destaqui la necessitat de conèixer transversalment el temps i els seus usos a la ciutat, partint d'una perspectiva de gènere que mostra les desigualtats entre els usos del temps de les dones i els homes del municipi.

Cal, però, fer referència a dos elements de context polític que poden ajudar a interpretar el per què la gestió dels usos del temps a Castelldefels adquireix en la seva dimensió simbòlica una concreció en l'agenda política local des d'una perspectiva de gènere. D'una banda, cal tenir en compte que en el període d'anàlisi escollit es configura a tot Catalunya un escenari multinivell emergent per al desenvolupament de les polítiques de gènere transversals que, en un primer moment, es va traduir en l'àmbit de decisió local en la institucionalització progressiva de les àrees d'Igualtat en molts municipis de Catalunya i que, més recentment, es reconsidera des de l'aproximació del *Gender Mainstreaming* i la necessitat de promoure actuacions transversals[274]. Aquests processos, en molts casos, van ser acompanyats i van comptar amb el suport tècnic específic facilitat per les administracions supralocals[275]. D'altra banda, com ja esmentava en iniciar aquesta segona part de la recerca, el debat sobre la conciliació entre la vida laboral i familiar que té lloc a nivell autonòmic, estatal i comunitari va facilitar l'articulació d'una sèrie de programes locals que introdueixen la gestió dels usos del temps en les polítiques d'ocupació, com també hem vist en els casos de Mataró i Vilafranca del Penedès.

En aquest sentit, en l'anàlisi de la dimensió d'estil de la política urbana del temps de Castelldefels és rellevant i significatiu el fet que la Regidoria de Polítiques d'Igualtat exerceixi un rol clarament central i de lideratge en el procés de reflexió sobre els usos del temps a la ciutat i promogui un treball transversal amb d'altres àrees municipals, amb la finalitat de diagnosticar la problemàtica i treballar conjuntament les propostes d'actuació. Un procés que, igualment, s'ha d'interpretar en el marc de l'elaboració del

[273] Moció sobre Conciliació i Corresponsabilitat aprovada pel consell plenari de l'Ajuntament de Castellfels el juny de 2003.
[274] Quintana, I. (2007) "El mainstreaming de gènere, aplicació a les polítiques de serveis personals locals" a De la Fuente, M. (coord). *Les Àrees de Serveis Personals: donant perspectiva de gènere a les polítiques socials d'àmbit local.* ICPS, Barcelona.
[275] Aquest és el cas del suport tècnic i operatiu que l'àrea d'Igualtat de la Diputació de Barcelona ha facilitat a l'Ajuntament de Castelldefels per articular una política de gènere per al municipi en la darrera legislatura.

Pla Municipal d'Igualtat d'Oportunitats del municipi que es duu a terme en la darrera legislatura analitzada i que facilita un procés de treball intermunicipal.

En aquest sentit és igualment remarcable destacar la cronologia de les actuacions que promou la Regidoria de Polítiques d'Igualtat en el període analitzat en la mesura que facilita l'anàlisi de la dimensió substantiva de la política urbana del temps i permet detectar els objectius principals i els àmbits d'intervenció a l'entorn dels quals s'articula aquesta política pública, seguint el model d'anàlisi prèviament elaborat.

Així, l'any 2003 es crea la regidoria d'Igualtat i es posa en marxa una auditoria de gènere del municipi, *La Igualtat d'Oportunitats i la perspectiva de gènere a Castelldefels*, duta a terme per la Diputació de Barcelona, que permet avaluar la situació en què es trobava el municipi i analitzava des d'una perspectiva de gènere el conjunt de les polítiques municipals. L'estudi recomanava la necessitat d'incorporar la perspectiva de gènere en el disseny del municipi i en l'ordenació del territori, i aconsellava la realització d'estudis amb perspectiva de gènere per tal de tenir en compte la mobilitat vinculada al treball reproductiu, i per tal de considerar els diferents horaris i necessitats temporals que es manifesten en tots els barris de la ciutat. Aquesta anàlisi suggeria, igualment, dissenyar i implementar mesures que fessin possible la corresponsabilitat entre dones i homes en el treball reproductiu per facilitar la conciliació entre la vida laboral i familiar. Es facilitava una aproximació a una sèrie d'actuacions a impulsar pel propi Ajuntament per tal de fer-ho possible: serveis de proximitat, llicències parentals, adequació d'horaris comercials, escolars i dels serveis públics.

El que m'interessa subratllar en el cas de Castelldefels és el fet que la perspectiva de gènere incorpora els homes com a protagonistes fonamentals del procés[276]. La finalitat és fugir d'una política de conciliació centrada exclusivament en l'àmbit laboral que acabi consolidant la precarietat de les dones en l'espai productiu, la doble presència i no permeti avançar en la corresponsabilitat entre dones i homes en la cura de les persones i les tasques domèstiques. És també rellevant que les recomanacions d'aquesta auditoria anessin en la línia de promoure les condicions laborals en el municipi que fessin possible harmonitzar la vida personal i laboral de les persones, la

[276] En aquest sentit, és rellevant la participació de l'Ajuntament de Castelldefels, l'any 2006, en un projecte europeu "Genderwise, the role of men as agents of change in reconciling work and family llife" que té com a finalitat donar suport al desenvolupament integral local centrat en el rol de l'home, com a agent de canvi per a la igualtat de gènere.

qual cosa implicava tant obrir línies de treball en el propi Ajuntament, com promoure actuacions que comptessin amb la participació del teixit empresarial i d'altres institucions públiques. Finalment, les propostes també d'adreçaven a adequar els serveis de la ciutat de tal manera que donessin resposta a les necessitats de l'àmbit domèstic i familiar com a les necessitats de l'àmbit laboral.

Aquesta auditoria de gènere permet introduir la gestió dels usos del temps en les actuacions a promoure per la Regidoria de Polítiques d'Igualtat[277]. En paral·lel al procés descrit, la regidoria encarrega l'abril de 2004 una Diagnosi sobre Conciliació que té com a finalitat conèixer la situació de la pròpia organització municipal i la definició d'un Pla Estratègic de Conciliació per aplicar a nivell intern, en la línia de les actuacions que, més recentment, amb l'aprovació el 2007 de la Llei d'Igualtat, comencen a desenvolupar-se en el món empresarial.

En aquesta etapa la mateixa regidoria elabora una "Manual de recomanacions per a la Participació de les Dones en la vida pública i social" que és rellevant per a la meva anàlisi en tant que en les línies estratègiques destaquen sobretot les accions que tendeixen a un millor ús del temps de les dones partint de la necessitat de "coordinar els horaris de les institucions amb els dels usuaris/usuàries, tenint en compte les seves característiques i disponibilitats de temps"[278].

El Manual planteja un seguit d'objectius prioritaris que tenen una vinculació directa amb la gestió dels usos del temps:

1) Tendir a compatibilitzar els temps productius amb els reproductius

2) Augmentar els serveis de suport a la unitat familiar

[277] Val a dir, però, que l'Ajuntament de Castelldefels ja havia iniciat un procés de recerca previ a l'entorn de la qualitat de vida dels infants i joves de la ciutat en què es detecta la necessitat de promoure mesures de conciliació. En concret, encarrega l'any 2002 a la Universitat de Girona *l'Estudi sobre un sistema d'indicadors socials i psicosocials de la Qualitat de Vida dels infants i adolescents i les seves famílies a Castelldefels* en què se subratllen els aspectes següents:

- Insuficient nombre de places d'educació infantil a la ciutat.
- Insuficient dotació de serveis de suport a les famílies amb fills menors de 3 anys. Els horaris són un problema greu.
- Ni les administracions ni les empreses faciliten la tasca de conciliació amb flexibilitat horària o d'altres recursos.
- Els desplaçaments dels progenitors per raons de treball dificulten les tasques.
- Insatisfacció entre pares i mares pel poc temps que es dedica a la família
- Anàlisi usos del temps dels adolescents (es demana que es tinguin en compte les rutes i horaris dels nois i noies en el planejaments urbanístic i en la política de transport públic).

[278] Ajuntament de Castelldefels (2007) *Manual de Recomanacions per a la participació de les Dones en la vida pública i social.*

3) Crear xarxes de dones per a la mobilització en defensa dels seus interessos perquè utilitzin les noves tecnologies d'ús públic i facilitin una administració del temps més efectives

4) Potenciar la perspectiva de gènere en tots els àmbits públics i socials aplicant la idea de transversalitat

5) Facilitar la participació en relació als problemes del temps compartit

6) Promoure la conciliació de la vida laboral, social i familiar de dones i homes a través d'un repartiment més equitatiu de les responsabilitats familiars

7) Desenvolupar infraestructures i serveis de cura o atenció a determinats col·lectius.

D'altra banda, com ja he esmentat, l'instrument vertebrador de les polítiques de gènere de la darrera legislatura analitzada, en l'àmbit del qual s'incorporen totes les propostes de conciliació, serà el Pla Municipal d'Igualtat d'Oportunitats, un procés que s'inicia el 2004 i no es tanca fins el febrer de 2006, quan el Pla és aprovat per unanimitat pel consell plenari. Cal subratllar el fet que un dels eixos de treball del pla estableix "la reducció de la desigualtat de gènere en el treball, el desenvolupament personal i comunitari de les dones i la promoció de la conciliació dels temps personal, familiar i laboral"[279]. D'altra banda, és igualment significatiu que en aquest procés la comissió municipal que va elaborar el Pla Municipal d'Igualtat d'Oportunitats, constituís una subcomissió sobre usos del temps integrada per diferents àrees municipals: Polítiques d'Igualtat, Cultura, Joventut, Educació, Promoció Econòmica, Serveis Socials, Sanitat i Consum. Aquest grup de treball serà el que treballarà i promourà les propostes en relació a la política urbana de temps per incorporar al Pla, amb l'objectiu de facilitar la vida a les famílies, oferint serveis o activitats que permetin la conciliació i promoguin la necessitat de compartir les responsabilitats domèstiques.

M'interessa, doncs, en la taula següent mostrar el resultat d'aquest procés descrit, destacant, seguint el model d'anàlisi, les prioritats del Pla Municipal d'Igualtat d'Oportunitats entre Dones i Homes de Castelldefels, en la mesura que aquest

[279] Ajuntament de Castelldefels (2006*). Pla municipal d'Igualtat d'Oportunitats entre Dones i Homes*.

instrument ha esdevingut l'eix a partir del qual s'ha configurat la política urbana del temps del municipi.

Taula 37: Ambits d'intervenció, objectius i actuacions de la política urbana del temps a partir del Pla Municipal d'Igualtat d'Oportunitats entre Dones i Homes de Castelldefels (2006)

Ambits d'intervenció	Objectius	Actuacions
Conciliació temps	▪ Promoure la conciliació dels temps personal, familiar i laboral ▪ Adequar l'administració municipal al principi d'igualtat d'oportunitats entre dones i homes	▪ Implicar la ciutadania, les associacions i empreses de Castelldefels en la conciliació dels temps ▪ Potenciar el desenvolupament i l'adequació de serveis i accions dirigides a promoure la conciliació dels temps personal, familiar i professional de les persones ▪ Promoure la conciliació de la vida personal, familiar i professional a l'Ajuntament
Planificació i espai urbà	▪ Assolir una organització territorial sostenible favorable a la igualtat d'oportunitats entre dones i homes ▪ Promoure una organització urbanística que contempli les necessitats de dones i homes de totes les edats en l'ús i vivència de l'espai urbà i faciliti la compaginació dels temps laboral, familiar i de lleure.	▪ Incorporar la perspectiva de gènere en el disseny i desenvolupament de les polítiques de mobilitat i transport.

Font: Elaboració pròpia

L'anàlisi de la politica urbana del temps a Castelldefels ha de tenir en compte, igualment, un instrument que promou l'equip de govern amb la finalitat d'articular el consens polític a l'entorn de la política pública. Així, el consell plenari, va aprovar el febrer de 2005, mentre estava en procés l'elaboració del Pla Municipal d'Igualtat d'Oportunitats, una Moció per a la Conciliació i la Corresponsabilitat promoguda per l'equip de govern. Aquesta iniciativa té una importància central a l'hora d'analitzar la dimensió d'estil de la política urbana del temps en tant que aquesta ja no és només una prioritat de l'equip de govern sinó que hi ha una declaració d'intencions compartida i consensuada entre tots els grups municipals. En aquest sentit, la moció acordada permet construir un compromís polític a l'entorn de la gestió dels usos del temps a la ciutat i determina els objectius prioritaris de la intervenció municipal en aquest àmbit que, específicament, queden establerts en la forma següent:

1. Treballar per fer de Castelldefels una Ciutat conciliadora i corresponsable.
2. Promoure iniciatives econòmiques i socials que permetin rendabilitzar les infrastructures i els serveis de la ciutat als efectes de faciliar la conciliació de la vida laboral, la vida familiar i la vida personal de la ciutadania.
3. Afavorir la responsabilitat corporativa i difondre un model de bones pràctiques a les empreses.
4. Incorporar en la formació dels infants (tant en famílies com escoles) valors d'igualtat de gènere.
5. Instar les administracions públiques i les empreses perquè promoguin mesures de conciliació per assolir la igualtat entre dones i homes, la millora del benestar social de la ciutadania i de la responsabilitat social i corporativa que permeti gaudir tant a les empreses com a treballadors i treballadores.

En aquest context, és també rellevant destacar el fet que l'Ajuntament encarregués l'abril de 2005 un estudi d'opinió "*Las necesidades de los habitantes de Castelldefels para conciliar la vida personal i profesional"*, amb la finalitat de conèixer la percepció que tenia la ciutadania de les accions, serveis i infrastructures de les quals disposava l'ajuntament per ajudar a conciliar la vida laboral i familiar de les dones i els homes de la ciutat. La finalitat de l'estudi era facilitar el disseny d'un Pla de Conciliació transversal que afectés totes les àrees municipals[280].

En tot el procés analitzat també cal destacar les actuacions que va promoure la Regidoria de Polítiques d'Igualtat per facilitar la <u>participació de les entitats i associacions de dones en el debat a l'entorn de la conciliació en el municipi</u>. En aquest sentit, en el marc del segon Congrés de les Dones del Baix Llobregat, l'abril del 2006, es va organitzar un procés obert i participatiu sobre la conciliació de la vida laboral, familiar i personal que va facilitar un espai d'expressió de les necessitats i les propostes que les entitats i associacions de dones manifestaven en relació a les qüestions següents: relació empresa-ciutat, les polítiques públiques municipals i la corresponsabilitat familiar.

[280] L'estudi citat, elaborat per l'empresa Aleph Comunicación, indicava que el 60,8% de la població entrevistada no percebia de forma positiva quin eren els equipaments i serveis que ajudaven a conciliar la vida laboral i familiar. D'entre les polítiques municipals que es podien promoure amb aquesta finalitat, els enquestats indicaven: la construcció de més escoles bressol; la millora del transport públic; la millora de serveis sanitaris i l'increment de les ajudes econòmiques a les famílies.

Com a síntesi del que s'ha exposat, l'anàlisi de la dimensió substantiva de la política urbana del temps a Castelldefels mostra uns objectius plantejats des d'una perspectiva de gènere (circumscrits en els conceptes sobretot en l'àmbit de la conciliació entre vida laboral i familiar), una política pública articulada des del principi de la transversalitat i una política oberta a la participació d'actors externs.

Amb tot, l'anàlisi substantiva de la política urbana del temps també ha de tenir en compte les actuacions que es promouen des d'altres àrees municipals per tal com interessa conèixer si els objectius detectats en el marc de la política d'igualtat de gènere són vertebradors i transversals en les altres polítiques públiques municipals. En aquest sentit, si cerquem les prioritats de l'Ajuntament en la darrera legislatura, a partir de l'anàlisi del Pla d'Actuació Municipal 2003-2007 (PAM), sorprèn el fet que tot el treball promogut pel propi ajuntament a l'entorn dels usos del temps no hi sigui present. Tot i que el PAM és un document previ a les actuacions analitzades és significatiu que, en referir-se als compromisos del mandat i a les principals línies d'actuació en relació als usos del temps a la ciutat, només esmenti l'impuls a l'obertura de centres educatius fora de l'horari escolar per a activitats de lleure i, per contra, no faci cap referència a les polítiques de gènere ni de conciliació[281]. Igualment cal destacar el fet que, des de la constitució del Consell de Ciutat el febrer de 2005, aquest no hagi promogut un procés de debat i participació a l'entorn de la proposta Castelldefels Ciutat Conciliadora recollida per la moció aprovada pel consell plenari, citada prèviament.

Ens cal, doncs, completar l'anàlisi amb la dimensió operativa de la política urbana del temps per conèixer les actuacions i els instruments concrets que impulsa l'Ajuntament amb la finalitat de facilitar una millor harmonització dels usos socials del temps a la ciutat. Malgrat el procés de reflexió a l'entorn de la conciliació que promou la Regidoria de Polítiques d'Igualtat que influeix clarament les actuacions que es promouen des d'altres àrees municipals es detecta, novament, i com en els casos estudiats anteriorment, una perspectiva de la intervenció pública de caràcter sectorial.

[281] El PAM 2003-2008 de l'Ajuntament de Castelldefels destaca els objectius següents:

- Un Ajuntament dialogant i orientat a la participació
- Una ciutat sostenible i un territori cohesionat.
- Una ciutat segura.
- Una ciutat amb desenvolupament econòmic i social.
- Una ciutat integradora, saludable orientada al civisme i l'educació.
- Una administració innovadora, eficaç i de qualitat

És significatiu, però, com a mostra de la necessitat de treballar transversalment la política urbana del temps, el fet que l'Ajuntament es doti d'un instrument concret, la Guia de Serveis i Equipaments per a la Conciliació de la Vida Familiar, Personal i Laboral, que té com a finalitat establir una relació dels serveis municipals que contribueixen a una millor harmonització dels temps socials i que incorpora les mesures internes de conciliació que l'Ajuntament promou entre els seus treballadors/es[282].

D'altra banda, l'anàlisi substantiva de la política urbana del temps a Castelldefels a partir de les actuacions realment dutes a terme pel govern local mostra com, en aquest cas, ens trobem davant d'un ajuntament especialment sensibilitzat a l'entorn de la gestió dels usos del temps. Hi ha programes innovadors en diversos àmbits d'actuació, sobretot a nivell de gestió del personal intern –mesures de conciliació pròpies i experiència pilot de tele-treball-; en el marc de l'oferta de serveis a la ciutadania –serveis de guarderia en cursos de formació ocupacional i en actes públics; i en l'oferta de serveis personalitzats a la gent gran, com es mostra en la taula següent.

Taula 38: Política urbana del temps a Castelldefels. Ambits d'intervenció i actuacions principals (1995-2007)

Ambits intervenció política urbana del temps	Actuacions	Programa
Serveis i nous usos equipaments municipals	Tràmits per telèfon i internet	▪ Oficina d'Atenció Ciutadana (ampliació d'horaris i descentralització en Centres Cívics) ▪ Tràmits municipals per internet ▪ Borsa de treball via web municipal
	Ampliació horari serveis municipals	▪ Ampliació horari servei Promoció Econòmica i Comerç ▪ Ampliació horaris dels serveis i equipaments culturals ▪ Ampliació horaris de vespre i cap de setmana en Complex Esportiu Can Roca
	Ampliació horaris biblioteques i sales d'estudi	▪ Ampliació horaris biblioteques ▪ Biblioteca a la platja mesos juliol i agost
	Descentralització de serveis municipals	▪ Descentralització dels Punts d'Informació Juvenil en instituts de secundària
Mobilitat accessible	Ampliació horari nocturn transport públic	▪ Creació Bus nocturn
	Reduir congestió	▪ Increment freqüència de pas i ampliació horaris servei autobusos interurbans

[282] La Guia de Serveis i Equipaments per a la Conciliació de la Vida Familiar, Personal i Laboral de l'Ajuntament de Castelldefels es pot consultar a http://www.castelldefels.org

Serveis comunitaris i de proximitat	Serveis a les famílies	▪ Serveis d'Atenció Domiciliària per a majors 65 anys, persones amb disminució i famílies amb dificultats econòmiques i menors a càrrec.
		▪ Servei de neteja a domicili per a majors 65 anys, persones amb disminució i famílies amb dificultats econòmiques i menors a càrrec.
		▪ Servei Local de Teleassistència per a majors de 65 anys amb dificultats de mobilitat.
		▪ Servei de transport adaptat per a persones amb mobilitat reduïda
		▪ Casal d'Estiu per a infants (Cal Ganxo)
		▪ Activitats per a infants en horari extraescolar (Esplai del Centres)
		▪ Serveis de guarderia en els actes públics que promou l'Ajuntament
		▪ Espai per a famílies amb infants de 0-3 anys ▪ (Casa dels Infants)
		▪ "Cuidem els cuidadors" en col·laboració amb Creu Roja i Area Bàsica de Salut per donar suport a familiars i professionals que tenen cura de persones depenents
		▪ Telefon gratuït d'orientació i informació a gent gran les 24 h.
	Intercanvi temps solidari	▪ Banc del Temps
Conciliació temps	Informació sobre serveis	▪ Guia de Serveis per a la Conciliació de la vida familiar, personal i laboral
	Política conciliació interna	▪ Experiència pilot de tele-treball (objectius: facilitar la conciliació; impulsar societat del coneixement; millores organitzatives i de productivitat: treball flexible)
	Oferta de serveis de cura	▪ Cursos de formació a aturats amb serveis de cura (infants i gent gran) per facilitar assistència
Participació i concertació social	Debat sobre conciliació obert a entitats i associacions de dones	▪ Jornada participativa "La conciliació de la vida laboral, familiar i personal" (Segon Congrès de Dones del Baix Llobregat)

Font: Elaboració pròpia

Una síntesi de l'anàlisi substantiva de la política urbana del temps a Castelldefels duta a terme a partir del model d'anàlisi es mostra en la taula següent. En aquest cas l'objectiu de la política urbana del temps és explícit: la conciliació entre la vida laboral, familiar i personal i les actuacions detectades, per àmbits d'intervenció, són coherents amb l'objectiu i, en la seva majoria, tenen la finalitat de facilitar una millor harmonització entre els horaris dels serveis municipals i els ritmes temporals.

Taula 39. Anàlisi de la dimensió substantiva de la política urbana del temps a Castelldefels (1995-2007)

Elements a considerar	Factors rellevants i explicatius
Objectius de la política urbana del temps concrets	Igualtat de gènere Conciliació de la vida laboral, familiar i personal
Àmbits d'intervenció de la política urbana del temps	Serveis i nous usos equipaments municipals
	Mobilitat
	Serveis comunitaris i de proximitat
	Conciliació
	Participació i concertació social

Font: Elaboració pròpia

D'altra banda, seguint el model d'anàlisi de la dimensió operativa, és rellevant destacar el treball transversal promogut des de la regidoria d'Igualtat en implicar diverses àrees municipals en el debat sobre els objectius de la política urbana del temps que es concreta en la creació d'una subcomissió de treball, en el marc del Pla d'Igualtat d'Oportunitats entre Dones i Homes. Igualment, cal destacar en aquest cas que es detecten diversos instruments de planificació i diagnosi sobre els usos socials del temps al municipi promoguts, tots ells, des de la regidoria d'Igualtat, que es plantegen des d'una perspectiva de gènere. Per contra, l'anàlisi duta a terme no detecta l'articulació d'instruments concrets de participació i concertació social per part del municipi que tinguin la finalitat d'obrir els processos de decisió relatius a la política urbana del temps a actors externs.

Taula 40: Anàlisi de la dimensió operativa de la política urbana del temps a Castelldefels (1995-2007)

Elements a considerar	Factors rellevants i explicatius
Àrees municipals implicades	Polítiques d'Igualtat, Cultura, Joventut, Educació, Promoció Econòmica, Serveis Socials, Sanitat i Consum
Instruments de planificació i gestió transversal	Auditoria de gènere Diagnosi sobre conciliació a nivell intern Estudi d'opinió sobre la conciliació al municipi Pla d'Igualtat d'Oportunitats entre Dones i Homes (2006) Subcomissió interàrees municipals sobre usos del temps
Instruments de participació i concertació social	Inexistents

Font: Elaboració pròpia

Una síntesi de l'anàlisi de la política urbana del temps a Castelldefels es presenta en la taula següent. Cal destacar, sobretot, com en aquest cas la política urbana del temps és present en l'agenda política del municipi la qual cosa facilita una definició de prioritats i objectius inequívocs que s'articulen a l'entorn de l'objectiu principal de la conciliació entre la vida laboral, familiar i personal. D'altra banda, la centralitat que ocupa la regidoria de Polítiques d'Igualtat en l'impuls de la política urbana del temps facilita un escenari per al treball transversal en l'organització municipal en el marc del qual difondre i compartir la perspectiva de gènere des de la qual abordar les actuacions a promoure des de totes les àrees municipals.

Taula 41: Les dimensions de la política urbana del temps a Castelldefels (2006)

Dimensió simbòlica	Dimensió d'estil	Dimensió substantiva	Dimensió operativa
Política urbana del temps és present en l'agenda política Presència sòlida de la perspectiva de gènere Posició anticipatòria davant del problema	Escenaris de debat sobre usos temps: centralitat de la Regidoria de Polítiques d'Igualtat Processos de treball transversal entre àrees Participació limitada a entitats i associacions de dones	Objectius explícits: ▪ Igualtat d'oportunitats ▪ Conciliació de la vida laboral, familiar i personal Actuacions en 5 àmbits d'intervenció: ▪ Serveis i nous usos equipaments municipals ▪ Mobilitat ▪ Serveis Comunitaris i de proximitat ▪ Conciliació ▪ Participació i concertació social	Existència d'instruments de planificació i gestió transversal (Pla Municipal d'Igualtat d'Oportunitats) Inexistència d'instruments de participació i concertació social

Font: Elaboració pròpia

Capítol 10. Anàlisi comparada de casos i síntesi de resultats

La recerca empírica presentada en els capítols precedents es tanca ara amb una anàlisi comparada dels tres casos estudiats. El model d'anàlisi a partir de les dimensions de la política urbana del temps en cada municipi ha mostrat com ens trobem davant de tres casos diferents en relació a l'abast i desplegament de la política urbana del temps.

Si recordem les preguntes bàsiques de la recerca que han conduït tot el treball de camp, m'interessava sobretot donar resposta a cinc qüestions suggerides a la llum de la reflexió teòrica i conceptual referida en la primera part de la meva tesi.

En primer lloc, volia conèixer si el govern local percebia l'existència d'un "problema" en relació als usos del temps en el seu municipi i identificava els desajustos i tensions provocades pel conflicte temporal quotidià. En aquest terreny volia escatir si la gestió dels usos del temps formava part de l'agenda política local i esdevenia una política pública específica.

En segon lloc, m'interessava saber si la perspectiva de gènere estava present en la definició del problema i en la política urbana del temps, orientant la seva definició i implementació.

En tercer lloc, volia reflectir si existien diferents models substantius i operatius de polítiques urbanes del temps i conèixer quins factors en podien explicar els trets diferencials.

Per finalment, en quart lloc, identificar quins elements de l'anàlisi de la política urbana del temps es podien considerar centrals i decisius des d'una perspectiva de gènere.

L'anàlisi comparada de les diferents dimensions de la política urbana del temps em facilita teixir un conjunt d'arguments per donar resposta a les qüestions centrals de la recerca.

En aquest sentit, l'anàlisi de la dimensió simbòlica, ha mostrat com és rellevant la diferent conceptualització del conflicte temporal quotidià que s'evidencia en el nivell de decisió política, a l'hora d'explicar els diferents models substantius i operatius de la política urbana del temps.

Com he mostrat en l'anàlisi de casos, els usos del temps no es consideren un problema social en dos dels tres casos estudiats (Mataró i Vilafranca del Penedès) i, en conseqüència, la política urbana del temps només és present i visible en l'agenda política local d'un dels casos estudiats (Castelldefels), en el qual la intervenció pren forma de política pública. D'altra banda, l'anàlisi de la perspectiva de gènere a partir de la qual es configura la política urbana del temps en cada municipi, mostra també com la conceptualització i presència de la perspectiva de gènere en el discurs, els objectius i les actuacions municipals presenta graus diversos de concreció i paradigmes ideològics dominants diferents. Mentre que el cas de Castelldefels presenta el que he considerat una presència sòlida de la perspectiva de gènere en el terreny simbòlic, Vilafranca del Penedès se situa en l'extrem oposat i destaca per la presència molt feble de la perspectiva de gènere en la política local. En un punt intermig es podria situar el cas de Mataró, que presenta un discurs polític centrat sobretot en la conciliació en l'àmbit laboral.

Amb la finalitat de conèixer el grau de configuració de la política urbana del temps en cada municipi, podem ubicar els casos estudiats en un diagrama d'eixos que reculli de menor a major grau la presència del conflicte temporal quotidià en l'agenda local i la presència de menor a major grau de la perspectiva de gènere en la política local.

En aquest cas s'evidencia una articulació de la dimensió simbòlica de la política urbana del temps en diferents nivells. Sembla que en el terreny simbòlic, com mostra el cas de Castelldefels, l'existència d'una conceptualització del conflicte temporal en el nivell de decisió política i la incorporació de la perspectiva de gènere articulen un escenari més pro-actiu i favorable al desenvolupament d'una política urbana del temps tant en el terreny substantiu com operatiu.

Gràfic 8: Ubicació de casos en la dimensió simbòlica

L'anàlisi de la dimensió d'estil, elaborada a partir de la constatació de la capacitat del govern local per articular espais de debat i reflexió a l'entorn dels usos del temps així com a partir de la capacitat d'impulsar processos de treball transversal en el marc de les política urbana del temps mostra, igualment, diferències substantives i operatives entre els casos estudiats. La ubicació dels tres municipis en un diagrama d'eixos que recull aquestes variables d'anàlisi en una escala de menor a major presència, mostra igualment les diferències entre els casos analitzats pel fa a la dimensió d'estil de la política urbana del temps.

En aquest cas, sembla que a Castelldefels, la centralitat que pot exercir l'àrea d'igualtat en la definició i articulació d'una política urbana del temps pot explicar una major facilitat tant en la creació d'estructures de treball transversal com en l'impuls d'actuacions vinculades a la política urbana del temps.

Gràfic 9: Ubicació de casos en la dimensió d'estil

L'anàlisi comparada de casos a partir de la dimensió substantiva mostra d'una banda la menor o major presència d'objectius concrets i explícits en relació a la política urbana del temps i la capacitat dels municipis de promoure actuacions en els diversos àmbits d'intervenció detectats per desplegar les polítiques urbanes del temps. Com es mostra en el gràfic següent, en el cas de la política urbana del temps, la major o menor definició d'objectius polítics concrets o, com veiem en l'anàlisi simbòlica, la presència del conflicte temporal quotidià en l'agenda local, no necessàriament és determinant per explicar el fet que un municipi promogui una sèrie d'actuacions en diversos àmbits d'intervenció en els quals es gestionen els usos del temps, com sembla ser el cas de Mataró. En aquest sentit, és rellevant destacar el nombre elevat d'actuacions que es detecten a Mataró en relació a la gestió dels usos del temps quan l'anàlisi del nivell simbòlic i d'estil evidencia una articulació mitjana de la política urbana del temps.

Gràfic 10: Ubicació de casos en la dimensió substantiva

Finalment, l'anàlisi comparada de la dimensió operativa evidencia la major o menor presència d'instruments de planificació i gestió transversal per implementar la política urbana del temps així com l'existència o no d'instruments de participació i concertació social en els tres casos estudiats. Vilafranca del Penedès destaca sobretot per la manca d'instruments en els dos nivells analitzats mentre que en el cas de Castelldefels, el fet que la política urbana del temps s'articuli sobretot a l'entorn del Pla d'Igualtat d'Oportunitats, facilita l'existència d'un instrument de planificació i gestió transversal en el marc del qual s'articulen explícitament les propostes municipals relatives a la política urbana del temps, sense que aquest sigui un instrument operatiu pensat per a aquesta finalitat. Igualment, en el cas de Mataró, instruments com el Pla Educatiu d'Entorn esdevenen eines des de les quals s'introdueix la gestió dels usos del temps en les actuacions municipals. D'altra banda, només en el cas de Mataró es detecta la presència d'instruments de participació i concertació social en el marc del qual es facilita un escenari de major debat i participació a l'entorn dels usos del temps a la ciutat.

Gràfic 11: Ubicació de casos en la dimensió operativa

La taula següent mostra una síntesi comparada de les diferents dimensions analitzades *supra*. Es detecten, com ja s'han exposat, diferències essencials en els tres casos estudiats pel que fa al grau de configuració de la política urbana del temps en cada municipi en les quatres dimensions de la política pública estudiades. Es pot considerar, per tant, que l'anàlisi mostra diferents models substantius i operatius de les polítiques urbanes del temps.

Taula 42: Anàlisi comparada de la política urbana del temps a Mataró, Vilafranca del Penedès i Castelldefels (1995-2007)

Dimensions d'anàlisi	Mataró	Vilafranca del Penedès	Castelldefels
Dimensió simbòlica	El conflicte temporal quotidià no és present en l'agenda política Posició reactiva davant el conflicte temporal Presència feble de la perspectiva de gènere Paradigma dominant: conciliació	El conflicte temporal quotidià no és present en l'agenda política Immobilisme davant el conflicte temporal Presència molt feble de la perspectiva de gènere Paradigma dominant: conciliació	El conflicte temporal quotidià és present en l'agenda política Posició anticipatòria davant el conflicte temporal Presència sòlida de la perspectiva de gènere Paradigma dominant: gènere
Dimensió d'estil	Àrees promotores: Educació, Dona, Ocupació, Salut i Joventut Processos de treball transversal informals Processos de participació oberts a actors externs Manca recerca prèvia sobre usos dels temps	Experiència en gestió del temps: àrees d'Igualtat, Ocupació i Joventut Manca treball transversal en l'organització Inexistència d'escenaris de debat i reflexió sobre usos dels temps Manca recerca prèvia sobre usos dels temps	Centralitat de la Regidoria de Polítiques d'Igualtat Processos de treball transversal formals Foment participació limitada a entitats i associacions de dones Presència de recerca prèvia (auditoria de gènere i diagnosi sobre conciliació)
Dimensió substantiva	Objectius sectorials difusos: modernitzar l'administració, Igualtat d'oportunitats, conciliació de la vida laboral, familiar i personal, atendre necessitats famílies i dels joves	Objectius molt difusos	Objectius concrets i explícits: a) Igualtat d'oportunitats i b) Conciliació de la vida laboral, familiar i personal
Dimensió operativa	Pla d'Igualtat d'Oportunitats Pla Educatiu d'Entorn Pla Municipal de Salut Pla Jove per Mataró	Programes sectorials molt concrets: Servei de mainaderes, programa d'oci alternatiu i servei Prodomicili	Pla d'Igualtat d'Oportunitats Guia de Serveis i Equipaments per a la Conciliació

Font: Elaboració pròpia

L'anàlisi de les dimensions de la política pública em permet, igualment, considerar i comparar el grau de configuració i articulació de la política urbana del temps en els casos estudiats i cercar els factors explicatius que determinen l'existència de models substantius i operatius diferents en cada cas. Podem considerar que, en la mesura que es detecten les variables d'anàlisi rellevants i explicatives de cadascuna de les

dimensions estudiades, existeix una política urbana del temps més elaborada. Així puc considerar que un municipi presenta una política urbana del temps més explícita i consistent en la mesura que:

- El conflicte temporal contemporani és present en l'agenda política local
- Hi ha perspectiva de gènere en la definició del problema i de la política pública
- Existeixen escenaris de debat i reflexió sobre els usos del temps a la ciutat
- Es detecten processos de treball transversal en l'organització municipal per promoure actuacions concretes
- Els objectius de la política urbana del temps són concrets i explícits
- Es detecten actuacions en un la majoria dels àmbits d'intervenció de la política urbana del temps
- Hi ha instruments de diagnosi, planificació i gestió de caràcter transversal
- Es promouen instruments de participació i concertació social en el marc dels quals definir les actuacions municipals.

Així, a partir de la major o menor presència d'aquestes variables explicatives en cada cas analitzat, puc extreure conclusions relatives a la major o menor configuració de la política urbana del temps en cada municipi. El quadre següent mostra com el cas de Vilafranca del Penedès és el que presenta una menor configuració de la política urbana del temps, atès que la presència de les variables explicatives és molt baixa en tots els casos, exceptuant l'anàlisi dels àmbits d'intervenció en que es detecten algunes actuacions sectorials relatives als usos del temps a la ciutat.

El cas de Mataró mostra com la política urbana del temps té una major configuració, tot i que el conflicte temporal contemporani no és present en l'agenda política local. Amb tot, l'organització municipal articula processos de treball a l'entorn dels usos del temps en els quals s'incorpora la perspectiva de gènere –tot i que molt sectorialment-, es defineixen uns objectius relatius als usos del temps i existeixen instruments de planificació i gestió transversal que permeten el desplegament d'actuacions en diferents àmbits d'intervenció de la política urbana del temps.

Finalment, el cas de Castelldefels és el que presenta una major configuració de la política urbana del temps en tant que les variables explicatives es detecten majoritàriament en el nivell considerat mig i alt. En aquest cas estem davant una política urbana del temps present en l'agenda política, que presenta una perspectiva de gènere transversal, en la qual l'àrea d'Igualtat juga un paper central i vertebrador de

la política, defineix uns objectius concrets i articula actuacions a l'entorn d'un instrument de planificació concret (Pla d'Igualtat d'Oportunitats).

Tot i detectar diferents graus de configuració de la política urbana del temps en els casos estudiats val a dir que, en cap cas analitzat, es defineixen i estructuren escenaris de decisió *ad hoc* per a definir les polítiques urbanes del temps ni es creen nous instruments operatius específics que permetin la implementació i gestió d'aquestes polítiques públiques, com podrien ser les Oficines del Temps, els Mapes dels Temps i Horaris de la Ciutat o els Plans Reguladors dels Horaris, que si que es troben en l'anàlisi d'altres experiències europees.

A Mataró i Vilafranca del Penedès es detecten, sobretot, diverses actuacions sectorials que incorporen, en major o menor mesura, la dimensió temporal en la gestió d'algunes polítiques públiques de la ciutat. El nivell de conceptualització i definició del problema en relació al conflicte temporal quotidià a la ciutat és divers, els escenaris de decisió es corresponen amb aquells propis de les àrees municipals on la gestió dels usos del temps es defineix com a problema, i els instruments operatius a partir dels quals intervenir en la realitat social, esdevenen aquells que són els propis de l'àrea municipal que impulsa propostes d'actuació que incorporen la dimensió temps.

Mentre que en el cas de Castelldefels sembla que la major definició de la política urbana del temps en facilita una concepció més integral i de conjunt que permet englobar les diverses actuacions sectorials que promouen les àrees municipals. La qual cosa facilita una visió de conjunt de l'acció municipal relativa als usos del temps que dibuixa un escenari més facilitador del treball transversal.

El quadre següent sintetitza la política urbana del temps en cada municipi a partir de la identificació de la presència de variables explicatives en els tres nivells considerats: baix, mig i alt.

Taula 43: Anàlisi del grau de configuració de la política urbana del temps a Mataró, Vilafranca del Penedès i Castelldefels (1995-2007)

Variables explicatives	Política urbana del temps Nivell presència variables		
	Baix	Mig	Alt
Conflicte temporal contemporani present en agenda local	● ■		◆
Perspectiva de gènere en definició política urbana del temps	●	■	◆
Escenaris de debat i reflexió usos del temps	●	■ ◆	
Processos de treball transversal en l'organització municipal	● ■	◆	
Objectius política urbana del temps	●	■	◆
Actuacions àmbits d'intervenció de la política urbana del temps		●	■ ◆
Instruments de planificació i gestió transversal	●	■	◆
Instruments de participació i concertació social	● ◆	■	

● Vilafranca del Penedès

■ Mataró

◆ Castelldefels

La representació gràfica de les variables en un diagrama radial facilita una visió de conjunt sobre el nivell de configuració de la política urbana del temps en cada municipi i mostra com ens trobem, com ja he apuntat, davant de tres casos força diferenciats. Mentre que Vilafranca del Penedès presenta l'escenari de menor configuració de la política urbana del temps, Mataró se situa en una posició intermitja i Castelldefels esdevé el municipi que mostra un perímetre més ampli de configuració de la política pública.

Gràfic 12: Política urbana del temps a Vilafranca del Penedès

Gràfic 13: Política urbana del temps a Mataró

Gràfic 14: Política urbana del temps a Castelldefels

Per tant, com a síntesi de la recerca empírica que he dut a terme, l'anàlisi m'ha permès contrastar en bona mesura les hipòtesis de treball plantejades en iniciar la recerca. Presento a continuació la contrastació d'aquestes hipòtesis a partir dels resultats empírics de l'estudi de cas.

En aquest sentit, la primera hipòtesi de treball volia confirmar si la gestió del temps quotidià es considerava un conflicte social i polític a Catalunya que requeria de la intervenció pública i, com a resultat, determinava la configuració de polítiques públiques.

Els resultats de l'estudi de cas evidencien com el conflicte temporal quotidià no és present en l'agenda política local. Només en el cas de Castelldefels, com hem vist, el govern local és capaç de dimensionar el problema social que genera el conflicte temporal quotidià i articula una política pública concreta adreçada a mitigar les tensions i desajustos temporals que genera aquest conflicte.

La segona hipòtesi de treball considerava que el desplegament de les polítiques de conciliació a nivell europeu, estatal i autonòmic podien explicar la progressiva incorporació de la gestió dels usos del temps en l'agenda local a Catalunya.

L'anàlisi dels tres casos estudiats mostra com en tots ells, amb major o menor grau, la gestió dels usos del temps es centra, bàsicament, en l'articulació de propostes relatives a la conciliació entre la vida laboral, familiar i personal. De forma més explícita i concreta, el municipi de Castelldefels articula la seva política urbana del temps a l'entorn de la conciliació. En el cas de Mataró, les polítiques de conciliació esdevenen un dels àmbits d'intervenció principals de la política urbana del temps i el municipi participa activament en projectes europeus sobre aquesta temàtica. El cas de Vilafranca del Penedès mostra també com, inicialment, la política de conciliació va esdevenir l'embrió a partir del qual es va introduir la gestió dels usos del temps al municipi. Tots tres municipis participen en algun moment del període analitzat en projectes d'àmbit europeu que tenen com a finalitat promoure la igualtat d'oportunitats en el mercat laboral i facilitar mesures de conciliació des del municipi i les empreses.

La tercera hipòtesi de treball considerava que els municipis amb una major institucionalització de la perspectiva de gènere podien esdevenir més sensibles al conflicte temporal i articulaven un camp d'actuació específic.

L'anàlisi de casos m'ha permès també contrastar aquesta hipòtesi. El cas de Castelldefels, a diferència del de Mataró i Vilafranca del Penedès, mostra com la centralitat exercida per la Regidoria d'Igualtat en la definició i implementació de la política urbana del temps des d'una perspectiva de gènere, pot explicar la major presència del conflicte temporal quotidià en l'agenda política local, la visió integral de la política sobre els usos del temps a posar en marxa a la ciutat, una definició d'objectius precisa i concreta i la creació d'instruments de treball transversal en l'organització per impulsar les actuacions en els diferents àmbits d'intervenció de la política urbana del temps. En aquest cas, el procés de d'elaboració del Pla d'Igualtat d'Oportunitats entre Dones i Homes, aprovat el 2006, esdevé un instrument aglutinador i cohesionador que permet articular la política urbana del temps i alhora facilita un procés de diagnosi i anàlisi del municipi des d'una perspectiva de gènere.

El cas de Vilafranca del Penedès es podria situar en l'extrem oposat atès que, malgrat ser un municipi pioner pel que fa a la creació de l'àrea d'igualtat, la perspectiva de

treball d'aquesta àrea està més orientada a promoure polítiques assistencials per a les dones de caràcter sectorial que no pas a impulsar polítiques de gènere transversals en el municipi. En aquest cas, la constatació d'aquesta orientació de les polítiques d'igualtat es pot explicar pel fet que, en el període analitzat, encara fos vigent el Pla d'Igualtat d'Oportunitats aprovat el 1996 que contemplava molt sectorialment els usos del temps en el municipi, que en molts aspectes es manifestava obsolet i que es trobava en fase de revisió en la darrera legislatura analitzada. D'altra banda, l'anàlisi de la dimensió simbòlica mostra com, en aquest cas, les polítiques de gènere no formen part de l'agenda política local de la darrera legislatura la qual cosa ha dificultat la capacitat d'articular propostes en l'àmbit de la política urbana del temps des d'una perspectiva integral.

Mentre que el cas de Mataró, que té vigent el Pla d'Igualtat d'Oportunitats aprovat el 2002, presenta similituds amb el cas de Vilafranca del Penedès en tant en quan les polítiques de gènere no són una prioritat de l'agenda política local, tal i com mostra l'anàlisi de la dimensió simbòlica, però a diferència del cas anterior, l'àrea d'Igualtat sembla que esdevé més pro-activa i promou processos de treball transversal amb d'altres àrees (Educació, Ocupació, Joventut i Salut) per tal de tirar endavant actuacions vinculades als usos del temps en el municipi.

La quarta hipòtesi de treball considerava que eren una minoria els municipis que promovien actuacions sobre els usos del temps des d'una perspectiva de gènere.

El treball de camp m'ha permès, igualment, contrastar, aquesta hipòtesi de treball. A partir de l'anàlisi de les actuacions en els diferents àmbits d'intervenció de la política urbana del temps que han estat promogudes pels tres municipis objecte d'estudi, s'observa com la incorporació de la gestió dels usos del temps en l'actuació municipal no es duu a terme, en molts àmbits d'intervenció, des d'una perspectiva de gènere. El més rellevant en aquest sentit és el fet que, en dos dels tres casos analitzats, no es detecten instruments de planificació i diagnosi des d'una perspectiva de gènere. En aquest sentit, és significatiu el nombre elevat d'actuacions que incorporen la gestió dels usos del temps en els tres municipis en l'àmbit dels serveis i els nous usos dels equipaments municipals, en l'àmbit de les polítiques de mobilitat i en l'àmbit dels serveis comunitaris i de proximitat des de les àrees sectorials respectives sense introduir la diagnosi i la visió transversal de gènere.

Finalment, la darrera hipòtesi de treball considerava que les polítiques urbanes del temps a Catalunya es trobaven en una fase molt incipient i estaven poc articulades a l'entorn d'escenaris de decisió *ad hoc* i instruments propis de planificació i gestió.

L'estudi de casos m'ha permès, igualment, contrastar aquesta hipòtesi de treball. Cap dels tres municipis estudiats promou, específicament i tal i com havia conceptualitzat en el marc teòric, una política urbana del temps a semblança de les experiències detectades en el context europeu. En cap cas la política urbana del temps dels municipis de Mataró, Vilafranca del Penedès i Castelldefels compta amb un espai institucional propi –recordem que només quatre municipis de Catalunya tenen regidoria o programa sobre els usos del temps específic[283]. Tan sols el cas de Castelldefels presenta una articulació concreta a l'entorn d'una política de conciliació que s'emmarca en la política de gènere.

Igualment, cap dels tres municipis analitzats, promou un espai de reflexió i debat a l'entorn dels usos del temps a la ciutat (Fòrum del Temps, Oficina del Temps) més enllà d'actuacions de sensibilització que es detecten en els tres casos estudiats, sempre promogudes des de l'àrea d'igualtat dels municipis estudiats.

En el mateix sentit, només en un dels tres municipis analitzats es detecta una diagnosi del municipi que incorpora informació sobre els usos del temps en el marc d'una diagnosi de gènere del municipi. Amb tot, aquesta anàlisi està poc orientada a conèixer l'oferta i demanda de serveis i actuacions municipals (com específicament s'elaboren els Mapes dels Temps i els Horaris a la Ciutat). D'altra banda, els altres instruments de diagnosi elaborats per les àrees municipals que promouen actuacions vinculades a l'entorn dels usos del temps no compten amb una anàlisi concreta dels usos del temps ni amb una visió de gènere transversal (cas de les actuacions promogudes en el marc de les polítiques de mobilitat, de Joventut, de polítiques d'ocupació, de polítiques de suport a les famílies).

[283] La Regidoria dels Nous Usos del Temps a l'Ajuntament de Barcelona, la Regidoria de Polítiques per a la Igualtat de Gènere i Nous Usos del Temps a l'Ajuntament de Sant Boi de Llobregat, el programa Polítiques de Dones i Usos del Temps que depèn de l'Alcaldia a l'Ajuntament d'Espluques de Llobregat i la Regidora de Polítiques de Gènere i Usos del Temps a l'Ajuntament de Terrassa responsable del Programa d'Usos del Temps

Finalment, en cap dels tres casos estudiats, es detecta l'existència d'un instrument de planificació concret per articular integralment la política urbana del temps com seria el cas d'un Pla Regulador dels Horaris i els Usos del Temps a la Ciutat. Un fet relativament obvi si tenim en compte els elements apuntats anteriorment.

Es pot concloure, doncs, a partir de l'estudi de casos que les polítiques urbanes del temps a Catalunya estan en una fase molt inicial. Hi ha municipis que, com he mostrat en l'anàlisi empírica, presenten un grau més elevat de configuració d'aquesta política pública que es pot explicar, sobretot, per la major institucionalització i presència de les polítiques de gènere en l'agenda política local.

REFLEXIONS FINALS

Tancar una recerca és sempre un moment que posa fi a un projecte i que acostumo a plantejar-me des de la perspectiva del que m'ha quedat per fer i per descobrir. En el cas de la tesi doctoral, després d'uns anys intensos dedicats a estudiar les dimensions del conflicte temporal quotidià, la interrelació entre el temps, el gènere i l'espai local i a aprofundir en les polítiques urbanes del temps, comprovo com tinc sensacions confrontades. D'una banda, he culminat tot un procés que ha donat resultats i que sintetitzaré tot seguit però, alhora, tinc el convenciment que, en tractar-se d'un àmbit d'estudi emergent, hi ha encara molt de camí per recórrer.

Aquestes reflexions finals les plantejo des d'aquesta dualitat viscuda. D'una banda exposo les conclusions generals de la meva recerca així com aquelles qüestions que han quedat obertes i sobre les quals he anat reflexionant a mesura que avançava la investigació. D'altra banda, proposo també un reflexió orientada a destacar els reptes i els camps d'anàlisi que tot just s'han obert i que, de ben segur, requeriran de recerques posteriors.

La part final de la tesi la inicio, doncs, exposant els **resultats teòrics** que em semblen més rellevants i que permeten sintetitzar la meva recerca.

En primer lloc, la recerca teòrica i empírica ha mostrat la rellevància creixent que adquireix el conflicte temporal quotidià en l'espai local en les societats postindustrials i com aquest conflicte trascendeix l'àmbit estrictament privat i personal per situar-se en l'àmbit públic i de decisió col·lectiva. En aquest sentit, donant resposta a la pregunta teòrica central de la tesi, podem afirmar que el conflicte temporal contemporani adquireix significació política.

Molt especialment, aquesta significació política és adquirida perquè és un conflicte fortament condicionat per les relacions de gènere i perquè evidencia les tensions quotidianes que en l'espai local provoca el canvi d'època. En aquest sentit pren una rellevància especial la vindicació d'un dret al temps propi, com a expressió d'una nova demanda social.

El conflicte temporal quotidià es pot explicar per aquestes transformacions i sobretot perquè entra en col·lisió una representació del temps socialment dominant –un temps mercantilitzat- que prefigura el temps com a valor econòmic fortament condicionat pels oferents de temps, amb una exigència creixent de les persones que expressen nous

valors i noves temporalitats i reivindiquen capacitat per construir temps individuals propis dotats de sentit en el marc d'un projecte de vida. Aquest conflicte no es pot extreure, doncs, de la centralitat que exerceix el temps laboral en relació a la resta de temps socials. El temps reglat per la vida productiva segueix pautant la relació amb els altres temps.

En segon lloc, la recerca ha mostrat, igualment com, en alguns casos, el govern local configura un espai de decisió política per a la gestió del conflicte temporal: les polítiques urbanes del temps. En l'anàlisi de la resposta que articula el govern local al problema social de fons es constata una paradoxa: tot i la significació i rellevància que adquireix el conflicte temporal quotidià en l'espai local, el grau d'articulació de política pública és limitat i reduït. El que es constata, majoritàriament, és una manca de desplegament de polítiques públiques per donar-hi resposta.

En tercer lloc, la recerca ha mostrat la necessitat d'abordar l'anàlisi del conflicte temporal quotidià i les polítiques urbanes del temps des d'una perspectiva de gènere per tal com, és des d'aquesta aproximació analítica, que podem dimensionar les desigualtats socials en l'ús del temps i orientar l'acció pública per superar-les. En aquest context, m'interessa especialment subratllar la necessitat d'incorporar en el debat sobre el temps el reconeixement d'un dret al temps propi com a dret social per garantir una plena ciutadania. El debat teòric és obert i l'acció política no haurà de defugir la intervenció en l'esfera pública i la privada, en la mesura que per promoure una distribució més equitativa dels temps caldrà incidir en la garantia d'un repartiment igual de temps, de drets i de deures en l'àmbit domèstic i familiar.

En quart lloc, considero rellevant el fet que la recerca hagi facilitat la construcció d'un model d'anàlisi per a l'estudi de les polítiques urbanes del temps que incorpora la perspectiva de gènere i hagi mostrat com les polítiques urbanes del temps poden esdevenir instruments d'intervenció política i social orientades a incidir en la millora del benestar quotidià.

En aquest cas la recerca ha identificat dos paradigmes discursius dominants des dels quals es plantegen les polítiques urbanes del temps que es concreten en objectius diferents. Un paradigma transformador des d'una perspectiva de gènere que té com a objectiu promoure una major igualtat entre les persones, l'equitat de gènere, l'equilibri i

harmonització entre els temps socials, la concordança de temps en el territori i la construcció compartida d'un model temporal. I un paradigma més tecnocràtic i operatiu, que es proposa incorporar la dimensió temporal en la gestió territorial per tal de garantir l'eficiència del sistema urbà i de les polítiques i actuacions que desplega el govern local.

En cinquè lloc, tal i com he pogut demostrar al llarg de la investigació, les polítiques urbanes del temps són un àmbit de decisió pública incipient a Catalunya que, tot just, està iniciant el seu recorregut. La investigació m'ha permès endinsar-me en el coneixement d'aquest àmbit d'actuació pública clarament emergent i conèixer des de quins paradigmes simbòlics i substantius s'estan articulant un conjunt d'actuacions que promou el govern local, per fer front a la problemàtica social derivada dels conflictes i les tensions quotidianes, que genera la desincronització dels usos del temps en l'espai local. Vull subratllar el fet que en aquest àmbit d'actuació, s'evidencien dues perspectives de treball diferenciades en el govern local: d'una banda, hi ha un grup significatiu de municipis que articula una política del temps incipient a l'entorn de mesures de conciliació a promoure en l'àmbit laboral que transcendeixen de manera difusa en el terreny simbòlic i tenen poca presència en l'agenda política del municipi. De l'altra, es detecta un grup de municipis minoritari que incorpora més clarament i de forma concreta la gestió del conflicte temporal en la seva agenda política. En aquest cas es construeix una política urbana del temps des d'una perspectiva de gènere transformadora que respon a criteris d'equitat social i amb la finalitat de contribuir a promoure una redistribució dels usos del temps entre les dones i els homes.

En sisè i darrer lloc, també considero analíticament rellevant, constatar el fet que són molts els governs locals que no articulen un camp d'actuació propi des de la política urbana del temps. Aquest aparent immobilisme evidencia clarament una política pública del temps molt concreta: aquella que ha estat la política urbana del temps tradicional i que respon al vell paradigma de la societat industrial patriarcal segons el qual el conflicte temporal i els problemes quotidians que se'n deriven, s'han de resoldre en l'àmbit de decisió privada. La paradoxa és clara: la no política urbana del temps es demostra, clarament, com la política del temps més estructurant i arrelada que, des d'una perspectiva de gènere, contribueix a reforçar les desigualtats en els usos del temps entre les dones i els homes.

Els principals resultats teòrics exposats els poso en relació amb les **principals conclusions del treball empíric** per tal com, d'aquesta manera, puc dimensionar l'abast de la recerca que he dut a terme.

La recerca empírica tenia com a finalitat conèixer, d'una banda, si la gestió del conflicte temporal contemporani formava part de l'agenda pública local i des de quin paradigma ideològic de fons i, de l'altra, detectar els factors que millor podien explicar l'existència de models substantius i operatius diferents en les polítiques urbanes del temps des d'una perspectiva de gènere.

Recapitular i recordar ara les hipòtesis de treball, em facilitarà la presentació de les conclusions detallades del treball de camp en les quals han emergit diferents dimensions del fenomen que era objecte d'estudi.

Així, en primer lloc, volia confirmar si la gestió del temps quotidià es considera un conflicte social i polític que requereix de la intervenció pública i, com a resultat, determina la configuració de polítiques públiques.

L'anàlisi exploratòria inicial i l'estudi de casos ha evidenciat la configuració d'un espai polític propi en el govern local des del qual s'articulen les polítiques urbanes del temps. Si bé el nombre de municipis que promouen un escenari concret per a aquestes polítiques és molt reduït es constata com bona part dels municipis promouen intervencions orientades a facilitar una millor gestió del temps quotidià.

En segon lloc, he pogut confirmar com el desplegament de les polítiques de conciliació a nivell europeu, estatal i autonòmic poden explicar la progressiva incorporació de la gestió dels usos del temps en l'agenda local a Catalunya, confirmant la dimensió multinivell de les polítiques urbanes del temps.

L'anàlisi dels casos estudiats ha mostrat com en tots els municipis, amb major o menor grau, la gestió dels usos del temps es centrava, bàsicament, en l'articulació de propostes relatives a la conciliació entre la vida laboral, familiar i personal, centrades sobretot en l'àmbit laboral. De forma més explícita i concreta, el municipi de Castelldefels articulava la seva política urbana del temps a l'entorn del paradigma de la conciliació. En el cas de Mataró, les polítiques de conciliació esdevenien un dels àmbits d'intervenció principals de la política urbana del temps i el municipi participava activament en projectes europeus sobre aquesta temàtica. El cas de Vilafranca del

Penedès mostrava també com, inicialment, la política de conciliació havia estat l'embrió a partir del qual es va introduir la gestió dels usos del temps al municipi. Tots tres municipis havien participat en algun moment del període analitzat en projectes d'àmbit europeu que tenien com a finalitat promoure la igualtat d'oportunitats en el mercat laboral i promoure processos de sensibilització amb les empreses, per tal d'impulsar mesures de conciliació.

D'altra banda, l'exploració inicial duta a terme en una mostra més àmplia de municipis evidenciava, igualment, com aquells municipis que havien participat o participaven en programes d'abast europeu orientats específicament a promoure mesures de conciliació, eren els que de forma significativa articulaven propostes d'actuació concretes des de la perspectiva de la gestió dels usos del temps.

En tercer lloc, la recerca empírica m'ha permès contrastar com <u>els municipis que presentaven una forta institucionalització de la perspectiva de gènere esdevenien més proclius a incorporar en l'agenda política el conflicte temporal i a articular un camp d'actuació específic relatiu als usos del temps</u>.

L'anàlisi de casos em va facilitar la contrastació d'aquesta hipòtesi. El cas de Castelldefels, a diferència del de Mataró i Vilafranca del Penedès, mostrava com la centralitat exercida per la Regidoria d'Igualtat en la definició i implementació de la política urbana del temps des d'una perspectiva de gènere, podia explicar la major presència del conflicte temporal contemporani en l'agenda política local, així com una visió integral de la política sobre els usos del temps a posar en marxa a la ciutat, una definició d'objectius precisa i concreta i la creació d'instruments de treball transversal en l'organització per impulsar les actuacions en els diferents àmbits d'intervenció de la política urbana del temps. En aquest cas, el procés de d'elaboració del Pla d'Igualtat d'Oportunitats entre Dones i Homes, aprovat el 2006, havia esdevingut un instrument aglutinador i cohesionador que permetia articular la política urbana del temps i alhora facilitava un procés de diagnosi i anàlisi del municipi des d'una perspectiva de gènere.

El cas de Vilafranca del Penedès se situava en l'extrem oposat atès que, malgrat ser un municipi pioner pel que feia a la creació de l'àrea d'igualtat, la perspectiva de treball d'aquesta àrea estava més orientada a promoure polítiques assistencials per a les dones de caràcter sectorial que no pas a impulsar polítiques de gènere transversals en el municipi. En aquest cas, la constatació d'aquesta orientació de les polítiques d'igualtat es podia explicar pel fet que, en el període analitzat, encara era vigent el Pla

d'Igualtat d'Oportunitats aprovat el 1996 que contemplava molt sectorialment els usos del temps en el municipi. En molts aspectes es manifestava obsolet i es trobava en fase de revisió en la darrera legislatura analitzada. D'altra banda, l'anàlisi de la dimensió simbòlica mostrava com, en aquest cas, les polítiques de gènere no formaven part de l'agenda política local de la darrera legislatura la qual cosa havia dificultat la capacitat d'articular propostes en l'àmbit de la política urbana del temps des d'una perspectiva integral.

Finalment el cas de Mataró, que tenia vigent el Pla d'Igualtat d'Oportunitats aprovat el 2002, presentava similituds amb el cas de Vilafranca del Penedès. Tots dos coincidien en el fet que les polítiques de gènere no eren una prioritat de l'agenda política local, tal i com demostrava l'anàlisi de la dimensió simbòlica, però a diferència del cas anterior, l'àrea d'Igualtat semblava que esdevenia més pro-activa i promovia processos de treball transversal amb d'altres àrees (Educació, Ocupació, Joventut i Salut) per tal de tirar endavant actuacions vinculades als usos del temps en el municipi.

En l'exploració inicial en una mostra més àmplia de municipis he pogut constatar, igualment, com aquells governs locals que tenien aprovat un Pla d'Igualtat d'Oportunitats eren més proclius a promouore actuacions en diferents àmbits de la política urbana del temps i, de la mateixa manera, s'evidenciava com aquest instrument facilitava una major concreció d'objectius per a aquesta política des d'una perspectiva de gènere.

En quart lloc el treball de camp m'ha permès corroborar la hipòtesi segons la qual <u>són una minoria els municipis catalans que promouen actuacions sobre els usos del temps des d'una perspectiva de gènere</u>.

L'estudi de casos m'ha permès, de nou, contrastar aquesta hipòtesi de treball. A partir de l'anàlisi de les actuacions en els diferents àmbits d'intervenció de la política urbana del temps que havien estat promogudes pels tres municipis objecte d'estudi, s'observava com la incorporació de la gestió dels usos del temps en l'actuació municipal no es duia a terme, en molts àmbits d'intervenció, des d'una perspectiva de gènere. El més rellevant en aquest sentit era el fet que, en el terreny substantiu i operatiu, en dos dels tres casos analitzats (Mataró i Vilafranca del Penedès), no es detectaven objectius específics, ni instruments de planificació i diagnosi des d'una perspectiva de gènere. En aquest sentit, era significatiu el nombre elevat d'actuacions que incorporaven la gestió dels usos del temps en els tres municipis en l'àmbit dels

serveis i els nous usos dels equipaments municipals, en l'àmbit de les polítiques de mobilitat i en l'àmbit dels serveis comunitaris i de proximitat des de les àrees sectorials respectives, sense introduir la diagnosi i la visió transversal de gènere.

L'exploració inicial en una mostra més àmplia de municipis ha evidenciat, igualment, aquesta realitat: en el terreny substantiu eren 2 de cada 10 municipis els que definien objectius concrets en matèria d'usos del temps des d'una perspectiva de gènere i articulaven un àmbit d'actuació propi.

Finalment, en cinquè lloc, el treball empíric m'ha permès ratificar com les polítiques urbanes del temps a Catalunya estan poc configurades a l'entorn d'escenaris de decisió propis i, en conseqüència, no promouen instruments concrets de planificació i gestió.

L'estudi de casos m'ha permès, igualment, contrastar aquesta hipòtesi de treball. Cap dels tres municipis estudiats promovia, específicament i tal i com havia conceptualitzat en el marc teòric, una política urbana del temps des d'una perspectiva de gènere. En cap cas la política urbana del temps dels municipis de Mataró, Vilafranca del Penedès i Castelldefels comptava amb un espai institucional propi –recordem que només tres municipis de Catalunya tenien regidoria o programa sobre els usos del temps específic. I tan sols el cas de Castelldefels presentava, en el terreny simbòlic, substantiu i operatiu el que es podria considerar una política urbana del temps formalment definida com a tal.

D'altra banda, cap dels tres municipis analitzats, promovia un espai de reflexió i debat a l'entorn dels usos del temps a la ciutat més enllà d'actuacions de sensibilització que es detectaven en els tres casos estudiats, sempre promogudes des de l'àrea d'igualtat dels municipis estudiats.

En el mateix sentit, només en un dels tres municipis analitzats es detectava una diagnosi del municipi que incorporava informació sobre els usos del temps en el marc d'una diagnosi de gènere del municipi. Amb tot, aquesta anàlisi estava poc orientada a l'acció pública i no facilitava coneixement sobre l'oferta i la demanda de serveis i actuacions municipals que constribuissin a pal·liar la desincronia temporal. D'altra banda, els altres instruments de diagnosi elaborats per les àrees municipals que promovien actuacions vinculades a l'entorn dels usos del temps, no comptaven amb una anàlisi concreta dels usos del temps ni amb una visió de gènere transversal.

Finalment, en cap dels tres casos estudiats, es detectava l'existència d'un instrument de planificació concret per articular integralment la política urbana del temps com podia ser el cas d'un Pla Regulador dels Horaris i els Usos del Temps a la Ciutat. Un fet relativament obvi si tenim en compte els elements apuntats anteriorment.

LES LIMITACIONS DEL TREBALL DE CAMP

El que m'interessa subratllar especialment en aquest darrer capítol que tanca la meva tesi és el fet que el camp d'anàlisi de la política urbana del temps a Catalunya s'ha demostrat com un terreny difícil d'abordar en tant que s'ha manifestat una desincronia forta entre els temps de les pròpies polítiques públiques, en una fase molt emergent i embrionària que ha dificultat l'exploració i l'anàlisi, i el temps de la meva investigació en el sentit que aquesta s'ha configurat des d'uns instruments analítics que pressuposaven un terreny d'anàlisi més estructurat i visible i més fàcilment identificable. La dificultat principal ha estat cercar actuacions en matèria d'usos del temps promogudes pel govern local, quan majoritàriament els propis decisors no les conceptuaven formalment com a tals i, com ha evidenciat l'anàlisi exploratòria, en molts casos la no política del temps era la principal política urbana del temps en ser, com ja he dit, una política fortament arrelada i estructurant d'una organització social del temps pròpia de la industrialització i la societat patriarcal.

En aquest sentit, el disseny de la recerca empírica ha presentat limitacions en no haver estat capaç de detectar els instruments analítics que haurien facilitat un millor coneixement d'un objecte d'estudi que no sempre es manifestava configurat com a política pública.

L'anàlisi de la dimensió d'estil, que cercava conèixer la dinàmica d'interacció entre els actors presents en la determinació de la política pública, no s'ha pogut dur a terme en profunditat. En el rerafons hi ha, però, una qüestió que queda oberta i sobre la qual cal una reflexió i anàlisi posterior: els problemes i les tensions quotidianes derivades de la desincronització en els usos del temps queden relegats, clarament, a l'àmbit privat i, com s'ha demostrat, és un problema social clarament més percebut per les dones. L'expressió d'aquest malestar compartit en forma d'agregació d'interessos capaços d'articular formes de participació actives i visibles és pràcticament inexistent. La identificació dels actors socials en el terreny de la política urbana del temps esdevé,

doncs, un exercici complex. Si bé es cert que es poden identificar clarament els preescriptors de temps (sobretot en l'àmbit polític i empresarial) la dificultat principal rau en identificar les veus plurals, heterogènies i diverses que expressen les necessitats i demandes d'una nova organització social del temps (els demandants de temps). L'anàlisi de les experiències comparades evidencia com, en aquells contextos en què hi hagut una major articulació d'interessos orientats a promoure una "nova cultura del temps" en l'àmbit sindical i associatiu de les dones, s'han promogut escenaris més visibles de confrontació d'interessos en el marc dels quals promoure processos de negociació, concertació i participació social i s'han articulat propostes substantives en matèria de política urbana del temps.

D'altra banda, també és significatiu haver detectat polítiques urbanes del temps des d'una perspectiva de gènere transformadora en un grup de municipis metropolitans fortament configurades des del punt de vista simbòlic i substantiu, que presentaven semblances evidents. En aquest terreny també s'obra un àmbit de recerca a explorar orientat a conèixer el rol i rellevància que juga la comunitat epistèmica que es constitueix a l'entorn de les àrees i polítiques de gènere en l'àmbit local a Catalunya. És rellevant destacar, en aquest sentit, el paper impulsor que juguen les entitats supralocals en polítiques emergents, en la transmissió de coneixement i en la generació d'instruments operatius.

En aquest terreny s'apunten també dificultats sobre com plantejar l'avaluació de les polítiques urbanes del temps des d'una perspectiva de gènere i la necessitat, en aquest camp, de cercar instruments d'anàlisi i indicadors de la vida quotidiana capaços de dimensionar el problema i explicar la contribució i els progressos que es poden evidenciar en matèria d'igualtat i equitat de gènere, si es duen a terme polítiques urbanes del temps en el territori.

Igualment, la recerca també ha quedat oberta en l'anàlisi de la dimensió multinivell de la política urbana del temps. Tot un altre àmbit d'investigació a explorar en el moment que les polítiques urbanes del temps presentin una major presència i recorregut temporal. Probablement, amb major perspectiva temporal d'anàlisi, serà més fàcil identificar les polítiques promogudes pels diferents actors institucionals i se'n podran avaluar els seus resultats. En aquest sentit, és també rellevant constatar com, en el cas de Catalunya, l'actuació dels governs locals ha estat pionera i ha anat per davant de les actuacions promogudes per d'altres governs d'escala territorial més àmplia,

significativament el govern autonòmic, que tot just ha iniciat els treballs en aquesta legislatura (2007-2011).

D'altra banda, la meva anàlisi ha parlat molt poc de les experiències de solidaritat i d'intercanvi de temps que es promouen en l'àmbit veïnal i comunitari (Bancs del Temps) i s'ha centrat exclusivament en detectar actuacions d'aquestes característiques en els municipis analitzats. Aquest és un camp de recerca que, en el nostre context, encara ha estat més inexplorat que el de la política urbana del temps. És indubtable que la seva anàlisi permetrà aportar més elements de coneixement a l'entorn de les demandes i necessitats ciutadanes vinculades als usos del temps i a l'entorn de la capacitat de construir, des dels espais de la "micro" proximitat, solucions i respostes a problemes quotidians que, com hem vist, són expressió de les profundes transformacions econòmiques, socials i polítiques que es configuren en l'escala global i que empenyen el canvi d'època.

Finalment, des de l'anàlisi política i el dret, em sembla especialment rellevant que anàlisis futures estirin el fil de la reflexió teòrica que apunto en la meva tesi que emmarca el dret a gaudir de temps propi en la teoria de les Capacitats de Nussbaum, per tal com la configuració i determinació d'aquest dret individual pot contribuir a configurar un nou conjunt de drets socials que responguin millor a les demandes i necessitats de la vida quotidiana de dones i homes.

ELS REPTES I LES DIFICULTATS DE LES POLÍTIQUES URBANES DEL TEMPS

Al llarg de la meva recerca he pogut evidenciar dos arguments de fons que poden tensionar-se i generar forces clarament centrífugues que podrien condicionar el desplegament futur de les polítiques urbanes del temps. D'una banda, les polítiques urbanes del temps presenten un conjunt d'oportunitats i possibilitats d'intervenir en la gestió dels usos del temps des d'una perpectiva de gènere que poden contribuir a generar major igualtat i benestar en l'àmbit local. D'altra banda, les polítiques urbanes del temps presenten moltes limitacions i estan fortament condicionades tant per les polítiques del temps que promoguin d'altres nivells de govern (la dimensió multnivell es, doncs, essencial) com per la pròpia lògica no intervencionista que es deriva del fet d'estar davant d'un camp d'actuació pública poc conegut i recent, sobre el qual hi ha poca experiència prèvia.

En aquest sentit, vull tancar les meves reflexions finals presentant, amb una voluntat clarament normativa, els reptes que considero han de fer front les polítiques urbanes del temps i que poden ser rellevants per al desplegament futur d'aquestes polítiques públiques.

En primer lloc vull subratllar el fet que les polítiques urbanes del temps poden articular escenaris per reforçar el rol estratègic que desenvolupa el govern local en la definició del model social, econòmic i territorial del municipi. En tant que precisen de la definició d'objectius a mig i llarg termini, requereixen tant d'una diagnosi i anàlisi prèvia sobre els usos del temps i la vida quotidana en el territori des d'una perspectiva de gènere com de la participació dels actors locals. Poden esdevenir, doncs, uns instruments eficients per contribuir a harmonitzar els usos del temps en l'espai local.

En segon lloc, per tal que les polítiques urbanes del temps siguin operatives, s'integrin en el procés de decisió sobre el model de ciutat i promoguin canvis estructurals en els municipis, és fonamental que es plantegin des de la perspectiva de gènere, malgrat que les experiències europees més recents mostrin un paradigma discursiu i substantiu més tecnocràtic. Cal, per tant, considerar les polítiques urbanes del temps com a instruments d'intervenció política i social que poden contribuir a configurar un determinat règim de benestar local.

En tercer lloc, a partir de les experiències analitzades, sembla determinant per al desplegament d'aquestes polítiques públiques la necessitat de ser presents i visibles en l'agenda política local. La voluntat política per promoure un debat sobre els usos del temps a la ciutat i per articular una proposta concreta d'actuació que faciliti nous espais de diàleg social i nous mecanismes d'intervenció en la ciutat, es demostra central en l'èxit de les experiències analitzades. En l'anàlisi de casos es detecta com la gestió del temps impacta de forma desigual en els relats i discursos de la ciutat. No sempre es defineixen els problemes a resoldre i poques vegades, quan es detecta el problema, s'articula una resposta des d'una perspectiva integral i de conjunt del territori urbà. Quan la dimensió temps i el conflicte temporal quotidià forma part de l'agenda política i s'articula en el terreny simbòlic i substantiu, la política urbana del temps sembla que és més capaç d'atendre les demandes de la ciutadania.

Igualment essencial, en quart lloc, és el treball conjunt que han d'impulsar els decisors polítics amb els cossos tècnics de l'administració local. Electes i tècnics locals han de poder configurar-se com el motor d'aquestes polítiques anant més enllà d'una

concepció de la gestió del temps basada en la regulació dels horaris dels serveis i equipaments. Es tracta d'articular mecanismes de treball transversal i integrals en el propi ajuntament per fer front a problemes cada vegada més complexos i multidimensionals que es perceben des de totes les àrees municipals. En aquest sentit, es revela insuficient la coordinació que algunes àrees municipals promouen per mirar de tirar endavant, no sense dificultats, alguns programes concrets que incorporen la dimensió temps. Cal fer un salt endavant, innovar, i atrevir-se a promoure mecanismes de participació social oberts que incorporin els actors públics i privats i els actors socials, en la definició de les actuacions, enriquint tot el procés. En la fase prèvia de diagnosi però també en la definició i concreció de la política del temps en programes i actuacions.

Per tant, en cinquè lloc, cal subratllar el fet que les polítiques urbanes del temps permeten facilitar un escenari obert a la participació d'actors externs públics i privats. Poden ser facilitadores de mecanismes de diàleg, de negociació i de consens (com es demostra en algunes experiències analitzades) i afavoreixen la participació dels actors socials i la col·laboració público-privada. En aquest sentit, sembla també convenient anar més enllà dels instruments de participació institucionals més tradicionals establerts en els ajuntaments, com poden ser els consells territorials o sectorials, per promoure nous espais de col·laboració público-privada que integrin tots els actors polítics, socials i econòmics per construir un model de ciutat des de la perspectiva dels usos del temps i la vida quotidiana.

En sisè lloc l'anàlisi ha detectat bones pràctiques en aquells programes i actuacions que introduïen els usos del temps com a dimensió transversal de l'acció municipal. Aquest és el cas, sobretot, d'aquells programes que, en el marc dels serveis comunitaris i de proximitat, s'han posat en marxa entre diferents àrees municipals per facilitar nous serveis a les persones i les famílies.

Finalment, en setè lloc, en posar en relació el dret al temps propi amb el context local de la política urbana del temps, hem vist com es configurava un dret ciutadà al temps que s'expressava en la quotidianeïtat. Aquest, és probablement, el repte major. Configurar un marc normatiu i jurídic capaç de garantir un dret individual i social que permeti una articulació de les polítiques del temps més democràtica i justa.

Tot i els elements apuntats fins ara, la recerca que he dut a terme també m'ha facilitat la identificació de les principals dificultats a les quals ha de fer front una política urbana

del temps. Considero igualment rellevant la necessitat de referir-m'hi i de deixar palès que ens trobem davant d'un camp d'intervenció pública que també presenta molts interrogants.

L'anàlisi ha evidenciat la dificultat que tenen aquestes polítiques en fase emergent d'articular-se en el terreny simbòlic i substantiu des d'una perspectiva de gènere. Com ja he subratllat, el paradigma dominant en aquestes actuacions en el nostre context és la no política i, per tant, el manteniment d'una política del temps que es demostra clarament discriminatòria des d'una perspectiva de gènere, obsoleta i contrària a les necessitats quotidianes de dones i homes. En aquest sentit, incorporar la dimensió temporal en la definició i planificació del model social i econòmic de la ciutat des d'una perspectiva de gènere, és encara un repte major de les polítiques urbanes del temps.

Igualment, una de les dificultats a les que han de fer front aquests polítiques públiques en el nostre context, és la capacitat de promoure nous instruments de participació capaços d'integrar el conjunt d'actors polítics, econòmics i socials que han de ser presents en els processos de definició i implementació de les actuacions. En tant que representen noves formes d'aproximació a la gestió de problemes quotidians des d'una perspectiva de gènere, estan orientades a cercar la implicació i participació ciutadana en la gestió dels problemes col·lectius, superant una lògica de l'acció municipal basada en la prestació assistencial de serveis. Des d'una perspectiva teòrica, cada territori hauria de poder construir el seu projecte temporal comptant amb la participació de tots els actors locals "afectats" per aquesta política pública. Aquells que són preescriptors del temps, tant en l'àmbit públic com privat i que, clarament i històricament, han dominat els recursos i la capacitat de determinació de la política del temps. Però també han de comptar amb la participació d'aquells actors que han de fer front cada dia a les disfuncions derivades d'una determinada organització social del temps, essent especialment valuosa la participació de les dones, dels infants, dels joves i de les persones grans en els processos participatius. En aquest terreny hi ha un extens camp per recórrer que cal posar en relació, igualment, amb les dificultats que evidencia l'anàlisi de la participació en l'àmbit local.

D'altra banda, quan en el terreny substantiu els objectius de les polítiques urbanes del temps són poc explícits i concrets més difícil sembla promoure actuacions precises que puguin ser avaluades posteriorment. En aquest sentit, són molt poques les experiències que han promogut un sistema de seguiment i avaluació de resultats i, tal i com assenyalava anteriorment, la construcció d'un sistema d'indicadors es demostra

com a doblement necessari: per facilitar la diagnosi temporal del territori des d'una perspectiva de gènere i per conèixer l'avenç i la contribució que poden fer aquestes polítiques públiques en termes d'equitat de gènere i de redistribució dels usos del temps.

En aquest sentit, en tant que les polítiques urbanes del temps són un àmbit d'actuació política emergent sembla rellevant el paper que poden jugar les xarxes de relació entre actors institucionals per a la transmissió de coneixement i informació. En clau de cooperació institucional sembla que, a la llum de l'experiència italiana i francesa, el rol de les administracions locals de segon nivell és també determinant en tant que no només poden facilitar finançament per al desenvolupament d'experiències sinó que tècnicament poden facilitar instruments d'anàlisi i diagnosi i eines per promoure aquestes polítiques públiques.

D'altra banda, per l'anàlisi comparat, sembla que el reconeixement de la capacitat dels ens locals de gestionar el temps en els seus territoris, en el marc normatiu i en la legislació bàsica local reforça el desenvolupament de les polítiques urbanes del temps. Probablement en el nostre context els esforços també s'hauran de conduir en aquest sentit per tal d'empènyer propostes legislatives en aquesta direcció.

Tal i com he mostrat, doncs, al llarg de la meva recerca és evident que les polítiques urbanes del temps presenten limitacions. No són la solució a una societat "malalta de temps" i no poden resoldre problemes socials complexos. Les polítiques urbanes del temps cal situar-les en el context multinivell de les polítiques del temps i, des d'aquesta perspectiva, són complementàries a la resta de polítiques que, sobretot en l'àmbit laboral i en l'àmbit social i de suport a la família, es duguin a terme a escala local, regional, estatal o comunitària, amb la finalitat de promoure una distribució dels temps més equitativa i més justa socialment.

BIBLIOGRAFIA

Adam, B. (1989). "Feminist social theory needs time. Reflections on the relation between feminist thought, social theory and timó as an important parameter in social análisis", *Sociological Review*, 37 (3): 458-473.

- (1992). "Modern times: the technology connection and its implications for social theory". *Time & Society*, 2 (1): 175-191.

- (1995). *Timewatch. The social analysis of time*. Polity Press, Cambridge.

- (1996). *Time and social theory*. Polity Press, Cambridge.

- (1999). "Cuando el tiempo es dinero. Racionalidades del tiempo y desafíos a la teoría y práctica del trabajo". *Sociología del Trabajo*, 37: 5-38.

Adams, J.; Clemens, E. i Orloff, A. (2003). *Social theory, Modernity and the three waves of historical sociology*. Working Paper, 206. Russell Sage Foundation.

Adelantado, J. (coord.) (2000). *Cambios en el Estado del Bienestar. Políticas sociales y desigualdades en España.* Icaria Editorial, Barcelona.

Ajuntament de Barcelona (1991). *El temps de les dones: de la reflexió a la pràctica*. Servei de Publicacions, Ajuntament de Barcelona, Barcelona.

Alberdi, I. (1999). *La nueva familia española*. Taurus, Madrid.

- (2003). "El trabajo remunerado de las mujeres y su impacto en la vida familiar", *Arbor*, 694 (176): 195-238.

Alfama, E. i Quintana, I. (2007). *Desarrollo local con perspectiva de género. Informe España*. Proyecto WIND. Comunidad Europea. Disponible: www.reteparioppportunita.it.

Allan, G. i Crow,G. (2001). *Families, Households and Society*. Palgrave, Basingstoke.

Almeda, E. i Flaquer,L. (1995). "Las familias monoparentales en España: un enfoque crítico", *Revista Internacional de Sociologia*, 11: 21-45.

Alvaro, M. (1996). *Los usos del tiempo como indicadores de la discriminación entre géneros*. Serie Estudios 46. Instituto de la Mujer, Madrid.

Anxo, D.; Boulin, J-Y.; Lallement, M.; Lefevre, G. i Silvera, R. (1998). "Recomposition du temps de travail, rythmes sociaux et modes de vie", *Travail et Emploi,* 74: 5-17.

Ascher, F. (1995). *Metápolis ou l'avenir des villes.* Ed. Odile Jacob, París.

- (2004). *Los nuevos principios del urbanismo. El fin de las ciudades no está a la orden del día*. Alianza Editorial, Madrid.

Ascher, F. i Godard, F. (2003). (coord). *Modernité: la nouvelle carte du temps.* Éditions de l'Aube. Datar, La Tour d'Aigües.

Attali, J. (1985). *Historias del tiempo*. Fondo de Cultura Económica, México, D.F.

Aubert,N. (2003a). *Le culte de l'urgence. La société malade du temps.* Flammarion, París.

- (2003b). "Urgence et instantanéité: les nouveaux pièges du temps" a Ascher, F. i Godard, F. *Modernité: la nouvelle carte du temps.* Éditions de l'Aube. Datar, La Tour d'aigües.

Bagnasco, A. i Le Gales, P. (eds). (2000). *Cities in Contemporary Europe.* Cambridge University Press, Cambridge.

Balbo, L. (1978). "La doppia presenza" a Borderias, C. i Alemany, C. (eds) *Inchiesta VIII* 1994: 503-513.

- (1987). *Time to care: politiche del tempo e diritti quotidiani*. FrancoAngeli, Milà.

- (1991). *Tempi di vita. Studi e proposte per cambiarli*. Feltrinelli, Milà.

- (1994). "Working time, free time, time of one's own" Paper presentat en la "Conference on Reflexion on the concepts of time and work from Gender Pespective", Florència.

- (2004). "Tempi della vita quotidiana, tempi del sistema di governance" a *Quaderni di Teoria Sociale*, 4: 123-138.

Balbo, L. i Bianchi, M. (dir). (1978). *Ricomposizioni*. Franco Angeli, Milà.

Ballmer-Cao, T. (1999). "Aménagement du temps de travail et égalité de sexes" a Hufton, O. i Kravaritow, Y. (1999) *Gender and the use of time.* Kluwer Law International, La Haya.

Bartoletti, R. (1998). *Tempo e lavoro nella società postindustriale. Le politiche del tempo tra autonomia individuale e integrazione sociale*. FrancoAngeli, Milà.

Bassanini, G. (2001). *Il tempo ritrovato. Politiche dei tempi e rigenerazione urbana nel Nord Milano.* Agenzia Sviluppo Nord Milano, Milà.

Baudillard, J. (1970). *La societé de consommation*. Gallimard, París.

Bauman, Z. (2001). *The Individualized Society*. Polity Press. Blackwell Publications, Londres.

- (2002). *Society under Siege.* Polity Press. Blackwell Publications, Londres.

- (2003). *Modernità liquida*. Laterza, Roma.

- (2006). *Vida líquida*. Ediciones Paidós Ibérica, Barcelona.

- (2007). *Vida de consumo*. Fondo de Cultura Económica, Madrid.

Beck, U. (1992). *Risk Society*. Sage, Londres.

- (1996). "Teoría de la sociedad del riesgo" a Beriain, J. (comp) Las *consecuencias perversas de la modernidad. Modernidad, contingencia y riesgo*. Editorial Anthropos, Barcelona.

Becker, G. (1985). "Human Capital Effort and the Sexual Division of Labor", *Journal of Labor Economics*, 3: 33-68.

Beck, U. i Beck-Gernsheim, E. (2001). *El normal caos del amor*. Edicions Paidós Ibérica, Barcelona.

- (2003). *La individualización. El individualismo institucionalizado y sus consecuencias sociales y políticas.* Edicions Paidós Ibérica, Barcelona.

Beck-Gernsheim, E. (2003a). "De "vivir para los otros" a "vivir la propia vida". La individualización y la mujer" a Beck, U. i Beck-Gernsheim, E. *La individualización. El individualismo institucionalizado y sus consecuencias sociales y políticas.* Edicions Paidós Ibérica, Barcelona.

- (2003b). "Hacia una familia posfamiliar. De la comunidad de necesidades a las afinidades electivas" a Beck-Gernsheim, E. *La individualización. El individualismo institucionalizado y sus consecuencias sociales y políticas.* Edicions Paidós Ibérica, Barcelona.

Beck, U; Giddens, A. i Lash, S. (1997). *Modernización reflexiva: política, tradición y estética en el orden social moderno*. Alianza Editorial, Madrid.

Bégeot, F. i Fernández-Cordón, J. (1997). "La convergence démographique au delà des différences nacionales" a Commaille, J. i De Singly, F. (eds). *The European Family. The family question in the European Community*. Kluwer Academia Publishers, Londres.

Belloni, M.C. (1986a). "La struttura del tempo quotidiano. Una proposta per lo studio dei tempi sociali" a Bimbi, F. i Capcchi, V. (eds). *Strutture e strategie della vita quotidiana*. FrancoAngeli, Milà.

- (1986b). *Il tempo della città. Una ricerca sull'uso del tempo quotidiano a Torino*. FrancoAngeli, Milà.

- (1995). "Il tempo quotidiano in Italia. La struttura del tempo quotidiano tra normazione sociale e scelte soggetive", *Polis*, IX (3): 401-421.

- (1997). "La politiche dei tempi della città" a Belloni, M. C. i Bimbi, F. (coord) *Microfisica della cittadinanza. Città, genere, politiche dei tempi*. FrancoAngeli, Milà.

- (1999). "A woman-friendly city: policies on the organization of time in Italian cities" a Hufton, O. i Kravaritow, Y*. Gender and the use of Time*. Kluwer Law Internacional, La Haya.

Belloni, M. C. i Bimbi, F. (coord). (1997). *Microfisica della cittadinanza. Città, genere, politiche dei tempi*. Franco Angeli, Milà.

Belloni, C.; Boulin, J-Y. i Junter-Loiseau, A. (2000). "Del tiempo de trabajo a los tiempos de la ciudad" a Maruani, M., Rogerat, C. i Torns, T. (dirs). *Las nuevas fronteras de la desigualdad. Hombres y mujeres en el mercado de trabajo*. Icaria editorial, Barcelona.

Belloni, C. i Rampazi, M. (1989). (eds). *Tempo, spazio, attore sociale: tredici saggi per discuterne*. FrancoAngeli, Milà.

Benest, F. (1999). *Fortalecer la conciencia de comunidad: ¿Qué rol para los gobiernos locales?* Fundación Carles Pi i Sunyer, Barcelona.

Berger, B. i Berger, P. (1984). *The war over the family*, Anchor Books, Nova York.

Bergmann, B. (1986). *The economic emergence of women*. Basic Books, Nova York.

Bergmann, W. (1992). "The problem of Time in Sociology. An overview of the literature on the state of theory and research on the "Sociology of Time". *Time & Society*, 1 (1): 81-134.

Bertman, S. (1998). *Hyperculture: The Human Cost of Speed*. Praeger, Londres.

Bimbi, F (1991). "Doppia presenza" a Balbo, L. (ed) *Tempi di vita. Studi e proposta per cambiarli*. FrancoAngeli, Milà.

- (1995). "Metafore di genere tra lavoro non pagato e lavoro pagato. It tempo nei rapporti sociali di sesso". *Polis*, IX (3): 379-400.

- (1999). "Measurement, quality and social changes in reproduction time. The twofold presence of women and the gift economy" a Hufton, O. i Kravaritou, Y. (ed) *Gender and the use of time*. Klwver Law International, La Haya.

Bimbi, F i Capecchi, V.,(1986). *Strutture e strategie della vita quotidiana*. FrancoAngeli, Milà.

Blair, S.L. i Lichter, D. (1991). "*Measuring the division of household labor*", Journal of Family Issues, 12: 91-113.

Blanco, I. (2004). *Governance urbana i polítiques d'inclusió socio-espacial: una anàlisi comparada entre els casos del Raval i la Trinitat Nova*. Tesi Doctoral. Departament de Ciència Política i Dret Públic. Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra.

Blanco, I. i Gomà, R. (Coords). (2002). *Gobiernos locales y redes participativas*. Editorial Ariel, Barcelona.

Blanke, B. i Smith, R. (eds). (1999). *Cities in transition. New Challenges, New Responsabilities*. MacMillan, Londres.

Boje, T.B. i Leira, A. (eds). (2000). *Gender, Welfare State and the Market*. Routledge, Londres.

Blood, R.O. i Wolfe, D.M. (1960). *Husbands and Wifes. The dinamics of married living*. Free Press, Nova York.

Blossfeld, H-P.i Drobnic, S. (2001).*Careers of Couples in Contemporary Society. From Male Breadwinner to Dual-Earner Families*, Oxford University Press, Oxford.

Bofill de Levi, A. (2005). *Planejament urbanístic, espais urbans i espais interiors des de la perspectiva de les dones.* Quaderns de l'Institut, 6. Institut Català de les Dones, Generalitat de Catalunya, Barcelona.

Bonfiglioli, S. (1990). *L'architettura del tempo: la città multimediale*. Liguori, Nàpols.

- (1997a). *Le politiche dei tempi urbani*. Istituto Nazionale di Urbanistica, Roma.

- (1997b). "Les politiques des temps urbains en Italie", *Annales de la Recherche Urbaine*, 77: 22-29.

- (2001). "Urbanistica dei tempi e della mobilità", *Territorio*, 18.

Bonfiglioli, S. i Mareggi, M. (coord) (1997). *Il tempo e la città fra natura e storia. Atlante di progretti sui tempi della città*. Urbanistica Quaderni, Istituto Nacionale di Urbanistica, Roma.

- (2001). "Les politiques du temps urbain en Italie" a Gallety, J.C. i Kolaczko, M.T. (dir). *Les Temps de la ville et les Modes de vie.* Certu, Lyon.

- (2004). *Nuovi tempi delle città per la qualité della vita. Esperienze Lombarda in Europa*. Guerini e Associati, Milà.

Bonfiglioli,S. i Stevan, C. (2001). « Urbanistica dei tempi : una nuova disciplina e un progetto formativo per l'Europa », *Territorio* 18.

Bonnet, M. (1985). "Temporalités citadanes" a Le Goff, J. i Guieysse, L. *Crise de l'urbain, futur de la ville*, Economica, París.

Borchorst, A. i Siim, B. (1987). "Women adn the advanced welfare state –a new kind of patriarcal power? a Sassoon, As (ed). *Women and the State. The Shifting Boundaries of Public and Private*. Hutchinson, Londres.

Borderías, C. (1993). "Emigración y trayectorias sociales femeninas", *Historia Social*, 17: 75-94.

Borderias, C., Carrasco, C. i Alemany, C.(1994). *Las mujeres y el trabajo: Rupturas conceptuale*s. Fuhem-Icaria, Madrid.

Borja, J. i Castells, M. (1997). *Local y global. La gestión de las ciudades en la era de la información*. Taurus, Barcelona.

Borja, J. i Muixí, Z. (2003). *El espacio público: ciudad y ciudadanía*. Grupo Editorial Electa, Barcelona.

Boserup, E: (1970). *Women's Role in Economic Development*. George Allen and Unwin Ltd, Londres.

Boulin, J.-Y. (1997). “Une ville à temps négociés”, *Annales de la Recherche Urbaine*, 77: 15-21.

- (2003). *As time goes by. A critical evaluation of the Foundation’s work on time*. European Foundation for Improvement of Quality of Life, Dublín.

Boulin, J-Y, Dommergues, P. i Godard, F. (2001). “Quels espaces-temps de la vie quotidienne à l’horizon 2020?”, *Territoires 2020* . Études et Prospective, 3.

- (2002). *La nouvelle aire du temps. Réflexions et expériences de politiques temporalles en France.* Datar, Éditions de l’Aube, La Tour d’Aigües.

Boulin, J.-Y. i Hoffmann, R. (eds) (1999). *Les nouvelles pistes du temps de travail*. Liaisons, París.

Boulin, J.-Y. i Mückenberger, U. (1999). “Times in the city and quality of life”, *Bulletin of European Studies on Time*, 1. European Foundation for Improvement of Quality of Life, Dublín.

- (2002). *La ville a mille temps. Les politiques des temps de la ville en France et en Europe*. Datar, Editions de l’Aube, La Tour d’Aigües.

Boulin, J-Y. i Silvera, R. (2001). “Temps de travail et temps hors travail: vers de nouvelles articulations?” a Durand, C. i Pichon, A. (coord). *Temps de travail et temps libre*. De Boeck University, París.

Briggs, A. (1961). “The welfare state in historical perspective”, *Archives Européennes de Sociologies*, 2: 228.

Brugué, Q. i Gomà, R. (coords). (1998). *Gobiernos locales y políticas públicas. Bienestar social, promoción económica y territorio*. Editorial Ariel, Barcelona.

Brugué, Q., Gomà, R. i Subirats, J. (comp). (2002). *Redes, territorios y gobierno. Nuevas respuestas locales a los retos de la globalización*. Diputació de Barcelona, Barcelona.

Brullet, C. (2007). “Temps, conciliació i cura: noves reflexions des de les polítiques familiars i socials”, *Revista Nous Horitzons*, 185: 30-38.

Bustelo, M. (2004). *La evaluación de las políticas de género en España.* Los libros de la Catarata, Madrid.

Caïs, J. (1997). *Metodología del análisis comparativo*. CIS, Madrid.

Cardús, S. (2002). *Propostes d’intervenció per a la conciliació d’horaris familiars, escolars i laborals*. Grup de Recerca ISOR. Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra.

Carnoy, M. (2002). *Sustaining the New Economy: work, family and community in the Information Age*. Harvard University Press, Cambridge, MA.

Carrasco, C. (ed). (1999). *Mujeres y Economía. Nuevas perspectivas para viejos y nuevos problemas*. Editorial Icaria, Barcelona.

- (2001). *Tiempos, trabajos y género*. Nº 10, Publicacions Universitat de Barcelona, Barcelona.

- (2005). *El treball de les dones a Catalunya: cap a una igualació creixent*?.Consell Econòmic i Social de Catalunya, Barcelona.

Carrasco, C.; Alabart, A.; Coco.A; Domínguez, M.; Martínez, A.; Mayordomo, M.; Recio, A. i Serrano, M. (2003). *Trabajo, tiempo y flexibilidad: una cuestión de género*. Serie Estudios Nº 78. Instituto de la Mujer, Madrid.

Carrasco, C. i Mayordomo, M. (1999). "Tiempos, trabajos y organización social: reflexiones en torno al mercado laboral femenino" a Carrasco, C. (ed). *Mujeres y Economía. Nuevas perspectivas para viejos y nuevos problemas*. Editorial Icaria, Barcelona.

- (2005). "Beyond Employment. Working time, living time", *Time & Society,* 2-3 (14): 231-259.

Carrasco, C.; Mayordomo, M.; Dominguez, M. i Alabart, A. (2004). *Trabajo con mirada de mujer. Propuesta de una encuesta de población activa no androcéntrica*. Consejo Económico y Social, Madrid.

Carrasco, C. i Recio, A. (2001). "Time, Work and Gender in Spain", *Time & Society* , 10 (2/3): 277-301.

Carrasco, C. i Rodríguez, A. (1999) "Trabajos y cuidados: hacia una reorganización social del tiempo y el trabajo", *Revista de Servicios Sociales y Política Social,* 45: 61-84.

Carrasquer, P. i Torns, T. (2002). "La doble presència femenina i les necessitats de conciliació", *Diàlegs*, 15: 95-114.

Carrasquer, P., Torns, T., Tejero, E. i Romero, A. (1998). "El trabajo reproductivo", *Papers,* 55: 95-114.

Castells, C. (Comp). (1996). *Perspectivas feministas en teoría política*. Paídós, Barcelona.

Castells, M. (1999). "Identidad, estado, trabajo, tiempo y espacio en la sociedad red: contribución a un debate abierto" a Reis, 86: 387-395.

- (2000). *La sociedad red*. Alianza Editorial. Madrid.

- (2001). *The Internet Galaxy: reflextions on the internet, business and society*. Oxford University Press, Nova York.

Cauvin, C. i Gwiazdzinski, L. (2002). "Représenter l'espace, représenter le temps" a Boulin, J.Y; Dommergues, P. i Godard, F. (Dir) . *La nouvelle aire du temps. Réflexions et expériences de politiques temporalles en France.* Datar, Éditions de l'Aube, La Tour d'Aigües.

Cea D'Ancona, M.A. (2007). *La deriva del cambio familiar. Hacia formas de convivencia más abiertas y democráticas*. CIS, Madrid.

Cebollada, A. i Miralles-Guasch, C. (2004). *Mobilitat i exclusió social: un nou repte per a les administracions locals*. Centre per a la Innovació Local. Diputació de Barcelona, Barcelona.

CESB (2007). "Resolució sobre les noves organitzacions del temps". Consell Econòmic i Social de Barcelona, Barcelona.

Chaqués, L. (2004). *Redes de políticas públicas*. CIS, Madrid.

Chesneaux, J. (1996). *Habiter le temps. Passé, présent, future: esquisse d'un dialogue politique*. Fayard, París.

Coase, R.H. (1960). "The problem of social cost", *The Journal of Law and Economics*, 3(1): 1-44.

Cohen, D. (2001). *Les Temps Modernes*. Flammarion, París.

Cohen, J.L. i Arato, A. (1992). *Civil Society and Political Theory.* The MIT Press, Cambridge, MA.

Colectivo IOÉ (1996). *Tiempo social contra reloj. Las mujeres y la transformación en los usos del tiempo*. Serie Estudios Nº 48. Instituto de la Mujer, Madrid.

Coleman, J.S. (1990). *Foundations of Social Theory*. The Beknap Press of Harvard University Press, Nova York.

Coltrane, S. (1996). *Family man: Fatherhood, housework and gender equity*. Oxford University Press, Nova York.

Connell, R.W. (1987). *Gender and Power*, Polity Press, Cambridge.

Coutras, J. (1987). *Des villes traditionnelles aux nouvelles banlieus. L'espace public au féminin*. SEDES, París.

Coverman, S. (1985). "Explaining Husband's Participation in Domestic Labor", *The Sociological Quarterly*, 1 (21): 81-97.

Crespi, F. (2005). *Tempo vola. L'esperienza del tempo nella società contemporanea*. Il Mulino Ricerca, Bolonia.

Daly, K.J. (1996). *Families and time: keeping pace in a hurried culture*. Sage, Thousand Oaks, CA.

- (2001). "Deconstructing family time: from ideology to lived experience", *Journal of Marriage and Family*, 63: 283-294.

Daly, M. i Lewis, J. (2000). "The concept of social care and the analysis of contemporary welfare states", *British Journal of Sociology*, 51 (2): 281-298.

DATAR (2002). *Aménager la France de 2020. Mettre les territoires en mouvement*. La Documentation Française, París.

De Gouges, O. (2001) [1791]. *Declarations des droits de la femme et de la citoyenne*. Mille et une Units, París.

De la Barre, P. (1990) [1673]. *The equality of sexes*. Manchester University Press, Manchester.

De Singly, F. (1999). "Le care familial. Une construction sociologique des temps maternel et paternel" a Hufton, O. i Kravaritou, Y. (ed). (1999) *Gender and the use of time*. Klwver Law International, La Haya.

Dema, S. (2006). *Una pareja, dos salarios. El dinero y las relaciones de poder en las parejas de doble ingreso*. CIS, Madrid.

Dematteis, G. (2001). "Reti globali, identità territoriali e ciberspazio" a Bonora, P. (ed) *Comcities*. Geographie della communicazione, Baskerville, Bolonia.

DIBA (2003). *Bones pràctiques i auditoria de gènere. Instruments per a les polítiques locals*. Diputació de Barcelona, Barcelona.

- (2005*). Nous usos socials del temps als municipis de l'àmbit territorial de Barcelona*. Xarxa Local per als Nous Usos del Temps. Diputació de Barcelona, Barcelona.

Dietz, M. (2000). "Tout est dans le contexte: féminisme et théories de la citoyenneté" a Ballmer-Cao, T, Mottier, V. i Sgier, L. *Genre et politique. Débats et perspectives*. Editions Gallimard, París.

DiMaggio, P.J. i Powell, W.W. (1991). *The new institutionalism in organizational analysis*. Chicago University Press, Chicago.

Dommergues, P. (ed) (2001). "Les politiques temporelles dans les territoires", EFET/FNADT.

Dowd, N. (2000). *Redefining fatherhood*. New York University Press, Nova York.

Doyal, L. i Gough, I. (1994). *Teoría de las necesidades humanas*. Editorial Icaria, Barcelona.

Dumazedier, J. (1962). *Vers una civilisation du loisir?*. Editions du Seuil, París.

Duncan, S. i Edwards, R. (1999). *Lone mothers, paid work and gendered moral rationalities*. Macmillan, Basingstoke.

Dupuy, J.P. (1986). "Il tempo contaminato " a Paolucci, G. (ed). *Il disagio del tempo. La metáfora della scarsità di tempo nella vita quotidiana*. Editrice Lanua, Roma.

Duran, M.A. (1986). *La jornada interminable*. Editorial Icaria, Barcelona.

- (1988). *De puertas adentro*. Serie estudios nº12. Instituto de la Mujer, Madrid.

- (1991). "El tiempo en la economía española", *Información Comercial Española*, 695: 9-48.

- (1997). “La investigación sobre uso del tiempo en España: algunas reflexiones metodológicas”, *Revista Internacional de Sociología,* 18:163-190. Monográfico sobre Tiempo y Cambio Social.

- (1999). “The internacional comparison of gross domestic products” a Hufton, O. i Kravaritou, Y. *Gender and the use of time*. Klwver Law International, La Haya.

- (2002). “La contabilidad del tiempo”. *Praxis Sociológica*, 6: 41-62.

- (2004). *Estudio sobre el uso del tiempo en la vida cotidiana*, Fundación BBVA, Madrid.

- (2007). *El valor del tiempo ¿Cuántas horas te faltan al día?*. Espasa Calpe, Madrid.

Duran, M.A. i Pezzi. C. (1998). *La ciudad compartida.* Consejo Superior de los Colegios de Arquitectos, Madrid.

Durand, C. i Pichon, A. (coord). (2001). *Temps de travail et temps libre*. De Boeck Université, París.

Durkheim, E. (1982). *Las formas elementales de la vida religiosa*. Akal Universitaria, Madrid.

Dwyer, P. (2004). *Understanding social citizenship. Themes and perspectives for policy and practice*. The Policy Press, Bristol.

Échange et Projects (1980). *La révolution du temps choisi*. Editions Albin Michel. París

Edelman, M. (1988). *Constructing the Political Spectacle*. Chicago University Press, Chicago.

EFILWC (1999) *Tiempos de la ciudad y calidad de vida*. *Best*, 1. Dublín.

EFILWC (2006). *Working time and work-life balance: a policy dilemma? .* Background Paper. Disponible. www.eurofound.europa.eu

Eisenstein, Z.R. (1981). *The radical future of liberal feminism*. Longman, Nova York.

Elías, N. (1989). *Sobre el tiempo*. Fondo de Cultura Económica, México, D.F.

England, F. i Farkas, G. (1986). *Household, Employment and Gender*. Aldine Press, Nova York.

Eriksen, T.H. (2001). *Tyranny of the Moment. Fast and Slow Time in the Information Age.* Pluto Press, Londres

Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of Welfare Capitalism*. Polity Press, Cambridge.

- (1999) *Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford University Press, Oxford.

- (2000). *Fundamentos sociales de las economías postindustriales*. Editorial Ariel, Barcelona.

- (2002). “A new Gender Contract” a Esping Andersen et al (Eds) *Why we need a new Welfare State*. Oxford University Press, Oxford.

Esteban, J. (2003). *La Regió Metropolitana de Barcelona*. *Papers,* 39:31-41. Gabinet d’Estudis Urbanístics. Ajuntament de Barcelona, Barcelona.

Fermanian, J-D. i Lagard, S. (1998). “Les horaires de travail dans le couple” a *Economie et statistique,* 321-322:89-110.

Fernández Cordón, J.A. i Tobío, C. (1999). *Las familias monoparentales en España*. Reis, 83: 51-85.

- (2005). *Conciliar las responsabilidades familiares y laborales: políticas y prácticas sociales*. Fundación Alternativas, Madrid.

Ferrera, M. (1996). “The “Southern” Model of Welfare in Social Europe”, *Journal of European Social Policy*, 6:17-36.

- (2000). ”Reconstructing the welfare state in Southern Europe” a Kuhnle, S. (ed). *Survival of European Welfare State.* Routledge, Londres.

Flaquer, L. (2000). *Las políticas familiares en una perspectiva comparada.* Colección Estudios Sociales*.* Fundació La Caixa, Barcelona.

Flaquer, Ll. I Brullet, C. (2000). “Polítiques familiars a Catalunya: una primera aproximació”. *Revista Catalana de Sociologia*, 12: 141-153.

Flora, P. (1986). *Growth to Limits: the western Welfare States since World War II.* Gruyter, Berlín.

FMAC (2006). *Organització del temps i dels horaris al barri de la Marina-Zona Franca.* Fundació M. Aurelia Capmany, Barcelona.

Fraser, N, (1994). “Alter the family wage: gender equity and the welfare state”, *Political Theory*, 22: 591-618.

Friedan, B, (1963). *The femenine mystique*. Dell Publications, Nova York.

Galinsky, E. (1999). *Ask the children: what America’s children really think about working parents.* William Morrow, Nova York.

García, M.D; Cànoves, G. i Prats, M. (1995). *Les dones i l’ús del temps a Barcelona, El cas del barri de Sants*. Institut d’Estudis Metropolitans i Ajuntament de Barcelona, Barcelona.

Gaudin, J.P. (2004). *L’action publique. Sociologie et politique*. Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, París.

Gelambí, M. (2005). *Les polítiques de gènere als ajuntaments catalans: un procés en construcció*. Working Paper, 243, Institut de Ciències Polítiques i Socials, Barcelona.

- (2007). "La vida quotidiana com a centre de les polítiques municipals de benestar. Una mirada a Europa", *Revista Nous Horitzons*, 185: 7-17.

Gershuny, J. (1987). "Estilo de vida, estructura económica y uso del tiempo", *Revista Española de Investigación Sociológica*. Nº38:163-191.

- (1991). "Allons-nous manquer de temps?", *Futuribles*, 156: 3-18.

- (1992). "La repartition du temps dans les societes post-industrialles", *Futuribles*, 159: 165-176.

- (1993). *L'innovazione sociale: tempo, produzione e consumi*. Rubettino Editore, Messina.

- (2000). *Changing Times. Work and Leisure in Postindustrial Society*. Oxford University Press, Oxford.

- (2003). "L'economie politique du temps". *Futuribles,* 258: 67-78.

Gershuny, J. i Jones, S. (1987). *Time use in seven countries*. European Foundation for Improvement of Quality of Life, Dublín.

Gerson, K. (1985). *Hard choices. How women decide about work, career and motherhood*. University of California Press, Berkeley.

- (1993). *No man's land: Men's changing commitment to family and work*. Basic Books, Nova York.

GESES (2005). *El sexisme a la UAB. Propostes d'actuació i dades per a un diagnòstic.* Servei de publicacions UAB. Bellaterra. Disponible: http://selene.uab.es/observatori-igualtat/Catala/Presentacio.htm

Giddens, A. (1984). *The constitution of society: introduction to the theory of structuration*. University of California Press, Berkeley.

- (1993). *Consencuencias de la modernidad*. Alianza Editorial, Madrid.

- (1995). *La transformación de la intimidad: sexualidad, amor y erotismo en las sociedades modernas*. Ediciones Cátedra, Madrid.

- (1997). *Modernidad e identidad: el yo y la sociedad en la época contemporánea*. Península, Barcelona.

Gillis, J. (1996). "Making time for family: the invention of family time(s) and the reinvention of family history", *The Journal of Family History,* 21:4-21.

Gleick, J. (1999). *Faster: the accelleration of just about everything*. Random House, Nova York.

Glucksmann, M.A. (1998). "What a difference a day makes: a theoretical and historical exploration of temporality and gender", *Sociology* 32 (2): 239-258.

Godard, F. (2003). “Une éthique du temps: à la recherche du bon tempo” a Ascher, F. i Godard, F. *Modernité: la nouvelle carte du temps.* Éditions de l’Aube, Datar, La Tour d’Aigües.

Goetz, E. i Clarke, S. (eds). (1993). *The new localism: comparative urban politics in a global e*ra. Sage, Londres.

Gomà, R. i Subirats, J. (coords). (1998*). Políticas públicas en España. Contenidos, redes de actores y niveles de gobierno*. Editorial Ariel, Barcelona.

Goodin, R.E. (1998). “Democratic wealth, democratic welfare: is flux enough?”, *New Political Economy*, 6(1): 67-79.

Goss, S. (2001). *Making local governance work. Networks, relationships and the management of change*. Palgrave, Hampshire.

Gras, D. i Stoker, G. (eds). (1997). *Teoría y métodos de la Ciencia Política*. Alianza Editorial, Madrid.

Greed, C. (1994). *Women and Planning*. Routledge, Londres.

Green, P. (1985). *Retrieving Democracy: in search of civil equality.* Rowman & Littlefield, Lanham.

Grossin, W. (1969). *Le travail et le temps. Horaires, durées, rythmes*. Anthropos, París.

- (1974). *Les temps de la vie quotidienne*. Mouton, París.

- (1996). *Pour une science des temps. Introduction a l’écologie temporelle*. Octares, Toulouse.

Guillén, A.M. (1997). “Regimenes de bienestar y roles familiares: un análisis del caso español”, *Papers*, 53: 45-67.

Gunning, M. (1994). “The end of a tímeless woman-identity. Don’t care but share”. Paper presentat Conference on Reflexion on the concepts of “Time” and “Work” from a Gender Perspective. Florència.

- (1999). “Citizenship, equality and gender”. Taking time seriously” a Hufton, O. i Kravaritou, Y. (ed). *Gender and the use of time*. Klwver Law International, La Haya.

Gutiérrez-Domènech, M. (2007). *El temps amb els fills i l’activitat laboral dels pares*. Documents d’Economia “La Caixa”, nº 6. Servei d’Estudis de La Caixa, Barcelona.

Gutiérrez, M. (1999) “Triangular público, doméstico y privado, o ¿cómo negociar en pareja?”, *Reis,* 99: 61-85.

Gwiazdzinski, L. (2002a). *La ville 24 hores sur 24. Regards croisés sur la societé en continu*. Éditions de l'Aube. Datar, La Tour d'Aigües.

- (2002b). « La nuit frontière temporelle de la ville » a Boulin, J.Y, Dommergues, P. i Godard, F. (Dir). *La nouvelle aire du temps. Réflexions et expériences de politiques temporalles en France.* Éditions de l'Aube. Datar, La Tour d'Aigües.

Haas, E.B. (1990). *When knowledge is power. Three models of change in international organisations*. University of California Press, Berkeley.

Habermas, J. (1981). *The theory of communicative action: reason and the rationalization of society*. Polity Press, Cambridge.

Hägerstrand, T. (1991) "¿Qué hay acerca de las personas en la ciencia regional?" a Bosque, J., Díaz, M.A. (ed) *Geografías personales*. Universidad de Alcalá de Henares, Alcalá de Henares.

Hallowell, E.M. (2007). *Crazy-Busy. Overstreched, Overbooked and about to snap*. Ballantine Books. Nova York.

Hantrais, L. (2004). *Family policy matters. Responding to family change in Europe*. The Policy Press, Bristol.

Hantrais, L. i Letablier, M.T. (1996) *Families and Family Policies in Europe*, Londres: Longman.

Hartmann, H. (1981). "The family as the locus of gender, classe and political struggle", *Signs*, 6 (2): 109-134.

Hartsock, N. (1983). *Money, Sex and Power. Toward a Feminist Historical Materialism*, Longman, Nova York.

Harvey, D. (2004). *La condición de la posmodernidad. Investigación sobre los orígenes del cambio cultural*. Amorrortu Editores, Madrid.

Hassard , J. (1990). *The Sociology of Time*. MacMillan, Londres.

Hayden, D. (1981). *The grand domestic revolution. A History of Feminist Designs for American Homes, Neighborhoods and Cities*. MIT Press, Cambridge.

Heclo, H. (1974). *Modern social politics in Britain and Sweden: from relief to income maintenance.* Yale University Press, New Haven.

Henckel, D. (2006). "Cómo integrar la cuestión del tiempo desde la definición de los planes a la planificación del territorio". Ponència presentada al Congrés Internacional Temps, Ciutadania i Municipi, Barcelona.

Hernes, H. (1987). *Welfare State and Woman Power*. Norway University Press, Oslo.

Hervé, R. (2001). *Rapport Temps des Villes*. Secretaria d'Estat dels Drets de les Dones i Ministeri Delegat de la Ciutat, París.

Himmelweit, S. (1995). “The Discovery of “Unpaid Work”: the social consequences of the extensión of “Work”, *Feminist Economics* 1(2):1-19.

Hochschild, A.R. (1997). *The time bind: when work becomes home and home becomes work.* Metropolitan Books, Nova York.

- (1989). *The second shift: working parents and the revolution at home*. Avon Books, Nova York.

Honoré, C. (2006). *Elogio de la lentitud. Un movimiento de alcance mundial cuestiona el culto a la velocidad*. RBA, Barcelona.

Horelli, L. (2005). “Managing time and space of everyday life in the Nordic context”. Ponència presentada a la Conferència sobre Urbanisme i Gènere. Col·legi d’Arquitectes de Catalunya, Barcelona.

Hufton, O. (1997). “La investigación europea sobre tiempo y género”, *Reis*, 18: 83-98.

Hufton, O. i Kravaritou, Y. (ed). (1999) *Gender and the use of time*. Klwver Law International, La Haya.

Huici, V. (2007). *Espacio, tiempo y sociedad. Variaciones sobre Durkheim, Halbwachs, Gurvitch, Foucault y Bordieu*. Ediciones Akal, Madrid.

Inglehart, R (1991). *El cambio cultural en las sociedades industriales avanzadas.* CIS, Madrid.

IReR (2006). *Monitoraggio e valutazione della legge sui tempi delle città*. Consell Regional de la Lombardia.

Izquierdo, M.J. (1993). *La interdependència de les activitats domèstiques i el treball remunerat.* Parlament de Catalunya, Barcelona.

Izquierdo, M.J., Del Rio, O. i Rodríguez, A. (1988). *La desigualdad de las mujeres en el uso del tiempo*. Ministerio de Asuntos Sociales. Instituto de la Mujer, Madrid.

Jarvis, H. (2005). “Moving to London Time. Household co-ordination and the infrastructures of everyday life”, *Time & Society*, 1 (14): 133-154.

Jauréguiberry, F. (2003). “L’homme branché: mobile et pressé” a Ascher, F. i Godard, F. (coord). *Modernité: la nouvelle carte du temps*. Editions de l’Aube, Datar, La Tour d’Aigües.

Jeannot, G. (2001). “Le temps des services publics répon-il aux attentes des usagers?” a Paquot, T. *Le quotidien urbain. Essais sur les temps des villes*. Institut des Villes, Éditions La Décoveurte, París.

John, P. (2001). *Local Governance in Western Europe*. Sage, Londres.

- (1998). *Analysing Public Policy*. Continuum, Londres.

Jónasdóttir, A.G. (1993). *El poder del amor ¿Le importa el sexo a la democracia?.* Cátedra, Madrid.

Jones, K. i Jónasdóttir, A. (eds) (1988). *The Political Interests of Gender*. Sage, Newbury Park.

Junter-Loiseau, A. y Tobler, C. (1999) ."Reconciliation of domestic and care work with paid work. Approaches in international legislation and policy instruments an in the scientific discourse" a Hufton, O. y Kravaritow, Y. *Gender and the use of time.* Kluwer Law International, La Haya.

Kaom, Y. (1988). "Determinants of Household Division of Labor, *Journal of Family Issues*, 9: 177-200.

Kapp, K.W. (1950). *The social costs of private enterprise*. Harvard University Press, Cambridge.

King, G., Keohane, R. i Verba, S. (1994). *Designing Social Inquiry: Scientific Inference in Qualitative Research*. Princenton University Press, Princenton.

Kingdon, J. (1985). *Agenda, Alternatives and public policies*, 2ª ed. Harper Collins, Nova York.

Kooiman, J. (2000). "Societal governance: levels, models and orders of social-political interaction" a Pierre, J. (ed). *Debating Governance, Authority, Steering and Democracy*. Oxford University Press, Oxford.

- (2003). *Governing as governance*. Sage, Londres.

Kosellek, R. (2001). *Los estratos del tiempo: estudios sobre la historia*. Colección Pensamiento Contemporaneo nº 66. Paidós. I.C.E. UAB, Barcelona.

Kreitzman, L. (1999). *The 24 hour society*. Profile Books, Londres.

Laïdi, Z. (1997). *Le temps mondiale*. Editions Complexe, París.

Lallement, M. (2007). "Tiempo, trabajo, sujeto. Balance, cuestiones clave y perspectivas de las transformaciones contemporaneas" a Prieto, C. *Trabajo, género y tiempo social*. Editorial Complutense, Madrid.

Landes, D. (1983). *Revolution in time: clocks and the making of the modern world*. The Belknap Press of Harvard University, Cambridge, MA.

Landry, C. i Bianchini, F. (2000). *La ciutat creativa*. Serie Perspectiva, 13. Institut d'Edicions. Diputació de Barcelona, Barcelona.

Langan, M. i Ostner, I. (1991). "Gender and Welfare: toward a comparative framework" a Room, G. (ed) *Toward a European Welfare State*?. Bristol University Press, Bristol.

Larissa, R. (1977). *Conflict and power in marriage*, Sage, Newbury Park.

Laufer, J. (2000). "Introducción: entre la esfera pública y la esfera privada, los retos de los derechos de las mujeres" a Maruani, M., Rogerat, C. i Torns, T. (dirs) *Las nuevas*

fronteras de la desigualdad. Hombres y mujeres en el mercado de trabajo. Editorial Icaria, Barcelona.

Le Galès, P. (2002). *European cities. Social conflicts and governance*. Oxford University Press, Nova York.

Le Goff, J. (1977). "Au Moyen Age: Temps de l'Église et temps des marchands" a Le Goff, J. *Pour un autre Moyen Age. Temps, travail et culture en Occident*. Gallimard, París.

Le Goff, J. i Guieysse, L. (1985). *Crise de l'urbain, futur de la ville*. Economica, París.

Leccardi, C. (1996). "Rethinking Social Time: Feminist Perspectives", *Time & Society*, 5 (2): 169-186.

- (1991). *Orizzonti del tempo: esperienza del tempo e mutamento sociale*. Franco Angelli, Milà.

Ledrut, R. (1974). *Les images de la ville*. Anthropos, París.

Lefebvre, H. (1970). *La révolution urbaine*. Gallimard, París.

Leisering, L. i Leibfried, S. (1999). *Time and poverty in Western Welfare State*. Cambridge University Press, Cambridge.

Letablier, M.T. (2007). "El trabajo de "cuidados" y su conceptualización en Europa" a Prieto, C. (ed). *Trabajo, género y tiempo social*. Editorial Complutense, Madrid.

Lewis, J. (1992). "Gender and the development of welfare regimes", *Journal of European Social Policy*, 2,3; 159-173.

- (1993). *Women and Social Policies in Europe. Work, Family and the State*. Edward Elgar , Londres.

- (1998) *Gender, Social Care and Welfare State Restructuring in Europe*. Aldershot, Ashgate.

Lewis, D. i Weigert, A.J. (1992). "Estructura y significado del tiempo social" a Ramos, R. (ed) *Tiempo y Sociedad*. CIS, Madrid.

Linder, S. B. (1986). "Scarsità di tempo e crescita economica" a Paolucci, G. (ed). *Il disagio del tempo. La metáfora della scarsità di tempo nella vita quotidiana*. Editrice Lanua, Roma.

Little, J. Peaje, L. i Richardson, P. (1988). *Women in Cities. Gender and the urban environment*. MacMillan, Londres.

Lipovetsky, G. (2006). *Los tiempos hipermodernos*. Editorial Anagrama, Barcelona.

Lockwood, D. (1964). *Social integration and system integration*. Hain, Königstein.

López, J. (2007a). *Components del creixement demogràfic dels municipis metropolitans en el període 2000-2006.* Working Paper, 30. Institut d'Estudis Territorials. Generalitat de Catalunya i Universitat Pompeu Fabra, Barcelona.

- (2007b). *Anàlisi de la mobilitat per motiu de treball als subàmbits de la Regió Metropolitana de Barcelona.* Working Paper, 31. Institut d'Estudis Territorials. Generalitat de Catalunya i Universitat Pompeu Fabra, Barcelona.

Lowi, T.J. (1964). "American Business, Public Policy, Case Studies and Political Theory", *World Politics*, 4: 677-715.

Lozares, C. i Miguélez, F. (2007). "De la flexibilidad del tiempo productivo a la rigidez del tiempo reproductivo" a Prieto, C. *Trabajo, género y tiempo social*. Editorial Complutense, Madrid.

Luhmann, N. (1992). "El futuro no puede empezar: estructuras temporales en la sociedad moderna" a Ramos, R. (ed). *Tiempo y sociedad*. Colección Monografías, 129, CIS, Madrid.

Lyotard, J.F: (1991). *The inhuman: reflections on time*. Stanford University Press, Stanford.

MacInnes, J. i Solsona, M. (2006). *Usos del temps i famílies*. Regidoria Nous Usos del Temps, Ajuntament de Barcelona, Barcelona.

Mackinnon, C. (1995). *Hacia una teoría feminista del Estado*. Cátedra, Madrid.

Maffesoli, M. (2001). *El instante eterno. El retorno de lo trágico en las sociedades posmodernas*. Paidós, Barcelona.

Mandich, G. (2005). "Il ritmi del presente" a Crespi, F. *Tempo vola. L'esperienza del tempo nella società contemporanea*. Il Mulino Ricerca, Bolonia.

Manheim, J.B. i Rich, R. (1988). *Análisis política empírico. Métodos de investigación en Ciencia Política*. Alianza Editorial, Madrid.

March, J. i Olsen, P. (1989). *Rediscovering Institutions*. Free Press, Boston.

Mareggi, M. (2000). *Le politiche temporali urbane in Italia*. Alinea, Florencia.

- (2002). "Innovation in Urban Policy: the experience of Italian Urban Time policies", *Planning Theory & Practice*, 3 (2): 173-194.

Marramao, G. (1990). *Minima temporalia*. Il Saggiatore, Milà.

- (1992). *Kairós: Apologia del tempo debito*. Laterza, Roma.

Marsh, D. i Stoker, G. (eds). (1997). *Teoría y métodos de la Ciencia Política*. Alianza Editorial, Madrid.

Marshall, T. H. (1992) [1950]. *Citizenship and social class*. Pluto, Londres.

- (1964). *Class, Citizenship and social development*. University of Chicago Press, Chicago.

Martinotti, G. (1993). *Metropoli: la nuova morfologia sociale della città*. Il Mulino, Bolonia.

Maruani, M.C. (2002). *Trabajo y empleo de las mujeres*. Fundamentos, Madrid.

Maruani, M., Rogerat, C. i Torns, T. (dirs) (2000). *Las nuevas fronteras de la desigualdad. Hombres y mujeres en el mercado de trabajo*. Icaria Editorial, Barcelona.

Massardier, G. (2003). *Politiques et action publiques*. Éditions Dalloz, París.

MCGraw, L.A. i Walker, A.J. (2004). "Gendered family relations. The more things change, the more they stay the same" a Coleman, M. i Ganong, L.H. *Handbock of contemporary families. Considering the past, contemplating the future*. Sage, Thousand Oaks, CA.

Mead, G. H. (1959) [1932]. *The Philosophy of the Present*. La Salle Il, Open Court Publishing.

Méda, D. (1995). *Le travail: une valeur en voie de disparition*. Aubier, París.

- (1999). *Qu'est-ce que la richesse?* Aubier, París.

Meil, G. (1998). "La redefinición de la división del trabajo doméstico en la nueva familia urbana española", *Reis*, 80: 69-93.

- (1999). *La posmodernización de la familia española*. Editorial Acento, Madrid.

- (2003). *Las uniones de hecho en España*. CIS/Siglo XXI. Monografías, 201, Madrid.

- (2005). "El reparto desigual del trabajo doméstico y sus efectos sobre la estabilidad de los proyectos conyugales", *Reis*, 111:163-179.

Melé, D. (coord). (2004). *Conciliar trabajo y familia: un reto para el siglo XXI*. Ediciones Universidad de Navarra, Barañaín.

Meny, I. i Thoenig, J-C. (1992). *Las políticas públicas*. Ariel Ciencia Política, Barcelona.

Metton, A. (2001). "Les temps du commerce sont-ils adaptés aux consommateurs?" a Paquot , T. *Le quotidien urbain. Essais sur les temps des villes*. Institut des Villes, Éditions La Décoveurte, París.

Miguélez, F. (2004). "La flexibilidad laboral", *Trabajo*, 13: 17-36.

Miguélez, F. i Prieto, C. (2001). "Crisis del empleo y cohesión social", *Cuadernos de Relaciones Laborales*, 19: 223-240.

Miguelez, F: i Torns, T. (1998). "Introducción al análisis del trabajo y de la vida cotidiana", *Papers,* 55: 9-25.

- (2001). *Temps i Ciutat.* Consell Econòmic i Social de Barcelona, Barcelona.

Mill, J.S. (2005) [1869]. *El sometimiento de las mujeres*. Editorial Edad, Madrid.

Miller, L.M. (2004). "Participación laboral femenina y Estados de bienestar", *Reis*, 108: 49-84.

Millet, K. (1970). *Sexual Politics.* Virago, Londres.

Miralles-Guasch, C. (2006). *Usos del temps i mobilitat*. Regidoria Nous Usos del Temps, Ajuntament de Barcelona, Barcelona.

Miralles-Guasch, C. i Sintes, E. (2007). *Ús social del temps a la Regió Metropolitana de Barcelona*. Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona, Barcelona.

Moccia, F.D. (2000). "Planning Time: an emergent European Practice", *European Planning Studies*, 8 (3) 367-375.

Moller, S. (2000). "Le genre, le public et le privé" a Ballmer-Cao, T, Mottier, V. i Sgier, L. *Genre et politique. Débats et perspectives*. Editions Gallimard, París.

Moreno, L. (2000). *Ciudadanos precarios. La "última red" de protección social*. Ariel, Madrid.

Moreno, S. (2007). *Temps, treball i benestar: una aproximació des de la vida quotidiana.* Tesi Doctoral. Departament de Sociologia. Facultat Ciències Polítiques i Sociologia. Universitat Autònoma de Barcelona.

Moreno, L. i Sarasa, S. (1995). *El Estado de Bienestar en la Europa del Sur*. CSIC, Madrid.

Morin, E. (1962). *L'Esprit du Temps*. Grasset, Paris.

Mouffe, C. (2000). "Féminisme, citoyenneté et démocratie plurielle" a Ballmer-Cao, T, Mottier, V. i Sgier, L. *Genre et politique. Débats et perspectives*. Editions Gallimard, París.

Mückenberger, U. (1997) "Towards Institutionalising Urban Time Policy", *Transfer: European Review of Labour and Research*, 3 (4): 17-33.

- (2007) *Metrónomo de la vida cotidiana. Prácticas del tiempo de la ciudad en Europa*. Ediciones Trea, Somonte-Cenero (Gijón).

Nash, M. (1983). *Mujer, familia y trabajo en España (1875-1936)*. Anthropos, Barcelona

Nel·lo, O. (2002). *Dinàmiques urbanes, activitats emergents i polítiques públiques a la Regió Metropolitana de Barcelona*. *Papers*, 36: 105-114. Regió Metropolitana de Barcelona, Barcelona.

Nel·lo, O. i Subirats, M. (1998). "Us de l'espai, ús del temps" a Nel·lo, O. *La transformació de la societat metropolitana*. Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona, Barcelona.

Nelson, B.J. (1984). "Women's poverty and women's citizenship: some political consequences of economic marginality", *Signs*, 10: 209-232.

Nelson, B.J. (2001). ¿Políticas públicas y administración: una visión general? a Goodin, R. i Klingemann, H.D. (eds.), *Nuevo Manual de Ciencia Política*. Istmo, Madrid.

Niemi, I. (2004). *How Europeans spend their time: everyday life of women and men* (1998-2002) Eurostat. European Comission, Luxemburg.

Nowotny, H. (1992a). “Estructuración y medición del tiempo: sobre la interrelación entre los instrumentos de medición del tiempo y el tiempo social” a Ramos, R. *Tiempo y Sociedad*. CIS, Madrid.

- (1992b). *Le temps à soi: génèse et structuration d’un sentiment du temps*. Editions de la Maison des Sciences de l’Homme. París.

- (1993). *Il tempo privato*. Il Mulino, Bolonia.

Nussbaum, M. (2000). *Las mujeres y el desarrollo humano. El enfoque de las capacidades*. Herder, Barcelona.

Nussbaum, M. i Sen, A. (1996). *La calidad de vida*. Fondo de Cultura Económica, México D.F.

Nuvolati, G. (2002). *Popolazioni in movimento, città in trasformazione. Abitanti, pendolari, city users, uomini d’affari e flâneurs*. Il Mulino, Bolonia.

Obadia, A. (ed.) (1997). *Entreprendre la ville: nouvelles temporalités, nouveaux services*. Editions de l’Aube, Datar, La Tour d’Aigües.

OCDE (1995). *Les femmes et la ville. Logements, services et environnement urbain*. OCDE, Paris.

O’Connor, J.S. (1993). “Gender, class and citizenship in the comparative análisis of welfare state regimes: theoretical and methodological issues”, *British Journal of Sociology*, 44: 501-518.

O’Connor, J. (1997). “Donner de l’espace public à la nuit”, *Annales de la Recherche Urbaine*, 77: 40-46.

Offe, C. (1996). *Modernity and the State.* Cambridge: Polity Press.

Okin, S. (1989). *Justice, Gender and the family*. Basik Books, Nova York.

Olsen, F. E. (1983). “The family and the market: a study of ideology and legal reform”, *Harvard Law Review*, 96 (7): 1497-1577.

- (1985). “The myth of state intervention in the family”, *Journal of Law Reform*, 18(4): 835-864.

Orloff, A. (1993). “Gender and the social rights of citizenship: the comparative análisis of gender relations and welfare status”, *American Sociology Review*, 58: 303-328.

- (1996). “Gender in the Welfare State”, *Annual Review of Sociology*, 22: 51-78.

Osnowitz, D. (2005). “Managing time in domestic space. Home-based contractors and household work” , *Gender & Society*, 1 (19): 83-103.

Ost, F. (1999). *Le temps du droit*. Odile Jacob, París.

Otsner, I. (1994). “The Women and Welfare Debate” a Hantrais, L. i Morgan, S. (eds) *Family Policy and the Welfare of Women*, Cross-national Research Papers, Third Series, 3, European Research Center, Loughborough University.

Ottes, L.; Poventud, E; Van Schendelen, M. i Segond von Banchet, G. (eds). (1995). *Gender and the Built Environment*. Van Gorcum, Assen.

Paolucci, G. (1998). “Time shattered: the postindustrial city and women’s temporal experience”, *Time & Society*, 2-3 (17): 265-281.

- (1999). “Paradoxes of time. Instrumental rationality and gendered uses of time” a Hufton, O. i Kravaritou, Y. (ed). *Gender and the use of time*. Klwver Law International, La Haya.

Paquot, T. (2001). *Le quotidien urbain. Essais sur les temps des villes*. Institut des Villes, Éditions La Décoveurte, París.

Parella, S. (2000). “Las políticas familiares” a Adelantado, J. (coord.) *Cambios en el Estado del Bienestar. Políticas sociales y desigualdades en España.* Icaria Editorial, Barcelona.

Pateman, C. (1995). *El contrato sexual*. Anthropos, Barcelona.

- (2000). “Feminisme et démocratie” a Ballmer-Cao, T, Mottier, V. i Sgier, L. *Genre et politique. Débats et perspectives*. Editions Gallimard, París.

Pennings, P., Keman, H., Kleinnijenhuis, J. (1999). *Doing research in Political Science. An introduction to comparative methods and statistics*. Sage Publications, Londres.

Pérez Díaz, J. (2003). “Feminización de la vejez y Estado del Bienestar en España”, *Reis*, 104: 91-121.

Pérez Díaz, V.; Chuliá, E. i Álvarez Miranda, B. (1998). *Familia y sistema de bienestar. La experiencia española con el paro, las pensiones, la sanidad y la educación*. Argentaria/Visor, Madrid.

Phillips, A. (ed) (1996). *Feminism and Politics*. Oxford University Press, Oxford.

- (2000). “Espaces publics, vies privées” a a Ballmer-Cao, T, Mottier, V. i Sgier, L. *Genre et politique. Débats et perspectives*. Editions Gallimard, París.

Pierre, J. (2003). *Debating Governance. Authority, steering and democracy*. Oxford University Press, Oxford.

Pillet, G.; Leimgruber, R. i Bourrit, A. (1986). “Dare il tempo” a Paolucci, G. (ed). *Il disagio del tempo. La metáfora della scarsità di tempo nella vita quotidiana*. Editrice Lanua, Roma.

Prats, M. (1995). “Els temps de les dones i els temps de les ciutats. Un estudi de cas a la ciutat de Barcelona”, *Doc. Anal. Geogr*., 26: 323-328.

- (1998). “Gènere, ús del temps i geografia: un estat de la qüestió”, *Doc. Anàl. Geogr*., 32: 175-188.

Prats, M. i Garcia, M.D. (2006). *Polítiques i usos del temps a Terrassa*. Regidoria de Promoció de la Dona. Ajuntament de Terrassa, Terrassa.

Prats, M., García Ramón, M.D. i Cánoves, G. (1994). “El uso del tiempo en la ciudad. Un enfoque cualitativo y de género”, *Anales de Geografía de la Universidad Complutense*, 14: 64-80.

Prieto, C. (2007). *Trabajo, género y tiempo social*. Editorial Complutense, Madrid.

Pronovost, G. (1989). “The sociology of time”. Monogràfic *Current Sociology*. Nº37, 3.

- (1996). *Sociologie du Temps*. De Boeck Université. Brussel·les.

- (2001). “Temps sociaux et temps scolaire en Occident: le brouillage des frontières” a St-Jarre, C. i Dupuy-Walker, L. (Dir.) *Regards multiples sur le temps*. PUQ, Sainte-Foy.

- (2002). “The internet ant time displacement: a Canadian Perspective”, IT *& Society,* 1(1):44-53.

- (2005). *Temps sociaux et pratiques culturelles*. Presses de la Université de Québec. Québec.

- (2007). *Le temps dans tous ses états: temps de travail, temps de loisir et temps pour la famille à l’aube du XXIe siècle*. Enjeux publics IRPP 8(1).

Proteau, L. i Wolf, F-C. (2002) “La participation associative au regard des temps sociaux”, *Economie et statistique*, 352-353: 57-80.

Putnam, R. (1993). “The prosperous community: social capital and public life”, *American Prospect*, 13: 35-42.

Quintana, I. (2006). *Polítiques de temps des d’una perspectiva de gènere. Marc analític i operatiu i estudi dels casos de Mataro, Castelldefels i Vilafranca del Penedès*. Informe de Recerca. Diputació de Barcelona, Barcelona.

Quintana, I. (2007) “El mainstreaming de gènere, aplicació a les polítiques de serveis personals locals” a De la Fuente, M. (coord). *Les Àrees de Serveis Personals: donant perspectiva de gènere a les polítiques socials d’àmbit local.* ICPS, Barcelona.

Quintana, I. (2008). “Les polítiques locals dels temps a Catalunya” a De la Fuente, M. (coord). *Polítiques locals dels temps. Gènere, ciutat i benestar quotidià*. ICPS, Barcelona

Quivy, R. i Van Campenhoudt, L. (1997). *Manual de Recerca en Ciències Socials*. Herder, Barcelona.

Raldúa, E. (2001). “Comparación internacional de los empleos del tiempo de mujeres y hombres”, *Reis,* 94:105-166.

Ramos, R. (1990). *Cronos dividido. Uso del tiempo y desigualdad entre mujeres y hombres en España.* Ministerio de Asuntos Sociales. Instituto de la Mujer, Madrid.

- (1992). (ed). *Tiempo y Sociedad*. Colección Monografías, 129, CIS, Madrid.

- (1997a). "La ciencia social en busca del tiempo". *Revista Internacional de Sociología,* 18:11-37. Monogràfic sobre Tiempo y Cambio Social.

- (1997b). "Nota sobre la sociología del tiempo en España". *Revista Internacional de Sociología,* 18:219-230. Monogràfic sobre Tiempo y Cambio Social.

- (1999). "Red, identidad, espacio y tiempo" a *Revista Internacional de Sociología*, 86: 379-386.

- (2007). "Metáforas sociales del tiempo en España: una investigación empírica" a Prieto, C. *Trabajo, género y tiempo social*. Editorial Complutense, Madrid.

Rawls, J. (2002). *Teoría de la Justícia*. Fondo de Cultura Económica, Madrid.

Raynal, R. (2001). *Rythmes de l'enfant. De l'horloge biologique aux rythmes scolaires*. INSERM, París.

Rejado, M.M. (2000). "Familia y procesos de modernización" a Simón, L. i Rejado, M.M. *Familias y bienestar social*. Tirant lo Blanc, València.

Rhodes, R.A.W. (1996). "The new governance: governing without government", *Political Studies*, XLIV: 652-667.

- (1997*). Understanding Governance*. Open University Press, Londres.

Richardson, J. (1982). *Policy styles in Western Europe*. Allen & Unwin, Londres.

Rimlinger, G. (1971). *Welfare Policy and industrialisation in Europe, America and Russia*. John Wiley and Sons. New York.

Roberts, R. (1998). *Time Virtuality and the Goddess* a Lash, S. Quick, A. i Roberts, R (ed) *Time and Value*. Blackwell, Oxford.

Ross, C.E. (1987) "The Division of Labor at Home", *Social Forces*, 65: 816-833.

Rubery, J.; Smith, M. I Fagan, C. (1999*). Women's Employment in Europe: trends and prospects*. Routledge, Londres.

Sabaté, A. Rodríguez, J. i Díaz, M.A. (1995). *Mujeres, espacio y sociedad. Hacia una geografía del género*. Madrid, Síntesis.

Sabatelli, R.M. i Ripol, K. (2004). "Variations in marriage over time" a Coleman, M. i Ganong, L.H. *Handbook of Contemporary Families*. Sage, Thousand Oaks, CA.

Sabatier, P. (1991). “Toward better theories of the policy process”, *Political Science and Politics*, 24: 47-156.

- (2007). *Theories of the Policy Process*. Westiew Press, Boulder.

Sainsbury, D. (1994). *Gendering Welfare States*. Sage, Londres.

- (1996). *Gender, Equality and Welfare States*. Cambridge University Press, Cambridge.

- (1999). *Gender and Welfare States Regimes*. Oxford University Press, Oxford.

- (2000). “Les droits sociaux des femmes et des hommes. Les dimensions du genre dans les états-providence” a Ballmer-Cao, T., Mottier, V. i Sgier, L. *Genre et politique. Débats et perspectives*. París: Editions Gallimard.

Saraceno, C. (1986). ”Uomini e donne nella vita quotidiana. Ovvero, per una analisi delle strutture di sesso della vita quotidiana” a Bimbi, F., Capecchi, V., *Strutture e strategie della vita quotidiana*. FrancoAngeli, Milà.

- (1987). “Le politiche del ciclo di vita” a Balbo, L. (ed) *Time to care: politiche del tempo e diritti quotidiani.* Milà: Franco Angeli.

Sartori, G. i Morlino, L. (eds) (1994). *La comparación en las ciencias sociales*. Alianza Editorial, Madrid.

Sassen, S. (2000). *Cities in a world economy*. Pine Forge Press, Thousand Oaks, CA.

- (2002). “La ciudad global: la desnacionalización del tiempo y el espacio” a Subirats, J. (coord) *Redes, territorios y gobierno. Nuevas respuestas locales a los restos de la globalización*. Diputació de Barcelona, Barcelona.

Sen, A. (1980). “Equality of what?” a McMurrin, S. (comp.) *Tanner Lectures on Human Values I,* Cambridge.

Sennet, R. (2000). *La corrosión del carácter: las consecuencias personales del trabajo en el nuevo capitalismo*. Editorial Anagrama, Barcelona.

- (2006). *La cultura del nuevo capitalismo*. Editorial Anagrama, Barcelona.

Sintes, E. (2003). *Condicions de vida i hàbits de les dones de la provincia de Barcelona*. Monografies nº 4. Diputació de Barcelona, Barcelona.

Sintes, E. (2008) “Creació i aplicació d’indicadors socials per a la planificació de polítiques locals de temps” a De la Fuente (coord). *Polítiques locals dels temps. Gènere, ciutat i benestar quotidià*. ICPS, Barcelona.

Spain, D. (1992). *Gendered Spaces*. University of North Carolina Press, Chapell Hill.

Stocker, G. (1991). *The politics of local government*. Basingstoke: Macmillan.

- (1996). “Governance as Theory: five propositions”, *Internacional Social Sciences Journal*, 155: 17-28.

- (1998). “Theory and urban politics*”, Internacional Political Science Review*, 2 (18): 119-129.

- (1999). *The new management of British Local Governance*. Macmillan, Londres.

Stuart Mill, J. (2005) [1869]. *El sometimiento de las mujeres*. Editorial Edad, Madrid.

Subirats, J. (Coord.) (2002). *Redes, territorios y gobierno. Nuevas respuestas locales a los restos de la globalización*. Diputació de Barcelona, Barcelona.

- (2001). “Conectando vida, trabajo y política” a AAVV. *Ellas*. Ares y Mares, Barcelona.

- (1994). “Policy Instruments, Public Deliberation and Evaluation Processes”. Working Paper 1994/51. Instituto de Estudios Juan March, Centro de Estudios Avanzados en Ciencias Sociales, Madrid.

Subirats, J. i Quintana, I. (2005). “Poderes locales” a Fundación Encuentro (ed). *Informe España 2005. Una interpretación de su realidad social*. Fundación Encuentro, Madrid.

Subirats, J. I Quintana, I. (2006). ”Políticas de tiempo y ciudad” a Fundación Encuentro (ed). *Informe España 2006. Una interpretación de su realidad social*. Fundación Encuentro, Madrid.

Sue, R. (1994). *Temps et ordre social*. PUF, París.

Sullivan, O. (1997). “Time waits for no (wo)man: an investigation of the gendered experience of domestic time”, *Sociology,* 31(2): 221-239.

Szalai, A. (Ed) (1972). *The use of time, Daily activities of urban and suburban populations in twelve countries.* Mouton, The Hague.

Tabboni, S. (1989). *La rappresentazione sociale del tempo*. FrancoAngeli, Milà.

Tello, E. (2005). *La historia cuenta. Del crecimiento económico al desarrollo humano sostenible*. Ediciones El Viejo Topo, Barcelona.

Thompson, E. P. (1988). *La formation de la classe ouvrière anglaise.* Gallimard, París.

Tilly, L. i Scott, J. (1978). *Women, Work and Family*. Routledge, Nova York.

Titmus, R. (1958). *Essays on the Brazilian Development State of Welfare State*. Allen & Unwin, Londres.

Tobío, C. (2001). “Working and Mothering. Women’s strategies in Spain”, *European Societies*, 3,3: 339-371.

- (2002). “Conciliación o contradicción: cómo hacen las madres trabajadoras”, *Reis*, 97:155-186.

- (2005). *Madres que trabajan. Dilemas y estrategias*. Cátedra, Madrid.

Tobio, C. i Denche, C. (eds) (1995). *El espacio según el género. ¿Un uso diferencial?*. Dirección General de la Mujer. Comunidad de Madrid, Madrid.

Torns, T. (1995). "Mercado de trabajo y desigualdades de género". *Revista de Relaciones Laborales*, 6: 81-92.

- (2003). *Les polítiques de temps: un repte per a les polítiques de l'Estat del Benestar*. Quaderns de la Fundació Nous Horitzons, Barcelona.

- (2005). "De la imposible conciliación a los permanentes malos arreglos", *Cuadernos de Relaciones Laborales*, 23. 15-33.

- (2007). "El tiempo de trabajo y las relaciones de género: las dificultades de un cambio ineludible" a Prieto, C. *Trabajo, género y tiempo social*. Editorial Complutense, Madrid.

Torns, T., Borràs, V. i Moreno, S. (2004). *La vida quotidiana. Exploració d'un marc conceptual i d'una proposta d'indicadors*. Centre d'Estudis Sociològics sobre la vida quotidiana i el treball, Bellaterra.

Torns, T. i Miguélez, F. (coord.) (2006). "El temps de treball: balanç d'actuacions a la Unió Europea" a Consell Econòmic i Social. *Noves organitzacions del temps de treball*. Consell Econòmic i Social, Barcelona.

Torns, T., Borras, V., Moreno, S. i Recio, A. (2006). *Les polítiques de temps: un debat obert*. Regidoria Nous Usos Socials del Temps. Ajuntament de Barcelona, Barcelona.

Torns, T., Carrasquer, P., Parella, S. i Recio, C. (2007). *Les dones i el treball a Catalunya: mites i certeses*. Col·lecció Estudis, Institut Català de les Dones, Barcelona.

Torpe, K. i Daly, K.J. (1999.) "Children, parents and time: the dialectics of control" a Sheehan, C.L. (Ed) *Through the eyes of the child: revisioning children as active agents of family time*. JAI Press, Nova York.

Touraine, A. (1984). *Le retour de l'acteur: essai de sociologie.* Fayard, París.

- (1993). *Critica de la modernidad*. Ediciones de Hoy, Madrid.

Townsend, N. W. (2002). *The package deal: Marriage, work and fatherhood in men's lives.* Temple University Press, Philadelphia.

Trullén, J. (2003). *Economia de l'arc tecnològic de la Regió Metropolitana de Barcelona. Delimitació de pols i corredors, estructura econòmica i indicadors d'economia del coneixement*. Elements de Debat Territorial, 18. Oficina de Cooperació. Diputació de Barcelona, Barcelona.

Trullén, J. i Boix, R. (2000). "Policentrismo y redes de ciudades en la Región Metropolitana de Barcelona" ponencia presentada al III Congrés d'Economia Aplicada, València.

Unió Europea (1996). La Carta Europea de las Mujeres y la Ciudad. Disponible: www.cityshelter.org/03.charte/charte_en/cata_a-en.htm

Urry, J. (1994). "Time, Leisure and Social Identity", a *Time and Society*, 2 (3): 131-149.

Valencia, G. (2007). *Entre cronos y kairós. Las formas del tiempo sociohistórico*. Anthropos Editorial, Barcelona.

Valiente, C. (1997). "¿Algo más que ganadores del pan?: el papel de los hombres en al ámbito familiar en España (1975-1996)" , *Reis*, 79: 221-243.

Van Evera, S. (1997). *Guide to methods for students of Political Science*. Cornell University Press, Nova York.

Velázquez, I. (2004). "Perspectiva de gènere en el disseny de les nostres ciutats", *Territori i Ciutat,* 18: 1-15. Diputació de Barcelona, Barcelona

Velázquez, I., Justo, A. I Vega, P. (2003). "Inserción de la perspectiva de género en las políticas de urbanismo, vivienda, transportes y medio ambiente" a AAVV. *Urbanismo, vivienda y medio ambiente desde la perspectiva de género.* Emakunde, Instituto Vasco de la Mujer, Vitoria-Gasteiz.

Vogel, V. (1991) . "Is citizenship gender specific? a Vogel, V. I Moran, M. (eds) *The frontiers of citizenship*, MacMillan, Londres.

Walby, S. (1990). *Theorizing Patriarchy*. Blackwell, Oxford.

- (1994). "Is citizenship gendered?", *Sociology*, 3 (28): 379-395.

- (1999). *New agendas for women*. Macmillan, Basingstoke.

- (2000). "La citoyenneté est-elle sexuée?" a Ballmer-Cao, T, Mottier, V i Sgier, L. *Genre et politique. Débats et perspectives*. Editions Gallimard, París.

Waylen, G. (2000). "Le genre, le féminisme et l'État: un survol" a Ballmer-Cao, T, Mottier, V i Sgier, L. *Genre et politique. Débats et perspectives*. Editions Gallimard, París.

WGSG (Women and Geography Study Group de l'IBG) (1984). *Geography and Gender. An introduction to feminist geography*. Hutchinson, Londres.

Whitrow, G.J. (1990). *El tiempo en la historia. La evolución de nuestro sentido del tiempo y de la perspectiva temporal.* Editorial Crítica, Barcelona.

Wilenski, H. (1975). *The Welfare State and Equality, Structural and Ideological Roots of Public Expenditures*, University of California Press, Berkeley.

Wollstonecraft, M. (1994) [1792] *Vindicación de los derechos de la mujer*. Cátedra, Madrid.

Yin, R. (1994). *Case Study Research: Design and Methods*. 2ª ed. Sage, Thousand Oaks, CA.

Young, M. (1988). *The Metronomic Society: natural rhythms and human timetables*. Harvard University Press, Cambridge, MA.

Young, I. (1998). "Political Theory: an overview" a Goodin, R.E. i Kligemann, H-D. (ed). *A New Handbook of Political Science*. Oxford University Press, Oxford.

Zerubavel, E. (1981). *Hidden rhythms: schedules and calendars in social life.* University of Chicago Press, Chicago.

- (1985). *Ritmi Nascosti*. Il Mulino, Bolonia.

- (1989) *The seven day circle: the history and meaning of the week*. University of Chicago Press, Chicago.

ANNEX MATERIALS CONSULTATS EN ESTUDI DE CASOS

AJUNTAMENT DE MATARÓ

- Pacte Local per a l'Ocupació de Mataró (2004-2007)
- Pla d'Actuació Municipal (2003)
- Pla d'Igualtat d'Oportunitats de la Dona (2001)
- Pla Jove per Mataró (2004-2008).
- Pla Municipal de Salut (2003-2006)
- Programa Mataró Nit Oberta (2002)
- Projecte Educatiu de Mataró (2002)
- http://www.mataro.org

AJUNTAMENT DE VILAFRANCA DEL PENEDÈS

- Actes de les comissions tècniques creades en el mandat 1999-2003 (Infància, Gent Gran, Dona i Joventut).
- Conclusions seminari "Les Dones i la Ciutat, viatge pel desconegut" (1997)
- Memòria Area de la Dona (1997)
- Pacte Territorial per l'Ocupació (2006)
- Pla d'Actuació Municipal (2006)
- Pla per a la Igualtat (1996)
- Pla Vilafranca Jove (2002)
- Projecte Equal Tempora (1993)
- Projecte Equal Emergim (1994)
- Projecte Equal Igualem (2006)
- http://www.ajvilafranca.es

AJUNTAMENT DE CASTELLDEFELS

- Actes Consell de Ciutat des de la seva constitució (2005-2007)

- Auditoria de gènere del municipi, *La Igualtat d'Oportunitats i la perspectiva de gènere a Castelldefels*, duta a terme per la Diputació de Barcelona (2003).

- Diagnosi sobre Conciliació (2004). Area d'Igualtat de l'Ajuntament de Castelldefels.

- Estudi d'opinió "*Las necesidades de los habitantes de Castelldefels para conciliar la vida personal i profesional. Aleph Comunicación.* (2005)

- *Estudi sobre un sistema d'indicadors socials i psicosocials de la Qualitat de Vida dels infants i adolescents i les seves famílies a Castelldefels*. Universitat de Girona (2002*)*

- Guia de Serveis i Equipaments per a la Conciliació de la Vida Familiar, Personal i Laboral (2007)

- Manual de recomanacions per a la Participació de les Dones en la vida pública i social (2007)

- Moció sobre Conciliació i Corresponsabilitat aprovada pel consell plenari de l'Ajuntament de Castellfels el juny de 2003.

- Pla d'Actuació Municipal 2003-2007

- Pla Municipal d'Igualtat d'Oportunitats (2006)

- http://www.castelldefels.org